This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

P. Neth 397.6.

Harvard College Library

DUTCH HISTORY

JOHN LOTHROP MOTLEY
MEMORIAL COLLECTION

FROM AN ANONYMOUS GIFT

WERKEN,

UITGEGEVEN DOOR HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP,

GEVESTIGD

TE UTRECHT.

DERDE SERIE.

No. 3.

HET OUDSTE CARTULARIUM

VAN HET

STICHT UTRECHT,

UITGEGEVEN

DOOR

MR. S. MULLER FZ.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1892.

P Neth 397.6
Harvard College Library
Motley Collection
July 24 1906

INLEIDING.

Eén cartularium kondigt de titel aan: drie cartulariums worden in de inhoudsopgave vermeld! Inderdaad, dit schijnt met elkander te strijden; doch in werkelijkheid bestaat die strijd niet. Het oudste cartularium, dat de titel bedoelt, is het bekende Liber donationum van den Dom; de drie cartularia van den inhoud zijn de drie registers, die in dezen codex zijn afgeschreven. Ik zal u aanstonds in de gelegenheid stellen, daarmede nader kennis te maken; vooraf een enkel woord over de uitgave in haar geheel.

Zij brengt aan het geleerde publiek niets nieuws [1]): op enkele min belangrijke stukken na zijn alle hier uitgegevene oorkonden reeds door vroegere drukken bekend. Toch meen ik aan de Nederlandsche historiographie door deze publicatie een dienst te bewijzen en tevens mede te werken tot eene eereherstelling. Dit deeltje bevat niet alleen de oudste documenten onzer geschiedenis, maar bovendien nagenoeg de eenige keizeroorkonden, die ons vaderland bezit. Het scheen mij wenschelijk, dat eene zoo belangrijke verzameling toegankelijk werd gemaakt

1) Foltz, Die Kaiserurk. d. Bisth. Utrecht (N. Arch. d. Gesellsch. f. ält. Deutsche Gesch. forschung. V p. 273) zegt, dat alle oorkonden van het cartulariam voor 1024 op één na uitgegeven zijn. Met die eene bedoelt hij denkelijk die van 6 Juni 975 (N°. 30), uitgegeven door De Geer v. Jutfaas, in: Kron. Hist. Gen. 1857, p. 338. Ook de jongere oorkonden zijn nagenoeg zonder uitzondering gedrukt. Alleen onder de later bijgeschrevene stukken zijn nog enkele onbekende.

op eene daarvoor passende wijze: in eene nauwkeurige uitgave der beste handschriften, voorzien met alle varianten, die andere belangrijke teksten leverden, en voorafgegaan van eene beschrijving en kritische bespreking der codices, die deze bevatten. Tot nog toe moest men zich in hoofdzaak tevreden stellen met de geheel verouderde uitgave der meeste oorkonden in Heda's geschiedwerk. Wel waren de op Holland betrekking hebbende oorkonden door Van den Bergh op nieuw gedrukt volgens den jongen en afgeleiden tekst van het Liber catenatus; wel nam Sloet de Geldersche over in niet altijd nauwkeurige afdrukken naar het beste handschrift; wel vindt men de enkele stukken, die goederen buitenslands vermelden, in verschillende verzamelingen verspreid. Maar van de zuiver Utrechtsche stukken, die toch de kern der verzameling uitmaken, zagen alleen de oudste opnieuw het licht in de pijnlijk getrouwe maar onoordeelkundige uitgave van Van Asch van Wijck; juist het hoofdbestanddeel bleef dus moeielijk toegankelijk en werd onvoldoende gekend. Terwijl de Hollandsche en Geldersche oorkondenboeken ons cartularium ijverig plunderden, leed de geschiedenis van Utrecht, waarvoor het in de eerste plaats belang heeft, door het versnipperen van zijnen inhoud over tal van boekdeelen; het was onmogelijk, daarvan een overzicht te verkrijgen. Eerst thans, nu de geheele rijkdom van den codex aan het licht gebracht wordt, is het mogelijk eenen indruk te krijgen van de uitgebreidheid der macht van het Sticht en zich eene voorstelling te vormen van de indrukwekkende positie, die het van de 10e tot de 12e eeuw innam. Zoo moet ook deze uitgave van zijn oudste cartularium medewerken tot het opwekken der belangstelling in de te veel verwaarloosde geschiedenis van het sticht Utrecht.

Ik ga thans dadelijk over tot de bespreking van de drie cartularia en van de verschillende handschriften, waarin zij geheel of gedeeltelijk opgenomen en overgenomen zijn.

I. De codex van het British Museum.

In het jaar 1846, toen het Liber donationum, als zoovele andere codices, die de 18e eeuw gekend en gebruikt had, tijdelijk geheel vergeten in zijne onbekende bewaarplaats rustte, verrastte de Utrechtsche burgemeester Van Asch van Wijck, weinig vermoedende, welk een schat in zijne onmiddellijke nabijheid verscholen lag, den kring van Utrechtsche geschiedkundigen, aan wier hoofd hij stond, door het afdrukken in het 4e deel (p. 181 vlg.) zijner *Geschiedkundige beschouwing van het oude handelsverkeer der stad Utrecht* van een overouden codex, dien Pertz in 1827 in het British Museum ontdekt had en die de alleroudste oorkonden van de Utrechtsche geschiedenis, sedert Heda's uitgave slechts in onnauwkeurige teksten bekend, bevatte. Al mogen wij, sinds wij in het teruggevonden Liber donationum een anderen even volledigen en niet slechteren tekst dezer oorkonden bezitten, de verrukking van den ontdekker over zijne vondst [1]) niet meer deelen, toch blijft zij voor ons van belang als de oudste tekst van de eenige oorkonden, die ons land uit deze vroegste eeuwen bezit. Aan eene nieuwe uitgave, die na de door Van Asch van Wijck bezorgde niet onnoodig mag heeten [2]), moet daarom nog altijd deze tekst, hoe onzuiver ook, ten grondslag gelegd worden, en ik heb mij dan ook beijverd persoonlijk met het eerbiedwaardig gedenkstuk kennis te maken [3]).

---

1) Monum. Germ. hist. Scriptt. II p. 217. („Non facile jucundius aliquid..... mihi obvenire poterat, quam quod liber antiquus circumadustus.... in manus venit etc.")

2) Ter rechtvaardiging daarvan merk ik alleen op, dat het charter van bisschop Balderik (p. 47) in die uitgave in twee stukken is gescheiden, waarvan de eerste helft aan de goederenlijst gehecht is, terwijl de tweede helft een afzonderlijk stuk vormt. De billijkheid eischt mede te deelen, dat het 4e stuk van Asch van Wijck's boek, waarin de oorkonden opgenomen zijn, na zijnen dood verschenen en dus niet meer door hem zelven bij de uitgave gecorrigeerd is.

3) De uitgave van Asch van Wijck had plaats volgens een afschrift, ten zijnen behoeve in het British Museum gemaakt. (Gesch. besch. v. h. handelsverk. III p. 444, — IV Voorberigt.) Ditzelfde afschrift, alsnog in de bibliotheek der stad Utrecht berustende, is voor mijne uitgave gebruikt,

De codex, deel uitmakende van de verzameling handschriften van Cotton en genommerd Tiberius C. XI, is geheel op perkament geschreven en bevat (behalve eenige kleinere stukken) Einhards leven van Karel den Groote, — onzen oorkondenbundel, — de kronijk van Regino van Prüm, — de zoogenaamde Annales Xantenses — en eindelijk de bekende Annales Egmundani, het oudste document der Hollandsche geschiedenis [1]). Onze oorkonden, geschreven met eene hand van het laatst der 11e eeuw [2]), die overigens in den codex niet voorkomt, beslaan de folios 28—45 vs.

Het handschrift, dat bij den brand van Cottons bibliotheek in 1731 beschadigd werd, is voor eenige jaren opnieuw gebonden, doch in dezelfde volgorde als vroeger: het vormde dus vóór het binden, en, zoover wij kunnen nagaan, ook oorspronkelijk, een geheel. Voor de geschiedenis van

---

doch niet dan nadat ik het in het British Museum op het origineel gecollationneerd had, de goederenlijst zelfs tweemaal. Het is mij toen gebleken, dat het zéér nauwkeurig is: behalve de uitlating van een regel in N°. 10 vond ik slechts enkele onbeduidende fouten. De onjuistheden der eerste uitgave berusten meest op verkeerde oplossing der verkortingen, die het afschrift heeft overgenomen, en dergelijken meer. Tegen dit oordeel over de nauwkeurigheid van het afschrift kan niet aangevoerd worden de bewering van Van den Bergh (Bijdr. v. vaderl. gesch. N. R. I p. 115/6) over de onjuiste lezing van verschillende plaatsnamen. Immers, hoe vreemd het schijnen moge, bij opzettelijke vergelijking van het origineele handschrift is mij gebleken, dat in vele door Van den Bergh opgesomde gevallen de lezing van Van Asch van Wijck inderdaad juist is.

1) Zie de uitvoerige beschrijving van den inhoud van den codex: Monum. Germ. hist. Scriptt. II p. 217/8.

2) Ik wenschte bij dit gewichtige punt niet op eigen gezag te spreken en vroeg daarom het oordeel van de twee personen, die mij voorkwamen de beste deskundigen te zijn, een oordeel, dat mij met groote welwillendheid gegeven werd. Von Wattenbach noemt als den tijd de 11e eeuw, wellicht begin van de 12e eeuw, terwijl de directeur van het British Museum Maunde Thompson, door zijne palaeographische uitgaven welbekend, bepaald van de 12e eeuw spreekt. (Ook bij de bepaling van den tijd voor de beide codices van het Liber donationum wijst de heer Thompson een iets lateren tijd aan dan de heer Von Wattenbach, denkelijk omdat de verschillende schrifttypen in Engeland iets later optreden dan in Duitschland.) Ik neem den vroegsten datum aan, omdat abt Stephanus, die den codex voor Egmond verkreeg, in 1105 overleed.

den codex is dit feit van groot gewicht. Reeds de opmerking, dat de Egmondsche annalen zich in den band bevinden, doet ons vermoeden, dat deze abdij, de bakermat van Hollands geschiedenis, ons ook deze oudste bron van Utrechts geschiedenis heeft bewaard. Inderdaad is dit het geval: op het laatste blad van het gedeelte, dat onze oorkonden bevat, vinden wij ook eene blijkbaar gelijktijdige aanteekening over het bezoek, door Theoderik, bisschop van Verona en procurator van de Utrechtsche kerk, in 1250 gebracht aan de abdij van Egmond [1]), die daarin „monasterium nostrum" genoemd wordt, terwijl St. Adelbert „patronus noster" heet [2]). Gaan wij nu den bekenden catalogus der Egmondsche bibliotheek [3]) na, dan vinden wij ons handschrift daar ook inderdaad terug: immers de lijst vermeldt, dat abt Stephanus (1057—1105) voor de abdij verkreeg „Gesta Francorum, id est Cronica, cum vita Karoli" [4]).

De abdij stelde zich met de kennis, die de bundel oorkonden over de oudste Utrechtsche geschiedenis verschaffen kon, niet tevreden: blijkens eene aanteekening van het begin der 16e eeuw, die onder de laatste oorkonde geschreven werd [5]), vond men achter in het eerste deel van het handschrift der Moralia beati Gregorii super Job de „relique donationes ecclesie Trajectensis" [6]) en wel met „quedam antiqua cronica ejusdem dyocesis sive episcopatus" [7]). De „sex volumina librorum Moralium beati

---

1) Gedrukt: Annales Egmund. ed. De Geer. p. 98 vlg.

2) Het 15e eeuwsche opschrift op den ouden band van het HS. luidde ook vlg. Pertz (Monum. Germ. II p. 217): „Donationes ecclesie Trajectensis *et nostre* cum cronicis."

3) Het laatst uitgegeven met noten door H. G. Kleyn, in: Arch. v. Ned. kerkgeschiedenis. II p. 127 vlg.

4) Archief v. Ned. kerkgesch. II p. 145.

5) Zie hierna p. 50 Noot 3.

6) Foltz, Die Kaiserurkunden des Bisthums Utrecht (in: N. Archiv d. Gesellsch. f. ält. D. Gesch. forsch. V p. 270) maakt uit deze aanteekening de onjuiste gevolgtrekking, dat het handschrift uit Utrecht afkomstig is. Ook V. d. Bergh (Middelned. geogr. p. 267, en nog: Bijdr. v. vaderl. gesch. N. R. I p. 117) beweert dit ten onrechte.

7) Deze „antiqua cronica" is gewis de Utrechtsche bron der Annales

Gregorii pape", waarin reeds Kleyn de Magna moralia in Jobum herkende [1]), werden te Egmond geschreven onder abt Ascelinus (1124—1129); naar het schijnt is dus de kopie der oorkonden van het sticht te Egmond reeds spoedig aangevuld [2]). Het handschrift der Moralia is tot groote schade der geschiedenis verloren. Den ouderen codex, die nog in het begin der 16e eeuw te Egmond was, blijkens de toen achteraangevoegde verwijzing naar de Moralia Gregorii, ontmoeten wij daar het laatst in 1548, toen de Haagsche advocaat Cornelis Van Muyden er een afschrift van maakte, dat door Bockenberg gebruikt werd [3]). Hoe het handschrift na de verwoesting der abdij Egmond naar Engeland kwam en in Cottons bezit geraakte, is onbekend. Reeds in den catalogus dezer bibliotheek van 1696 wordt het vermeld [4]); met de geheele boekerij is het later aan het British Museum overgegaan.

Dat de Egmondsche monniken de verzameling Utrechtsche oorkonden, die voor hen geenerlei praktisch belang had, alleen om de daarin vervatte historische berichten hebben doen afschrijven, blijkt reeds uit het feit, dat zij haar eene plaats gaven in den band, die hunne oude vaderlandsche kronieken en annalen bevatte. Dergelijke overwegingen kunnen echter de Utrechtsche geestelijkheid niet bewogen hebben, om de verzameling bijeen te brengen. Voor hen vertegenwoordigde zij gansch andere belangen: zij gold hun als rechtstitel hunner privilegiën en bezittingen. Laat ons zien, of wij niet kunnen na-

---

Egmundani, waarvan Mr. Kappeyne (Hecmundensia, in: Bijdr. v. vaderl. gesch. 3e R. V p. 56 Noot 2) spreekt.

1) Arch. v. Ned. kerkgesch. II p. 155 Noot 4.

2) Wellicht door afschrijven van het origineel van het 1e cartularium van het Liber donationum, dat met een duplikaat van den Egmondschen codex begint.

3) Aanteekening van P. C. Bockenberg achter zijn afschrift van Radbods cartularium in het HS. V 72 der Koninklijke bibliotheek: „Subscriptum erat: *Hec ex Egmondano codice scripsimus A°.* 1548 33 *horis (?) circa Andree festum; reliquas (ut in eodem asserebatur) reperies Trajectensis ecclesie donationes ibidem in parva (sic!) parte Moralium beati Gregorii super Job in fine libri cum quadam alia (sic!) cronica ejusdem diocesis sive episcopatus.* Scriptor fuit Cornelius Mudenus advocatus Hagensis."

4) Ann. Egmund. ed. De Geer. p. 5.

sporen, hoe, waartoe en in welken tijd de kleine bundel is bijeengebracht. Vooraf ga de opmerking, dat de opneming van een afschrift van geheel dezelfde collectie in het Liber donationum van den Dom de gedachte uitsluit, dat de Egmonders zelven de verzameling hebben bijeengebracht of naar de te Utrecht aanwezige origineelen hebben doen afschrijven: aan de Egmondsche kopie heeft zonder eenigen twijfel ten grondslag gelegen eene verzameling, die reeds te Utrecht voor 1100 was aangelegd.

Hoe, waartoe en wanneer is dit geschied? Laat ons eerst den inhoud der verzameling overzien. Wij vinden daarin: 1°. 11 charters van Karolingische vorsten over 722—914 in chronologische volgorde [1]). 2°. 2 charters van Lotharius II en Lotharius I dd. 858 en 846. 3°. 5 charters van Hendrik I en Otto I dd. 919—953, niet chronologisch gerangschikt. 4°. 4 private charters dd. 828—850, zonder orde. 5°. de ongedateerde goederenlijst van het sticht. 6°. eene oorkonde van bisschop Baldric dd. 943, die in het Liber donationum geheel achter in den bundel staat [2]). 7°. eenige aanteekeningen van zekeren Radbod over gebeurtenissen van het jaar 900, met twee grafschriften, die hij voor zich zelven heeft opgesteld, en een gebed tot St. Maarten in versmaat.

Laat ons met het laatste nommer, dat ons alleen een bepaalden persoon aanwijst, aanvangen [3]). De „peccator Radbodus", die vermeldt, hoe hij in het jaar 900, kort voor den dood van koning Zwentibold, „inter famulos sancte Trajectensis ecclesie conscribi meruit", is steeds (en naar het mij voorkomt terecht [4])) gehouden voor

---

1) Alleen de niet gedateerde oorkonde N°. 4 staat wellicht niet op hare plaats; daardoor is N°. 3 herhaald als N°. 5, wijl de afschrijver aan deze blijkbaar aanvankelijk vóór, later na N°. 4 eene plaats had aangewezen.

2) De oorkonde van Zwentibold N°. 24 vermeld ik niet, daar zij in den Egmondschen codex niet voorkomt en dus blijkbaar later is ingevoegd.

3) Deze aanteekening is in den Egmondschen codex met eene andere hand als de rest geschreven; doch daar ook het Liber donationum haar in dit verband opneemt, moet zij toch in het origineel gestaan hebben.

4) Hij kwam bepaaldelijk van buiten en trad eerst toen tot de Utrechtsche kerk in betrekking (Moll, Kerkgesch. I p. 266); inderdaad werd hij dus eerst in 900 „inter famulos Trajectensis ecclesie" opgenomen.

denzelfden persoon als de Radbod, die in datzelfde jaar 900 als Utrechtsche bisschop optrad [1]). Deze omstandigheid is voor ons, waar wij den oorsprong van het cartularium bepalen willen, van groote waarde. Het is toch geheel onaannemelijk, dat men aan deze historische aanteekening en aan deze gedichten later eene plaats zal hebben aangewezen tusschen de rechtstitels van het sticht, waarbij zij geheel niet behooren. Daarentegen is het volstrekt niet vreemd, dat de bisschop zelf, die het cartularium onder zich had, op het schutblad [2]) eenige biographische aanteekeningen en vrome overpeinzingen neerschreef: het schutblad was volgens de gewoonte dier dagen voor zulke aanteekeningen de aangewezene plaats. Wij moeten dus aannemen, dat bisschop Radbod de aanteekening geschreven heeft achter in het reeds aangelegde cartularium. Dit cartularium zelf kan dus niet jonger zijn dan 917, toen bisschop Radbod stierf.

Indien wij met deze wetenschap het cartularium doorloopen, treft ons het feit, dat juist de oorkonden, die eindigen met het jaar 914, chronologisch gerangschikt zijn, terwijl al de rest eene verwarde massa schijnt. De conclusie is dus wel niet gewaagd, dat wij in de oorkonden N°. 1—11 de oude kern van het cartularium bezitten, — eene conclusie, overeenkomende met den titel van het stuk, die in het oorspronkelijke stuk zal geluid hebben: „Commemoratio de rebus sancte Trajectensis ecclesie, que olim *a regibus*, Domini nostri J. C. fidelibus, eidem ecclesie tradite sunt" [3]). Oorkonden van koningen, geene private charters (zooals N°. 19—22) en goederenlijsten (zooals N°. 23) bevatte dus het cartularium oorspronkelijk. Dit

---

1) Ook Waitz doet dit. (Monum. Germ. hist. Scriptt. XV p. 570 Noot 2.)

2) De aanteekening heeft blijkbaar op het schutblad gestaan, achter het veel jongere charter van bisschop Balderik. De Egmondsche codex heeft deze orde; het Liber donationum veranderde die blijkbaar, omdat het over het geheel zekere chronologische orde invoerde.

3) De woorden „et ab aliis" komen in het Liber donationum niet voor en zijn dus gewis in het Egmondsche handschrift ingelascht, om den titel van den bundel met den inhoud in overeenstemming te brengen.

is zoo waar, dat de goederenlijst, toen zij ingeschreven werd, van een met den hoofdtitel correspondeerend opschrift voorzien werd, dat echter ook op N°. 19—22 slaat en dus thans in de verzameling misplaatst is, terwijl het bovendien geen zin heeft, nu de hoofdtitel van het geheele stuk gewijzigd is.

Wat heeft bisschop Radbod bedoeld met het bijeenbrengen dezer elf Karolingische charters? De hoogleeraar De Geer van Jutfaas, die aan het cartularium eene afzonderlijke studie gewijd heeft [1]), meent, dat de bisschop de onder zijn bereik zijnde vorstelijke giftbrieven liet afschrijven met het doel, om daarvan de bevestiging door koning Conrad I te verkrijgen, en dat dus de verzameling eigenaardig afgesloten wordt met dien giftbrief zelven (dd. 9 Juli 914), dien de bisschop, hetzij als concept met de andere stukken heeft overgezonden, hetzij als hunne bevestiging later daarachter heeft doen schrijven. Eene conjectuur, niet onaannemelijk, maar geheel onbewezen! Inderdaad, maar de hoogleeraar maakt bij de verdere bespreking van het cartularium eene zeer scherpzinnige opmerking, die aan zijne gissing toch eene hooge mate van waarschijnlijkheid bijzet. Op de confirmatie van koning Conrad volgen de twee charters van Lotharius II en I dd. 858 en 846, die in het eigenlijke cartularium overgeslagen waren. Daarna vinden wij de confirmatie der koninklijke giftbrieven door Hendrik I. Deze vorst somt (in tegenstelling met zijnen voorganger) de door hem geconfirmeerde giften op: hij vermeldt, als aan hem door bisschop Balderik voorgelegd, giftbrieven van koning Pippijn, Karel den Groote, Lodewijk den Vrome, een tweeden Lodewijk (den Duitscher), Zwentibold en Conrad. Derhalve juist de giftbrieven, die de door ons aangeduide kern van het cartularium bevatte, *niet* de beide daarin overgeslagene charters der beide Lothariussen, waarvan althans het tweede in de rij bepaald behoorde. — De opmerking komt mij voor wel niet het voldingende bewijs

1) B. J. L. De Geer, Het oudste cartularium van Utrecht, in: Études archéol., linguist. et histor., dédiées à M. le Dr. C. Leemans. p. 287. Leide, 1885. *Niet in den handel.*)

te leveren, dat ons cartularium aan koning Hendrik I is voorgelegd, maar ons toch recht te geven, om tot nader bewijs aan te nemen, dat aldus geschied zal zijn. En dan is er geen reden om te betwijfelen, dat ook bij 's konings voorganger aldus gehandeld zal zijn. De algemeene bewoordingen, waarin koning Conrad (in afwijking van zijne voorgangers) spreekt, zouden dan te verklaren zijn uit de wetenschap, dat bisschop Radbod, die te Deventer resideerde, terwijl zijne diocese grootendeels in de macht der Noormannen was, niet in staat was al zijne giftbrieven over te leggen, — eene wetenschap, die later, bij het leven van zijnen opvolger, in vergetelheid kan zijn geraakt.

Uit het bovenstaande volgt derhalve met groote waarschijnlijkheid, dat ons cartularium in het jaar 914 door bisschop Radbod aangelegd [1]) en aan Udo en graaf Waldger medegegeven is, toen zij aan koning Conrad I 's bisschops verzoek om bevestiging der oude koninklijke giften overbrachten. De bisschop zelf voegde daaraan later op het achterste schutblad eenige historische aanteekeningen en vrome rijmen toe. — Laat ons thans zien, wat wij over de verdere lotgevallen van het stuk kunnen te weten komen. Radbods opvolger Balderik bracht zijnen zetel weder naar Utrecht over; de verstrooide kanunniken stroomden naar de herstelde kerken en brachten gewis uit de verbanning menigen schat mede, dien zij bij hunne vlucht voor de Noormannen gered of later gedurende hunne ballingschap verkregen hadden. Tot de laatste behoorde zonder twijfel de giftbrief van het klooster St. Odilienberg, dat Lotharius II in 858 aan den uit zijne hoofdstad verdreven bisschop Hunger als zetel had aangewezen; de giftbrief werd natuurlijk in het klooster bewaard, totdat hij in veiliger tijden naar Utrecht kon gebracht worden. Eerst toen was

1) De vraag, of de bisschop voor de samenstelling de origineele charters gebruikte, dan wel bij gebreke daarvan slordige en onvolledige afschriften, die hier en daar min gelukkig aangevuld werden, laat ik onbesproken. Zeker is het, dat de tekst der oudste oorkonden uiterst gebrekkig is en dat enkele mededeelingen zéér vreemd schijnen. Maar het blijft de vraag, of deze fouten reeds in het origineele cartularium van Radbod voorkwamen, dan wel door een slordigen afschrijver van dit wellicht zwaar beschadigde origineele cartularium gemaakt werden.

er gelegenheid, om hem in het cartularium bij te schrijven, en de omstandigheid, dat eerst daarna de oudere giftbrief van Lotharius I, die naar wij zagen door koning Hendrik I niet vermeld wordt, is ingeschreven, doet ons vermoeden, dat deze om onbekende redenen door een der vluchtende geestelijken medegenomen en eerst ten tijde van dezen vorst teruggekeerd is. Naarmate koning Otto I het sticht met voorrechten begiftigde, lag het voor de hand deze aan het cartularium toe te voegen, en te gelijk zal ook de giftbrief van zijnen vader Hendrik I daarin opgenomen zijn. Later kwam men op de gedachte, aan het stuk zekere afronding te geven, door daarin ook op te nemen de lijst van de bezittingen der kerk, die zij niet aan vorsten, maar aan private personen dankte: door de opneming der „commemoratio de rebus S. Martini, olim a fidelibus tradite," waren alle rechten van het sticht behoorlijk in den bundel vertegenwoordigd. Nog later [1]) schijnt men weder een stap verder gegaan te zijn door het kopiëeren in extenso op een paar opene bladen van vier private giftbrieven der 9e eeuw [2]). Eerst na langen tijd kwamen de twee laatste stukken bij de verzameling. Het charter van bisschop Balderik dd. 943 werd eerst opgenomen, toen het reeds op verscheidene plaatsen verteerd en onleesbaar geworden was, dus zeker niet voor de 11e eeuw, en de oude oorkonde van Zwentibold (niet zeer belangrijk en zeker eerst veel later te Elst ontdekt en als historische curiositeit afgeschreven) kan niet voor het einde dezer eeuw bijgevoegd zijn, daar de Egmondsche afschrijver haar nog niet in het cartularium aantrof [3]).

---

1) Zie hiervoor p. XII, XIII.

2) Zij hebben bij uitzondering, evenals de goederenlijst, hoofden, die de overige oorkonden (behalve de beide eerste) missen: eene aanwijzing, dat zij niet tegelijk met de andere oorkonden ingeschreven werden.

3) Of al deze bijvoegingen in het origineele cartularium, dan wel in een afschrift daarvan gemaakt werden, moet ik in het midden laten. Zeker echter is het Egmondsche afschrift niet naar het origineel zelf gemaakt, want daar in dit en in het Liber donationum de interpolaties der goederenlijst allen op dezelfde plaatsen (verkeerdelijk) zijn ingelascht, moeten beiden berusten op eenzelfde afschrift, waarin deze fouten reeds gemaakt

Nog éene zaak vereischt thans gezette bespreking. Van den Bergh [1]) bepaalde de dagteekening der ongedateerde goederenlijst op 960 [2]): het schijnt niet zeer aannemelijk, dat de Utrechtsche geestelijkheid tusschen de koninklijke giftbrieven en de gedenkstukken der oudheid een stuk zal opgenomen hebben, dat kersversch uit hare handen kwam. Immers daar het jongste stuk in den bundel van 953 is, zou de lijst onmiddellijk na hare vervaardiging moeten opgenomen zijn [3]). — Ik beaam deze opmerking, doch ik acht ze niet gevestigd op een stevigen grondslag. Alle hulde brengende aan de scherpzinnigheid van Van den Bergh, die uit de vermelding van verschillende goederen en rechten in verband met de koninklijke giftbrieven heeft aangetoond, dat de lijst niet ouder dan 953 kon zijn, moet ik toch mijne verwondering betuigen, dat de geleerde onderzoeker niet heeft ingezien, dat deze tijdsbepaling, onwederlegbaar voor de lijst *in haren tegenwoordigen toestand*, zonder twijfel onjuist is voor het oorspronkelijke stuk. Immers het springt in het oog, dat dit geïnterpoleerd is en wel op zeer vele plaatsen. Met het bewijs daarvan kan ik deze afdeeling besluiten.

Dat er interpolaties in de lijst voorkomen, behoeft geen uitvoerig betoog: ik kan volstaan met op twee plaatsen te wijzen, beide op p. 43 mijner uitgave voorkomende. De eene is die, waar de schrijver verhaalt, dat de tiend der vangst in de Almere aan St. Maarten behoort; „*sed modo*", aldus vervolgt hij dan, „ille alie partes novem proprie sunt sancti Martini" (= maar *thans* behooren ook

---

waren. Alleen ook door het aannemen van herhaalde overschrijving kan men de slordigheid van den tekst der oudste oorkonden voldoende verklaren.

1) Middelnederl. geographie. 1e ed. p. 267. (In de 2e editie is het betoog niet overgenomen: zie p. 23 dier editie.)

2) Van Mieris noemde het jaar 866 (regeeringsbegin van bisschop Odilbald), blijkbaar in (onjuiste) navolging van Heda, die (Historia. p. 64) opmerkt, dat de lijst de goederen der kerk bevat „usque ad tempora Odilbaldi episcopi." (Natuurlijk met terugslag op de mededeeling der lijst over de Texelsche goederen, die onder Odilbald verloren gingen.)

3) V. d. Bergh (Bijdr. v. vaderl. gesch. N. R. I p. 117) schijnt dit dan ook (als noodzakelijk gevolg zijner tijdsbepaling) aan te nemen.

de overige $^9/_{10}$ aan St. Maarten). Op de andere plaats worden de namen van verschillende hoorigen der kerk opgenoemd, en de schrijver vervolgt: „quidquid isti habuerunt *nunc* computatum est in XII mansa etc." (= de goederen, *vroeger* aan dezen behoorende, zijn *thans* berekend onder de 12 hoeven enz.) Ik behoef hier niets aan toe te voegen: de geciteerde woorden zijn evidente toevoegsels.

Gewapend met deze wetenschap lezen wij de goederenlijst oplettend door. En dan treft ons aanstonds het feit, dat reeds Van den Bergh's [1]) aandacht trok, namelijk het onsystematische van de geographische volgorde der besprokene plaatsen. Het is lang niet overal mogelijk, uit de vaak bedorvene plaatsnamen de localiteit te herkennen, door den schrijver bedoeld; ja niet altijd gelukt het ons, met zekerheid vast te stellen, in welke streek hij zich bevindt. Maar het is toch duidelijk, dat hij meermalen dezelfde plaats tweemalen bespreekt, en slechts enkele malen geeft de aard van het bezit der kerk eenige aanleiding tot eene herhaalde bespreking daarvan op eene tweede plaats. Laat ons deze plaatsen even bijeenzoeken:

p. 39. „In Turre mansa tres." En verderop p. 39: „In supradicta villa Turre mansum I, quem Herlulfus dedit."

p. 41. „In Suthrem IV mansa." p. 42. „In Suhtrem II (mansa)."

p. 41. „In Rothulfuashem medietas tocius ville S. Martini, et insuper hereditas Aldburge, quicquid ibi habuit." — p. 44. „In Hrothaluashem, *quod modo dicitur Rinasburg* (latere invoeging!), mansa XIII S. Martini, et de hereditate Radulfi et Aldburge, quos ipsi tradiderunt S. Martino etc." (herhaling!)

p. 42. „In Velesan II (mansa)." — p. 45. „Preterea sunt mancipia, que jure debentur propria fore almi Martini juxta Felisun etc."

p. 42. „In Tlex II mansa." Verderop: „In Texle tertia pars S. Martini .... cum ecclesiis terre." —

1) Middelnederl. geogr. 1e ed. p. 269.

p. 45. „In Tlex ecclesie omnes S. Martini et tocius terre, que ad regem pertinebat, tertia pars S. Martini, exceptis aliis terris, quas Christifideles tradiderunt ob sui amorem." (herhaling!)

p. 42. „In Uuiron due partes tocius terre S. Martini, cum ecclesiis terre." — p. 43. „De Uuiron in Aluitlo mansum dominicatum cum terra salaricia S. Martini cum servis in eadem villa commanentibus, quorum hec sunt nomina etc."

p. 44. „In Beuerhem VIIII mansa." En verderop p. 44: „In Beuorhem tradidit Gutha ecclesiam necdum consecratam in jus et dominium S. Martini, ea videlicet ratione etc."

Andere plaatsen vragen onze aandacht, namelijk zulke, waar een plaatsnaam geschoven is tusschen twee vermeldingen van eenzelfde andere plaats of van twee aangrenzende plaatsen, of wel midden in een zin, die daardoor niet goed doorloopt:

p. 39. „Suegon similiter (sc. totum S. Martini). *In Rudinhem IIII partes tocius ville.* Suegsna similiter (sc. totum S. Martini)."

p. 43. „In Almere regalis decima census, qui vocatur cogsculd. *In Nesse villa cum omni piscatione.* Decima etiam(!) in Almeri de sagenis S. Martini est."

In de eerste plaats merk ik op, dat de spelling van de namen der dubbel vermelde plaatsen meestal verschilt: Suthrem en Suhtrem, Rothulfuashem en Hrothaluashem, Velesan en Felisun, Tlex en Texle, Beuerhem en Beuorhem; terwijl de als bijvoegselen verdachte plaatsen tweemaal (p. 39 en p. 41) ingeleid worden met de woorden: „et insuper".

Eene tweede opmerking is van meer belang. Van de dubbel vermelde plaatsen is de eene gewoonlijk vrij uitvoerig, geeft allerlei bijzonderheden over de besprokene goederen of rechten en noemt zelfs nu en dan de namen der schenkers. Over het geheel vinden wij in de lijst zulke berichten niet, en dit was ook niet te verwachten; immers zij vermeldt volgens haar opschrift giften, „que *jam olim* a fidelibus tradite sunt." Het vermoeden ligt dus voor de hánd, dat de plaatsen, waar namen van

schenkers of andere details vermeld worden, later, bij de ontvangst der gift, in de lijst zijn bijgevoegd. Zulke plaatsen nu zijn er vele in de lijst. Als schenkers treden op: Hagabard (p. 39), Herlulf (p. 39 tweemaal), Thiatlind de dochter van Aldbert met haren zoon Reginbert (p. 40), Elegsuind (p. 41), Erulf en Radulf (p. 41 en 44), Aldburg (p. 41 en 44), Gerulf (p. 41), Gutha (p. 44); het herhaaldelijk voorkomen van juist dezelfde namen bevestigt het vermoeden, dat wij hier met latere bijvoegingen te doen hebben. — Als plaatsen, die wegens hare uitvoerigheid verdacht zijn en die vooral op het einde voorkomen, noem ik:

p. 39. de vermelding van de $^2/_{10}$ in Germepi en Isla.
p. 42. de vermelding van den tiend der zeevonden, tollen en huslotho.
p. 43. de vermelding van de visscherij in de Vecht en de wateren in Niftarlaca.
p. 43. de beschrijving van de hoeve op Wiron en hare hoorigen.
p. 44. de opsomming der hoorigen.
p. 44. de beschrijving der erfenis van Radulf en Aldburg.
p. 44. de opgave van de voorwaarden bij de gift der kerk te Beverhem.
p. 45. de lijst der hoorigen in Felisun.
p. 45. de mededeelingen over de goederen op Tlex.

Doorloopen wij thans nog eenmaal onze lijst en gaan wij na, wat alzoo daaruit schijnt verwijderd te moeten worden, ten einde bij benadering het stuk in zijn oorspronkelijken toestand te herstellen.

p. 39. de hoeve, geschonken door Hagabard.
de erfenis van Herlulf te Haltna.
de hoeve van Herlulf te Turre.
de $^4/_5$ deelen van Rudinhem.
de $^2/_{10}$ in Germepi en Isla.
p. 40. de gift van Thiatlind.
wellicht ook: de kerk van Holtsele, de tiend van Masaland, de kerk van Valcanaburg.
p. 41. de gift van Elegsuind.
de gift van Erulf en Radulf.
de gift van Aldburg.

p. 41. 1/6 van de visscherij van Gerulf.
p. 42. de bezittingen op Texle, Wiron en Varoht.
de tienden van zeevonden, tollen en huslotho.
p. 43. eenige, wellicht alle visscherijen.
de hoeve op Wiron met hare hoorigen.
p. 44. de 12 mansa in Bante.
de lijst der hoorigen.
de goederen te Hrothaluashem of Rijnsburg.
de gift van Gutha.
p. 45. de hoorigen te Felisun.
de kerken op Tlex.
wellicht: de tienden aan het slot.

Bijzonder ingewikkeld zijn de bladzijden 43 en 44 der lijst, die blijkbaar, nadat men aan het einde de geheele beschikbare opene ruimte had beschreven, volgekrabbeld zijn geworden met allerlei marginale noten. Deze plaatsen behoeven dus nog eene afzonderlijke bespreking. Ik zeide reeds, dat ik vermoed, dat de geheele lijst der visscherijen ingelascht is, omdat aan het einde van p. 43 de lijst der hoeven weder begint. Doch in ieder geval is in die lijst later nog weder bijgevoegd: „Decima *etiam* in Almeri de sagenis S. Martini est", waarbij dan weder *nog* later (zooals ik reeds opmerkte) geschreven is: „sed modo ille alie partes novem proprie sunt S. Martini." Zonder twijfel is ook de vermelding der visscherij in de Fennepa later bijgevoegd, want zij staat in het Egmondsche handschrift op eene andere plaats dan in het Liber donationum, natuurlijk omdat zij boven of naast den tekst geschreven was, zoodat de afschrijvers weifelen konden, waar ze moest ingelascht worden. Ook de volzin: „sed et alia piscatio in flumine Feht etc." is blijkens haren aanhef een niet oorspronkelijk stuk. — De volzin over de hoeve op Wiron is onverstaanbaar geworden. Hij is geheel te beschouwen als kantteekening bij de lijst der hoeven. Ik merkte reeds op, dat de volzin „quicquid isti habuerunt nunc computatum est in XII mansa, quarum Poppo I habet," niet anders dan eene later bijgevoegde tusschenzin zijn kan. Doch die tusschenzin schijnt onvolledig: op p. 44 stuit men achter: „In Strude LX" op het in dit verband onverstaanbare „et XII mansa, quae fuerunt Dei, S. Martini, Bonifacii,

Willibrordi, Liudgeri, Landberti et domni regis in Bante"; ik vermoed, dat dit stuk behoort bij de eerste helft van den tusschenzin, die over 12 andere hoeven spreekt. De geheele ingevoegde passage over de hoeve in Wiron zou dan aldus geluid hebben: „De Wiron in Alvitlo mansum dominicatum.... cum servis.... quorum hec sunt nomina: Folkric.... Edo, Abbo.... isti sunt sancti Martini cum terra, quam habuerunt." Waarbij als latere randglosse te voegen ware: „Quicquid isti habuerunt, nunc computatum est in XII mansa, quarum Poppo I habet, et XII mansa, quae fuerunt Dei.... in Bante." — De *oude* tekst der lijst zou dan aldus moeten luiden: (p. 42) „In Beccanburen I. In Vranlo I. (p. 43) In Northanheri VI.... In Strude LX. (p. 44) In Wihtmundhem XIII mansa.... In Hlithum III mansa." Hiermede moet de goederenlijst oorspronkelijk geëindigd zijn.

Op deze wijze gezuiverd verkrijgen wij eene lijst, die enkel dorre opsommingen van plaatsnamen volgens vaste formules bevat, als: Bunninchem totum S. Martini. In Lonaralaca due partes ville. In Turre mansa tres. In villa Riswic aecclesia cum terris ad eandem pertinentibus enz. Deze hoeven en kerken zijn gelegen (ik loop de namen vluchtig door) te Duurstede, Doorn, Houten, Bunnik, Maarsen, Woerden, Alfen, Leiden, Voorschoten, Maasland, Oegstgeest, Poelgeest, Haarlem, Velsen, Texel, Huisduinen, Schoorl enz., eene orde, waarop bij de gebrekkige geographische kennis dier dagen weinig aan te merken valt. De visscherijen vindt men allen bijeen, hetzij aan het oude slot der lijst, hetzij in eene latere bijvoeging kort voor dat slot. Over het geheel worden alleen plaatsen in de tegenwoordige provinciën Holland en Utrecht vermeld; alles, wat daarbuiten ligt, wordt verzwegen, blijkbaar met opzet, en al kunnen wij de reden daarvan niet gissen, er is dus geene aanleiding, om ons met Van den Bergh te verwonderen (l. c. p. 269), dat eene enkele plaats in Gelderland ontbreekt.

Laat ons thans trachten den ouderdom van de aldus gezuiverde goederenlijst en van de vele bijvoegingen te bepalen. Van den Bergh merkte op, dat de vermelding van de „regalis decima census, qui vocatur cogsculd"

(p. 43) blijkbaar jonger is dan het charter van keizer Otto I dd. 948 Juni 30 (p. 26); niet geheel juist, want in dit charter wordt aan de kerk geschonken „*omnis* census, qui vulgarice cogsculd vocatur." Juister zou daarom geweest zijn, dat de vermelding *ouder* was dan dit charter; het tijdsverschil is echter niet groot, want de gift van de „decimae tributi, quod cogsculd dicitur," dagteekent van 1 April 948 (p. 28), zoodat de aanteekening in de lijst geschreven is in de weken tusschen 1 April en 30 Juni 948. — Volkomen juist is daarentegen Van den Bergh's opmerking, dat het noemen der „piscatio in flumine Feht cum omnibus stangnis ibi adjacentibus" (p. 43) duidelijk wijst op Otto I's oorkonde van 21 April 953 (p. 29) en dus bewijst, dat deze volzin eerst na 953 kan gesteld zijn. — Verder merkt Van den Bergh op, dat de volzin, waarbij „in Amuthon septem were ad piscandum" aan de kerk worden toegekend, ouder moet zijn dan het charter van 975 Juni 6 (p. 63), waarbij zij verkreeg „quantum villae, Amuda vocatae, prius ad prefatam non pertinebat ecclesiam"; volkomen juist, maar zij is ook ouder dan 30 Juni 948 (p. 26), toen Otto I aan de kerk schonk „*totam* piscationem, quam hucusque in Amuson ad nostrum regale jus habere videbamur." Tot verdere tijdsbepaling kunnen wij er nog bijvoegen, dat de schenking van de „decima de tributo, quod huslotho vocatur," (p. 42) eerst plaats had op 1 April 948 (p. 28), doch dat de vermelding van de tienden der vischvangst in de Almere (p. 43) ouder moet zijn dan 30 Juni 948 (p. 26), toen de kerk „*tota* piscatio, quam hucusque in Almere ad nostrum regale jus habere videbamur," van den koning verkreeg, — eene schenking, die op 21 April 953 (p. 29) door den vorst herhaald en daarna in de goederenlijst geboekt werd in de reeds besprokene aanteekening, dat *thans* („modo") ook de overige $^{9}/_{10}$ der visscherij aan St. Maarten behoorden.

Wij verkrijgen aldus geenszins de zekerheid, die Van den Bergh leidde tot de conclusie, dat de lijst van omstreeks 960 moest dagteekenen. Integendeel blijkt het, dat het geheele stuk op p. 42/43 op verschillende tijden onder de regeering van koning Otto I (omstreeks 950) is neergeschreven. Doch wat baat ons deze wetenschap,

sinds wij reeds vaststelden, dat dit gedeelte eene interpolatie is? Wij kunnen uit al het opgemerkte dus alleen leeren, dat het hoofdgedeelte onzer lijst *ouder* moet zijn dan dit tijdstip. Dus is zij wellicht uit den tijd van bisschop Radbod, die het cartularium deed samenstellen? kan hij zelf de lijst hebben doen opmaken en in zijn register opnemen? Ik geloof het niet. Van den Bergh merkte reeds op, dat twee van de namen, die in ons register genoemd worden, die van Gerulf (p. 41) en Othilbold (p. 45) ons vaste data aanwijzen; doch hij was ook hier niet bijzonder gelukkig. Gerulf, zegt hij, die eene piscatio bezat „in extrema parte Rheni fluminis", is zonder twijfel dezelfde graaf Gerolf, die in 889 van koning Arnulf verkreeg „inter Renum et Suithardeshaghe in comitatu ipsius sylvam unam et terram arabilem unam," en verder verschillende goederen, waaronder ook visscherijen. Reeds Kluit[1]) beweert bij de uitgave van dit charter hetzelfde, en ik wensch het geenszins te betwijfelen. Maar Van den Bergh's conclusie is toch onjuist: hij kon niet weten, dat Van Asch van Wijck de juiste kopie van het handschrift in het British Museum verkeerd afdrukte, toen hij sprak van „piscatio, quam Gerulfus hab*uit*". Het origineel heeft zeer bepaald: hab*et*, en eerst de latere afschrijver van het cartularium in het Liber donationum, terecht opmerkende, dat Gerulf reeds lang tot zijne vaderen vergaderd was, veranderde dit in: hab*uit*. De zaak treedt dus in een ander licht: daar Gerulf nog leefde, toen deze aanteekening in de lijst werd opgenomen, kan de plaats niet veel jonger zijn dan 889, en daar wij ook deze plaats als interpolatie signaleerden, is dus de lijst zelve nog ouder.

Nog verder terug brengt ons de andere plaats, waarin bisschop Othilbold vermeld wordt (p. 45). De zaak eischt eene eenigszins uitvoerige bespreking. Van den Bergh vindt de woorden „usque ad tempora bone memorie Othilboldi episcopi"; de bisschop overleed in 900, de lijst is dus jonger, zoo redeneert hij. Zeer juist, indien de

---

1) Kluit, Hist. critica. II 1 9 Noot 4.

passage niet later bij de lijst gevoegd was. Daar alles aankomt juist op deze plaats, mag ik het ditmaal bij deze bewering niet laten, maar ben verplicht haar eenigszins nader toe te lichten. Ten einde den lezer te overtuigen, zal het echter voldoende zijn, de plaats, waarvan de bedoeling niet zeer duidelijk is, uit het onbeholpene moniken-Latijn in gewoon Hollandsch over te zetten.

Het is reeds gebleken, dat de steller der lijst zich evenals al zijne collegas onderscheidt door groote beknoptheid, en met zeldzame eentoonigheid de tallooze hoeven der kerk registreert. Hij is bijna aan het einde gekomen en heeft juist vermeld, dat alle kerken op Texel en het derde van het domeingoed aldaar aan St. Maarten behoorde. Er is inderdaad in dit bericht niets, dat den goeden klerk aanleiding kon geven tot eenige bijzondere ontroering, te minder omdat hij hetzelfde feit reeds eenmaal vroeger in de lijst geboekt had. Doch de zaak komt anders uit: plotseling ontsteekt de registrator in fellen toorn. „Deze geheele administratie op Texle is sedert de dagen van bisschop Othilbold in de war," roept hij uit, en verspreekt zich in zijne boosheid bij den naam van het eiland, dat hij zooeven pas met den ouden naam „Tlex" had aangeduid. „Vroeger was dit alles uitnemend geregeld: een priester was met machtiging van den bisschop rector van al deze kerken. Maar de laatste van dezen was Sibrand: gij weet wel de broeder van Othravan en Liutravan! Onder zijn bewind ging alles verloren." Onze opgewonden klerk zal gewis zijne goede redenen gehad hebben, waarom hij niet duidelijker sprak; doch hij heeft genoeg gezegd, om de nagedachtenis van heer Sibrand door alle eeuwen heen te bekladden, en ik zou mij zeer moeten vergissen, indien niet andere motieven dan zekere hartstocht voor genealogische bijzonderheden hem leidden, toen hij ook de namen der beide broeders van den priester in het schandaal mengde. Sapienti sat! de tijdgenooten zullen wel geweten hebben, dat Othravan en Liutravan bij de verduistering der Texelsche goederen van St. Maarten geene fraaie rol gespeeld hadden.

Doch genoeg over deze knoeierijen, wier bijzonderheden

reeds tien eeuwen lang aan de vergetelheid zijn prijsgegeven. Tevreden ben ik, als ik u overtuigd heb, dat deze zenuwachtige verdediger van St. Maarten geenszins dezelfde persoon kan geweest zijn als de onverstoorbare registrator der „mansa" en der „ecclesiae cum terris ad easdem pertinentibus." Ik meen dus te mogen rekenen op uwe instemming, als ik verklaar, dat het stuk later ingeschoven werd. Indien dit waar is, klimt dus de oorspronkelijke lijst op tot de dagen van bisschop Othilbold (866—900). — Maar nog ben ik niet tevreden. Ik merkte reeds op, hoe de vermelding, dat de Utrechtsche kerk (toen nog ongestoord) op Texel de kerken en $^1/_3$ van het domein bezat, reeds vroeger in de lijst voorkomt (p. 42): deze aanteekening is dus mede uit den tijd van bisschop Othilbold of zelfs nog ouder. Maar ook deze plaats schijnt eene latere bijvoeging: immers Texel werd nogmaals vroeger in de lijst vermeld: „In Tlex II (mansa)" (p. 42). Had de schrijver van deze laatste aanteekening geweten, dat de kerk aldaar ook $^1/_3$ van het domeingoed en alle kerken bezat, hij zou het gewis daarbij vermeld hebben, en bovendien zeker het eiland niet de eerste maal „Tlex", de tweede maal „Texle" genoemd hebben [1]). Conclusie: de kerken op Texel en het $^1/_3$ van het domeingoed, die onder bisschop Othilbold verloren werden, zijn door de kerk verkregen *na* het stellen der goederenlijst. Wanneer? wij weten het niet. De terminus ad quem voor de samenstelling der lijst is dus het jaar 866, toen bisschop Othilbold optrad. Maar de terminus a quo? Ik kan hem niet dan bij benadering opgeven: slechts één zeker gegeven kan ik aanwijzen. Dadelijk in den aanhef der lijst, dus zeker in het oudste gedeelte, wordt de kerk Upchirica bij Duurstede en het eiland tusschen Rijn en Lek vermeld: wij weten, dat deze beiden door Karel den Groote in

---

1) Tlex = Texle: vgl. p. 42: „in Texle tertia pars S. Martini" met p. 45: „in Tlex tocius terre tertia pars S. Martini." Tlex schijnt de oude naam te zijn; het gebruik van den naam Texle door den verhaler van het Sibrand-schandaal schijnt mij nog een sterk bewijs, dat dit verhaal later is bijgeschreven bij de vermelding van het bezit der kerk.

777 (p. 12) aan de kerk geschonken werden. De lijst is dus opgesteld tusschen 777 en 866 [1]).

II. Het eerste cartularium van het Liber donationum.

Ik begin met eene beschrijving van het geheele handschrift, dat als het Liber donationum van den Dom bekend staat. Het is een codex geheel van perkament. De inhoud bestaat uit twee verschillende deelen. Het eerste deel bevat 51 bladen, waarop door eene hand van het laatst der 12e eeuw [2]) de keizeroorkonden van het stioht en enkele andere stukken zijn geschreven. Het geheele stuk is door dezelfde hand blijkbaar doorloopend geschreven [3]): wisten wij het niet door vergelijking met den Egmondschen codex van het British Museum, niets zou doen vermoeden, dat dit deel uit twee stukken bestaat, die eerst later samengevoegd zijn. — De tweede afdeeling van den codex heeft blijkbaar oorspronkelijk geheel op zich zelve gestaan. Zij bevat 24 bladen [4]), gefoliëerd door den schrijver zelven [5]) en beschreven met eene ongewone hand, naar het schijnt uit de eerste helft der 13e eeuw [6]), die vele

1) In den tekst heb ik het stuk verkeerdelijk gedateerd: 2e helft der 9e eeuw in plaats van: 1e helft. De samenhang der plaatsen over de Texelsche goederen was mij toen nog niet zoo duidelijk als thans.

2) Von Wattenbach schrijft mij: „ich möchte es noch dem 12en Jahrhundert zuschreiben", — Maunde Thompson verklaart (weder iets later): „about 1200."

3) Alleen het laatste stuk (No. 88) is met eene andere, doch nagenoeg gelijke hand als de rest geschreven.

4) Juist 3 quaterns. Het is ons compleet bewaard gebleven, want de laatste bladzijde is in blanco, terwijl op de twee laatste bladen (oorspronkelijk in blanco) later twee oorkonden zijn bijgeschreven.

5) Deze foliëering is alleen aan het begin goed zichtbaar: later is zij bij het verbinden afgesneden of uitgekrabd, en vervangen door eene doorloopende foliëering van beide cartularia.

6) Von Wattenbach schrijft, dat het schrift hem ongewoon voorkomt en dat hij het (op reis te Gastein) niet met zekerheid durft te bepalen,

charters uit het eerste deel herhaalde, maar daarnevens verscheidene nieuwe gaf, allen uitgevaardigd door de doorluchtige Hohenstaufen en van elders geheel onbekend. Ook deze codex is doorloopend geheel door denzelfden schrijver geschreven [1]); later voegde eene hand van het begin der 14e eeuw er een charter van den Dom van 1243 en de synodaalstatuten van 1236 aan toe, die de beide laatste bladen vullen.

De beide codices zijn blijkbaar geruimen tijd afzonderlijk van elkander bewaard geworden: de voorzijde van het eerste en de achterzijde van het laatste blad der eerste afdeeling zijn geheel vuil en halfversleten, en hebben dus blijkbaar langen tijd als onbeschermde voor- en achterzijden van eenen codex gediend. Kort nadat in de tweede afdeeling de bovenvermelde twee charters van 1236 en 1243 waren bijgeschreven, zijn echter de twee stukken in éénen band vereenigd: eene hand van het begin der 14e eeuw heeft toch reeds bij alle oorkonden van den tweeden codex, die ook in den eersten voorkomen, de woorden geschreven: „Scriptum est prius" (of: „Scriptum invenies ante" of: „Scriptum reperies ante" of: „Scriptum habetur"), en wij zullen later zien, dat reeds vóór het midden der eeuw het geheele vereenigde cartularium werd afgeschreven. Nog ééne transformatie heeft de codex later ondergaan: hij werd verbonden en wel niet voor de 16e eeuw, daar op fol. XXIXvs. kantteekeningen uit het begin dezer eeuw bij deze gelegenheid half weggesneden zijn. De binder heeft aan het begin en het einde van den codex toen nog eenige vellen perkament bijgevoegd, en op de bladen voor in den codex is een bladwijzer over de beide cartularia bijgeschreven, terwijl later eene andere hand, mede van de 1e helft der 16e eeuw, achterin nog eenige stukken schreef, die nog

---

doch „ich vermuthe ausgehendes 12e Jahrhundert", — Maunde Thompson plaatst het „early 13th century." Daar de afschrijver een stuk van 1226 opneemt, kan hij echter niet voor dat jaar geschreven hebben. Foltz (Die Kaiserurkunden. p. 271) stelt het handschrift op de 14e eeuw.

1) De vier laatste charters van den bundel *schijnen* echter *door dezelfde hand* iets later bijgevoegd te zijn.

niet op den bladwijzer voorkomen: het verhaal van de wijdingen van den Dom, de correspondentie met het kapittel van Tours en de grafschriften van paus Adriaan VI.

De 16e eeuwsche band beschermt het handschrift nog steeds: houten borden, overtrokken met bruin leder, waarin eenige versieringen gedrukt zijn. Op de voorzijde leest men, achter een hoornen plaatje in koperen rand, de woorden: „Liber continens donationes imperiales, factas in prima fundatione ecclesie Majoris Trajectensis." Binnen op den band is met dezelfde of eene dergelijke hand dit opschrift herhaald, onder bijvoeging van de woorden: „Pertinet Majori ecclesie Trajectensi", terwijl deze mededeeling achteraan op den band met dezelfde woorden herhaald wordt. Eene 18e eeuwsche hand schreef eindelijk onder de eerstgenoemde mededeeling: „Et nunc anno 1778 pertinet Reverendissimo Domino Archiepiscopo Trajectensi, ad quem redire debet."

Over de wijze, waarop de overgang van het eerste „pertinet" tot het tweede heeft plaatsgehad, blijkt niets; alleen weten wij, dat de codex nog in de 2e helft der 16e eeuw in de Kleine archiefkamer van den Dom bewaard werd[1]), terwijl hij twee eeuwen later in het archief der Oud R. C. Clerezy te Utrecht berustte. Nog Kluit in 1780[2]) en Bondam in 1783[3]) gebruikten hem daar; maar sedert

---

1) Dodt, Archief. III p. 103. (Vidimussen van verscheidene charters door den secretaris van den Dom Lamzweerde kort na 1562 „ex antiquo registro intitulato: Liber continens donationes imperiales, factas in prima fundatione ecclesiae Majoris Trajectensis, reposito et servato in parvis archivis ecclesiae praefatae.") — De conclusie, door Foltz (Die Kaiserurkunden. p. 271 Noot 1) uit deze plaats getrokken, dat het handschrift in het archief van het kapittel van St. Jan berustte, is natuurlijk onjuist.

2) Hij nam er (blijkens de omschrijving van zijne bron) uit over No. XXIV en XXV in zijne: Hist. crit. comit. Holl. II 1 p. 157, 159.

3) De Geer van Jutfaas beweert (Kron. Hist. Gen. 1857 p. 343), dat Bondam in zijn Geldersch charterboek het handschrift onder zijne bronnen citeerde als „het MS. van den Heer A(arts) B(isschop)". (l.c. p. 44 vlg.) Ten onrechte, zooals de medegedeelde varianten bewijzen en ook de omstandigheid, dat (blijkens p. 97) het Memoriale Adelboldi in dit handschrift voorkwam. Het bedoelde handschrift is gewis hetzelfde, dat Bondam (l. c. p. 193 vlg.) aanhaalt als „de M.S. Heda van den Heer

werd het handschrift vergeten, totdat het in 1857 bij gelegenheid van de Utrechtsche tentoonstelling van oudheden uit het genoemde archief weder te voorschijn kwam [1]). Sedert eenige jaren is het kostbare stuk met alle middeleeuwsche stukken, in het bezit der Clerezy, door haar in bruikleen afgestaan aan het Rijksarchief in Utrecht, waar het nog berust.

Wij willen thans den inhoud van het eerste cartularium onderzoeken. Aan het begin ontmoeten wij een ouden kennis: het geheele cartularium van Radbod, gerangschikt geheel in dezelfde orde als wij het in den Egmondschen codex vonden, met uitzondering van het charter van bisschop Balderik (N°. 25), dat hier achter de aanteekeningen van Radbod (N°. 26) volgt, terwijl N°. 24, dat in den Egmondschen codex ontbreekt, hier bijgevoegd is. — Dan volgt zonder de geringste afscheiding, die zou kunnen doen vermoeden, dat hier eene nieuwe afdeeling begint, eene reeks andere oorkonden, beginnende met eenige van koning Otto I, allen ouder dan de in den ouderen codex opgenomene giftbrieven van dezen vorst, en verder geregeld doorloopende tot het jaar 1145 toe. De samensteller van het handschrift heeft blijkbaar getracht in dit deel eene chronologische orde te volgen. Hij was wel is waar te onervaren in de chronologie, om aan de volgens regeeringsjaren of indictie gedateerde stukken van denzelfden vorst steeds hunne juiste plaats aan te wijzen, — hij was zelfs wel eens in de war met de verschillende Otto's en Hendriken, — de stukken, waaraan de datum geheel ontbrak, kon hij slechts bij benadering op hunne plaatsen brengen; maar over het geheel is toch een streven merkbaar om de tijdsorde te volgen. Alleen het voorlaatste stuk van den bundel (het laatste werd later bijgeschreven) is geheel misplaatst en maakt den indruk bij vergissing overgeslagen en daarom aan het slot ingeschreven te zijn.

A. B." — Doch Bondam gebruikte ons handschrift toch wel, zooals blijkt uit zijne beschrijving daarvan op p. 96 Noot; hij citeert het als het „Lib. commemoration. de reb. Traject." (p. 82, 85, 153, 193 enz.)

1) Zie B. J. L. De Geer, in: Kron. Hist. Gen. 1857. p. 335 vlg.

Over het geheel vinden wij hier voornamelijk oorkonden van keizers en koningen, van Otto I tot Conrad III. Bijna allen zijn vertegenwoordigd: alleen de met het vijandelijke Hollandsche gravenhuis verwante Lotharius ontbreekt in de rij, terwijl daarentegen eene keizerin ons N°. 74 leverde. Eéne pauselijke bul (N°. 78) staat tusschen deze giftbrieven in, blijkbaar alleen wegens het in het slot aan den bisschop verleende voorrecht om een myter te dragen. Utrechtsche bisschopsoorkonden, in het begin zeldzaam, komen allengs meer voor: wij vinden er van Ansfrid (N°. 40), Bernold (N°. 56), Willem (N°. 63, 65), Conrad (N°. 72), Burchard (N°. 73), Godebald (N°. 76, 79, 88) en Andreas (N°. 83, 85). Zéér enkele schenkingen van private personen: N°. 35, 45, 46, 70. Eindelijk twee oorkonden van vreemde kerkvorsten (de bisschoppen van Doornik en Kamerijk): N°. 81, 82, en een brief van het Keulsche Domkapittel: N°. 80.

Bijna alle stukken bevatten schenkingen aan den bisschop en het bisdom Utrecht. Daarvan zijn echter uit te zonderen eenige nommers, die den Dom van Utrecht betreffen (N°. 45, 49, 70, 72, 74, 75, 76, 79, 80, 81 en 88), terwijl enkele op de kapittelen ten Dom en Oudmunster gezamenlijk betrekking hebben (N°. 34, 40, 46, 57, 73, 82 en 85). Het voorkomen dezer laatste categorie heeft, daar zij toch ook den Dom betreft, niets méér verwonderlijks dan de aanwezigheid der tweede. Het zal echter den oningewijde gelijkelijk bevreemden de tweede en derde categoriën in dit cartularium van het bisdom aan te treffen. De oorspronkelijke eenheid van het vermogen van bisschop en Domkapittel verklaart dit feit niet voldoende: immers hoewel het tijdstip, waarop de scheiding tusschen beiden plaats had, volkomen onbekend is, is het toch zeer onwaarschijnlijk, dat deze niet voor 1126/1131 (zie N°. 85, 88) zal hebben plaatsgehad. Eene aannemelijker verklaring geeft ons eene plaats in Wstinc's rechtsboek van den Dom, die zegt: „Littere et privilegia, que statum universalem dyocesis et mensam episcopalem concernunt, sunt in archivo nostre ecclesie de jure et consuetudine reservanda, episcopo et illis, ad quos pertinent, sub cautela ydonea

necessitatis tempore exhibenda [1])." De oorkonden van het bisdom werden dus van ouds in het kapittelarchief ten Dom bewaard en hoewel zij, blijkens de signaturen der enkele daarin nog aanwezige oorkonden, in eene afzonderlijke afdeeling bijeenverzameld en dus voor de Domheeren volkomen als bisschoppelijk eigendom herkenbaar waren, is het niet al te verbazend, dat in het cartularium, dat de oudste oorkonden van het sticht bevatte, ook de oudste documenten van het kapittel (zeker destijds nog gering in aantal) opgeteekend werden. — Allervreemdst daarentegen is de aanwezigheid van enkele andere stukken: de N°. 55, 62, 65 en 83, die schenkingen aan zekeren Anselm, aan de Keulsche kerk, aan het Luiksche Domkapittel (of een ander geestelijk gesticht van dit bisdom) en aan de abdij van St. Truyen bevatten. Over deze vier stukken aanstonds meer.

Eindelijk verdient vermelding, dat alle stukken tot de categorie der oorkonden behooren en in extenso worden medegedeeld (al is hier en daar de dagteekening weggelaten), behalve N°. 46, dat slechts een excerpt eener oorkonde of eene aanteekening over eene rechtshandeling is, en N°. 65, dat een synodaal besluit van Luik bevat, al of niet in den oorspronkelijken vorm. N°. 80 eindelijk is wel zonder twijfel volledig, maar geene oorkonde: het is een brief van het Keulsche Domkapittel.

Dat het archief van den Dom den stof voor het cartularium geleverd heeft, is aan geen redelijken twijfel onderhevig. Eene andere vraag is echter, of de schrijver van het door ons besprokene cartularium de oorkonden zelf van de origineelen heeft afgeschreven. Ik geloof niet, dat dit het geval is; waarschijnlijk heeft hij eene andere, oudere verzameling voor zich gehad en die in chronologische orde gebracht en afgeschreven. Aanleiding tot dit vermoeden geeft mij de inhoud van het cartularium zelf: het schijnt mij niet gelijkmatig, niet volgens ééne leidende gedachte ontworpen te zijn.

In het cartularium zijn, naar het mij voorkomt, drie ge-

1) Wstinc's rechtsboek van den Dom. (H.S. van het Domkapittel. fol. 2 vs.)

deelten te onderscheiden: 1°. het cartularium van Radbod (N°. 1—26), 2°. de oorkonden N°. 27—72, 3°. de oorkonden N°. 73—88. Over de eerste afdeeling behoef ik niet meer te spreken. De tweede sluit zich geheel daarbij aan en bevat nagenoeg uitsluitend giftbrieven van de keizers en koningen aan de Utrechtsche kerk, waartusschen zich slechts enkele andere stukken bevinden. De derde afdeeling, van de tweede door eene tusschenruimte van 20 jaren gescheiden, draagt echter een ander karakter. Met twee uitzonderingen vallen alle oorkonden tusschen de jaren 1118 en 1145, en de bisschopsoorkonden treden zeer op den voorgrond, terwijl de keizercharters nog slechts enkele malen daartusschen voorkomen. Het komt mij daarom voor, dat hier eene andere, latere hand aan het werk is geweest dan die van den compilator der eerste helft.

Reeds deze opmerking pleit er tegen, dat ons cartularium, zonder twijfel door éénzelfde hand achtereen geschreven, een werk uit de eerste hand zou zijn. Maar er is meer. Ik zeide reeds, dat een nommer der eerste afdeeling geene oorkonde, maar eene korte aanteekening of een excerpt is: het is onaannemelijk, dat iemand, die zich voorstelde de charters van het Domkapittel in een register af te schrijven, daartusschen plotseling een enkel stuk zal geplaatst hebben, dat van geheel anderen aard is. In mindere mate geldt dezelfde opmerking van den brief van het Keulsche Domkapittel (N°. 80), die ook geheel afwijkt van de rest der opgenomene stukken. Doch het vreemdst schijnen in dit verband de stukken, die niet voor Utrecht zijn uitgevaardigd: giftbrieven aan Anselm, aan de Keulsche en Luiksche kerk en de abdij van St. Truyen. Is het bij de vorige stukken zeer onwaarschijnlijk, maar toch mogelijk, dat de compilator zijne modellen in de charterkast van den Dom kan aangetroffen hebben, hier is dit geheel ondenkbaar. Het tweede en het vierde stuk moeten berust hebben in de archieven van den Keulschen aartsbisschop en van den abt van St. Truyen, de herkomst van het eerste stuk is geheel onzeker, en van het derde, dat althans op Utrecht betrekking heeft, kan men hoogstens een afschrift in het Utrechtsche archief bezeten hebben; immers het stuk is blijkbaar ontleend aan het

cartularium van het Luiksche geestelijke gesticht, dat met het bezit der Leinderkerk bevoorrecht werd: de uitdrukking, dat bisschop Balderik van Luik het goed, waarop die kerk gesticht werd, „fratribus *nostris*" geschonken had, is ons daarvoor borg.

Hoe moeten wij ons dus, na al het voorgaande opgemerkt te hebben, de wording van ons cartularium voorstellen? Naar het mij voorkomt aldus. Men bezat te Utrecht een afschrift van het cartularium van Radbod, zonder twijfel hetzelfde, waarnaar vroeger de Egmondsche codex was afgeschreven: de geheel overeenkomstige wijze, waarop deze codex en ons cartularium de talrijke randglossen der goederenlijst verwerkt hebben [1]), en de gelijkheid der door beiden daarbij gemaakte fouten levert ons hiervan het bewijs, terwijl de groote overeenkomst van den bedorven tekst der oorkonden ons reeds tot het vermoeden daarvan gebracht had [2]). Dit afschrift is denkelijk, nadat de Egmondsche kopie gemaakt was, vermeerderd met eenige vellen perkament, waarop de een of andere kopiïst het omstreeks 1100 vervolgde door het afschrijven van de sedert de samenstelling voor de Utrechtsche kerk verkregene oorkonden van keizers en koningen, geheel in den geest van bisschop Radbod, wiens in het Liber donationum onvervalscht opgenomen opschrift getuigde, dat zijn codex de giftbrieven bevatte, „a regibus Domini nostri J. C. fidelibus ecclesie tradite." Denkelijk heeft

---

1) Eéne uitzondering levert de omzetting van een volzin over de visscherij in de Fennepa (p. 43 Noot 6). Deze bijvoeging moet dus niet in het origineel, maar in het door den Egmondschen en den Utrechtschen afschrijver gebruikte afschrift daarvan later bovengeschreven zijn, zoodat men over de plaatsing daarvan in den tekst aarzelen kon.

2) Zoo ontbreekt b.v. in N°. 2 in beide HSS. de omschrijving van het geschonkene, waardoor het stuk onverstaanbaar wordt. In N°. 25 zijn in beide HSS. dezelfde uitlatingen, hoewel ze in het jongste niet als lacunes zijn aangeduid. — Als verschillen van de beide codices (die uit het Liber donationum in alle afschriften overgingen *en dus bewijzen, dat dezen met den Egmondschen codex niets te maken hebben*) noem ik p. 38 Fengrima-husonham — Fregima-husenhem; p. 39 In Rugrum totum S. Martini — In Rugrum S. Martini totum; p. 45 supranominatam—supradictam.

de afschrijver bij zijn werk geene strenge orde gevolgd [1]): hoe dit zij, na 1089 (N°. 69) vond hij niets meer te boeken. Het stuk zal toen eenigen tijd zijn blijven liggen, en eerst latere afschrijvers kunnen er nu en dan stukken uit hunnen tijd (1118—1145) bijgevoegd hebben. Dat men er toe gekomen is, om later op opene ruimten of schutbladen ook andere aanteekeningen en stukken neer te schrijven, die men om redenen van historischen of praktischen aard wenschte te bewaren, schijnt niet vreemd: zij behoorden zeker niet in het eerstbedoelde verband, maar het doel van den eersten afschrijver kan vergeten zijn en de codex was nu eenmaal de bewaarplaats geworden van alles, wat het Domkapittel van de oudheid wist; het moest dus niet al te misplaatst schijnen, daar ook andere belangrijke oorkonden of stukken te registreeren, die men toevallig in handen kreeg. Nadat de codex zoodoende tot het midden der 12e eeuw vervolgd was en denkelijk een onoogelijk aanzien gekregen had, zal het kapittel gewenscht hebben, het belangrijke stuk in netter en leesbaarder vorm te bezitten, en het zal daarom op het laatst der 12e eeuw aan een zijner leden de opdracht gegeven hebben het geheel over te schrijven. De stukken werden toen zoo goed men het vermocht in chronologische orde gebracht, en ook de heterogene stukken, die de afschrijver daarbij aantrof, heeft hij gewis onnadenkend in zijne verzameling ingelijfd [2]). Niet onmogelijk is het, dat ook de oude charters, die op het Domkapittel betrekking hebben, eerst later bijgevoegd en bij de tweede redactie in chronologische orde tusschen de keizercharters van het bisdom geraakt zijn.

---

1) Ook het tweede cartularium, dat een afschrift van origineelen is, is geheel zonder orde.

2) Geheel op dezelfde wijze zijn nu weder achter in het Liber donationum de beide brieven uit Tours enz. afgeschreven. Bezaten wij van onzen codex alleen eene late, geredigeerde kopie, wij zouden ons verwonderen, hoe deze stukken achter de andere geraakt zijn.

III. Het tweede cartularium van het Liber donationum.

De beschrijving van dit cartularium gaf ik reeds boven [1]); ik kan dus dadelijk beginnen met de bespreking van tijd en wijze van samenstelling.

Wij zagen boven, dat de verzameling volgens het schrift in de 1e helft der 13e eeuw is aangelegd: wij kunnen den tijd volgens den inhoud met groote waarschijnlijkheid bepalen op de jaren 1226—1243; immers het jongste stuk, dat met de hand van den compilator ingeschreven werd, draagt den datum 20 Februari 1226 (N°. 28), en onmiddellijk achter het laatste nommer volgt eene met latere hand geschrevene oorkonde van 9 September 1243 (p. 171) [2]).

Het is eene verzameling van oorkonden, door keizers en koningen aan het sticht Utrecht en aan den Dom [3]) geschonken, zonder eenige orde [4]), — een feit, dat reeds doet vermoeden, dat de codex een oorspronkelijk afschrift van origineelen, geene later geredigeerde kopie van een cartularium bevat. En dit vermoeden blijkt juist: immers bij het charter van Otto I dd. 944, houdende gift van Lake et Isla (p. 66/67) — trouwens het oudste, dat in den bundel voorkomt, — lezen wij aan het einde, waar het afschrift midden in den datum afbreekt, met de hand des afschrijvers de woorden: „Cetera consumpta," en bij de akte van 1124 over de O. L. V. kerk te Brugge (N°. 9) alweder bij den onvolledigen datum met dezelfde hand: „Hic nota de annis Domini plures fuisse, sed cartam consumptam." Ook vinden wij nog bij eenige in het cartularium opgenomene oorkonden (N°. 13, 20, 26, 30 en 33)

---

1) Zie hiervoor p. XXVI.

2) Het daarop volgende stuk, de synodaalstatuten van 1236, mag voor de tijdsbepaling niet mederekenen, daar het blijkbaar na het stuk van 1243, hoewel met dezelfde hand, werd ingeschreven.

3) Charters van den Dom: zie de nommers 3, 5, 9, 10, 27, 34.

4) Dit gebrek aan orde gaf aanleiding, dat de afschrijver zich vergiste door het charter van 1122 over Lake en Isla (N°. 5) nogmaals over te schrijven onder No. 27; de *eerste* maal bracht hij het afschrift echter niet ten einde.

op den kant met des afschrijvers hand het woord: „coll.", d. i. collatum [1]).

Zooals deze kantteekeningen reeds bewijzen, blijken de oorkonden, nadat het origineel van het 1e cartularium daarnaar afgeschreven was, veel geleden te hebben: in het charter van Otto II over de munt was de datum onleesbaar geworden (zie p. 63 Noot 10); in dat van Otto I over Lake en Isla (p. 66) ontbreken alle namen; erger is het met het charter van Hendrik IV over Staveren (p. 106), waar de datum ontbreekt en tal van lacunes voorkomen, terwijl in het charter van denzelfden vorst over Oostergo en Westergo (p. 108) zelfs tweemaal 2 regels en het geheele slot ontbreken. Al deze lacunes kunnen nog uit het 1e cartularium aangevuld worden [2]).

Reeds uit het zooëven medegedeelde kan opgemaakt worden, dat de afschrijver geheel onafhankelijk van het 1e cartularium gewerkt heeft; sterker bewijs levert het feit, dat hij op vele plaatsen in de door beiden medegedeelde oorkonden *meer* geeft dan zijn voorganger. Ik noem als voorbeelden slechts de charters van het 1e cartularium N°. 34, waar de jongere afschrijver de indictie bijvoegt, N°. 54, waar de vermelding van den kanselier nieuw is, en vooral N°. 49, waarvan het geheele slot (onderteekening, kanseliersnaam, datum en plaats) ons alleen door het tweede afschrift bekend zijn.

Hoe vreemd het ook schijne, wij moeten dus aannemen, dat het bestaan van het toen nog niet oude eerste cartularium, dat in het archief van den Dom berustte, den tweeden afschrijver, die zonder twijfel ook uit dit archief putte, onbekend gebleven is. Het kan ons daarom ook

---

1) Tegen de conclusie, dat het 2e cartularium een direct afschrift van origineelen is, pleit alleen, dat midden tusschen de bijeengeplaatste stukken van keizer Frederik II en zijnen zoon (No. 24—32) zich twee oorkonden van 1122 en 975 (No. 27 en 31) bevinden. Het heeft allen schijn, of deze later op opene plaatsen bijgeschreven en toen gedachteloos mede gekopieerd zijn. Doch de bewijzen van het tegendeel zijn toch te sterk om mij te doen aarzelen, vooral daar de geheele collectie niet chronologisch gerangschikt is.

2) Verdere lacunes: No. 52: eene lacune en het slot der oorkonde, — No. 57: het slot der oorkonde, — No. 75: verscheidene kleine lacunes.

niet verwonderen, dat hij — hoewel hij geenszins in zijn beter en meer verzorgd schrift daartoe aanleiding had — tal van oorkonden opnam, die reeds zijn uitnemende voorganger had afgeschreven. Evenmin dat hij zijne collectie verrijken kon met vele stukken, die ten tijde van zijn voorganger nog niet bestonden en die bijna allen van de keizers uit het huis Hohenstaufen afkomstig waren. Maar wat ons wèl verwonderen kan, is het feit, dat de latere afschrijver ons twee stukken heeft bewaard, die de vroegere had ter zijde gelegd, hoewel zij volkomen in zijne verzameling gepast zouden hebben: het charter van keizer Conrad II over Drente dd. 1025 (N°. 21), dat behoort bij dat van 1024 over hetzelfde onderwerp (p. 74), en de akte van 1124 over de O.L.V. kerk te Brugge (N°. 9), die zich geheel aansluit bij die van 1122 over de kerk van Sysseele (p. 124). Inderdaad dit feit is vreemd en ik kan het niet voldoende verklaren: kan in de afwezigheid van het contract over de Brugsche kerk, als niet buitengewoon belangrijk, des noods berust worden [1]), voor het ontbreken van het Drentsche charter kan ik alleen als verontschuldiging aanvoeren, dat wellicht de afschrijver van het eerste cartularium, die zooëven het woordelijk overeenkomende charter van 1024 had afgeschreven, gemeend heeft hier een dubbelganger te ontmoeten, dien hij gerustelijk kon weglaten, — eene dwaling, waarin ook de latere annotator van het tweede cartularium verviel, toen hij bij het charter van 1025, dat in het eerste cartularium ontbreekt, op den kant schreef de woorden „scriptum est", die steeds dienen om aan te duiden, dat de dus gewaarmerkte oorkonde reeds in den eersten bundel is afgeschreven [2]). Een bezwaar tegen de echtheid van het charter van 1025 kan zeer zeker niet aan het ontbreken daarvan in den oudsten bundel ontleend worden: immers

---

1) Het voorkomen van dit stuk in het 2e cartularium, dat overigens *uitsluitend* keizercharters bevat, is daarentegen zéér vreemd.

2) Eene dwaling in omgekeerden zin beging deze annotator, toen hij bij No. 31 van het 2e cartularium verzuimde de aanteekening „scriptum est" te plaatsen. Beide malen werd de latere afschrijver (van het Leidsche handschrift), zooals wij zien zullen, van deze dwalingen het slachtoffer.

zoowel het charter van 1024 als dat van 1025 komen in de tweede verzameling voor, en wij hebben boven gezien, dat juist de stukken van deze blijkbaar naar de origineele oorkonden zijn afgeschreven. Ik ben dan ook geneigd, om de echtheid van de nommers der jongste afdeeling voor *beter* gewaarborgd te houden dan die van de oudste.

Ook het omgekeerde van het zooëven vermelde feit komt voor: de compilator van het tweede cartularium nam vele stukken niet op, die zijn voorganger wèl had afgeschreven. In het algemeen kunnen daarvoor twee redenen geweest zijn: hij kan die stukken in zijne collectie misplaatst geoordeeld, of hij kan ze niet meer in originali in het archief van den Dom gevonden hebben. Maar geen van beide redenen past voor de oorkonden van 953 en 975 (N°. 18 en 32), die wij bij hem missen. Zij hadden in het kader gepast van den afschrijver, die de bevestiging van deze zelfde oorkonden door keizer Frederik I (p. 146) opnam, en zij bestonden nog eeuwen na zijnen tijd [1]), want zij staan *met het monogram van den koning* afgedrukt in Van de Water's Placaatboek II p. 321. Nu is het wel is waar niet geoorloofd [2]), uit dit feit de conclusie te trekken, dat de oorkonden door Van de Water zelven gezien werden en dus in 1729 nog bestonden; immers Van de Water zelf verklaarde op dezelfde bladzijde, dat hij de stukken ontleende aan de uitgave van den Utrechtschen oud-burgemeester Dr. C. Booth [3]), maar de conclusie is toch geoorloofd, dat derhalve in *diens* tijd (dus omstreeks 1660) de origineele charters nog bestonden [4]).

---

1) Foltz, Die Kaiserurkunden d. Bisth. Utrecht, p. 271 beweert hetzelfde van het charter van 975 No. 31, ik weet niet op welken grond.

2) Met Sickel, Diplomata. I p. 245.

3) Of Booth die stukken inderdaad „uitgegeven" heeft, betwijfel ik zeer; maar dat hij ze althans heeft laten drukken *met de monogrammen*, neem ik gaarne aan; immers tal van dergelijke afdrukken van keizeroorkonden met monogrammen, blijkbaar bestemd voor een door Booth ontworpen geschiedwerk, bevinden zich verspreid in zijne verzameling handschriften, thans het eigendom van het rijksarchief in Utrecht.

4) Ook van drie andere charters, met gouden keizerszegels bezegeld, blijkt het bestaan nog in de 16e eeuw uit kantteekeningen in ons cartularium: het zijn de nommers 32, 33 en 34 van het tweede cartularium.

Ik kan ook hier onzen afschrijver niet rechtvaardigen: immers de bewering, dat hij de bevestiging der beide oorkonden door keizer Frederik I, die hij opnam, voldoende gerekend en daarom de twee oudere concessies weggelaten zou hebben, zou niet afdoende zijn voor den persoon, die, naar wij zooëven zagen, de beide volkomen gelijkluidende giftbrieven van het graafschap Drenthe van 1024 en 1025 afschreef. Het geval levert ons echter het zeer welkome bewijs, dat ook uit het ontbreken bij den tweeden afschrijver van stukken, die de eerste had opgenomen, geen argument tegen de echtheid dezer oorkonden kan geput worden.

Ik wil thans de verschillende afschriften van de drie behandelde cartularia, die ik bij mijne uitgave gebruikt heb, bespreken en hunnen oorsprong en betrekkelijke waarde in het licht trachten te stellen. Er zijn er vier: een handschrift afkomstig van Bondam, het Liber catenatus van Oudmunster (beiden thans in het Utrechtsche rijksarchief), een cartularium in het Staatsarchiv te Hannover en een ander in de bibliotheek der Leidsche universiteit.

IV. Het cartularium van Bondam.

Bondam haalt in zijn Charterboek der hertogen van Gelderland nu en dan aan een „Liber privilegiorum Trajectensium" [1]), dat hij somtijds als „*mijn* perkamenten manuscript" [2]) aanduidt. Die codex was sedert Bondams tijd verdwenen. Dr. Foltz, die in 1877 te Utrecht persoonlijk een onderzoek ten behoeve van de Monumenta Germaniae instelde naar de handschriften der Utrechtsche keizerdiplomen en die alle bewaarders der verschillende archieven raadpleegde, kwam ongetroost terug: „ob der Codex noch erhalten ist, vermag ich nicht anzugeben" [3]).

---

1) l. c. p. 264 enz.
2) l. c. p. 193, 312 enz.
3) N. Arch. d. Gesellsch. f. ält. Deutsche Gesch. forsch. V p. 273. (Foltz

Weinig hoop had hij, dat er nog iets over de door hem onderzochte zaak zou aan het licht komen: „einiges vermuthet man *wol mit Unrecht* in .... Cheltenham etc." Die mismoedigheid was zonder grond: inderdaad is het gezochte uit Cheltenham teruggekomen. Trouwens dit is niet vreemd: de codex was met het grootste deel van Bondams handschriften in Musschenbroeks bibliotheek overgegaan; op diens auctie had Sir Thomas Phillipps hem met vele andere nommers gekocht en uit zijne nalatenschap is hij onlangs naar Utrecht teruggekeerd. Zoo heb ik hem dus kunnen gebruiken, en zoo kan ik dus ook hier eene beschrijving van het teruggevondene handschrift leveren.

Het is een prachtige codex op perkament; hij bevat 71 bladen, keurig geschreven met groote fraaie letters uit de eerste helft der 13e eeuw; de opschriften van elk charter zijn in roode inkt geschreven. De inhoud vormt het eerste cartularium van het Liber donationum, dat geheel (N°. 1—88) is weergegeven, waarna de afschrijver zelf (doch naar het schijnt iets later) onmiddellijk achter het laatste charter heeft gevoegd eene aanteekening over de verleening der novale tienden in Gelderland door bisschop Otto van Gelder aan zijn broeder graaf Gerard (1212—1215). Eindelijk heeft eene andere hand nog in de 1e helft der 13e eeuw na het voltooien van den codex op het eenige witte blad aan de achterzijde ingeschreven den korten inhoud van een verdrag tusschen het sticht en Gelderland van onzekeren datum; beide later bijgevoegde stukken zijn hier afgedrukt op p. 185, 186. Toen was de codex vol en hij is blijkbaar lang in dien toestand gebleven: de achterzijde van het laatste blad is vuil. Eerst op het einde der middeleeuwen heeft men hem verbonden en bij die gelegenheid achteraan 8 bladen perkament gevoegd, waarop eene hand uit het laatst der 15e eeuw nog schreef 2 keizercharters dd. 1220 en 1196, het Memoriale Adelboldi [1]),

---

identificeert blijkbaar het Liber privilegiorum met het afschrift daarvan, den Codex traditionum, ook door Bondam gebruikt en eveneens uit Cheltenham teruggekomen.)

1) De twee keizercharters en een derde onder de Hollandsche oorkonden

verder 6 oorkonden dd. 1165—1257 over de betrekkingen van het sticht tot Holland, en eindelijk de 3 privilegiebrieven voor het sticht van koning Karel IV dd. 1349 en dien van koning Sigismund dd. 1416.

De oorsprong van den codex is uiterst eenvoudig. Het is zonder eenigen twijfel een afschrift van het eerste cartularium van het Liber donationum, voordat het met het tweede cartularium in eenen band gebonden was. Reeds de collatie van de drie eerste charters volgens beide handschriften laat daaraan nauwelijks twijfelen; ook de opschriften der charters, door den schrijver van het Liber donationum blijkbaar bijgevoegd (immers de Egmondsche codex had ze nog niet), vindt men steeds in Bondams codex terug, evenals het in Radbods cartularium later ingevoegde charter N°. 24 en de omzetting van N°. 25 en 26. Ook fouten neemt de afschrijver uit het Liber donationum over: zoo b.v. het noemen van de bisschoppen Frederik en Balderik in plaats van de bisschoppen Rixfrid en Bernold in de opschriften van N°. 8 en 48, — den schrijffout „his nominatis vocitatis" in N°. 23 (p. 45 Noot 2), die in den Egmondschen codex niet voorkomt, — den naam Ambalaha voor Umbalaha in het opschrift van N°. 53, — het noemen van Hendrik II en Conrad II in plaats van Hendrik V en Conrad III in de opschriften van N°. 75, 84 en 86, — het woord „adjacenti" en den naam Vpgoge voor Vpgoye in N°. 88. De weglating van eenen volzin uit de goederenlijst (p. 40 Noot 1), blijkbaar veroorzaakt door het met den vorigen volzin gelijkluidende slot, en de omzetting van twee volzinnen aldaar (p. 43 Noot 6), komen in het Liber donationum evenals in onzen codex voor. Niet anders gaat het in N°. 63, waar het Liber donationum (fol. XXXVI) op het einde eener bladzijde zeer verklaar-

---

kwamen reeds in het 2e cartularium van het Liber donationum voor, het Memoriale Adelboldi in den Hannoverschen codex. Alleen de varianten der latere teksten van Bondams codex zijn dus bij den druk opgegeven; de overige stukken zijn gedrukt p. 188 vlg., hoewel de Hollandsche stukken reeds allen bekend waren. De herhaalde mededeeling daarvan scheen mij niet *geheel* zonder belang, omdat wij hier de Utrechtsche, bij Van den Bergh de Hollandsche overlevering der stukken vinden.

baar een woord wegliet (p. 101); onze afschrijver beging dezelfde fout (fol. XLIX), hoewel ze bij hem niet gemotiveerd was. Zelfs latere veranderingen in het Liber donationum nam onze afschrijver over, zooals de verandering „Nouenich" in „Noruenich" (p. 133 Noot 6), en de verandering van „ad" in „ab" (p. 136 Noot 1). Eindelijk, wat alles schijnt af te doen: het charter N°. 88, dat in het Liber donationum later is bijgeschreven, komt in Bondams codex op dezelfde plaats voor; ware dus deze laatste afgeschreven naar een anderen codex van denzelfden inhoud als het Liber donationum, dan had dit latere bijvoegsel moeten ontbreken.

Het schrift van den codex leidde ons reeds tot de conclusie, dat hij in de eerste helft der 13e eeuw werd samengesteld. De inhoud strijdt niet met deze conclusie: wel moet de codex jonger zijn dan 1215, daar het door den afschrijver zelven achteraan ingevoegde stuk (p. 185) spreekt van „Otto bone memorie electus Trajectensis", terwijl Otto in 1215 overleed; maar hij moet toch ouder zijn dan de 14e eeuw, want bijvoegingen in het Liber donationum, die van dien tijd dagteekenen, ontbreken, zooals in N°. 18, waar de afschrijver, nog geen opschrift vindende, er zelf een bedacht, dat natuurlijk afwijkt van het later in het origineel geschrevene, — en in N°. 36 en 48, waar de 14e eeuwsche bijvoeging en verbetering in de opschriften „et Ercle" en „Bernoldo" niet mede overgenomen werden. Daarentegen komen in Bondams codex zelfs bijvoegingen uit de 14e eeuw voor in de opschriften van N°. 12, 18 en 36.

Er is in dezen stand van zaken geen reden om aan te nemen, dat de samensteller van den codex het later achter het Liber donationum gebondene 2e cartularium gekend zal hebben. Het tegendeel blijkt echter ten overvloede overtuigend uit de omstandigheid, dat in N°. 49, waaraan het slot eerst in het begin der 16e eeuw uit het 2e cartularium is toegevoegd, dit slot in den codex van Bondam ontbreekt.

De codex van Bondam is dus zonder twijfel een afschrift, en wel het oudstbekende afschrift van het eerste deel van het Liber donationum. Dat dit afschrift gemaakt werd op last van en voor het Domkapittel, ligt voor de

hand, en het schijnt bovendien te blijken uit de omstandigheid, dat zich in den band een geheel dergelijk opschrift achter een hoornen plaatje in koperen rand bevindt, als ook den band van het Liber donationum versiert. Dit opschrift luidt echter hier niet: „Liber continens donationes imperiales enz.", maar „Cronica Trajectensis", zoodat men blijkbaar bij het binden de identiteit der beide codices niet opgemerkt heeft. Hoe het stuk uit het archief van den Dom is gekomen, blijkt niet met zekerheid; in het midden der 16e eeuw schijnt het echter reeds in Duitschland vertoefd te hebben, daar in 1555 eene Duitsche hand daarvan een afschrift maakte, dat later mede in Bondams bezit was. Denkelijk heeft dus de hoogleeraar beide handschriften in Duitschland aangekocht. Zoover mij bekend is, werd ons handschrift voor of na Bondam door niemand gebruikt.

V. Het Liber catenatus van Oudmunster.

Het Liber catenatus van het kapittel van Oudmunster [1]) bezit van ouds eene reputatie, die het niet verdient. Terwijl het Liber donationum een tijd lang verloren was en de andere oude afschriften daarvan nooit zeer bekend blijken geweest te zijn, leverde het Liber catenatus den oudsten tekst der Utrechtsche keizercharters en het is daarom veel gebruikt, aan tal van uitgaven ten grondslag gelegd en daardoor beroemd geworden. Die roem moet thans tanen; het is te hopen, dat het nooit weder als bron zal gebruikt worden. Ik wil dit met argumenten staven. Doch vooraf ga eene beschrijving van den codex.

Het Liber catenatus, eigendom van het kapittel van Oudmunster (de oudste kerkelijke stichting der stad, met

---

1) Ten behoeve van vreemdelingen te Utrecht merk ik op, dat de kerk van het kapittel van Oudmunster blijkens onze oorkonden eerst aan de H. Maagd gewijd was, terwijl in de 12e eeuw St. Bonifacius, later steeds St. Salvator als patroon voorkomt. De vier namen duiden dus steeds hetzelfde kapittel aan.

den Dom nauw verwant en na hem de eerste in rang onder de Utrechtsche kapittelen) is een lijvige perkamenten codex, nog gevat in den ouden houten band, doch voor eene halve eeuw met nieuw leder overtrokken, zoodat hij de keten, waarnaar hij zijn naam draagt, mist. Het begin en het einde (fol. 1—13 en 105—128) is door verschillende latere handen beschreven met allerlei aanteekeningen, die ons niet verder behoeven bezig te houden. Doch de codex zelf (fol. 14—104) is geheel van eenzelfde hand uit het laatst der 14e eeuw, na 1380 [1]). De inhoud bestaat uit twee geheel verschillende deelen: het eerste (fol. 14—54) bevat eene verzameling stukken over de betrekkingen tusschen het kapittel en de proosdij, eindigende met de confirmatie van een daarover gesloten verdrag door den proost en den bisschop in 1380, en voorafgegaan van een beredeneerden inventaris der stukken, die daarop aangeduid worden met de letters A—K. Dan volgen twee bladzijden, oorspronkelijk in blanco, doch later beschreven met stukken, die met den overigen inhoud van den codex niets te maken hebben. Op fol. 55 vs. begint het tweede deel van den codex, met de hand des schrijvers gefoliëerd I—XLVII en dus blijkbaar bestemd om een zelfstandig geheel te vormen. Vooraf vinden wij daarin (fol. 55 vs.—57 vs.) eene (met dezelfde hand als de rest geschrevene) „Tabula per quam poteris invenire unumquidque privilegium infrascriptorum secundum numerum foliorum" (eene inhoudsopgave van het volgende cartularium) en daarna (fol. 58—62 vs., oude nommering fol. I—V) 8 oude, denkelijk de 8 oudstvoorhandene charters van het kapittel van Oudmunster (dd. 1108—1179 en 1247 [2])). Op fol. 63 begint dan het cartularium van Radbod en hetgeen daarop verder volgt in het 1e cartularium van het Liber donationum met inbegrip van het daar later bijgevoegde N°. 88, waaraan zich aansluiten (fol. 103 vs.—104, oude nommering fol. XLVI vs.—XLVII)

---

1) Op p. 54 komt nog voor een charter van 1380, geschreven door den schrijver van het geheele cartularium.

2) Gedrukt p. 210—221.

twee daar ontbrekende charters van de bisschoppen Balderik en Adelbold [1]).

Deze inhoudsopgave zegt ons reeds wat wij voor ons hebben: een afschrift van het 1e cartularium van het Liber donationum, herkenbaar zonder twijfel over te laten aan het daar later bijgeschrevene N°. 88. Deze conclusie wordt door den tekst der oorkonden bevestigd: reeds de vergelijking der afgedrukte varianten zal daarvoor spreken, en bovendien vinden wij hier allerlei kenteekenen terug, die ons ook bij de bespreking van Bondams codex troffen. In de goederenlijst vinden wij hier weder de omissie van een volzin op p. 39/40, de omzetting van een volzin op p. 43 en de fout op p. 45 („nominatis"), — in N°. 63 de omissie op p. 101 [2]); ook de beide latere veranderingen op p. 133 Noot 6 en p. 136 Noot 1 zijn hier weder mede uit het Liber donationum overgenomen. Dat de opschriften der oorkonden hier geheel anders luiden dan in het Liber donationum en in Bondams codex, geeft ons geen recht om onze conclusie te wijzigen. Maar er is een ander bezwaar.

Wij hebben vroeger vastgesteld, dat het Liber donationum voor de 14e eeuw of althans uiterlijk in het begin daarvan in één band vereenigd werd met het vroeger afzonderlijk bestaande tweede cartularium. Het Liber catenatus is geschreven na 1380. Hoe is dit te rijmen met het feit, dat alleen het eerste cartularium daarin voorkomt? Het is wel niet onmogelijk, maar toch uiterst onwaarschijnlijk, dat een afschrijver, die de keizerlijke giftbrieven der Utrechtsche kerk wenschte te verzamelen, halverwege met zijne kopie zou opgehouden zijn; en inderdaad zullen wij dan ook zien, dat de schrijvers van de Hannoversche en Leidsche codices, die met hetzelfde doel het Liber donationum na de bijvoeging van het tweede cartularium ter hand hebben genomen, dit tweede deel mede overnamen. Het is dus geheel onwaarschijnlijk,

---

1) Gedrukt p. 223—227. Over deze beide charters meer hierna, waar het Hannoversche cartularium behandeld wordt.

2) Zij is echter in het Liber catenatus door eene opene ruimte aangeduid.

dat de schrijver van het Liber catenatus, die alleen het 1e cartularium opnam, het Liber donationum zelf gekend en gebruikt zal hebben. Inderdaad blijkt dit niet het geval geweest te zijn. Ziehier hoe. Ik merkte reeds vroeger op, dat het 1e cartularium van het Liber donationum, voordat het met het 2e in éénen band gebonden werd, geruimen tijd zonder band schijnt geweest te zijn, en dat het laatste blad daardoor vuil en halfversleten is. Doch deze slordigheid had ergere gevolgen: het voorlaatste blad, door het halfversletene laatste niet meer voldoende beschermd, leed op zijne beurt en het schrift van de oorkonde N°. 87 werd daardoor hier en daar onleesbaar; eerst in lateren tijd werden de daardoor ontstane lacunes weder aangevuld, niet altijd volkomen juist. Zoo waren o. a. (p. 136) de woorden „abstulit" en „firma" onduidelijk geworden; de lacunes werden weder aangevuld, de eerste juist, maar de tweede door invoeging van het woord „rata". Nu heeft Bondams codex (de oudste) nog de woorden „abstulit" en „firmá", de Hannoversche en Leidsche codices hebben „abstulit" en „rata", doch het Liber catenatus heeft voor het eerste woord eene lacune, voor het tweede „firma". Blijkbaar was dus „abstulit" niet meer leesbaar, „firma" nog wel; de latere aanvullingen der lacunes bestonden nog niet. In tijdsorde valt dus het afschrijven van het Liber catenatus tusschen Bondams codex (13e eeuw) en de Hannoversche en Leidsche codices, waarvan de eerste (zooals wij zien zullen) voor 1350 werd afgeschreven. De onvermijdelijke conclusie is dus, dat het Liber catenatus, geschreven na 1380, gekopiëerd werd niet naar het Liber donationum zelf, maar naar eene oude kopie. Naar welke? Het meest voor de hand ligt, om aan Bondams codex zelf te denken, die ook slechts het 1e cartularium bevat. Doch deze gissing is onjuist: wij zagen boven reeds, dat onze codex eene lacune heeft, waar Bondams codex nog het woord „abstulit" las. Reeds dit schijnt afdoende, maar nog duidelijker spreekt het voorkomen der schrijffout „Aldenthrorpe" in hetzelfde charter (p. 135) in navolging van het Liber donationum, terwijl Bondams codex ze reeds verbeterd had in „Aldenthorpe".

Het Liber catenatus bevat dus niet alleen niets beters dan een afschrift van het Liber donationum, maar zelfs een afschrift uit de tweede hand. Blijkbaar heeft het kapittel van Oudmunster om geschiedkundige redenen een afschrift van den ouden codex willen bezitten; immers slechts enkele van de daarin vervatte charters betreffen rechten van dit kapittel zelf. Het heeft daarvoor denkelijk door een schrijver uit zijn midden eene kopie van den codex, dien men wellicht in partikulier bezit vond, doen afschrijven. Daar de zucht tot kennis der oudheid de drijfveer van het kapittel was, zal het gretig de beide oorkonden van Balderik en Adelbold mede hebben opgenomen, die eene latere [1]) hand gewis achter aan de gebruikte kopie geschreven had. Ook het toevoegen aan de verzameling van de oudste oorkonden, die het kapittel zelf bezat, is in dit verband niet al te vreemd: de stukken behoorden wel geheel niet bij den verderen inhoud van den bundel, maar zij waren evenals dezen gedenkstukken der Utrechtsche oudheid.

Het Liber catenatus heeft dus als bron voor de kennis van onze cartularia geene waarde. Doch niettemin is het veel gebruikt, veel meer dan de hoofdbron. Buchelius raadpleegde het voor zijne uitgave van Heda [2]), Bondam ontleende er de teksten aan voor zijn Geldersch charterboek [3]) en nog Van den Bergh wist geene betere bron te vinden voor de samenstelling van zijn Oorkondenboek van Holland [4]).

VI. Het cartularium te Hannover.

Het bestaan van dit cartularium, eigendom van het Staatsarchiv te Hannover (aldaar genommerd D. XIV 1),

---

1) Waarom eene „*latere*" zal aanstonds blijken, als wij deze stukken bespreken.

2) Heda ed. Buchelius. p. 68.

3) Bondam, Charterboek. p. 4, 16, 18 enz.

4) V. d. Bergh, Oork.b. I p. 21, 22, 23 vlg. (Uit de laatste bladzijde Noot 1 blijkt, dat V. d. Bergh het oudere Liber donationum wel kende, doch in den regel niet gebruikte.)

werd mij het eerst bericht door de vermelding daarvan in het opstel van Karl Foltz, Die Kaiserurkunden des Bisthums Utrecht [1]). In Duitschland is het, als de eenige daar voorhandene goede oude codex der Utrechtsche keizeroorkonden, goed bekend: reeds Pertz Jr. maakte er een nauwkeurigen index op, die nog bij het handschrift bewaard wordt. Zoodra ik er kennis van kreeg, haastte ik mij inzage te nemen van deze nieuwe bron, die mij tweemaal met de grootste voorkomendheid ten gebruike werd overgezonden. Ziehier hare beschrijving.

Het handschrift bestaat uit 80 bladen papier in klein folio formaat. De tweede helft (fol. 53 vlg.) bestaat uit eene geheel andere soort papier dan de rest, en is in het midden der 15e eeuw beschreven met het *Memoriale de prerogativa Romani imperii* van Jacobus de Columpna, waarachter met dezelfde hand de gouden bul van keizer Karel IV volgt. Dit gedeelte behoort blijkbaar geheel niet bij het eerste en werd denkelijk eerst laat daarmede in den 17e eeuwschen perkamenten omslag vereenigd. De eerste afdeeling moet echter onze aandacht bezighouden.

Voorin vinden wij (fol. 2 vs.) met eene loopende hand uit de 1e helft der 14e eeuw eene Utrechtsche bisschopslijst tot Jan van Arkel, gevolgd door eene zeer korte bisschopskroniek [2]); dit stuk is vervolgd en vermeerderd met excerpten uit Beka's kroniek door eene hand der 15e eeuw, die ook vooraan eene Hollandsche gravenlijst schreef. Dan volgt (fol. 6, vroeger fol. V) met de hand der bisschopskroniek een register op het volgende cartularium en eindelijk (fol. 7 vs., vroeger fol. VI vs.) dit cartularium zelf. Het bevat in hoofdzaak de charters van de beide cartularia van het Liber donationum, chronologisch gerangschikt; uit het eerste ontbreken alleen N°. 12, 23 (de goederenlijst), 55, 62, 74, 75 en 81, — uit het tweede N°. 21, 26 en het later bijgevoegde stuk dd. 1243 (p. 171). Daarentegen zijn er bijgevoegd 4 charters van

1) N. Archiv d. Gesellsch. f. ält. Deutsche Gesch.forschung. V p. 271.

2) Door mij uitgegeven in de Bijdr. en meded. v. h. Hist. Genootschap. XI p. 460.

940—1145 [1]) (dus uit den tijd, waarover de cartularia loopen) en 9 over de latere jaren 1231—1330 [2]).

Dat ook dit cartularium in het Liber donationum wortelt, blijkt reeds uit deze inhoudsopgave. Het is ook wel bepaaldelijk aan het ons bekende oudste handschrift van dezen codex, niet aan een anderen verwanten tekst ontleend, want niet alleen vinden wij hier ook het later in het Liber donationum ingevoegde charter N°. 88 terug, maar wij treffen er ook allerlei latere bijvoeging en uit den codex aan, zooals die in N°. 86 (p. 133 Noot 6) en 87 (p. 136 Noot 1) en de veranderingen, later in de opschriften van N°. 40 en 48 aangebracht [3]). De weglating der boven opgenoemde charters is grootendeels zeer verklaarbaar: de goederenlijst was geheel verouderd, de charters over Zevenaar en Esserden (N°. 55 en 62) hadden op het Sticht geheel geene betrekking, het charter over Drenthe (II N°. 21) is blijkbaar bij vergissing aangezien voor een duplicaat van het gelijkluidende N°. 41 van het eerste cartularium; bij de overige stukken moet aan eene vergissing gedacht worden, die te verklaarbaarder is, daar bij het veranderen der rangschikking allicht eene of meer oorkonden konden over het hoofd gezien worden. Die nieuwe rangschikking is (ik zeide het reeds) chronologisch; het is waar, dat hier en daar fouten begaan zijn, omdat de berekening der data den afschrijver blijkbaar moeielijk viel, maar de bedoeling is toch ontwijfelbaar: op fol. 20 vs. is het charter van Otto II over de munt (N°. 30) verkeerd geplaatst [4]), en nu vindt men op de plaats, waar het behoort (fol. 19), met de hand van den afschrijver eene verwijzing met de woorden: „verte duo folia et invenies."

---

1) Afgedrukt p. 222—233.

2) Afgedrukt p. 234—247.

3) De fouten in de goederenlijst, die bij de andere handschriften onze opmerkzaamheid trokken, vinden wij hier niet, omdat de geheele goederenlijst ontbreekt.

4) En wel blijkbaar omdat de afschrijver hier gedachteloos de orde van het Liber donationum volgde, daar hij (blijkens de varianten) hier bij het afschrijven van eene oorkonde den tekst van het 2e cartularium van het Liber donationum volgde.

De codex, die waarschijnlijk reeds een paar eeuwen in het buitenland vertoeft [1]), (hij is vroeger in het bezit geweest van een zekeren Von Ohr, kanunnik aan den Dom te Paderborn [2])) is evenwel zonder twijfel voor den Dom (of althans voor een lid van het Domkapittel) vervaardigd, want in het gedeelte der aan het begin ingelaschte bisschopskroniek, dat van de hand van den schrijver der oorkonden is, wordt de Dom eenmaal „ecclesia nostra Trajectensis" genoemd. Wanneer het handschrift geschreven is, kan nauwelijks twijfelachtig zijn: de bisschopskroniek eindigt met eene nauwkeurige beschrijving der keuze van bisschop Jan van Arkel, die in November 1342 plaats had, zoodat blijkbaar zeer kort daarna de tekst is vastgesteld. Is die tekst direct aan het Liber donationum ontleend? Dat schijnt zoo, want wij zagen, dat nog de 14e eeuwsche bijvoeging in het opschrift van N°. 48 mede werd overgenomen. Maar toch is het zeker niet het geval. De tekst toch biedt, zooals wij zien zullen, in zijne afwijkingen van dien van het Liber donationum eene zoo treffende overeenkomst met den tekst van den straks te bespreken Leidschen codex, dat het niet twijfelachtig kan zijn, dat beiden aan eenzelfde bron ontleend zijn. De Leidsche codex is veel jonger dan de Hannoversche, zoodat deze niet daarnaar kan afgeschreven zijn; omgekeerd heeft de Leidsche de volgorde der stukken van het Liber donationum behouden, zoodat de schrijver niet kan geput hebben uit den Hannoverschen tekst, waar de orde veranderd is. Het eenige mogelijke is dus, dat beiden afgeschreven zijn naar eenzelfden codex, die een afschrift van *beide* cartularia van het Liber donationum bevatte. Dit verloren afschrift kan niet ouder geweest zijn dan de 14e eeuw, daar het de bovenvermelde bijvoeging in het opschrift van N°. 48 nog mede overnam [3]). Met deze conclusie

---

1) Op het laatst der 17e eeuw werd daarvan een gedeeltelijk afschrift gemaakt, dat door Leibnitz gebruikt werd en van ouds te Hannover is. (Foltz, Die Kaiserurkunden d. Bisth. Utrecht. l. c. p. 272.)

2) Foltz, Die Kaiserurkunden. l. c. p. 271.

3) Het was echter denkelijk ook niet jonger dan 1322, daar (zooals wij zien zullen) het in dit verlorene afschrift voor het eerst voorkomende

stemt dan ook overeen het feit, dat de helft der in het afschrift later uit het archief van den Dom bijgevoegde en in de Hannoversche en Leidsche codices overgenomene stukken (N°. 8—13) uit de jaren 1322—1330 dagteekenen; twee andere (N°. 6 en 7) zijn niet veel ouder dan het begin der 14e eeuw (1293 en 1297), en wij zullen zien, dat ook de andere bijgevoegde stukken (dd. 940 en 1021) denkelijk van denzelfden tijd zijn.

De afschrijver van den Hannoverschen codex, die al deze stukken achter in zijn handschrift moet gevonden hebben, heeft ze natuurlijk volgens zijn systeem in de chronologische orde van zijn werk ingevoegd, zoodat het feit der latere bijvoegingen in het afschrift, dat hem als voorbeeld diende, ons onbekend zou zijn, als wij het Liber donationum niet meer bezaten, waarin ze ontbreken. Toch is dit feit voor ons van groot gewicht, nu wij de vier oudste der later bijgevoegde stukken nog opzettelijk bespreken willen, en trachten te verklaren, hoe deze oude stukken eerst in de 14e eeuw aan den dag gekomen zijn.

De inhoud der vrij wijdloopige stukken is zeer verschillend. In het eerste (dd. 940) verhaalt bisschop Balderik uitvoerig, hoe hij na zijne wijding door den aartsbisschop van Keulen, zijnen metropolitaan, een bezoek aan de hoofdplaats van zijn bisdom heeft gebracht en die geheel verlaten, de beide kerken van St. Maarten en St. Salvator verwoest en uitgebrand heeft gevonden. Fluks heeft hij eene brug over de gracht geslagen, de muren van den burg opgebouwd, de kerken hersteld en de kapittelen weder voltallig gemaakt door terugroeping der verspreide leden en aanvulling der vacante plaatsen; daarna heeft hij het geheele gebied van St. Maarten van vijanden gezuiverd. Het slot van het stuk vormt de gift van (alle?) novale tienden aan de beide kapittelen. — Vreemder is de inhoud der volgende oorkonde (dd. 1021). Bisschop Adelbold verhaalt ons daarin. hoe bij het verheffen der leenen van het sticht de leenmannen hem de oude leenbrieven zijner

---

valsche Memoriale Adelboldi in dat jaar overgenomen werd in de kanselarijregisters van graaf Willem van Holland.

voorgangers getoond hebben; hij oordeelde den inhoud daarvan zoo merkwaardig, dat hij dien in eene speciale oorkonde wenschte te vereenigen. En dan volgen de namen van de zeven groote leenmannen van het sticht, allen beleend met een der zeven groote hofdiensten, en de lijst hunner leengoederen; al deze leenmannen hebben volgens het stuk den bisschop hulde gedaan te Zülpich in tegenwoordigheid van keizer Hendrik II en vier aartsbisschoppen. — De derde oorkonde (dd. 1088) deelt ons mede, hoe het Domkapittel aan bisschop Conrad inzage heeft gegeven van zijne privilegiën, bepaaldelijk van eenige, aan de kanunniken verleend door de bisschoppen Frederik en Radbod, Balderik en Adelbold, en bovendien van een statuut, dat de eer eener woordelijke inlassching wordt waardig gekeurd. Dit statuut bevat het betoog, dat het Domkapittel het oudste van het bisdom is, en dat de andere later gestichte kapittelen (behalve dat van St. Salvator, met den Dom door broederschap verbonden,) daarom als teeken hunner onderwerping hunne proosten (die tevens aartsdiakens zijn) uit het Domkapittel moeten kiezen; ook bij de keuze van de verschillende waardigheidsbekleeders van het Domkapittel door den bisschop is deze aan de leden van dit kapittel gebonden. Verder zijn de leden der drie kapittelen in de stad verplicht, op de groote feesten den zang in den Dom te versterken; de Domdeken mag den bisschop, de aartsdiakenen en de kapittelen voor zich in de vergadering ontbieden; ook de abten van het bisdom moeten op de hooge feesten in den Dom verschijnen. Dit statuut, door „de heilige vaders en de eerbiedwaardige oudheid" vastgesteld, wordt bevestigd door den bisschop, die te gelijk het door hem pas gestichte kapittel van St. Marie aan den Dom onderwerpt en ook de overige niet nader omschrevene oude bisschoppelijke privilegiën vernieuwt. Het Hannoversche handschrift laat het hierbij; doch de Leidsche codex laat op het afschrift dezer oorkonde eene in excerpt medegedeelde bul volgen, waarbij paus Calixtus II in 1121 het bisschoppelijke privilege bevestigt. — De vierde oorkonde eindelijk is eene bul van paus Eugenius III dd. 1145, waarin hij op verzoek van koning Conrad III eene oorkonde, door dezen aan den

Dom verleend, en bovendien alle koninklijke en keizerlijke privileges van het sticht Utrecht bevestigt. Deze oorkonde van koning Conrad (eveneens dd. 1145), die in extenso in de bul is ingelascht, deelt ons mede, hoe de koning op verzoek van bisschop Herbert en den Domproost aan de kapittelen van den Dom en St. Bonifacius het koninklijke recht heeft geschonken, om voortaan bij vacature van het bisdom den nieuwen bisschop te kiezen.

Alle vier deze oorkonden hebben reeds lang bedenkingen gaande gemaakt. Heda gaf de beide eerste en de vierde in zijn geschiedwerk uit [1]), en toont nog geen wantrouwen. Maar Buchelius merkt bij de beide eerste [2]) reeds op: „de diplomatis hujus fide sunt qui dubitant" en „quibusdam suspitione non caret"; doch hij stelt zich gemakkelijk gerust met de opmerking, dat hij in het archief van den Dom verscheidene afschriften „antiquo satis charactere descripta" gezien had, terwijl de inhoud der stukken niet tegen de geschiedenis streed. Voor de vierde oorkonde was het Van Spaen [3]), die het eerst de echtheid ontkende; de derde bleef onaangevochten totdat Moll [4]) haar met beslistheid verwierp. Het was deze zelfde geleerde, die ook voor de onechtheid der vierde oorkonde nieuwe argumenten aanbracht [5]). Het tweede stuk, het zoogenaamde Memoriale Adelboldi, vindt, hoewel het (zooals wij zien zullen) eenen steun bezit in eene beter gewaarborgde overlevering in handschrift, tegenwoordig geene verdedigers meer, nadat Bondam [6]) zijne onechtheid uitvoerig betoogd had. De eerste oorkonde daarentegen, die van Balderik, schijnt op weg om zich uit hare vernedering te verheffen: Moll, voor hare zusters zoo ongenadig, verklaart „de echtheid aan geen twijfel onderworpen" [7]) en zelfs Waitz beslist, dat zij, „wenn auch in ihrer

---

1) l. c. p. 75, 111, 163.
2) l. c. p. 89, 117.
3) Inleid. tot de hist. v. Gelderl. I p. 248 vlg.
4) Kerkgesch. II 1 p. 309.
5) l. c. II 1 p. 311.
6) Charterb. v. Gelre. p. 93 vlg.
7) l. c. I p. 271.

Echtheit zweifelhaft, doch jedenfalls ein historisches Zeugniss" bevat [1]).

Eene hernieuwde bespreking van de echtheid der vier stukken schijnt niet overbodig, nu wij ze allen in het Hannoversche handschrift bijeen vinden, omdat het karakter van dit handschrift en zelfs de echtheid der geheele serie van door mij herdrukte oorkonden daarbij min of meer betrokken is. In hoofdzaak zal ik echter natuurlijk slechts kunnen herhalen, wat anderen voor mij opmerkten; doch ik hoop toch nu en dan iets nieuws daarbij te kunnen voegen.

Eerst trachten wij ons een oordeel te vormen over den inhoud der stukken. De nieuwsgierigheid van bisschop Balderik, die hem dreef om na zijne wijding den ouden zetel zijner voorgangers te bezoeken, is even verklaarbaar als zijn tranenrijke smart, toen hij op die gewijde plaats slechts de uitgebrande muren zijner twee kerken terugvond. Wij zijn den kerkvorst dankbaar, dat hij te midden zijner ontroering zich genoeg wist te beheerschen, om ons de belangrijke historische mededeelingen te doen, dat de aartsbisschop van Keulen metropolitaan van Utrecht was en dat het bisdom naar de stad Utrecht vernoemd was. Die dankbaarheid klimt, wanneer wij bemerken, dat inderdaad de ontroering hem eenigszins van streek heeft gebracht, want hij vergist zich in den naam der tweede kerk, die nog ten zijnen tijde evenals in de vroegste eeuwen de H. Maagd als hare patrones vereerde [2]); hij verspreekt zich en noemt met merkwaardige divinatie juist den naam, dien deze zelfde kerk sedert de 12e en 13e eeuw dragen zou. Ook verder speelt de ontroering

---

1) Jahrb. d. Deutschen Reichs unter Heinr. I. (3e Aufl.) p. 94 Noot 3.

2) Zie p. 67 (een charter van 944): „alterum sancte Dei genitricis omniumque sanctorum." Vgl. hiervoor p. XLIII Noot 1. In de oudste hier gepubliceerde oorkonden vindt men steeds de H. Maagd als patrones vermeld. In 1106 verschijnen voor het eerst te gelijk St. Bonifacius en St. Salvator als patronen (zie p. 115 en 210). Het patronaat van St. Bonifacius komt sedert het meest voor (het laatst in 1247: zie p. 211), terwijl dat van St. Salvator langzamerhand veldwint, om later algemeen te worden en St. Bonifacius geheel te verdringen. Het kapittelzegel vertoont echter steeds St. Salvator op de voorzijde, St. Bonifacius op de keerzijde.

den bisschop parten: immers als hij ons den herbouw van den burg Trecht in alle bijzonderheden beschrijft en die doet volgen door het herstel der beide kerken en hare kapittelen, vergeet hij blijkbaar, dat de Denen, die de zoozeer betreurde verwoesting hadden aangericht, nog in het land waren en eerst later door hem met behulp der toegestroomde geloovigen verdreven zouden worden. Wij willen aannemen, dat deze woeste heidenen den Christenbisschop zullen hebben laten begaan, toen hij zijne kerkjes weder optimmerde en bevolkte; maar voor zóó naief kunnen wij hen onmogelijk houden, dat zij geen argwaan zouden gekoesterd hebben, zoodra men onder hunne oogen ook de brug en den geheelen burg met poorten, muren en torens begon te herbouwen! Het meest echter verwondert ons bisschop Balderik, die er niet tegen opgezien heeft, ons zonder de geringste aanleiding op het nauwkeurige verslag zijner bouwondernemingen te vergasten, als hij zich van de schenking, die den hoofdinhoud zijner oorkonde zal zijn, afmaakt in enkele woorden, die de door hem beweldadigde geestelijken noodzakelijk moesten blootstellen aan voortdurende geschillen omtrent den eigenlijken inhoud en den omvang der gift.

Zooveel over bisschop Balderik. En wat zullen wij zeggen van zijn opvolger Adelbold, den gunsteling des keizers, die de pen even goed wist te voeren als het zwaard? Hoezeer valt deze beroemde man ons tegen! Hij heeft de leenbrieven zijner voorgangers gezien: inderdaad jammer, dat wij niet vernemen, uit welken tijd zij dagteekenden! Het ware interessant geweest te vernemen, hoever de serie, die met de 10e eeuw eindigde, wel terugging [1])! Doch wat kan den prelaat bewogen hebben deze als het ware te vidimeeren? welke denkbaar voordeel beoogde hij door het stellen van deze omvangrijke akte? Wij willen aannemen, hoewel hij het niet zegt, dat hij het stuk met zijn zegel voorzien heeft; doch wat kan deze bezegeling van zijne eigene rechten door hem zelven hem gebaat hebben?

1) Niet alles in het stuk is echter verdicht: zoo komt b.v. de heer van Gore in het onverdachte verhaal van den Anonymus (ed. Pijnacker Hordijk. p. 43) inderdaad als vaandeldrager van den bisschop voor.

Het is waar, hij wil ons doen gelooven, dat de zeven groote dienstmannen van het sticht hem naar Zülpich gevolgd zijn, om daar in tegenwoordigheid van den keizer en zijn hof hunne onderwerping aan den bisschop te betuigen. Inderdaad, het was allervoorkomendst van de zeven vorsten, bepaaldelijk van den graaf van Holland, die zijnen leenheer anders niet door te groote volgzaamheid verwend had! Doch zie nu eens, hoe slecht onze bisschop zijne maatregelen genomen heeft! De geheele stoet is goed en wel te Zülpich aangekomen, de leenmannen hebben hunne hulde gedaan: daar maakt echter de keizer bezwaar, om de daarvan op te maken akte te bezegelen en laat het aan den bisschop zelven over te verklaren, dat de vorst inderdaad tegenwoordig geweest is! Zoo was dan bisschop Adelbold de dupe van de geschiedenis; want het laat zich denken, dat de zeven heeren zich kostelijk zullen vermaakt hebben over de onnoodige moeite, die hun leenheer zich gegeven had!

Onnoozeler nog doet bisschop Conrad zich voor, de man, die toch door keizer Hendrik IV tot opvoeder van zijnen zoon en opvolger was verkozen. De strijdvaardige prelaat, steeds met woord en daad tot den aanval op zijne wederpartij bereid, wordt ons hier voorgesteld als gewillig op het opontbod van den Domdeken ten kapittel gekomen, om inzage te nemen van het archief van den Dom. Wondere zaken hebben hem daar de kanunniken volgens zijn zeggen vertoond: privilegebrieven van de bisschoppen, liefst uit overoude tijden, van Frederik en Radbod, Balderik en Adelbold. Ronduit gezegd houd ik het er voor, dat de bisschop zich heeft laten verschalken. Niemand heeft ooit van privileges van de bisschoppen Frederik en Radbod gehoord, en wat de twee andere kerkvorsten betreft, de omstandigheid, dat beiden hier versierd worden met de eeretitels van „reparator ecclesie a Danis destructe" en „fundator ecclesie gloriosus", doet mij vermoeden, dat men hunnen nazaat eenvoudig de twee oorkonden van Balderik en Adelbold zal voorgelegd hebben, die wij hierboven als uiterst verdacht hebben leeren kennen. Trouwens men kan het bisschop Conrad niet al te euvel duiden, zoo hij van deze ernstige quaestie niets bemerkt heeft,

want hij heeft blijkbaar nauwelijks het oog in de stukken geslagen: van den inhoud althans weet hij ons niets mede te deelen. Doch daar treft bij het snuffelen in de perkamenten een merkwaardig gedenkstuk zijn oog: een „statutum", vastgesteld door „sancti patres et veneranda antiquitas"! Zoo althans beschrijft hij ons met groote ingenomenheid den gevonden schat. Doch is u thans de aard en het karakter daarvan duidelijk? Mij geenszins! Een „statutum" is in de taal der kapittelen een besluit van het kapittel over het een of ander punt, dat de inrichting, het bestuur van de corporatie betreft. Nu zou het mij veel waard zijn te vernemen, *welk* kapittel dit statuut had vastgesteld en *wanneer* dit geschied was. Immers zoo het Domkapittel zelf *besloten* had, dat de andere kapittelen ondergeschikt zouden zijn aan den Dom en aan het zusterkapittel, dat weder met prophetischen blik aan St. Salvator toegewijd wordt, enz., enz., zou het ons recht gegeven hebben om een geringen dunk op te vatten van zijn praktischen zin. En de mededeeling, dat het stuk van de „veneranda antiquitas" afkomstig was, brengt ons geen stap verder met betrekking tot den datum daarvan. De bisschop echter vraagt naar niets: hij laat zich aanstonds het geheele stuk voorlezen en is over den inhoud blijkbaar voldaan. Maar de kanunniken van den Dom wenschen iets meer dan bloote belangstelling van den prelaat: zij mogen het hoogst aangenaam vinden, dat zij in het bezit zijn van een geschrift, waarbij aan hun kapittel allerlei preëminentiën worden toegeschreven, toch zijn zij slim genoeg om in te zien, dat dit bezit alleen hun een zeer platonisch genot verzekert, zoolang de andere kapittelen omtrent die preëminentiën hunne eigene gedachten kunnen koesteren. Daarom dringen zij bij den bisschop aan op bekrachtiging van het statuut, en te gelijk op aanvulling: immers daar de veneranda antiquitas niet weten kon, dat bisschop Conrad eene vijfde kapittelkerk zou stichten, maakt haar opstel wijselijk van die kerk geen gewag, en toch is het wenschelijk, dat zij niet aan de algemeene subjectio ontsnappe. En de bisschop? hij onderzoekt niet verder en is dadelijk bereid aan den wensch der kanunniken te voldoen. Pri-

vilegiën en statuten, bekrachtiging en uitbreiding worden nu in weinige regels afgedaan. De kerkvorst heeft blijkbaar haast om uit het stof der archieven te ontsnappen en de kanunniken zijn te verheugd, dat zij hem in goeden luim zien, om hem lastig te vallen met de praktische opmerking, dat zij met eene zóó algemeene bevestiging van oude privilegiën inderdaad niet veel gebaat zijn! — Dertig jaar later zal paus Calixtus de akte van bisschop Conrad bevestigd hebben; doch wie zou het *hem* kwalijk kunnen nemen, zoo hij niet bemerkte, dat men hem bedroog, nu de bisschop, die de stukken zelven voor zich had, niet aan hunne geloofwaardigheid getwijfeld heeft?

Veel slimmer en veel minder bescheiden dan Conrad toonde zich eene halve eeuw later bisschop Herbert. Het geval is vermakelijk om te vertellen. Den 18 October 1145 zat koning Conrad III met zijne gemalin Gertrud alleen in eene zaal van het Bisschopshof te Utrecht: het keizerlijk paleis was in 1131 verbrand en het hooge paar was dus te gast bij den bisschop. De vorst was naar Utrecht gekomen, om verschillende rijkszaken te behandelen en bepaaldelijk ook om aan den twist tusschen Utrecht en Holland over het bezit van Friesland een einde te maken. Juist was de zitting van het rijksgericht afgeloopen, waarin Oostergo en Westergo op de klacht van den bisschop aan hem waren toegewezen; de heeren hadden zich verwijderd en de koning was geneigd eenige rust te nemen, toen de deur geopend werd en bisschop Herbert alweder werd aangediend, ditmaal met een aanzienlijk gevolg. De prelaat trad binnen en na hem het Domkapittel met den deken aan het hoofd en ook met den Domproost, 's konings halfbroeder Conrad. Aanstonds begon de bisschop zijne rede: „Genadige heer!" klonk het, „als gij de kerken Gods doet toenemen in rijkdom en hare rechten met uw koninklijk gezag beschermt, dan volgt gij slechts het voorbeeld uwer voorgangers, en dan zal de eer van uw rijk verhoogd en uwe ziel de eeuwige gelukzaligheid deelachtig worden!" De koning staat eenigszins verbaasd: geheel dezelfde woorden heeft hij reeds zooeven uit 's bisschops mond vernomen, toen hij zijne klach

over de Friesche quaestie inleidde. Doch Herbert, wien de Egmondsche annalen niet ten onrechte een „stalen voorhoofd" toeschrijven, staart zijnen leenheer zonder blikken of blozen aan, en vervolgt zijne rede met er op te wijzen, dat het niet onbetamelijk zou zijn, zoo ook het Domkapittel, door vroegere keizers reeds met voorrechten begiftigd, bij deze gelegenheid eenig eerbewijs ontving. Niets wordt den vorst gespaard om dit verzoek aan te dringen: de bisschop herinnert aan de prebende, die de keizer in het kapittel bezat [1]), — aan de gastvrijheid, door hem aan den koning en zijne gemalin, de eerbewijzingen, door het kapittel aan het vorstelijk echtpaar bewezen, — ja zelfs aan de begrafenis van het ingewand der keizers Conrad II en Hendrik V in den Dom („als een onderpand", zegt de bisschop, die gaarne zijne belezenheid in de keizerlijke charters wil toonen, met toespeling op de oorkonden van Hendrik III van 1040 [2])). Als de rede geëindigd is, neemt de koningin het woord en dringt, evenals 's konings broeder de Domproost, er op aan, dat het verzoek zal ingewilligd worden.

De koning is zéér ontstemd: hem docht, de Utrechtsche gastvrijheid was met twee graafschappen voldoende betaald! Evenwel het ware onbeleefd, een verzoek van zijnen gastheer rondweg af te slaan, vooral nu ook de koningin en zijn broeder dit ondersteunen. De zaak is moeielijk, doch alras vindt de vorst, in de kronkelpaden der diplomatie weldoorkneed, eenen uitweg. Hij rijst op en verklaart zijne verplichting te gevoelen: door een koninklijk gunstbewijs zal hij het kapittel voor alle andere eeren en het eene bevoegdheid verleenen, die zijne positie invloedrijk zal maken als geene andere in het bisdom. Van ouds hadden de koningen en keizers het recht bezeten, om den bisschop van Utrecht te kiezen en aan te stellen; dit recht was op hem vererfd, en hij schonk het thans aan het Domkapittel

---

1) Merkwaardig genoeg ongeveer in dezelfde woorden, die keizer Hendrik VI in 1196 met betrekking tot deze prebende zou gebruiken in he stuk, vermeld op p. 249 sub No. 3.

2) Zie No. 47, 48.

en aan het tweede kapittel der stad, — welks naam den vorst begrijpelijkerwijze niet juist in het geheugen lag en dat hij daarom nu eens naar St. Bonifacius dan weder naar St. Salvator noemde, doch over welks identiteit geen twijfel kon zijn, daar het immers het eenige kapittel was, dat met den Dom door eene „specialis faternitas" verbonden was, zooals reeds het statuut der „veneranda antiquitas", waarmede wij vroeger kennis maakten, verhaald had. De schenking van den vorst werd aanstonds bevestigd door eene rij van getuigen, die blijkbaar in der haast samengeroepen en eenigszins onordelijk binnengedrongen waren, want behalve de prelaten, graven en dienstmannen, die de zitting van het rijksgericht hadden bijgewoond, vertoonden zich nog verscheidene andere hoogaanzienlijke personen, die allen toevallig in 1138 te Keulen getuigen waren geweest bij een ander voorrecht, door den koning aan bisschop Herbert verleend [1]). Warme belangstelling in den prelaat kan deze heeren genoopt hebben over te komen ter gelegenheid van het verwachtte nieuwe gunstbewijs; doch die belangstelling rechtvaardigde zeker niet de onbescheidenheid, waarmede verscheidene hertogen en graven zich voor de proosten plaatsten, zonder zich met hunne gewone plaats bij hunne edele standgenooten achter de geestelijken te vergenoegen. Doch er schijnt ditmaal niet op dezen inbreuk op het ceremoniëel gelet te zijn: de koning was blijkbaar vermoeid en wenschte de zaak spoedig af te doen. Niet onwaarschijnlijk heeft koningin Gertrud, zoodra zij met haren gemaal alleen was, hare ontijdige tusschenkomst met eene vermaning moeten boeten.

Hoogst verheugd verliet de Utrechtsche geestelijkheid het vertrek: de gift was waarlijk vorstelijk en haar onbescheiden verzoek had dus rijke vruchten gedragen. Doch de vreugde was van korten duur! Nauwelijks werd de mare van het koninklijke gunstbewijs verspreid, of alras hoorde men eerst fluisterend, allengs duidelijker mompelen, dat de zaak niet geheel in orde was. En inderdaad, bisschop en kapittel hadden zich door koning Conrad

1) Zie p. 128/9.

kostelijk laten beetnemen! Het recht van investituur der bisschoppen had inderdaad aan 's konings voorzaten behoord, maar het was geenszins op hem vererfd, want zijn voorganger Hendrik V had het in 1122 bij het concordaat van Worms aan den paus afgestaan. De koning had dus zonder eenige opoffering dit recht nogmaals kunnen wegschenken, en de Utrechtsche geestelijkheid oogstte voor hare hebzucht slechts den spot van alle verstandigen, omdat zij alleen onbekend gebleven was met een feit, dat de halve wereld in rep en roer had gebracht! Bisschop Herbert was niet zeer gesticht over het geval, maar toch niet uit het veld geslagen. Fluks moest de Domproost, 's konings broeder, met den giftbrief naar Rome, om te trachten van den paus de bevestiging daarvan te verkrijgen: gelukte dit, dan was de fout hersteld en de schenking geldig. Inderdaad, de zending slaagde. Hoe de Domproost het heeft aangelegd, bleef onbekend; maar zeker is het, dat paus Eugenius zich zelf en de belangen van zijnen stoel door de inwilliging van het verzoek allerbedenkelijkst gecompromitteerd heeft, al verdiende hij daarmede ook van een lateren Utrechtschen klerk den lof, dat hij „een heilig man" [1]) was geweest.

De aaneenschakeling van zotheden, die ons onze vier oorkonden opdisschen, moet ons reeds aan hare echtheid ernstig doen twijfelen. En die twijfel wordt zekerheid, als wij met een blik, door argwaan gescherpt, niet alleen den inhoud doch ook den vorm der stukken beschouwen. Nu wij het geheele cartularium, waaraan de stukken later toegevoegd zijn, voor ons hebben, kunnen wij als het ware een blik slaan in de werkplaats der vervalschers: immers wij hebben den toegang tot de voorraadschuur, waaruit zij geput hebben. Nemen wij reeds aanstonds het charter van bisschop Balderik. De Utrechtsche geestelijkheid bezat van dezen prelaat slechts ééne oorkonde [2]), die als voorbeeld kon dienen, en nog wel ongelukkig in zoo corrupten vorm, dat zij gedeeltelijk onverstaanbaar was.

1) Zie p. 233 Noot 6.
2) Zie p. 48.

Doch daarom den moed niet verloren! de aanhef kon dienst doen en de afschrijver begon evenals zijn model: „Baldricus, gratuita pietatis (ac) Dei clementia ecclesie sancte Trajectensis humilis presul"; hier liep de zin in het echte stuk dood, het adres was uitgevallen en de afschrijver vervolgde dus op eigen gezag (terwijl hij het onverstaanbare „nobilissime probateque Deo sacrate pacis locum, factum in Domino Jesu", ter zijde liet) aldus: „omnibus in Christo fidelibus, tam presentibus quam futuris, cum" (hier neemt hij den draad van zijn model weder op) „Domino Jesu continuum eterneque jocunditatis ineffabile tripudium". Doch wat nu aan te vangen met den overgeslagen tusschenzin over den „nobilissime probateque Deo sacrate pacis locus", die toch te fraai was om weggelaten te worden? De vervalscher weet raad: als hij straks van het herstel der kerken van St. Maarten en St. Salvator spreekt, zal hij den grond, waarop deze gebouwd zijn, als den „nobilissime probateque Deo sacrate pacis locus" betitelen! De volgende volzin van het model kan hem niet dienen: alleen de aanhef daarvan „opere precium fore" komt later te pas; doch de dan volgende volzin: „omnium Christi fidelium comperiatur industria, tam presentium quam futurorum, qualiter" wordt dadelijk overgenomen. Nu volgt het verhaal van 's bisschops bezoek te Utrecht, waarvoor bezwaarlijk een model kon worden verkregen. Doch met het slot is het anders gelegen: wel kon de oorkonde van bisschop Balderik, die geene schenking bevatte, niet dienen, maar men kon elders zoeken! Kieschkeurig was de samensteller niet: of de door hem gebruikte formule een paar eeuwen te oud was, kwam er niet op aan, mits zijn werk slechts een tintje van eerbiedwaardige oudheid verkreeg. Hij ging dus terug in ons cartularium en vond in de tweede oorkonde van Karel Martel (schenking van Elst) eene vervloeking, zoo uitvoerig als nergens elders, tegen den overtreder der gift, die daarin met het lot van Dathan en Abiron bedreigd wordt. Met deze bekrachtiging der schenking, die hij (toevallig evenals Karel Martel!) hoopt, dat „ibidem pro remedio anime (sue) omni tempore proficiat in augmentum", besluit dus de steller zijn stuk.

Van bisschop Adelbold vond onze vervalscher geene oorkonde en hij moest dus bij het vervaardigen van eene nieuwe zijne verbeelding te hulp roepen. Toch ontleende hij daarbij nog de vermelding van het leengoed van den hertog van Brabant te Tiel aan de oorkonde van koning Otto I van 950 (N°. 16), drie der vier getuigen denkelijk aan die van Hendrik IV van 1064 (N°. 64) en de plaats der uitvaardiging weder aan het charter van Karel Martel (N°. 2), dat hij reeds eenmaal voor bisschop Balderiks oorkonde geplunderd had.

Van bisschop Conrad was inderdaad een charter bewaard [1]); doch het kon den vervalscher niet dienen, althans hij schijnt er geen gebruik van gemaakt te hebben. De overeenkomst van den datum „IIII Kal. Novembris" moet toevallig zijn, daar overigens geene aansluiting bij het echte stuk op te merken is. Maar de getuigen (twee aartsbisschoppen, twee bisschoppen en drie hertogen) zijn allen overgenomen, en wel weder uit de bovenvermelde oorkonde van koning Hendrik IV dd. 30 April 1064 (N°. 64). — Veel duidelijker is de invloed van het cartularium merkbaar in den bevestigingsbrief van bisschop Conrads oorkonde door paus Calixtus [2]). De vervalscher vond slechts één enkel pauselijk charter in de collectie: de bul van Calixtus II van 1119 [3])., Doch tegen het gebruik van dit stuk als voorbeeld bestonden twee bezwaren: de inhoud was geheel vreemd aan het onderwerp der gewenschte bul, en de datum was meer dan dertig jaren te jong. Onze vervalscher schijnt geene kans gezien te hebben, om zelf eene nieuwe bul te scheppen: hij hielp zich dus op andere wijze. Het scheen wel wat vreemd, dat de pauselijke confirmatie eerst na dertig jaren zou zijn gevolgd, maar het was toch geenszins ongeloofelijk. Derhalve werd met den aanhef ook de datum van het stuk gemakshalve overgenomen: „datum Remis III Kal. Novembris", en om den schijn te redden, werd het jaar ditmaal niet naar de indictie maar naar het pontificaatsjaar berekend. Ongelukkig vergiste zich de kopiist bij die berekening en dateerde

1) Zie p. 114.
2) Zie p. 230 Noot 6.
3) Zie p. 121.

dus het stuk een jaar te laat, terwijl ook reeds het oorspronkelijke stuk een jaar te laat berekend was. Ware nu de paus bij het opmaken der echte akte te Rome geweest, dan zou de fout allicht geen bezwaar geleverd hebben; maar ongelukkig vertoefde de H. Vader toen te Reims, en hoewel hij daar in October 1119 eene synode gepresideerd had, was het geenszins waarschijnlijk, dat hij dit ook in October 1121 zou doen, en onze vervalscher liep dus in den val [1]). Ook verder wist hij zich, onbekend met den stijl der pauselijke kanselarij, niet te helpen: hij nam dus een kloek besluit en vergenoegde zich er mede, den inhoud der nieuwe oorkonde zéér verkort aan te duiden, hetgeen hem de moeite spaarde, niet alleen van het schrijven, maar ook van het stellen van het geheele stuk!

Het duidelijkst is echter de invloed van de studie van ons cartularium bij de vierde oorkonde. Niet bij de pauselijke confirmatie, waarvoor ik geen voorbeeld weet aan te wijzen, maar des te meer in de oorkonde van koning Conrad zelf. Men vergelijke slechts het stuk met eene der beide andere echte oorkonden van den koning, die ons cartularium bevat: N°. 86 [2]). Ik duidde boven reeds aan, dat het opschrift, de inleiding en het verhaal van bisschop Herberts bezoek woordelijk afgeschreven zijn; dan wijkt de steller van zijn model af, om met de woorden: „credantur ab omnibus et inconvulsa omni deinceps tempore conserventur" weder daarop terug te komen; de getuigenlijst is grootendeels, de onderteekening en datum woordelijk overgenomen. Ik merkte reeds op, dat ook aan eene andere oorkonde van den koning, aan twee oorkonden van de keizers Hendrik III en Hendrik VI en aan de valsche oorkonde van bisschop Conrad een paar zinsneden ontleend zijn.

Op tal van plaatsen had dus onze vervalscher slechts na te schrijven en is het werk, dat hij leverde, dan ook bevredigend. Doch hoezeer steken daarbij af de gedeelten, waar de modellen hem begeven! Reeds dadelijk in het charter van Balderik verliest hij den waren toon, zoodra

---

1) De paus vertoefde in October 1121 te Melfi.

2) Zie p. 131.

hij eigen werk levert. Is reeds de inlassching van een zoo uitvoerig geschiedkundig vertoog op zich zelf iets vreemds in eene oorkonde, de geheele wijze van verhalen is nog bovendien ongewoon. De tranen van den bisschop leveren geen overwegend bezwaar; maar het pralend verhaal van zijne daden is ongerijmd. Edelmoedigheid, vroomheid, geduld, ootmoed, dit waren de deugden, waarop de vorsten dier dagen zich in oorkonden gaarne iets lieten voorstaan; maar het was geheel geen stijl zich te verheffen op eigene daden, allerminst op goedgeslaagde bouwondernemingen! Men vergelijke de merkwaardige oorkonde van keizer Hendrik IV N°. 69 [1]), die een zeldzaam uitvoerig historisch overzicht geeft, met de onze, en het verschil zal aanstonds in het oog vallen. — De stijl van bisschop Adelbolds oorkonde is volkomen dwaas, en het is alleen omdat een dergelijk stuk geene wedergade in de oorkondenliteratuur heeft, dat ik u de ongerijmdheid van het stuk niet door vergelijking met eene echte oorkonde kan aantoonen. — Niet anders is het met het charter van bisschop Conrad. Het bezoek in het archief van den Dom is zoo onbeholpen mogelijk verhaald; de eenvoudige aanduiding van het ontdekte „statutum" zonder eenige nadere omschrijving daarvan schijnt iets ongehoords: geene kanselarij zou zich iets dergelijks veroorloofd hebben, allerminst eene geestelijke. Werd eene oorkonde gevidimeerd, men deed dit niet dan na eene beschrijving van haar uiterlijk, hoe zij was „quedam patens littera, sigillo unico illustris et generosi principis et domini A, in rubea cera impresso, in cujus medio apparebant duo clipei, quorum quilibet habebat in se formam leonis, in ejusque circumferencia apparebant hec verba, uti melius legi poterant, videlicet....., in pressula franceni pendente, sigillata, sana et integra, non cancellata, non viciata, neque in aliqua sui parte suspecta, sed omni prorsus vicio et suspicione carens, ut apparuit" [2]). Op deze of dergelijke wijze trachtte men den nakomeling eenigen waarborg te

1) Zie p. 108.

2) Ik schrijf de eerste formule, die mij in handen komt, af uit eene oorkonde van 1466 in het Utrechtsche stadsarchief.

geven, dat inderdaad het vidimus naar een echt origineel was afgeschreven. — Alleen de vierde oorkonde, die van koning Conrad, laat uit het oogpunt van stijl weinig te wenschen over. Doch hoe zal ons dit verwonderen, nu wij weten, dat zij bijna geheel nageschreven werd volgens een echt voorbeeld?

Erger nog dan deze gebreken in den vorm zijn de fouten, die onze vervalscher begaat, als hij aan het slot der charters de onderteekeningen en dateeringen moet verzinnen: hier toont hij bij elke schrede zijne volkomene onbevoegdheid. Het charter van Balderik mist eene onderteekening en eene getuigenlijst: dit scheen het gemakkelijkst. Maar de dateering is in *alle* onderdeelen verkeerd. Zij luidt: in Trajecto anno 940 (volgens een ander handschrift: 840) Kal. Julii, ind. VII, regnante Henrico II rege. Hendrik II regeerde 1002—1024, Hendrik I is dus bedoeld; doch deze, inderdaad een tijdgenoot van bisschop Balderik, overleed in 936; 940 is niet het 7e, maar het 13e indictiejaar [1]). — Het charter van Adelbold is gedateerd: in Tulpiaco 1021 IV Non. Januarii in tegenwoordigheid van de aartsbisschoppen Aribo van Mainz, Anno van Keulen, Everhard van Trier, Adelbert van Hamburg, door den vicekanselier Udalric. Aribo van Mainz werd eerst in September 1021 gekozen, Anno van Keulen in 1056, Everhard van Trier in 1047 en Adelbert van Hamburg in 1043; de kanselier Udalric fungeerde inderdaad onder Hendrik II, doch slechts in Februari en Maart 1024, en later geruimen tijd onder zijnen opvolger. Voor zoover wij kunnen nagaan, is koning Hendrik nooit te Zülpich geweest. — Het charter van bisschop Conrad is gedateerd: 1088, regni Henrici IV 33, imperii 5, episcopatus 13, IV Kal. Novembris; getuigen waren Anno van Keulen, Everhard van Trier, Burchard van Halberstadt, Frederik van Munster en drie hertogen. 's Bisschops regeeringsjaren komen uit (hij werd gekozen in het voorjaar van 1076);

---

1) Buchelius (Heda, Hist. p. 76, 89), die deze tegenstrijdigheden opmerkte, veranderde daarom willekeurig het jaartal 940 in: 934 en Henrico II in: Henrico I, hoewel *alle* handschriften mijne lezing hebben.

onder de regeeringsjaren van Hendrik IV was 1088 het 12e, niet het 13e; het 5e keizerjaar komt weder uit. Doch de getuigen? Anno van Keulen stierf reeds in 1076, Everhard van Trier nog vroeger, in 1066, Frederik van Munster in 1084. — De dateering eindelijk van het charter van koning Conrad III komt natuurlijk uit, daar zij geheel overgenomen is. Als getuigen fungeeren echter tal van personen, gedeeltelijk uit het echte voorbeeld overgenomen, gedeeltelijk uit de andere echte oorkonde van den koning (van 1138), die het cartularium bevatte; niet onwaarschijnlijk zijn dus enkele dooden mede opgenomen, die tusschen 1138 en 1145 overleden waren; doch het lust mij niet, dit na te gaan [1]). De bevestigingsbul eindelijk van paus Eugenius III is verkeerd gedateerd, zoodat de oorkonde geconfirmeerd schijnt te zijn eenige maanden voordat zij verleend was.

Reeds te lang heb ik mij met de vier valsche charters beziggehouden. Doch eene opzettelijke bespreking van dit vraagpunt scheen mij gewenscht, nu wij hier de vier valsche stukken in éénen codex bijeenvinden, — een codex, die ons tevens den oudstbekenden tekst der stukken mededeelt [2]). Het met volkomene zekerheid vaststellen van de valschheid der stukken, maar tegelijk ook van het feit, dat zij in de oude handschriften van het cartularium dan ook niet voorkomen, integendeel grootendeels met behulp van de daarin bewaarde oude oorkonden ge-

1) Inderdaad is dit het geval: na het schrijven van het bovenstaande zie ik, dat Van Spaen (Inl. tot de hist. v. Geld. I p. 250) dezelfde ontdekking reeds gemaakt en met name paltsgraaf Willem en bisschop Udo van Osnabrug als in 1140 en 1141 overleden genoemd heeft.

2) Alleen het Memoriale Adelboldi komt reeds voor in de kanselarijregisters van graaf Willem III van Holland. Zooals de Algemeene Rijksarchivaris de goedheid had mij mede te deelen, is het stuk in het groote register E L 11 (dat voor dit gedeelte het origineel is van E L 3) geplaatst tusschen stukken van 1321 en 1322, en is het dus zeker na 1321, denkelijk in 1322 ingeschreven. Het register E L 11 is een afschrift van een verloren grondtekst (vgl. Van Riemsdijk, De registers van Gerard Alewijnsz., in: Versl. en mededeel. v. d. Kon. Acad. v. Wetensch. afd. Lett. 3e R. VII p. 124 vlg.); doch deze omstandigheid is voor ons onderzoek van geen belang: het staat vast, dat het Memoriale Adelboldi omstreeks 1322 reeds bestond.

fabriceerd zijn, scheen mij voor het oordeel over de authenticiteit der geheele door mij uitgegevene verzameling onmisbaar. De echtheid der in het Liber donationum opgenomene oorkonden is beter gewaarborgd, nu het blijkt, dat geen van de vier als valsch verdachte oorkonden van het sticht in dit register is opgenomen. En van den anderen kant is het van belang te constateeren, dat latere verzamelaars, zoekende naar stof om het Liber donationum aan te vullen, in de archieven niets van hunne gading gevonden hebben en zich hebben moeten behelpen met de vier genoemde valsche stukken. Elke oorkonde van het sticht van voor 1150, die niet in het Liber donationum voorkomt, moet dus reeds alleen daarom uiterst verdacht voorkomen. De bisschop zelf bezat (het bleek ons reeds) niets van dien aard, het materiaal van den Dom is uitgeput, dat van Oudmunster vinden wij denkelijk volledig in het Liber catenatus; er blijven dus (wanneer wij de stad Utrecht, die eene geheel zelfstandige ontwikkeling had, buiten rekening laten) alleen over de kapittelen van St. Pieter, St. Jan en St. Marie, die allen eerst gesticht zijn in de 2e helft der 11e eeuw en die, zooals te verwachten was, slechts zéér enkele oorkonden van voor 1150 bezitten.

Op grond van al het boven besprokene mogen wij aannemen, dat het door den schrijver van den Hannoverschen codex later in chronologische orde gekopiëerde afschrift van het Liber donationum de bron was, waaruit de vier valsche oorkonden in latere kopiën van het oude cartularium zijn opgenomen. Door die kopiën zijn ze algemeen bekend geworden en hebben zij, in tal van afschriften verspreid, haren weg in verschillende oorkondenboeken gevonden.

Wellicht moet echter deze conclusie in zooverre gewijzigd worden, dat de beide eerste stukken, al kwamen ze nevens de twee laatste in het aangeduidde handschrift voor, niet geheel denzelfden oorsprong hebben als deze. Ik heb voor dit vermoeden eene uitwendige reden in de omstandigheid, dat reeds het 14e eeuwsche Liber catenatus alleen de beide eerste stukken bevat, terwijl toch het kapittel van Oudmunster juist bij de beide laatste een direct belang had. Doch ook eene inwendige reden. De vier

stukken, zonder twijfel allen door het Domkapittel gefabriceerd, verraden een verschillend doel. Terwijl de twee laatste beoogen, voor de kapittelen van den Dom en Oudmunster zekere voorrechten te veroveren, schijnt het belang der beide eerste zuiver historisch te zijn. In beiden wordt blijkbaar meer gewicht gehecht aan, meer werk gemaakt van geschiedkundige uiteenzettingen dan van de rechten van het sticht of de kapittelen. De gift van Balderik is kort en onduidelijk geformuleerd; het was niet te verwachten, dat de rechten van den bisschop als leenheer door het Memoriale Adelboldi belangrijk zouden versterkt worden. Ik houd dan ook deze beide stukken voor vruchten van de belangstelling in de geschiedenis van het sticht, die in en kort voor Beka's tijd in het Domkapittel schijnt ontwaakt te zijn [1]), wellicht voor onschuldig bedoelde proeven van middeleeuwsche historiographie.

VII. Het cartularium te Leiden.

Het jongste der door mij geraadpleegde handschriften in een codex der Leidsche bibliotheek (genommerd 67 B). Het is een folio-handschrift op perkament uit het midden der 15e eeuw [2]), dat 88 bladen bevat, terwijl het aan het einde onvolledig is [3]).

---

1) Vgl Muller, Drie Utrechtsche kroniekjes voor Beka's tijd. (Bijdr. en meded v. h. Hist. Gen. XI p 482.)

2) Bij mijne uitgave der *Bella campestria* (Bijdr. en meded. v. h. Hist. Gen XI p. 498) zeide ik verkeerdelijk, dat het HS. „dagteekent uit het midden der 14e eeuw." Bij die uitgave had ik het HS. niet ter hand: ik gebruikte eene vroeger door mij gemaakte nauwkeurige collatie van den gedrukten tekst op het HS. Daarbij had ik aangeteekend, dat blijkens den inhoud de verzameling kort na 1333 moest ontstaan zijn. Vandaar mijne vergissing.

3) Het handschrift werd reeds vermeld en beschreven in het: Archiv d. Gesellsch. f. ält. Deutsche Geschichtsforschung. VIII p. 570 (waar de schrijver het verkeerdelijk voor een afschrift van het Liber catenatus houdt), — en door Weiland in de Monum. Germ. hist. Scriptt. XXIII p. 401.

De inhoud levert ons niets nieuws. Wij vinden er het cartularium van Radbod en de daaraan in het eerste cartularium van het Liber donationum toegevoegde oorkonden, terwijl daarachter zonder eenige afscheiding op fol. 40 begint de serie der oorkonden uit het tweede cartularium, voor zoover die niet reeds in het eerste voorkwamen [1]). Wanneer ook dit cartularium ten einde is, volgt (fol. 47) een der twee achteraangevoegde stukken: *De prebenda cellarii*, en daarna 43 charters, waaronder de in het Liber donationum achteraangevoegde synodaalstatuten [2]), de twee later in Bondams cartularium gevoegde oorkonden (gedrukt p. 135, 136), de 13 oorkonden, die ons in den Hannoverschen codex nieuw waren (gedrukt p. 222 vlg.), waaronder ook de vier valsche charters, en eindelijk 27 oorkonden, meest statuten van het Domkapittel, over 1196—1333 (vermeld p. 248—253). Op het laatste dezer stukken (het charter van den Domproost Lodewijk, N°. 27) volgen onmiddellijk [3]) twee oude Utrechtsche kroniekjes: de *Bella campestria inter episcopos Trajectenses et comites Hollandie* (fol. 72) [4]) en het bekende verhaal van de Drentsche oorlogen der bisschoppen door den Anonymus (fol. 75) [5]), waarvan het slot met de laatste bladen van het handschrift verloren is. — Over den oorsprong van den codex kan geen twijfel bestaan: op fol. 49 vs. wordt in eene aanteekening bij eene der oorkonden de Dom „ecclesia nostra" genoemd.

Dat wij in dit handschrift een afschrift van het Liber

---

1) Bij vergissing is No. 21 weggelaten en No. 31 dubbel overgenomen, blijkbaar omdat in het Liber donationum bij de eerste oorkonde abusievelijk staat „Scriptum est" (d.i. komt reeds vroeger voor), terwijl dit bij de tweede (evenzeer verkeerd) weggelaten is.

2) De vier geheel achteraangevoegde stukken (gedrukt p. 178 vlg.) ontbreken natuurlijk, daar zij eerst in de 16e eeuw in het Liber donationum werden ingeschreven.

3) Zóó onmiddellijk, dat de hoofdstukken der kronieken genommerd zijn met dezelfde doorloopende nommers als de oorkonden.

4) Uitgegeven het laatst door mij: Bijdr. en mededeel. van het Hist. Gen. XI p. 497.

5) Uitgegeven het laatst door Pynacker Hordijk, in de: Werken van het Hist. Genootschap.

donationum voor ons hebben, en wel een afschrift, gemaakt nadat daarin de beide cartularia tot een geheel verbonden waren, behoeft geen betoog. Ten overvloede merk ik op, dat in de goederenlijst de omissie, de omzetting en de fout van het Liber donationum voorkomen, die wij reeds in het handschrift van Bondam en het Liber catenatus terugvonden, evenals de beide latere veranderingen van den tekst van het Liber donationum, op p. 133 Noot 6 en p. 136 Noot 1 gesignaleerd.

Maar toch kan het Leidsche handschrift niet *direct* van het Liber donationum afgeschreven zijn. Het is blijkbaar nauw verwant aan den Hannoverschen codex: de door mij afgedrukte varianten stellen dit buiten twijfel [1]), ik wijs slechts op enkele daarvan. Bij N°. 13 van Radbods cartularium voegen *beïden* bij het opschrift van het Liber donationum: „sub Tiatardo episcopo Trajectensi", — eene fout, want in den tekst wordt de bisschop zeer juist Egihardus genoemd; in N°. 3 van hetzelfde cartularium hebben *beiden* hetzelfde, van alle andere afschriften afwijkende opschrift. In N°. 88 staat onder de getuigen *bij beiden* Atholfus de Huvele achter den comes Paganus, terwijl het Liber donationum en alle andere handschriften hem eerst drie plaatsen verder noemen. Dergelijke kleinigheden wijzen reeds op een gemeenschappelijken oorsprong, die niet het Liber donationum zelf zijn kan. Waar is die gemeenschappelijke bron te vinden? Het Hannoversche handschrift, dat de volgorde van het Liber donationum veranderd heeft, kan het niet zijn, want het Leidsche behoudt deze orde nog; omgekeerd kan ook het jongere Leidsche niet de bron zijn van het oudere Hannoversche. Aan beide handschriften moet dus een verloren afschrift van het volledige Liber donationum ten grondslag gelegen hebben.

Het afschrift, dat de bron der Hannoversche en Leidsche codices was, is later vervaardigd dan het afschrift, dat

---

1) Gewoonlijk staat echter de tekst van den Hannoverschen codex iets nader bij het Liber donationum, dan die van den Leidschen, die dus een slordiger afschrift van de gemeenschappelijke bron bevat. Ook de opschriften der charters in het Liber donationum zijn gewoonlijk te Hannover overgenomen, te Leiden niet.

de bron was van het Liber catenatus. Immers niet alleen kende dit laatste het 2e cartularium van het Liber donationum nog niet en is het dus waarschijnlijk vóór het samenbinden der twee cartularia gemaakt, maar bovendien heeft het Liber catenatus in N°. 87 van het eerste cartularium nog de oude juiste lezing „firma", terwijl de Hannoversche en Leidsche handschriften reeds met de latere verandering „rata" lezen [1]). Bovendien bevatte de gemeenschappelijke bron van de Hannoversche en Leidsche codices reeds de in het begin der 14e eeuw ingevoegde stukken van 1243 en 1236 (gedrukt p. 171, 172). Die bron kan dus niet ouder geweest zijn dan het begin der 14e eeuw; doch ook niet veel jonger, want wij zagen, dat zij omstreeks 1342, toen de Hannoversche codex er naar gekopiëerd werd, reeds vermeerderd moet zijn geweest met 13 charters over 1231 (940)—1330, waaronder ook de vier valsche oorkonden zich bevonden. Kort na 1342 zal daarna het handschrift vermeerderd zijn met de 27 nieuwe oorkonden, die wij alleen in den Leidschen codex vinden, en die tot 1333 loopen. In dien toestand moet het gebleven zijn, totdat in het midden der 15e eeuw de Leidsche codex daaraan ontleend werd. Sedert is het verloren gegaan, en wij behoeven dit niet te betreuren.

VIII. Andere afschriften van het Liber donationum.

Er bestaan nog verschillende afschriften, die door middel der genoemde codices uit het Liber donationum zijn afgeleid; doch zij zijn te jong om bij deze uitgave in aanmerking te komen. Zelfs eene opzettelijke vergelijking daarvan in bijzonderheden scheen mij onnoodig; ik wil ze hier slechts kortelijk vermelden.

Van den Egmondschen codex bestaan twee afschriften. Het eene werd in 1588 vervaardigd door P. C. Bockenberg naar een afschrift, in 1548 van het origineel geno-

---

1) Vgl. hiervoor p. XLVI.

men door den Haagschen advocaat Cornelis Van Muyden. Het berust thans onder N°. V 72 in de Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage en was bekend aan Van Mieris [1]) en Van den Bergh [2]). — Een tweede afschrift, in 1842 op verzoek van burgemeester Van Asch van Wijck in het British Museum gemaakt, bevindt zich in de bibliotheek der stad Utrecht, en heeft voor de uitgave van Van Asch van Wijck gediend [3]).

Bondams cartularium schijnt zich in de 16e eeuw in Duitschland bevonden te hebben en is daar in 1555 afgeschreven in een klein-folio handschrift, dat 100 perkamenten bladen bevat. Dit stuk, geheel met eenzelfde Duitsche hand geschreven, bevat alle stukken van Bondams cartularium (ook alle latere bijvoegselen) in dezelfde orde als het origineel. Wellicht is het steeds daarbij bewaard geworden; althans het is evenals het origineel in het bezit van Bondam gekomen en van daar met de Musschenbroekiana naar Cheltenham verhuisd, van waar het onlangs in de Utrechtsche rijksarchieven kwam. Bondam citeert het in zijn Geldersch charterboek [4]) als „mijn perkamenten MS. Codex traditionum ecclesiae Trajectensis".

De Hannoversche codex werd in het laatst der 17e eeuw gedeeltelijk afgeschreven in een handschrift, dat 54 bladen papier bevat en thans onder N°. 1505 in de Koninklijke bibliotheek te Hannover berust. Het werd door Leibnitz gebruikt [5]).

Een handschrift, nauw verwant met den Leidschen codex [6]), werd gedeeltelijk afgeschreven door Scriverius achter een handschrift van Heda's kroniek, thans bewaard in de Leidsche bibliotheek onder de codices Vossiani als MS. Lat. fol. N°. 37. Het bevat echter slechts den Anonymus en drie der door mij thans uitgegevene charters, namelijk

---

1) Van Mieris, Charterb. I p. 19.

2) V. d. Bergh, Middelnederl. geogr. 1e ed. p. 267.

3) Zie hiervoor p. VII Noot 3.

4) Bondam, Charterb. v. Gelre. p. 4, 18, 153, 193 enz.

5) Foltz, Die Kaiserurkunden des Bisthums Utrecht. l. c. p. 272.

6) Dat de Leidsche codex zelf de bron niet was, blijkt uit: Pynacker Hordijk, Narracio quedam. Inl. p. XXV.

N°. 1 en 2 van de uit Bondams codex (op p. 185 en 186) en N°. 6 van de uit den Hannoverschen codex (op p. 235) overgenomene oorkonden, benevens Bonifacius' bekenden brief aan paus Stephanus [1]). Deze codex werd gebruikt door Sloet [2]).

Niet geheel zeker is de oorsprong van een anderen codex. Hij is gebonden achter den bovenvermelden codex V 72 der Koninklijke bibliotheek, geschreven door P. C. Bockenberg. Men vindt in dit stuk eerst het geheele 1e cartularium van het Liber donationum (behalve N°. 62, 76, 78, 80, 82 en 83) en de vier valsche charters, en dan geheel door elkander allerlei charters, die in bijna alle afschriften, die ik gebruikte (behalve in het Liber catenatus) verspreid staan. Het 2e cartularium van het Liber donationum is zoodoende, voor zoover de stukken niet reeds in het 1e cartularium voorkwamen, geheel overgenomen (behalve N°. 21, dat blijkbaar weder voor een duplicaat is aangezien). Uit de later in het Liber donationum opgenomene stukken vindt men N°. 1, 2 en 6, uit Bondams cartularium de bijgevoegde N°. 2, 5, 8—11, uit den Hannoverschen codex de bijgevoegde N°. 5—8 (N°. 1—4, de valsche charters, vermeldde ik reeds), uit den Leidschen de bijgevoegde N°. 1, 2, 4, 6—14, 17, 20—23, 26 en 27. Bovendien treft men er aan een charter van keizer Wenceslaus dd. 1380 voor de stad Utrecht, een eedsformulier voor de kanunniken ten Dom na afloop van hun residentiejaar, een charter van Henric Van Vianen over Ameyde dd. 1400 (naar het origineel in het archief van Oudmunster), en een charter van keizer Wenceslaus dd. 1382 voor den Dom. Het blijkt dus, dat slechts twee oorkonden voorkomen, die niet in de Hannoversche en Leidsche codices te vinden zijn: de grafschriften op paus Adriaan (p. 182) en de uitspraak van den legaat Conrad tusschen bisschop Otto en graaf Floris IV van Holland (p. 191). Het is niet onmogelijk, dat Bockenberg deze beide stukken evenals de

1) Vlg. vriendelijke mededeeling van Dr. S. G. De Vries te Leiden.
2) Zie: Sloet, Oorkondenboek. I No. 370, 435.

oorkonde van Oudmunster te Utrecht heeft gevonden. Nemen wij dit aan, dan kan hij een handschrift gebruikt hebben, dat tot dezelfde groep behoorde als de Hannoversche en Leidsche. De Hannoversche codex is echter het gezochte stuk niet, want daarin zijn de charters van het 1e cartularium van het Liber donationum niet meer van die van het 2e afgezonderd, zooals bij Bockenberg nog het geval is [1]). Het moet dus de Leidsche codex zijn, of waarschijnlijker de voor beide handschriften gebruikte verlorene bron. — Bockenbergs afschrift werd gebruikt door Van Heussen [2]), Van Mieris [3]) en Van den Bergh [4]).

Een handschrift van het Düsseldorfsche staatsarchief (A 110), afkomstig uit het Berlijnsche staatsarchief (N°. 19) en gebruikt door G. H. Pertz, behoort nauwelijks tot deze categorie van stukken, hoewel het somtijds daartoe gerekend wordt [5]). Het is een handschrift in folio op papier uit het laatst der 16e of begin der 17e eeuw, bevattende eene verzameling aanteekeningen over de geschiedenis van Cleve, waartusschen ook slordige afschriften van eenige oorkonden uit onze collectie voorkomen, bepaaldelijk de beide charters van Karel Martel en de valsche stukken van Balderik en Adelbold.

Een andere codex van het Düsseldorfsche archief (A 45) uit denzelfden tijd bevat dezelfde vier Utrechtsche oorkonden, en drie charters over het graafschap Teisterbant (N°. 59?) [6]). Het voorkomen der beide valsche stukken zou doen vermoeden, dat deze handschriften afgeleid zijn

---

1) Ook heeft Bockenberg de in het Leidsche handschrift in excerpt medegedeelde pauselijke confirmatie van het valsche charter van 1088, die het Hannoversche niet kent.

2) Kerkel. historie en outh. der 7 prov. I p. 137. (De schenking van Hese dd. 828 gedrukt „uyt de noch ongedrukte handvestbrieven van P. Bokkenberg.")

3) Van Mieris, Charterb. I p. 19.

4) V. d. Bergh, Middelnederl. geogr. 1e ed. p. 267.

5) Monum. Germ. hist. Diplom. I p. 98, 99. — Vgl. Foltz, Die Kaiserurkunden des Bisthums Utrecht. l. c. p. 272.

6) Een en ander volgens vriendelijke mededeeling van den staatsarchivaris te Düsseldorf Dr. Harless.

van den Hannoverschen codex, die, naar wij zagen, sinds lang in Duitschland vertoeft [1]).

Een laatste handschrift zochten wij tot nog toe te vergeefs: den codex, door Heda gebruikt voor zijne afschriften der Utrechtsche keizercharters, die aan de uitgave van zijne kroniek ten grondslag liggen. Het is inderdaad verwonderlijk, dat, terwijl wij van alle uitgevers van oorkondenboeken kunnen nagaan, welke codices zij voor hunne edities der oudste Utrechtsche oorkonden gebruikt hebben [2]), er nog onzekerheid heerscht, welk handschrift aan Heda ten dienste stond. Van den Bergh (Middelnederl. geogr. p. 267) en na hem De Geer van Jutfaas (Het oudste cartularium van Utrecht. p. 1) zeggen bepaald, dat Heda het Liber catenatus gebruikt heeft. Doch Foltz spreekt dit tegen: Heda, zegt hij, gebruikt het Liber donationum of een afschrift daarvan, *niet* echter het Liber catenatus, evenmin als den Egmondschen codex. Zijne tegenspraak verdient te meer overweging, omdat zij de waarschijnlijkheid voor zich heeft: immers hoe zou het te verklaren zijn, dat Heda, kanunnik ten Dom en werkende in opdracht van het kapittel, dat denkelijk toen nog wel alle door mij gebruikte afschriften van het Liber donationum bezat, deze zou ter zijde gelaten hebben, om gebruik te maken van het aan het zusterkapittel van Oudmunster behoorende Liber catenatus, dat zich door niets boven de codices van den Dom aanbeveelt.

Er is nog eene omstandigheid, die het verklaarbaar maken zou, zoo Van den Bergh en De Geer in hunne

---

[1]) Foltz (l c. p. 272) noemt nog als afschriften, op de eene of andere wijze met het Liber donationum verwant, twee handschriften van Hugo Wstinc's rechtsboek van den Dom. Het behoeft geen betoog, dat dit werk geheel niets met het Liber donationum te maken heeft; alleen met den Leidschen codex heeft het toevallig eenige late oorkonden van het Domkapittel gemeen.

[2]) Van Mieris alleen noemde ik nog niet. Van den Bergh (Middelned. geogr. 1e ed. p. 267) beweert, dat hij het Liber catenatus gebruikte; ten onrechte: hij haalde het alleen (I p. 19) aan volgens Buchelius' opgave. In zijne teksten drukte hij eenvoudig Heda en andere gedrukte bronnen na; eene enkele maal (I p. 19) noemt hij Bockenbergs handschrift als bron.

aanwijzing van het Liber catenatus als Heda's bron gedwaald hadden. Het is bekend, dat Heda's geschiedwerk niet tijdens zijn leven gedrukt werd, maar eerst in de 17e eeuw in het licht verscheen. De algemeen gebruikte uitgave is die van 1643, bezorgd door den Utrechtschen geschiedvorscher Arnold Van Buchell. Deze heeft den tekst van Heda versierd met tal van noten, waarin ook vele oorkonden zijn opgenomen, die Heda de eer der uitgave niet had waardig gekeurd. Reeds dadelijk behoort men dus, wil men Heda's bron leeren kennen, streng onderscheid te maken tusschen de oorkonden, die in Heda's tekst, en de stukken, die alleen in de noten voorkomen. Doch bovendien heeft Van Buchell den tekst van Heda's oorkonden gecollationneerd op hem ten dienste staande handschriften, en wij weten, dat *hij* bepaaldelijk het Liber catenatus gebruikt heeft [1]). Het is dus zeer mogelijk, dat Van den Bergh en De Geer, den gedrukten tekst van Heda raadplegende, die vervalscht en dus voor ons onderzoek waardeloos is [2]), daaruit ten onrechte de conclusie getrokken hebben, dat het Liber catenatus zijne bron was.

Er moet dus een nieuw onderzoek naar Heda's handschrift ingesteld worden. Reeds dadelijk kunnen wij ééne opmerking maken. De oorkonden van het tweede cartularium van het Liber donationum komen bijna allen bij Heda voor, evenals die van het eerste. Nu is het wel is waar niet bepaald onmogelijk, dat Heda, die de beschikking had over het archief van den Dom, al deze oorkonden van het tweede cartularium naar de origineelen heeft overgeschreven; maar ook al waren al deze oorkonden in zijn tijd nog in originali aanwezig, dan is het toch

---

1) Heda, Historia, ed. Buchelius. p. 68. — Vgl. echter p. 89 Noot 9: het daar aangehaalde „MS. antiquum" is het Liber donationum, waar oorspronkelijk II gestaan heeft. (Zie p. 61 Noot 2.)

2) Zoo zijn de varianten, op p. 84, 86 van Buchell's uitgave op den kant geplaatst, door hem bijgevoegd, — de dateering van het charter No. 37 is op p. 100 zijner uitgave *door hem* veranderd in 1003 en het indictiejaar (verkeerd) bijgevoegd, — ook de dateering van No. 45 is (p. 119) *door hem* veranderd. Heda's tekst is hier overal in overeenstemming met onze handschriften.

zeer onwaarschijnlijk, dat hij voor *deze* stukken die origineelen, voor de oudere een cartularium zal geraadpleegd hebben. Door deze opmerking wordt het reeds onaannemelijk, dat Heda hetzij Bondams cartularium hetzij het Liber catenatus gebruikt heeft, die beiden het tweede cartularium van het Liber donationum niet bevatten. Het Liber donationum zelf met de Hannoversche en Leidsche codices blijven dus over. Doch Heda drukt behalve de echte oorkonden ook drie der vier valsche charters af, die hij niet in het Liber donationum vond; deze althans *kan* hij niet in originali gezien hebben, en hij moet dus het Hannoversche of het Leidsche cartularium gebruikt hebben [1]). Inderdaad is het opmerkelijk, dat Heda niet alleen het valsche charter van 1145 zelf opneemt, maar ook juist de noot, door de Hannoversche en Leidsche codices daarachter gevoegd [2]); in die noot ontbreekt echter de bijvoeging over paus Eugenius III, door den Leidschen codex daarbij ingelascht [3]). Het Hannoversche handschrift, dat zich ook door de chronologische ordening der stukken voor het gebruik aanbeval, schijnt dus Heda's bron. Deze waarschijnlijkheid zou men allicht geneigd zijn in zekerheid te veranderen, als men zich herinneren wil, dat ik elders reeds opmerkte [4]), hoe Heda ook sommige plaatsen uit de in dit handschrift opgenomene bisschopslijst schijnt gekend te hebben. En toch zou zulk eene conclusie voorbarig en onjuist zijn: Heda drukt ook de goederenlijst af, die juist in den Hannoverschen codex ontbreekt. En er is meer. Ik heb mij de moeite gegeven, om, ten einde Heda's bron te ontdekken, den tekst van verschillende oorkonden met den onvervalschten tekst van een der vele handschriften van Heda's kroniek, die op de Utrechtsche

---

1) Het Liber catenatus bevat alleen de twee eerste valsche charters, niet dat van 1145, dat Heda ook mededeelt.

2) Afgedrukt p. 233 Noot 6.

3) De tekst van het charter bij Heda heeft beurtelings overeenkomst met het Hannoversche en het Leidsche handschrift.

4) Drie Utrechtsche kroniekjes voor Beka's tijd. (Bijdr. en mededeel. v. h. Hist. Gen. XI p. 484.) Zie ook het grafschrift van bisschop Balderik, door Heda (p. 79) overgenomen.

Academische bibliotheek berusten [1]), te vergelijken. Het resultaat was, dat Heda's tekst juist van dien van den Hannoverschen codex het verste afwijkt. Bij de collatie der drie oudste charters vond ik o. a. belangrijke verschillen in N°. 1, waar de Hannoversche codex in afwijking van de andere handschriften en ook van Heda spreekt van „castrum Trajectense" in plaats van „Trajectum castrum", van „divo" voor „divino", van „Dei celestis iram" voor „iram Dei celestis", van „auri" in plaats van „argenti", — en in N°. 2, waar hij zegt „nuncupatur" in plaats van „vocatur".

De Hannoversche codex is dus de gezochte bron niet. Maar toch bevestigde mijne collatie de eerste conclusie, dat ook geen der andere bekende handschriften Heda's bron kan geweest zijn. In dezelfde drie charters vond ik twee belangrijke afwijkingen van het Liber donationum in N°. 3, waar Heda met alle afschriften spreekt van „spectare", terwijl het Liber donationum (en de Egmondsche codex) „sperare" zegt; en waar Heda, sprekende van „de rebus", (met den Egmondschen codex) afwijkt van het Liber donationum en al zijne afschriften, die „rerum" hebben. Bondams codex vergeet in N°. 1 het woordje „omni" en in N°. 2 „in" en wordt daarin niet door Heda gevolgd. Het Liber catenatus heeft in N°. 1 de omzetting „possim peccata", die noch een ander afschrift noch Heda overneemt, in N°. 2 zegt het Liber catenatus alleen „modo" in plaats van „alio nomine". Het Leidsche handschrift eindelijk leest in N°. 1 „conscripsi" (Heda met de anderen: „subscripsi") en lascht in het woord „et", waar Heda dit weglaat. Ten einde raad zoekende naar overeenkomst met den Egmondschen codex (Heda was uit Egmond), vinden wij ook daarmede verschil: in N°. 2 leest deze alleen „remedio", „suas" en „manu propria", Heda met alle anderen „redemptione", „sue" en „manu sua", — in N°. 3 laat Heda met alle andere handschriften het woord „ipsa" van den Egmondschen codex weg.

Van den anderen kant vinden wij echter ook treffende

1) HS. 791 (vroeger Hist. 84) der Utrechtsche Acad. bibliotheek. Het is een papieren handschrift van omstreeks het midden der 16e eeuw.

overeenkomst bij Heda beurtelings met de *beide* oorspronkelijke codices. Zoo spelt hij met den Egmondschen codex in N°. 1 „Harastallio", waar alle andere codices „Arastallio" hebben, en spreekt hij in N°. 3 eveneens van „de rebus", terwijl het Liber donationum en zijne afschriften „rerum" zeggen. De lacune „renovare vellemus" in N°. 3 is daarentegen alleen in het Liber donationum later aangevuld, evenals bij Heda.

De conclusie uit al het voorgaande en vooral uit het laatst opgemerkte zou dus moeten zijn, dat Heda een afschrift gebruikte, dat onafhankelijk van den Egmondschen codex en van het Liber donationum naar beider origineel was afgeschreven. Eene conclusie, die te aannemelijker wordt, indien wij opmerken, dat Heda's tekst nu en dan afwijkt van de in *alle* ons bekende handschriften overgeleverde lezing, — ook al geven wij toe, dat die afwijkingen soms het gevolg kunnen zijn van de omstandigheid, dat wij zijn geschiedwerk slechts uit afschriften kennen. Maar toch verzet zich tegen deze conclusie weder het feit, dat Heda's teksten nu en dan onmiskenbaar verwantschap met verscheidene onzer handschriften vertoonen. Zoo luidt het opschrift van N°. 52 bij hem: „Expectativa ad comitatum Bozelonis *alias Bolhini* ducis in Trentia", waar hij de woorden „alias Bolhini" wel moet ontleend hebben aan de slordige lezing van het tweede cartularium van het Liber donationum „Bohlini (voor: Gozlini) ducis". Zoo neemt hij in N°. 87 de fout over, die eene latere hand in het Liber donationum maakte door het uitgewischte „firma" (dat Bondams codex en het Liber catenatus nog hebben) in „rata" te veranderen, — eene fout, die zoodoende, naar wij zagen, ook in de Hannoversche en Leidsche codices is overgegaan [1]). Eindelijk trekt het zeer de aandacht, dat in de beide oudste valsche charters Heda's tekst doorgaans opvallend overeenkomt met het Liber catenatus en afwijkt van de Hannoversch-Leidsche overlevering; toch is het onmogelijk, dat hij hier bij uitzondering het Liber catenatus gevolgd heeft, dat in Balderiks charter de fout

1) Ook van de formule „quod repetit evindicare non valeat" heeft Heda de goede lezing, die alleen in het Leidsche handschrift voorkomt.

„potencia fossatum" voor „pontem trans fossatum"[1]) maakt.

De eenige gissing, die dus schijnt over te blijven, is deze, dat Heda verschillende handschriften gebruikt en uit elk daarvan overgenomen zal hebben wat hem in elk voorkomend geval het beste scheen[2]). Eene dergelijke omzichtigheid zou in strijd zijn met de algemeene gewoonte van Heda's tijd, die aan woordelijke nauwkeurigheid bij het kopiëeren van geschiedbronnen geene groote waarde hechtte, en zij zou bovendien allerminst strooken met de antecedenten van Heda zelven, wiens geschiedwerk niet de reputatie van overgroote nauwgezetheid heeft. Ik erken dan ook, dat de gissing zeer onwaarschijnlijk is. Wil men ze dus niet aannemen, ik zal het niet wraken; doch men vergeve mij dan, dat ik dit onderzoek op zeer onbevredigende wijze besluit door het uitspreken van een „non liquet!"

Uit al het voorgaande volgt, dat men zich de genealogie der verschillende bekende handschriften van ons cartularium moet denken, zooals hierachter is aangeduid. Ik noem in deze genealogie, evenals in de noten onder den tekst der oorkonden, het Egmondsche handschrift E, het eerste cartularium van het Liber donationum D I, het tweede D II, Bondams cartularium B, het Liber catenatus C, den Hannoverschen codex H, den Leidschen codex L[3]), — de drie verlorene handschriften eindelijk, wier bestaan ik vaststelde, X^1, X^2 en X^3.

---

1) Eene fout, alleen verklaarbaar bij een met sterke verkortingen geschreven origineel (pōtē tns fossatū).

2) Voor deze gissing pleit, dat in den tekst van het charter van 938 (No 28) mijn handschrift van Heda zegt: „anno regni Ottonis VII *alibi II*", terwijl in het Liber donationum de II later verkeerdelijk in VII veranderd is. Het trekt ook de aandacht, dat in hetzelfde stuk Heda's tekst twee woorden heeft (zie p. 60 Noot 1), die in het Liber donationum ontbreken, doch zonder twijfel in den tekst behooren. Het is echter mogelijk, dat Heda ze volgens den zin heeft aangevuld. (De boven op p. LXXX geciteerde woorden *„alias Bolhini"* in het hoofd van No 52 bewijzen niets voor het gebruik van twee handschriften, daar het stuk in de beide cartularia van het Liber donationum en dus tweemaal in dit handschrift zelf voorkomt.)

3) Tot mijn leedwezen heb ik te laat bemerkt, dat ik door deze nomenclatuur wellicht verwarring zal stichten: de Monumenta Germaniae

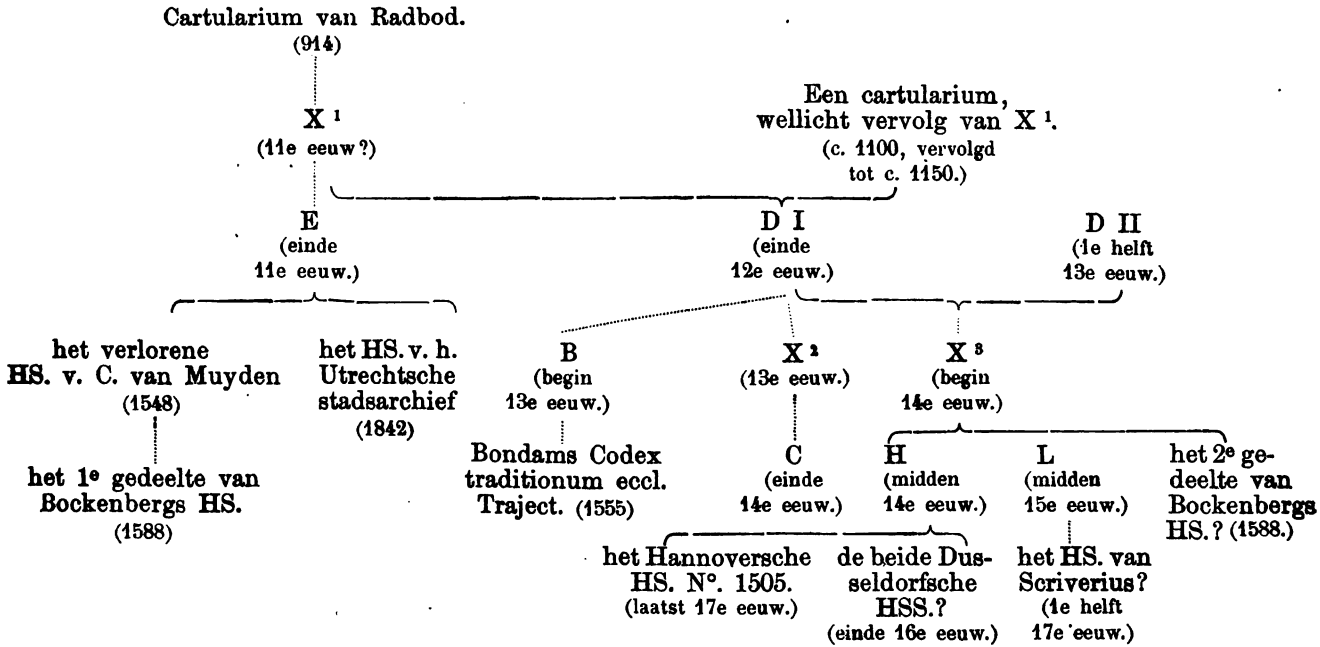
Cartularium van Radbod.
(914)
X 1
(11e eeuw?)
Een cartularium, wellicht vervolg van X 1.
(c. 1100, vervolgd tot c. 1150.)
E
(einde 11e eeuw.)
D I
(einde 12e eeuw.)
D II
(1e helft 13e eeuw.)
het verlorene HS. v. C. van Muyden
(1548)
het 1e gedeelte van Bockenbergs HS.
(1588)
het HS. v. h. Utrechtsche stadsarchief
(1842)
B
(begin 13e eeuw.)
Bondams Codex traditionum eccl. Traject. (1555)
X 2
(13e eeuw.)
X 3
(begin 14e eeuw.)
C
(einde 14e eeuw.)
H
(midden 14e eeuw.)
L
(midden 15e eeuw.)
het 2e gedeelte van Bockenbergs HS.? (1588.)
het Hannoversche HS. N°. 1505.
(laatst 17e eeuw.)
de beide Dusseldorfsche HSS.?
(einde 16e eeuw.)
het HS. van Scriverius?
(1e helft 17e eeuw.)

Op deze rangschikking is mijn systeem van uitgave der handschriften gebouwd. Ik heb aan den afdruk van het cartularium van Radbod het Egmondsche handschrift ten grondslag gelegd, onder inlassching van N°. 24, dat alleen in D voorkomt. De Egmondsche codex is wel is waar niet beter dan het Liber donationum, maar heeft gelijk gezag als dit, daar hij uit dezelfde bron is afgeleid, terwijl hij zich door zijn hoogeren ouderdom aanbeveelt. De varianten in den tekst van het Liber donationum zijn allen in de noten medegedeeld.

Voor den tekst van de overige in het Liber donationum vervatte oorkonden is natuurlijk die van dezen codex gebruikt: voor die van het eerste cartularium dit cartularium zelf, voor die van het tweede eveneens dit tweede. Dit behoeft geen betoog: ik heb echter een oogenblik geweifeld, hoe te handelen bij de oorkonden, die in *beide* cartularia voorkomen. De tekst van het tweede, die zonder twijfel direct naar de origineelen is genomen, scheen aanvankelijk de voorkeur te verdienen boven dien van het eerste, dat waarschijnlijk een afgeleiden tekst bevat. En bovendien scheen tot aanbeveling van den tweeden codex te strekken, dat hij verscheidene oorkonden vollediger mededeelt, bepaaldelijk aan het slot, waar de eerste codex dikwijls de dateeringen weglaat. Ten slotte heb ik echter toch den tekst van den eersten codex gekozen, niet alleen omdat de origineele stukken, toen D II ze gebruikte, blijkbaar in zeer beschadigden toestand verkeerden en vele lacunes vertoonden [1]), maar ook omdat D II, wellicht

---

toch noemen den Egmondschen codex A, het Liber donationum B (de eerste afdeeling, identiek met E: B^1, het verdere van het 1e cartularium B^2, het 2e B^3), den Hannoverschen codex C, het Liber catenatus D, het moderne Utrechtsche afschrift van den Egmondschen codex E. Zeer zeker had ik deze chronologisch gerangschikte nomenclatuur overgenomen, ten einde de uniformiteit in het citeeren te bevorderen, had ik daaraan tijdig gedacht. Zelfs heb ik overwogen, of ik mijne wijze van citeeren der handschriften niet nog geheel daarnaar zou omwerken; doch ik heb het niet gewaagd, want het veranderen der tallooze E's in A's, D I in B^3 enz. is een arbeid, waarbij men het allergrootste gevaar loopt zich te vergissen en zoodoende de verwarring te bevorderen in plaats van ze te vermijden

1) Zie hiervoor p. XXXVI.

daardoor, misschien ook door slordigheid van den afschrijver, dikwijls minder juist schijnt gelezen te hebben dan D I. De bedoelde oorkonden zijn dus afgedrukt volgens D I, terwijl de ontbrekende gedeelten uit D II zijn aangevuld; de varianten van D II zijn in de noten vermeld en daar, waar ze *blijkbaar* juist waren, in den tekst opgenomen met vermelding van den afwijkenden tekst van D I in de noot. Zoodoende maakt het slechts voor enkele onbeteekenende woorden verschil, welke der beide teksten aan de uitgave ten grondslag gelegd is. Varianten in de spelling heb ik alleen bij eigennamen in de noten vermeld: de mededeeling der overige zou den omvang der noten zeker verdriedubbeld hebben, terwijl zij alleen belang zou gehad hebben voor de bepaling van den leeftijd van het betrokkene handschrift.

De varianten der overige handschriften (B C H en L) heb ik niet opgegeven, daar ik die handschriften had herkend als afschriften van D: de mededeeling der afwijkingen verloor door deze opmerking haar nut. Ten bewijze echter van de juistheid der opmerking zelve heb ik opgenomen de varianten van *alle* handschriften bij de drie eerste en de drie laatste nommers van D I (N°. 1—3, 86—88) en bij de drie eerste afgedrukte oorkonden van D II (N°. 9, 13, 19[1])). Bovendien zijn opgenomen de varianten van alle handschriften (behalve H, dat het stuk niet heeft) bij de goederenlijst, waar door de vele eigennamen, in tal van boeken overgenomen, de opgave van alle verschillende spellingen eenig belang kon hebben, ten bewijze, dat alle in de noten medegedeelde varianten, waar ze in boeken voorkomen, *geenerlei gezag* hebben.

De in de verschillende handschriften later bijgevoegde charters heb ik allen afgedrukt, behalve die van den Leidschen codex, waarvan ik alleen den inhoud vermeld heb. De bijvoegselen van dit late afschrift wijken toch in tijd en inhoud geheel af van die der andere codices: zij behooren allen tot het archief van den Dom, niet tot dat van het sticht. Reeds over het afdrukken der bij-

1) In B en C komen, zooals men weet, de oorkonden van D II niet voor.

voegselen van den Hannoverschen codex heb ik om dezelfde reden geaarzeld, en slechts de omstandigheid, dat ik hier alle vier de valsche charters het eerst bijeenvond, — eene omstandigheid, voor de beoordeeling dier stukken en van het geheele cartularium van gewicht, — heeft mij doen besluiten ze allen op te nemen. Tegen het afdrukken van de veel talrijker bijvoegselen van den Leidschen codex bestond echter grooter bezwaar, te meer omdat deze bijna zonder uitzondering in extenso zijn opgenomen in Hugo Wstinc's rechtsboek van den Dom uit het midden der 14e eeuw, met welks uitgave voor de Vereeniging tot uitgave van oudvaderlandsche rechtsbronnen ik mij bezighoud.

Bij den afdruk dier later in de verschillende handschriften bijgevoegde charters heb ik de varianten vermeld, voorzoover de stukken ook in andere codices voorkomen [1]): bij die van het Liber donationum N°. 2 de varianten van H en L, — bij die van Bondams cartularium N°. 1 en 2 die van H en L — en bij die van den Hannoverschen codex N°. 1 die van C en L, bij N°. 2 die van B, C en L, bij de overige (N°. 3—12) die van L.

Van het geven van toelichtende noten heb ik mij onthouden: alleen plaatste ik, waar dit noodig scheen, eenige aanteekeningen over de dateering der stukken en zéér enkele aanwijzingen, wanneer de identiteit der plaatsen *buiten ons vaderland*, waarover sommige oorkonden handelen, niet aanstonds bleek.

S. MULLER Fz.

---

1) De nommers D II No. 23, 32 en 33, die voorkomen *onder de bijvoegselen* in B, heb ik natuurlijk niet op nieuw afgedrukt, doch alleen de varianten van B in de noten opgenomen.

CARTULARIUM VAN RADBOD.

CARTULARIUM VAN RADBOD.

COMMEMORATIO DE REBUS SANCTE TRAJECTENSIS ECCLESIE, QUE OLIM A REGIBUS ET AB ALIIS [1]) DOMINI NOSTRI IESU [2]) CHRISTI FIDELIBUS EIDEM ECCLESIE TRADITE SUNT.

1. *Karel Martel schenkt aan het klooster in den burg Trecht het castrum Trecht en de villa Vechten. 722 Januari 1* [3]).

DE TRAIECTO [4]). — Ego in Dei nomine [5]) illuster vir Karolus, majorum [6]) domus, filius Pippini [7]) quondam, cogitans casum humanę fragilitatis, qualiter peccata possim [8]) abluere et donante Deo ad aeterna gaudia pervenire, idcirco donamus a die presenti per hanc paginam testamenti et donatum in perpetuo [9]) esse volumus, hoc est ad monasterium, quod est infra muros Traiecto castro situm constructum, ubi apostolicus vir domnus et in Christo pater noster Vuillibrordus archiepiscopus sub sanctę conversationis cęnobitali ordine custos preesse videtur, omnem rem fisci ditionibus quicquid in ipso Trajecto castro, tam infra muros quam et [10]) a foris, cum

---

1) „et ab aliis" ontbreekt in D, B, C, L en H. 2) „Jesu" ontbreekt in C. 3) Wellicht 723 Januari 1, daar de juiste tijd, waarop koning Theoderik IV de regeering aanvaardde, niet bekend is. 4) D „Traditio Karoli de Traiecto et Fethna sub Willibrordo episcopo." Ook B en H. — L „Tradicio Karoli Marcelli de Traiecto et Fethna sub sancto Willibrordo primo episcopo." 5) L en H lasschen in: „amen." 6) D, B, C, L en H „maior." 7) C en H „Puppini." 8) C „possim peccata." 9) H „perpetuum." 10) „et" ontbreekt in D, B, C, L en H.

omnibus adjacentiis vel appenditiis, cum illo pascuę Graueningo vel quicquid ibidem [1]) fiscus ad presens esse videtur, omnia et ex omnibus, totum et ad integrum, cum omni re quesita et inquisita; et similiter villam vel castrum nuncupante Fethna [2]), sitam in pago Nifterlaco [3]), cum omni mero et soliditate sua, omnes adjecentias vel appendities [4]), tam ad ipsam villam Fethnam [5]) castro vel ętiam ad jamdictum Trajectum castrum [6]), ut diximus, aspicere vel pertinere videtur, quantumcumque ad partem fisci vel ad nostram presens esse videtur, cum omni [7]) integritate eorum, quicquid dici aut [8]) nominari potest, hoc est una cum mansis, terris, casis, domibus, ędificiis, accolabus, litis, mancipiis [9]), campis, pratis, pascuis, silvis, aquis, aquarumque [10]) decursibus, greges cum pastoribus utriusque generis sexus, mobilibus et inmobilibus, totum et ad integrum, ut diximus, a die presenti [11]) ad ipsum monasterium vel ad ipsam casam Dei tradimus atque delegamus [12]) perpetualiter in Dei nomine ad possidendum, ita ut ibidem omni tempore pro nostra mercede proficiat in augmentis. Et quicquid exinde patres antejamdicti monasterii vel rectores pro eorum [13]) obportunitate facere decreverint [14]), liberam [15]) et firmissimam in omnibus habeant potestatem. Si quis vero, quod futurum esse non credimus, si nos ipse aut [16]) aliquis de heredibus vel pro heredibus seu quislibet [17]) ullà opposita aut extranea persona, qui contra hanc donationem, quam nos pro divino [18]) intuitu et animę nostrę remedio ad instar testamenti fieri et adfirmare decrevimus, venire aut agere vel eam infringere conaverit, inprimis iram Dei cęlestis [19]) incurrat et a liminibus sanctorum vel consortio Christianorum efficiatur extraneus, et insuper inferat unacum socio fisco auri libras V,

---

1) D, B, C, L en H „ibi." 2) H „Fetna." 3) L „Insterlaco." 4) D, B, C en L „adjacentias vel appendicias." — H „adjacencias suas vel appendicias." 5) B, C en H „Fithnam." 6) H „castrum Trajectense." 7) „omne" ontbreekt in B. 8) D, B, C, L en H „vel." 9) L „mansipiis." 10) B „aquarum." 11) L lascht hier in: „et." 12) D, B, C, L en H „deligamus." 13) H „earum." 14) In ons HS. niet geheel duidelijk, wellicht: „accrenerint." — D, B, C, L en H „decreverint." 15) „liberam" ontbreekt in B. 16) D, B, C, L en H „vel." 17) C „quilibet." 18) H „divo." 19) H „Dei celestis iram."

argenti [1]) pondera X coactus exsolvat, et quod repetit evindicare non valeat [2]). Sed presens donatio, ad instar testamenti a me facta, omni tempore firma et stabilis permaneat cum stipulatione subnixa. Actum Harastallio [3]) villa publice in ipsa die Kal. Januarii, anno secundo regnante glorioso domno Thiedrico [4]) rege. Signum inlustri [5]) viri Caroli majorum [6]) domus, qui hanc donationem fieri et adfirmari rogavit. Signum Carlomanni filii ipsius [7]). Signum Gariaonis. Signum Odonis. Signum Baldrici. Signum Abbonis. Signum Engilbaldi. Signum Adalhardi. Signum Thiedoldi [8]) nepotis ipsius [9]). Signum Bosonis. Signum Widonis [10]). Signum Grimfridi [11]). Ego Ruotbertus [12]) subscripsi [13]). Hariradus [14]) subscripsi. Audoinus presbiter subscripsi. Chelmoinus [15]) subscripsi. Chaldo cancellarius rogatus a Karolo supradicto scripsi et subscripsi.

2. *Karel Martel schenkt aan het klooster van St. Salvator en St. Maria (in den burg Trecht) de villa Elst en de andere goederen van Everhard in de gouw Betuwe.* 726 *Juni* 9.

DE ELISTE [16]). — Ego in Dei nomine inluster [17]) vir Karolus, major domus, filius Pippini [18]) quondam, cogitans casum humanę fragilitatis, qualiter peccata abluere possim et donante Deo ad ęterna gaudia pervenire, idcirco trado a die presenti per hanc paginam [19]) testamenti

---

1) H „auri." 2) „non valeat" is in C met eene 16e eeuwsche hand bijgeschreven. 3) D, B, C, L en H „Arastallio." 4) D en B „Theodrico." — C, L en H „Theoderico." 5) D, B, C, L en H „illustris." 6) D, B, C en H „Karoli majoris." 7) D en L „Karlomanni filii eius." — B „Karlomani filii eius." — C „Karolimanni filii eius." — H „Karlomannii filii ejus." 8) C „Tiedoldi." — L en H „Thiodoldi." 9) D, B, C, L en H „ejus." 10) B „Vidonis." 11) D, B, C en H „Gimfridi." — L „Ginfridi." 12) D, B en C „Rotdbertus." — L „Rothbertus." — H „Robertus." 13) L „conscripsi." 14) C „Harinadus". — L „Harirardus." — H „Harrirardus." 15) C „Thelmoinus." — L en H „Celmonius." 16) D, B en L „Item Karoli traditio de Maridhaime sub Willibrordo." — H „Item Karoli tradicio sub Willibrordo." 17) D B en H „illuster." 18) C „Pyppini." — H „Puppini." 19) H „pagine."

pro remedio [1]) animę meę donatumque in perpetuum esse volo in loco nuncupante [2]) Marithaime [3]), ubi castrum fuit, ad basilicam, quę est constructa in honore Salvatoris domini nostri Jesu Christi et beatę Marię genitricis Dei, sed et beatorum apostolorum Petri et Pauli omniumque apostolorum, sanctique Johannis Baptistę vel ceterorum sanctorum noscitur esse aedificata [4]), quę est sita in pago Batuvua [5]), villa juris nostri, nuncupante Helistę [6]), in ipso loco Marithhaime [7]), quantumcumque ibi habuit vel possedit Euerhardus [8]), dum ipse infidelis regi apparuit et in regis Francorum infidelitate foris patria ad infideles se sociavit, et propter hoc omnes res suas [9]) in fisco regali fuerunt [10]) redactę, quas gloriosus rex Hildebertus genitori nostro Pippino [11]) de suo fisco et ex largitatis [12]) suę munere concessit, mihique genitor meus Pippinus jure hereditario in proprietatem concessit. Supranominatam villam Helistę [13]), quod alio nomine [14]) Marithaim [15]) vocatur [16]), quicquid supradictus Euerhardus ibi possedit, unacum mansis, terris, casis, domibus, silvis, campis, mancipiis utriusque sexus, pratis, pascuis, aquis, aquarumve [17]) decursibus, mobilibus et inmobilibus, totum et ad integrum, hęc omnia tradimus ad prefatam ęcclesiam, et quicquid Euerhardus habuit in Batuuua [18]) vel possedit, ea ratione ut domnus Vuillibrordus episcopus [19]) prefatas [20]) res in jus et in [21]) dominium suum recipiat suorumque successorum in Dei nomine ad possidendum, ita ut ibidem omni tempore proficiat in augmentum pro remedio animę meę. Si quis vero, quod futurum esse non credo, contra hanc tradicionis cartam aliquam injus-

---

1) D, B, C, L en H „redemptione." 2) H „nuncupato." 3) C „Marithhaime." — L „Marithanne." 4) Hier schijnen eenige woorden uitgevallen te zijn. 5) D, B en L „Batua." — C en H „Bathua." 6) D, B en C: „Eliste." — L en H „Elste." 7) D, B en C „Marithaime." — L en H „Marithanne." 8) L „Everardus." 9) D, B, C, L en H „sue." 10) C „erant." 11) C „Pyppino." 12) L „largitate." 13) L en H „Elste." 14) C „modo." 15) D, B en L „Marithaim." — C „Marithain." — H „Meritaim." 16) H „nuncupatur." 17) D, C, L en H „aquarumque." — B „aquarum." 18) D, B, L en H „Batua." — C „Bathua." — 19) C „episcopo." 20) D, B, C, L en H „prefatas." 21) „in" ontbreekt in *B*.

tam interpellationem [1]) facere voluerit, inprimitus [2]) iram Dei omnipotentis incurrat et a liminibus sanctae Dei ęcclesię efficiatur extraneus, et sit anathematizatus sitque maledictus eadem maledictione, quę descendit super Dathan et Abiron [3]), quos terra vivos absorbuit, et quod repetit evindicare non valeat. Sed presens traditio, ad instar testamenti a nobis facta, omni tempore firma et stabilis permaneat stipulatione subnixa. Actum Tulpiaco castro publico mense Junio [4]) VIIII die, anno VI regnante glorioso rege Francorum Theodorico [5]). Signum Karoli illustris viri, qui hanc traditionem fecit et affirmare rogavit. Signum Saleconis comitis. Signum Folkarii [6]) comitis. Signum Bergethosienis [7]) comitis. Signum Maginharii [8]) comitis. Signum Liudulfi [9]). Signum Odonis. Signum Agilonis. Signum Herigeri comitis. Signum Erkanfridi [10]), qui advocatus fuit episcopi et hanc traditionem manu propria [11]) cum domino suo recepit. Aldo clericus, jussus a domino meo Karolo, scripsi et subscripsi hanc testamenti cartam in Dei nomine feliciter amen.

3. *Koning Pippin bevestigt de St. Maartenskerk in de wijk Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar.* 753 *Mei* 23 [12]).

Pippinus [13]) rex Francorum, vir inluster [14]). Si peticionibus sacerdotum in omnibus non negamus, Dominum exinde retributorem habere confidimus. Ideoque venera-

---

1) H „interposicionem (?)." 2) D, B, C, L en H „inprimis." 3) C, L en H „Abyron." 4) D, B, C, L en H „Julio." 5) D en B „Theodrico." — C, L en H „Theoderico." 6) D, B, C, L en H „Folcarii." 7) L en H „Berghetosienis". 8) C, L en H „Magniharii." 9) D, B en H „Liudolfi." — C „Ludolfi." — L „Liudolfi." 10) D en B „Erkenfridi comitis." — C „Erhenfridi comitis." — L en H „Herkenfridi comitis." 11) D, B, C, L en H „sua." 12) D en B „Traditio Pippini de mancipiis vel de theloneis sub Bonifacio." — L „et de theloneis sub Bonifacio episcopo." — H „et theloneis sub Bonifacio episcopo." — De oorkonde komt in alle cartulariën nogmaals voor onder N°. 5; ik geef dus ook de varianten van dezen tekst (als E 5 en D 5). Het hoofd luidt in D 5: „Confirmatio Pippini sub Bonifacio." 13) C „Pyppinus." 14) D, B, C, L en H „illuster." Ook E 5 en D 5.

bilis vir Bonefacius [1]) archiepiscopus nobis expeciit [2]), ut confirmationem de rebus [3]) aecclesię suae sancti Martini, quae est constructa in vico, qui dicitur Treiecto [4]), super fluvium Reno, eo [5]) quod Pippinus donavit sancto Martino seu Carlus [6]) vel Carlomannus [7]), ideoque et quod Pippinus rex Francorum ad ipsa [8]) casa [9]) Dei concessit vel ad illo episcopatu [10]), ut omnem decimam de terra [11]) seu de mancipia [12]) aut de toloneo [13]) vel de negotio [14]) aut undecumque ad [15]) partibus [16]) fisci census yperare [17]) videbatur, sicut diximus omnia decima [18]) partem, ad ipsa casa [19]) Dei sancti Martini, quem [20]) domnus Bonefacius [21]) archiepiscopus custos [22]) preesse videtur [23]), concessimus vel confirmamus, in luminaribus seu in stipendiis monachorum vel canonicorum, qui ibidem gentiles ad christianitatem convertunt et Domini misericordia ipsos conversos, quem [24]) habent [25]), doceant juxta quod alii Christiani eorum christianitatem conservant et in eorum perceptiones continere videntur. Que [26]) antecessores nostri sepedicti Pippinus et Carlus [27]) vel [28]) Karlomannus ad

---

1) D, B, C, L en H „Bonifacius." Ook C 5 en D.5. 2) C „expetivit." 3) D, B, C, L en H „rerum." 4) D, B, C, L en H „Trajecto." Ook E 5 en D 5. 5) E 5 en D 5: „et." 6) D, B, C, L en H „Karolus." Ook D 5. 7) D, C, L en H „Karlomannus." — B „Karolomannus." — Eene oude hand voegde in D op den kant bij: „renovare vellemus." — D 5 „Karlomannus." Met oude hand daarboven: „renovare vellemus." 8) „ipsa" ontbreekt in D, B, C, L en H. — E 5 en D 5: „ipsam." 9) C, L en H „casam." Ook E 5 en D 5. 10) D, B, C, L en H „illum episcopatum." Ook E 5 en D 5. 11) E 5 en D 5: „terris." 12) D, B, C, L en H „mancipiis." Ook E 5 en D 5. 13) D, B, L en H „theloneo." — C „thelonio." — E 5: „toloneis." — D 5: „theloneis." 14) E 5 en D 5: „negotiis." 15) E 5 en D 5: „a." 16) D „partis", later veranderd in: „partes." — B, C, L en H „partes." 17) B, C, L en H „spectare." — E 5 en D 5: „sperare." 18) D 5 „decimam." 19) D, B, C, L en H „ipsam casam." Ook E 5 en D 5. 20) H „que." — E 5 en D 5: „in qua." 21) D, B, C, L en H „Bonifacius." Ook E 5 en D 5. 22) E 5: „custodem." — D 5: „domnum Bonifacium archiepiscopum custodem." 23) „videtur" ontbreekt in E 5 en D 5. In D 5 is het echter met 16e eeuwsche hand bovengeschreven. 24) D, B, C, L en H „quos." Ook E 5 en D 5. 25) D 5 lascht in: „conversos." 26) E 5, D 5, B 5, C 5, L 5 en H 5: „quod." 27) D en B „Karlus." — C, L en H „Karolus." — E 5: „Karlus." — D 5: „Karolus." 28) L „seu."

ipsa casa [1]) Dei per eorum instrumenta [2]) condonaverunt juste et rationabiliter, nos per nostram confirmationem et [3]) gratante [4]) animo concessimus vel confirmamus cognosciter [5]). Et ut hęc auctoritas confirmationis nostrae firmior habeatur et per tempora melius conservetur, manus nostrę signaculis subter eam decrevimus roborare. Signum Pippini gloriosi regis [6]). Widmarus [7]) jussus [8]) recognovi et subscripsi [9]). Datum quod fecit mense Maio die XXIII, anno secundo regni [10]) ipsius gloriosi regis. Actum Virmeria palacio publico in Dei nomine feliciter.

4. *Koning Pippin bevestigt de St. Maartenskerk (in de wijk Trecht) in het bezit van immuniteit voor al hare goederen.* (752—768.) [11])

Pippinus rex Francorum. Notum sit omnibus agentibus nostris, tam presentibus quam et futuris. Principalis quidem clementię cunctorum decet accommodare aurem benignam, precipue que per compendium animarum a precedentibus regibus parentibus nostris ad loca aecclesiarum probamus esse indulta devota debemus mente perpendere, et congrua beneficia, ut mereamur ad mercedem participis, non negare, sed robustissimo jure nostris oraculis confirmare. Igitur apostolicus vir et in Christo patri [12]) Bonifacius [13]), Traiectensis episcopus, clementiae regni nostri suggessit, eo quod antecessores nostri vel parentes Clotharius quondam rex et Theodebertus quondam per eorum auctoritates, eorum manu superscriptas, de villis ęcclesię sancti Martini, quod ad presens possidebat

---

1) D en C „ipsam casam." Ook E 5 en D 5. 2) E 5 en D 5: „strumenta." 3) E 5 en D 5: „ei." 4) E 5 en D 5: „gratanti." 5) E 5 en D 5 „cognoscite." In D 5 met 16e eeuwsche hand bovengeschreven: „cognoscetur." 6) E 5 en D 5 lasschen in: „Francorum." 7) L en H „Didinarus." — E 5 en D 5: „Vuidmarus." 8) „jussus" ontbreekt in D, B, C, L en H. 9) „et subscripsi" ontbreekt in E 5 en D 5. In D 5 is het echter met 16e eeuwsche hand ingevoegd. 10) „regni" ontbreekt in E 5 en D 5, doch is in D 5 met 16e eeuwsche hand ingevoegd. 11) D „Regale preceptum Pippini sub Bonifacio de rebus ecclesie sancti Martini." 12) D „pater." 13) D voegt in: „urbis."

vel quod a Deo timentibus hominibus ibidem inantea delegabant, integra inmunitati concessissent, ut nullus judex publicus ad causas audiendum vel freda exigendum, nec mansiones aut paratas faciendum, nec fidejussores tollendum, nec homines ipsius ęcclesię de qualibet causa distringendum, nec ulla redibitione requirendum ingredere non debeant. Unde et ipsa .preceptione jamdicti principes seu et confirmatione illorum regum vel eorum manibus roboratas [1]) antedictus pontifex Bonifacius nobis ostendit relegendas, et ipsum beneficium circa eandem aecclesiam sancti Martini, sicut a supradictis principibus fuit indultum, moderno tempore asserit esse conservatum, sed pro affirmantis studio petiit celsitudinem nostram, ut hoc denuo circa eandem supramemoratam ęcclesiam [2]) sancti Martini nostra debuerit auctoritas generaliter confirmare. Cujus peticionem pro reverentia ipsius, ut mereamur ad mercedem sociare [3]) plenissimam, voluntati nisi fuimus prestitisse vel in omnibus confirmare cognoscite. Precipientes ergo jubemus, ut sicut constat ab antedictis principibus de villis prefatę ęcclesie domni Martini integra inmunitate absque introitu judicum fuit concessum, ita et inantea auxiliante Domino inspecte priorum principum auctoritates omnimodis conserventur, et neque vos neque juniores successoresque vestri nec ullus quislibet de judiciaria potestate in villas antedictę ęcclesie, quas [4]) moderno tempore ubicumque in regno nostro noscuntur vel inantea a Deo timentibus hominibus ibidem fuerint conlatę aut conlaturę, tam de ingeniis quam de servientibus vel de qualibet natione hominum, in predictis ipsius aecclesię villis commanentibus, quod legitime ad ipsum episcopatum vel ad ipsam ęcclesiam sancti Martini legitimo redibent mitio [5]), nec ad causas audiendum nec fidejussores tollendum nec mansiones aut paratas faciendum nec homines ipsius ecclesię de qualibet causa distringendum nec ulla redibitione requirendum ibidem ingredere non presumatis; sed sicut ipsa beneficia ab jamdictis

---

1) „roboratas" ontbreekt in D. 2) „ecclesiam" ontbreekt in D. 3) D „sociari." 4) D „que." 5) D „inicio."

principibus ad supranominatam ecclesiam [1]) fuit indultum et usque nunc conservatum, ita et deinceps conservetur. Qualiscumque superfluus per [2]) hanc nostram auctoritatem generaliter confirmatam in Dei nomine perhennem muniat inconvulsam, et quicquid exinde fiscus noster poterat sperare, illuminaribus aecclesię in perpetuum proficiat in augmentis. Et ut hęc auctoritas tam presentibus quam et futuris temporibus Deo adjutore possit constare, subter eam manu propria decrevimus roborare. Signum gloriosi Pippini regis Francorum. Winiramnus [3]) jussus [4]) recognovi.

5. *Koning Pippin bevestigt de St. Maartenskerk in de wijk Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar.* 753 *Mei* 23.

Zie: Cartularium van Radbod. N°. 3.

6. *Koning Karel (de Groote) bevestigt de St. Maartenskerk in de wijk Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar.* 769 *Maart* 1 [5]).

Carolus [6]) gratia Dei [7]) rex Francorum, vir illuster. Si peticionibus sacerdotum in omnibus non negamus, Dominum exinde retributorem habere confidimus. Ideoque venerabilis vir Gregorius episcopus confirmationem bonę memorię domni genitoris nostri Pippini quondam regis de rebus ęcclesie suę sancti Martini, quę est constructa in vico Traiecto super fluvium Hreni [8]), nobis protulit relegendam de rebus, quod [9]) antecessores nostri, Pippinus anterior seu Carolus [10]) vel Karlomannus, itemque et prefatus etiam [11]) genitor noster ad ipsam casam Dei concesserunt vel ad illud episcopatum, ut omnem decimam de terris seu de mancipiis aut de toloneis [12]) vel de ne-

---

1) D „ecclesiarum." 2) D „super." 3) D „Wineramnus." 4) „jussus" ontbreekt in D. 5) Hoofd in D: „Confirmatio Karoli sub Gregorio." 6) D „Karolus." 7) D „Dei gratia." 8) D „Reni" 9) D „quas." 10) D „Karolus." 11) „etiam" ontbreekt in D. 12) D „theloneis."

gotiis aut undecumque ad partes fisci census sperare[1]) videbatur, sicut diximus omnem decimam partem, ad ipsam casam Dei sancti Martini condonaverunt vel confirmaverunt, ut in luminariis seu stipendiis monachorum atque canonicorum, qui ibidem gentiles ad christianitatem convertuntur[2]) et Domini misericordia ipsos conversos, quos habent, doceant juxta quod alii[3]) Christiani eorum christianitatem conservant. Unde et prefatus Gregorius nobis petiit[4]), ut ipsam confirmationem renovare deberemus, quod et[5]) libenti animo visi fuimus et fecisse. Propterea[6]) per hanc preceptionem nostram decernimus atque jubemus, ut quicquid antecessores nostri sepedicti ad ipsam casam Dei per eorum *in*strumenta[7]) condonaverunt juste et rationabiliter, per nostram denuo confirmationem absque alicujus contradictionis[8]) memoratus pontifex Gregorius ad ipsam casam Dei habeat indultum atque concessum. Et ut hęc auctoritas confirmationis nostre firmior habeatur vel per tempora melius conservetur, manus nostrę signaculis subter eam decrevimus roborare. Signum Caroli[9]) gloriosissimi regis. Data Kal. Martii anno primo regni nostri[10]). Actum Aquis palatio publico.

7. *Koning Karel (de Groote) schenkt aan de St. Maartenskerk in het Oude Trecht de villa Leusden, vier bosschen aan de Eem, de kerk Upkirika bij Dorestad, het ripaticum op de Lek en een eiland tusschen Rijn en Lek.* 777 *Juni* 8[11]).

Carolus[12]), gratia Dei[13]) rex Francorum et Longabardorum[14]) ac patricius Romanorum. Si enim ex his, quę divina pietas nobis affluenter[15]) largire[16]) dignata est, locis venerabilibus concedimus, hoc nobis ad aeternam

---

1) D „spectare." 2) D „convertunt." 3) „alii" ontbreekt in D. 4) D „expetiit." 5) „et" ontbreekt in D. 6) D „preterea." 7) „in" is later voorgevoegd. — In D is met oude hand veranderd: „testamenta." 8) D „contradictionibus." 9) D „Karoli." 10) „anno primo regni nostri" ontbreekt in D. 11) Hoofd in D: „Traditio Karoli de Lisiduna sub Albrico." 12) D „Karolus." 13) D „Dei gratia." 14) D „Longobardorum." 15) „affluenter" ontbreekt in D. 16) D „largiri."

beatitudinem procul dubio pertinere confidimus. Igitur compertum sit omnium fidelium nostrorum magnitudini, qualiter donamus ad basilicam sancti Martini, quę est constructa Traiecto Veteri subtus [1]) Dorestato [2]), ubi venerabilis vir Albricus presbiter atque electus rector preesse videtur, hoc est villa nostra nuncupante Lisiduna in pago, qui vocatur Flethite, super alveum Hemi, cum omni integritate vel adjacentiis seu appendiciis suis, id est tam terris, mansis, domibus, aedificiis, mancipiis, silvis, campis, pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, mobilibus et inmobilibus, omnia et ex omnibus, quantumcumque Vuiggerus comes ibidem per nostrum beneficium tenuit; ętiam et forestes illas, quorum [3]) vocabula sunt Hengistscoto [4]), Fornhese, Mocoroht, Vuidoc, quę sunt de ambas partes [5]) Hemi. Similiter donamus ad ęcclesiam sancti Martini, quę est super Dorestad constructa et appellatur [6]) Vpkirika [7]), de omnique parte centum perticas de terra, ut omni tempore predicta basilica spacium terrę centum perticas habere debeat, et cum ripaticum illum super Lokkia, et insulam illam prope ipsam aecclesiam ad partem orientalem inter Hrenum [8]) et Lokkiam. Hęc vero omnia tradimus a die presente [9]) ad prefata sancta loca perpetualiter ad possidendum. Ideo hanc preceptionem auctoritatis nostrę conscribere [10]) jussimus, ut ab hac die tam memoratus Albricus presbiter sive sui successores, qui fuerint rectores ejusdem sancti loci, predicta loca ad opus jamdictę ęcclesię habeant, teneant, regant, gubernent [11]) atque disponant, et quicquid exinde ad profectum ipsius sancti loci facere elegerint, liberum perfruantur arbitrium [12]). Et nullus quislibet de judiciaria potestate aut qualibet persona predicto Albrico presbitero neque successoribus suis de jamdictis rebus inquietare aut contra rationis ordinem vel calumpniam generare quoque tempore non [13]) presumat, sed per

---

1) D „subter." 2) D „Dorestado." 3) D „quarum." 4) D „Hengestscoto." 5) D „de ambabus partibus." 6) D „vocatur." 7) D „Ubkirica." 8) D „Renum." 9) D „presenti." 10) D „scribere." 11) D „gubernent, regant." 12) Met oude hand in D veranderd: „libero arbitrio." 13) „non" is in D uitgekrabd.

nostrum largitatis preceptum predictas basilicas [1]) jure valeant [2]) obtinere firmissimum [3]). Et ut hęc auctoritas firmior habeatur vel diuturnis temporibus conservetur, manu propria subter eam decrevimus roborare vel de anulo nostro jussimus sigillare. Signum Karoli gloriosissimi regis. Data VI [4]) Idus Junii, anno VIIII ejusdem gloriosi regis. Actum. Niumaga [5]) palacio publico in Dei nomine feliciter.

8. *Keizer Lodewijk (de Vrome) bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestad.* 815 *Maart* 18 [6]).

In nomine domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi. Hludovuicus [7]), divina ordinante providentia imperator augustus. Imperialem celsitudinem decet predecessorum suorum pie [8]) facta non solum inviolabiliter [9]) conservare, sed ętiam censurę suę auctoritate confirmare. Unde noverit industria seu sagacitas omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, qualiter [10]) Hrikfredus [11]) venerabilis vir, Veteris Traiecti ecclesię episcopus, que est constructa in honore sancti Martini Confessoris vel ceterorum sanctorum, detulit mansuetudini nostrę quasdam auctoritates constitutionis, qualiter domnus et genitor noster Karolus bonę memorię piissimus imperator et avus noster Pippinus et antecessores eorum ad ipsam ęcclesiam concessissent omnem decimam de mancipiis, terris et de teloneis [12]) vel de negotio vel de omni re, undecumque ad partem regiam fiscus teloneum accipere aut exigere videbatur; et ut homines ejusdem ecclesie sub mundeburdo et tuitione ipsius aecclesię existerent; necnon et

---

1) Met oude hand in D veranderd in: „predicta basilica." 2) Met oude hand in D veranderd in: „valeat." 3) D „firmissimo." 4) D „VII." 5) D „Numaga." 6) Hoofd in D: „Confirmatio Lothowici sub Frederico," met oude hand veranderd in: „Rixfredo." 7) D „Lodewicus." 8) D „pia." 9) D „inviolabiter." 10) D „quia." 11) D „Rikfredus." 12) D „theloneis."

in ripis in Dorestado, ut nec bannum nec fredum aut conjectum, quę [1]) ab ipsis *giscot* [2]) vocatur, contingere aut [3]) exactare presumeret, et quisquis ex negotiatoribus in eorum ripas intrare voluissent nullam contentionem ex hoc eis fecisset, nec mansiones in eorum domibus sine permissu eorum accipere auderent, nec eorum res dum advixerint [4]) auferre aut post mortem eorum contingere, nec ullo modo eis in aliqua re calumpniam generare quis presumeret, qui in illa decima parte vel sub·mundeburdo aecclesię sancti Martini consistunt, videlicet ut sicut illi de illis novem partibus aliquid accipere aut [5]) usurpare nec velint nec possunt [6]), ita et [7]) procuratores reipublicę de eadem decima parte accipere aut usurpare ad fiscum non presumant, qualiter presul ipsius aecclesię, cum omni clero secure atque quiete residens, liberius atque quietius eidem clero et populo sibi subjecto alimoniam ministrare et luminaria in eadem sede concinnare atque gentiles, qui ad christianitatem convertuntur, alere et docere possit. Ob firmitatem tamen [8]) rei postulavit [9]) nobis predictus episcopus, ut, paternum seu predecessorum nostrorum regum morem sequentes, hujuscemodi nostrę autoritatis preceptum ob amorem Dei et reverentiam sancti Martini circa ipsam ęcclesiam fieri censeremus. Cujus peticioni libenti animo aurem accommodare placuit et per hanc nostram auctoritatem confirmare, ut omnem decimam, tam de mancipiis quamque [10]) de terris aut de teloneo aut de negotio vel undecumque ad partem regiam jus fisci censum exigere debet, vel de omnia [11]), quę suprascripta sunt [12]), quis contingere aut injustam interpellationem facere presumat, sed sicut a domno [13]) imperatore et avo nostro et antecessoribus regibus et a nobis per hanc nostram [14]) auctoritatem constitutum est atque confirmatum, ita omni tempore inviolabiliter conservetur atque custodiatur, qua-

---

1) D „quod." 2) D „gescot." 3) D „vel." 4) D „vixerint." 5) D „vel." 6) D „possint." 7) D „ut." 8) D lascht in: „hujus." 9) D lascht in: „a." 10) D „quam." 11) D „omnibus." 12) De oude hand voegde in D op den kant bij: „prefata ecclesia libero et in perpetuum jure possideret." Eene andere oude hand schreef in den tekst daarachter boven den regel: „Et ne." 13) D „domino." 14) In D ontbreekt: „nostram."

tenus [1]) ipsos servos Dei, qui ibidem consistunt, cum eorum pontifice, et illos, quos a gentili ritu ad Christi veram converterint fidem, pro nobis conjuge proleque nostra et omni populo Christiano jugiter Domini misericordiam [2]) exorare delectet. Et ut hęc autoritas ab omnibus melius [3]) credatur et diligentius conservetur, manu propria subscripsimus et anuli nostri inpressione signari jussimus [4]). Signum Hludovuici [5]) serenissimi imperatoris. Data XV Kal. Aprilis, anno secundo Christo propicio imperii domni Hludovuici piissimi augusti, indictione VIII. Actum Aquisgrani palatio regio in Dei nomine feliciter amen. Helisachar recognovit.

9. *Koning Lodewijk (de Duitscher) bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van immuniteit voor al hare goederen.* 854 *Mei* 18 [6]).

In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Hludouuicus [7]), divina favente clementia rex. Cum peticionibus sacerdotum Dei justis et rationabilibus divini cultus amore favemus, superna nos gratia muniri [8]) non diffidimus. Noverit interea industria seu utilitas omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, qualiter [9]) Hungerus, Veteris Traiecti ęcclesię episcopus, quę est constructa in honore sancti Martini Confessoris et aliorum sanctorum, obtulit obtutibus nostris autoritatem [10]) inmunitatis domni et genitoris nostri bonę memorię Hludovuici [11]) piissimi augusti, in qua erat insertum, quod non solum idem domnus et genitor noster, verum etiam predecessores ejus, reges videlicet Francorum, eidem aecclesię, cui ipse Hungerus auctore Deo preest, sub tuitione et defensione eorum cum omnibus sibi subjectis et rebus vel hominibus, ad se pertinentibus vel aspicientibus [12]), consistere fecerant, et eorum inmunitatum auctoritatibus acte-

---

1) D „quatinus." 2) D „misericordiam Dei." 3) D „melius ab omnibus." 4) D „fecimus." 5) D „Lodowici." 6) Hoofd in D: „Confirmatio Lodowichi sub Hungero." 7) D „Lodowicus." 8) D „muniri gratia." 9) D „quia." 10) D „auctoritatem." 11) D „Lodowici." 12) D „asspicientibus."

nus [1]) ab inquietudine judiciarię potestatis eadem munita atque defensa fuisset ecclesia; sed pro rei firmitate postulavit [2]) nobis predictus episcopus, ut paternum seu predecessorum nostrorum regum morem sequentes, hujuscemodi nostrę inmunitatis preceptum erga ipsam aecclesiam inmunitatis atque tuitionis gratia, ob amorem Dei et reverentiam ipsius sancti [3]) loci, circa ipsam aecclesiam fieri censeremus. Cujus peticioni libenter assensum prebuimus et hoc nostrę auctoritatis preceptum fieri decrevimus, per quod precipimus atque jubemus, ut nullus judex publicus neque quislibet ex judic(i)aria [4]) potestate aut nullus ex fidelibus nostris in ecclesias aut loca vel agros seu reliquas possessiones, quas moderno tempore in quibuslibet pagis vel territoriis infra dicionem regni nostri juste et rationabiliter memorata tenet vel possidet ęcclesia, vel [5]) ea, que deinceps jure ipsius sancti loci voluerit divina pietas augeri, ad causas audiendas aut freda exigenda aut mansiones vel paratas faciendas vel fidejussores tollendos aut homines ipsius aecclesię, tam ingenuos quam et servos, super terram ipsius commanentes, injuste distringendos, neque ullas redibitiones aut inlicitas occasiones requirendas, nostris et futuris temporibus ingredi audeat, vel ea quę supra [6]) memorata sunt penitus exigere presumat; sed liceat memorato presuli suisque successoribus res predictę ecclesię cum omnibus sibi subjectis sub tuitionis atque inmunitatis nostrę defensione quieto ordine possidere et nostro fideliter parere imperio, atque pro incolomitate [7]) nostra, conjugis ac prolis, seu etiam tocius regni, a Deo nobis conlati et ejus clementissima miseratione per inmensum conservandi, unacum clero et populo sibi subjecto Domini inmensam misericordiam [8]) exorare. Et quicquid de prefatis rebus aecclesię jus fisci exigere poterat, integrum eidem concessimus ecclesię, scilicet ut [9]) perpetuo tempore ei ad peragendum Dei servicium augmentum et supplementum fiat. Hanc

---

1) D „hactenus." 2) D lascht hier in: „a." 3) „sancti" ontbreekt in D. 4) D „judiciaria." 5) D „et." 6) D „superius." 7) D „incolumitate." 8) D „clementiam." 9) D lascht in: „in."

itaque auctoritatem ut pleniorem in Dei nomine optineat vigorem et a fidelibus sanctae Dei aecclesię et nostris diligentius conservetur, manu propria subter firmavimus et anuli nostri impressione signari jussimus [1]). Signum domni Hludouuici [2]) piissimi regis. Hadebertus subdiaconus [3]) ad vicem Radleici recognovi. Data XV Kal. Junii, anno XXI domni et serenissimi regis Hludouuici [4]) in Orientali Francia regnante, indictione II. Actum Franconofurd palatio regio in Dei nomine feliciter amen.

10. *Koning Zwentibold bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestad, Deventer, Tiel en andere plaatsen.* 896 *Juni* 24 [5]).

In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Zuentibolchus gratia divina rex. Cum peticionibus sacerdotum justis et rationabilibus divini cultus amore favemus, superna nos gratia muniri [6]) non diffidimus. Quapropter noverit industria seu utilitas omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, qualiter Odilbaldus, Traiectensis ecclesię Veteris venerabilis episcopus, quę est constructa in honore sancti Martini Confessoris et aliorum Dei sanctorum, obtulit obtutibus nostris auctoritatem inmunitatis domni et parentis nostri Hludovvici [7]) piissimi augusti, in qua erat insertum, qualiter domnus et genitor suus Karolus, bonę memorię clementissimus imperator, et avus suus Pippinus rex et antecessores eorum ad ipsam aecclesiam concessissent omnem decimam de mancipiis, terris et de teloneis [8]) vel de negotio [9]), et de omni re undecumque ad partem regiam fisci teloneum accipere aut [10]) exigere videbatur; et ut homines ejusdem ecclesię sub mundburdio et tuitione ipsius aecclesię consisterent; necnon in ripis Dorestado ut nec bannum nec fredum

---

1) D „fecimus." 2) D „Lodouuici." 3) „subdiaconus" ontbreekt in D 4) D „Lothouuici." 5) Hoofd in D: „Confirmatio Zuentibolchi sub Odilboldo." 6) D „muniri gratia." 7) D „Lodouuici." 8) D „theloneis." 9) D „negociis." 10) D „vel."

vel conjectum, quem [1]) ab ipsis *giscot* vocatum esse comperimus, contingere aut exactare presumeret, et quisquis ex negotiatoribus in eorum ripas intrare voluissent, nullam eis contentionem ex hoc fecissent, nec mansiones (in) eorum domibus sine permissa eorum accipere auderent, nec eorum res dum vixerint auferre aut post mortem eorum contingere, nec ullo modo eis in aliqua re calumpniam generare quis presumeret, qualiter presul ipsius ecclesię liberius eidem clero et populo sibi subjecto alimoniam ministrare et luminaria in ipsa sede concinnare atque gentiles, qui ad christianitatem convertuntur, alere et docere possit. Hęc rogavit celsitudinem nostram jamdictus episcopus, ut ob nostrę mercedis augmentum illi concedissemus [2]), ut ipsam legem, quam in Dorestadio antecessores nostri, reges videlicet et augusti, antecessoribus suis, presulibus scilicet et episcopis, ad jam nominatam sanctam Traiectensem ęcclesiam concesserunt, in omnibus huic sanctae Traiectensi sedi ob amorem Dei et reverentiam [3]) sancti Martini, in Dauantre [4]) scilicet et Tialę universisque aliis locis in ipso episcopatu consistentibus, concedissemus [5]). Cujus peticioni libenti animo aurem accommodare placuit et per hanc nostram auctoritatem confirmare, ut sicut in Dorestadio in terris sancti Martini residentibus vel cum navibus adripantibus aut ibi commanentibus nec teloneum aut conjectum seu mansionaticum aut fredus a ministerialibus nostris exigetur [6]), sic in Dauentra villa et Tialę [7]) omnibusque aliis locis, in terris et possessionibus ejusdem Traiectensis aecclesię consistentibus vel commanentibus, de cetero ab exactoribus nostris non expetentur; sed hęc omnia ob mercedis nostrę augmentum [8]) aeternam remunerationem in jus et donationem [9]) jamdicte Traiectensis aecclesie redeant, ut sanctus Martinus, in cujus veneratione ista contulimus, pro nobis dignetur intercedere, ut veniam peccatorum nostrorum a Domino [10]) mereamur habere. Et qui-

---

1) D „quod." 2) D „concessissemus." 3) „et reverentiam" ontbreekt in D. 4) D „Daventre." 5) D „concessissemus." 6) D „exigatur." 7) D „Thile." 8) D lascht in: „et." 9) D „dominationem." 10) „a Domino" ontbreekt in D.

cumque hanc donationem nostram [1]) infringere aut immutare per malivolentiam temptaverit, in iram omnipotentis Dei et sancti Martini se incurrere sciat. Et ut verius credatur et diligentius conservetur, manu propria nostra subtus hoc confirmavimus et sigillo assignari nostro [2]) jussimus. Signum domni Zuentibolchi gloriosissimi regis. Vualdgerus notarius ad vicem Radbodi archicancellarii recognovit. Data VIII Kal. Julii, anno incarnationis DCCCXC [3]), indictione XIIII, anno vero regni domni Zuentibolchi secundo. Actum Niumaga regali palatio [4]) in Dei nomine feliciter amen.

11. *Koning Conrad I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van de immuniteit.* 914 *Juli* 9 [5]).

In nomine sanctae et individuę Trinitatis. Chuonradus [6]) divina auxiliante clementia rex. Cum peticionibus sacerdotum justis et rationabilibus divini cultus amore favemus, remunerationem hujus rei a Christi misericordia [7]) expectamus. Quocirca notum fieri volumus omnibus s[anctę] Dei aecclesię fidelibus, tam presentibus quam futuris, Radbodonem, venerabilem episcopum Veteris Traiecti aecclesię, quę est constructa in honore sancti Martini Confessoris aliorumque sanctorum, suggessisse majestati nostrę per quosdam nobis familiares, ut constituta regum, qui nos precesserunt, quibus prefata ęcclesia nobiliter ampliata atque ditata, scripto [8]) renovari juberemus, idemque scriptum nominis nostri signo nostręque imaginis sigillo cum nostrę manus inscriptione firmaremus. Cujus peticioni, quam per Vdonem consanguineum nostrum, Vualdgerumque comitem nobis obtulerat [9]), libenter aurem accommodantes, regali auctoritate statuimus firmiterque jubemus, ut ab hac die et deinceps, sicut in ceteris immunitatibus antecessores nostri, reges videlicet vel impe-

---

1) „nostram" ontbreekt in D. 2) D „nostro assignari." 3) Lees: DCCCXCVI. Zwentibold werd eerst in 895 koning; de indictie en het regeeringsjaar wijzen op het jaar 896. 4) D „palacio regio." 5) Hoofd in D: „Confirmatio Conradi sub Radbodo." 6) D „Conradus." 7) D „gratia." 8) D „scripta." 9) D „optulerat."

ratores, ęcclesiis Dei concesserunt, ita et nos in omnibus rebus inmunitatis predictę sanctę Dei aecclesię concedimus et jure perpetuo delegamus. Hanc itaque auctoritatem ut nostris successorumque nostrorum temporibus inviolabilem obtineat firmitatem, manu propria subter firmavimus et sigilli nostri inpressione jussimus roborari. Signum domni Chvonradi [1]) serenissimi regis. Salomon cancellarius ad vicem Pigrimi archicapellani recognovi. Data VII Idus Julii, anno incarnationis Domini DCCCCXIIII, indictione II, anno vero regni gloriosissimi regis Chuonradi [2]) tertio. Actum apud Wilinaburg [3]) in Dei nomine feliciter amen.

12. *Koning Lotharius II schenkt aan het Utrechtsche sticht het klooster Berg aan de Roer.* 858 *Januari* 2 [4]).

In nomine omnipotentis Dei et domini nostri Jesu Christi. Hlotharius [5]) divina preveniente clementia [6]) rex. Si locis divino cultui mancipatis quippiam muneris confirmamus, id nobis procul dubio ad ęternam beatitudinem nanciscendam adfuturum esse confidimus. Igitur comperiat [7]) omnium fidelium sanctę Dei ecclesię et nostrorum, presentium scilicet et futurorum, industria, quia ex relatu Guntharii sacri palacii nostri summi capellani et Hungarii venerabilium episcoporum didicimus, quod Traiec[tensi]s [8]) ęcclesia, quę in honore Christi confessoris Martini constructa esse dinoscitur, barbarica inminente nequicia pęne destructa et ad nihilum [9]) redacta sit, canonicique olim in ea Domino militantes passim per diversa loca quidam dispersi, quidam etiam [10]) interempti sint [11]). Hac denique maxima incumbente [12]) necessitate deprecati sunt celsitudinem nostram, ut memoratę sanctę [13]) sedi infra regnum nostrum quietum et pacificum locum ad consola-

1) D „Conradi." 2) D „Conradi gloriosissimi regis." 3) D „Willinaburg." 4) Hoofd in D: „Traditio Lotharii de Berg." In B met eene hand der 14e eeuw daarboven: „Odellenberg apud Roremunde." Deze oorkonde ontbreekt in H. 5) D „Lotharius." 6) D „gratia." 7) D „comperiatur." 8) D „Traiectensis." 9) D „nichilum." 10) Aldus D; ons HS. heeft: „et non." 11) D „sunt." 12) D „incumbente [maxima." 13) D „sancti."

tionem et refugium canonicorum tribueremus. Quorum saluberrimis et sincerissimis suggestionibus pro amore Domini protectoris nostri, ob emolumentum ętiam ac remedium animę avi nostri Hludouuici [1]) et pię memorię genitoris nostri Hlotharii [2]), quondam augustorum, necnon genitricis nostrę Hermengardę seu pro salute nostra regnique stabilitate, libentissimum prebentes assensum, hos clementię nostrę apices fieri jussimus, per quos in pago Maso super fluvium Rure monasterium in honore sancti Petri constructum, quod Berg nuncupatur, ad prefatam sedem Traiectensem sub omni integritate tradimus, ei per omnia tempora ad consolationem et tutamentum rectorum ejusdem sedis vel cleri famulaturum, conferimus, quatinus presignati servi Dei nostra precepta liberali munificentia eos Domini misericordia pro nostra et predecessorum patrum nostrorum salute libentius [3]) exorare delectet. Et ut hęc nostrę traditionis seu pietatis largitio per futura tempora inviolabilis perseveret, manu propria subter eam firmavimus et anuli nostri impressione adsignare jussimus. Signum Hlotharii [4]) gloriosi regis. Daniel notarius recognovi scripsi et subscripsi. Data IIII Non. Januarii, anno Christo propicio regni domni Hlotharii [5]) gloriosi regis tertio, indictione VI. Actum Prumia monasterio in Dei nomine feliciter amen.

13. *Keizer Lotharius I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van immuniteit voor al hare goederen.* 846 *Maart* 21 [6]).

In nomine Domini nostri Jesu Christi aeterni. Hlotharius [7]) divina ordinante providentia [8]) imperator augustus. Cum peticionibus sacerdotum Dei justis et rationabilibus divini cultus amore favemus, superna gratia muniri non diffidimus. [Nov]erit [9]) interea industria seu utilitas omnium fidel[ium nostrorum, t]am [10]) presentium quam et futuro-

---

1) D „Lothouuici." 2) D „Lotharii." 3) D „liberius." 4) D „Lotharii." 5) D „Lotharii." 6) Hoofd in D: „Preceptum immunitatis Lotharii imperatoris." 7) D „Lotharius." 8) D „clementia." 9) D „diffidimus. Noverit." 10) D „fidelium nostrorum tam."

rum, quia Hegiha[rdus, V]eteris [1]) Treiecti [2]) aecclesię vocatus episcopus, quę est constructa in honore sancti Martini Confessoris et aliorum sanctorum, obtulit obtutibus nostris auctoritatem immunitatis domni et genitoris nostri bonę memoriae Hludovvici [3]) piissimi augusti, in qua erat insertum, quod non solum idem domnus et genitor noster, verum etiam predecessores ejus, reges videlicet Francorum, eidem ęcclesię, cui ipse Heginardus [4]) autore Deo preest, sub tuitione et defensione eorum cum omnibus sibi subjectis et rebus vel hominibus, ad se pertinentibus vel aspicientibus, consistere fecerant, et eorum immunitatum autoritatibus actenus [5]) ab inquietudine judiciarię potestatis eadem munita atque defensa fuisset ęcclesia; sed pro rei firmitate postulavit nobis [6]) predictus vocatus [7]) episcopus, ut paternum seu predecessorum nostrorum regum morem sequentes, hujusmodi nostrae immunitatis preceptum erga ipsam ecclesiam immunitatis atque tuitionis gratia, ob amorem Dei et reverentiam ipsius sancti loci, circa ipsam ęcclesiam fieri censeremus [8]). Cujus peticioni libenter adsensum prebuimus et hoc nostrę auctoritatis preceptum fieri decrevimus, per quod decernimus atque jubemus, ut nullus judex publicus judiciaria potestate aut ullus ex fidelibus nostris in ęcclesias aut loca vel [9]) agros seu reliquas possessiones, quas moderno tempore in quibuslibet pagis aut territoriis infra dicionem imperii nostri juste et rationabiliter memorata tenet vel possidet ęcclesia, vel ea, quę deinceps jure ipsius sancti [10]) loci voluerit divina piętas [11]) augeri, ad causas audiendas aut freda exigenda aut mansiones vel paratas faciendas vel fidejussores tollendos aut homines ipsius ęcclesiae tam ingenuos quam et servos, super terram ipsius commanentes, injuste distringendos, neque ullas redibitiones aut inlicitas occasiones requirendas, nostris et futuris temporibus ingredi audeat vel ea, quę supra memorata sunt, penitus exigere presumat; sed liceat memorato presuli suisque successori-

---

1) D „Egihardus Veteris." 2) D „Traiecti." 3) D „Lodouuici." 4) D „Egihardus." 5) D „hactenus." 6) D „nobis." 7) „vocatus" ontbreekt in D. 8) Aldus D; ons HS. heeft: „senseremus." 9) D „aut." 10) „sancti" ontbreekt in D. 11) D „sancta ecclesia."

bus, res predictę aecclesię cum omnibus sibi subjectis sub tuicionis at[que in]munitatis [1]) nostre defensione quieto ordine possidere et [nostro fideliter p]arere [2]) imperio, atque pro incolomitate nostra, conjugis ac prolis seu [etiam] ejus [3]) imperii, a Deo nobis conlati et clementissima miseratione per immensum conservandi, unacum clero et populo sibi subjecto Domini misericordiam exorare. Et [4]) quicquid de prefatis rebus ęcclesię jus fisci exigere poterat, in integrum eidem concessimus ęcclesiæ, scilicet ut [5]) perpetuo tempore ad peragendum Dei servitium augmentum et supplementum fiat. Hanc itaque auctoritatem ut pleniorem in Dei nomine obtineat vigorem et a fidelibus sanctae Dei ęcclesię et nostris diligentius conservetur, manu propria subter firmavimus et anuli nostri impressione adsignari jussimus. Signum Hlotharii [6]) serenissimi augusti. Rodmundus [7]) notarius ad vicem Hildilini [8]) recognovi. Data XII Kal. Aprilis, anno Christo propicio imperii domni Hlotharii [9]) pii imperatoris in Italia XXVI et in Francia VI. Actum Aquisgrani palatio regio in Dei nomine feliciter amen.

14. *Koning Hendrik I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestat, Deventer, Tiel en andere plaatsen* [10]). (919—931.) [11])

In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Cum peticionibus sacerdotum lugis [12]) et rationabilibus divini cultus amore favemus, superna nos gratia muniri [13]) non diffidimus. Quocirca noverit omnium fidelium nostrorum, presentium scilicet

---

1) D „atque immunitatis." 2) D „nostro fideliter parere." 3) D „etiam ejus." 4) D „ut." 5) D „ut in." 6) D „Lotharii." 7) D „Rothmundus." 8) Ons HS. heeft: „Hildilim." D „Hildelini." 9) D „Lotharii." 10) Hoofd in D: „Preceptum immunitatis Heinrici sub Baldrico." 11) Koning Hendrik I regeerde 919—936. Sickel, Diplomata regum. I p. 63 plaatst het stuk voor 931, omdat de notaris Simon na Februari 931 niet meer voorkomt. 12) D „justis." 13) D „muniri gratia."

et futurorum, industria; qualiter Baldricus, Traiectensis ęcclesię Veteris episcopus, quae est constructa in honore sancti Martini et aliorum sanctorum, obtulit obtutibus nostris quasdam auctoritates constitutionis regum antiquorum, Pippini videlicet et Karoli bonę memorię imperatoris augusti, necnon Hludouuici [1]) piissimi cesaris, ejusque equivoci, Zuentibolchi quoque et Chuonradi [2]), in quibus continebatur, quod illi ad ipsam aecclesiam concessissent omnem decimam de mancipiis, terris et de theloneis, vel de negotio et de omni re, undecumque ad partem regiam jus fisci censum aut [3]) exigere videbatur; et ut homines ejusdem ecclesię sub mundeburdo [4]) et tuitione ipsius ecclesię consisterent; necnon in ripis in Dorestato [5]), Dauentre, Tiele universisque aliis locis, in ipso episcopatu consistentibus, ut nec bannum, nec fredum aut conjectum, quod ab ipsis *giscot* vocatur, contingere aut exactare quis presumeret; precipientesque firmiter jusserunt, ut nullus judex publicus neque quislibet ex judiciaria potestate aut procuratores reipublice in ęcclesias aut loca vel agros seu reliquas possessiones, quas moderno tempore in quibuslibet pagis territoriis infra dicionem regni illorum juste et rationabiliter memorata tenet vel possidet ęcclesia, vel ea, quę deinceps jure ipsius sancti loci voluerit divina pietas augeri [6]), ad causas audiendas aut freda exienda [7]) aut mansiones vel paratas faciendas vel fidejussores tollendos aut homines ipsius ecclesię, tam ingenuos quam et servos, injuste distringendos, neque ullas redibitiones aut inlicitas occasiones requirendas, suis futurisque temporibus ingredi audeat vel ea quę supra memorata sunt penitus exigere presumat; et quicquid de prefatis rebus ecclesię jus fisci exigere poterat, integrum eidem concesserunt, ecclesie scilicet, ut perpetuo tempore ei ad peragendum Dei servicium augmentum et supplementum fiat. Ob firmitatem tamen rei, ut ista verius credantur firmiusque recolantur, postulavit nos predictus

---

1) D „Lothouuici." 2) D „Cônradi." 3) „aut" ontbreekt in D. 4) D „mundiburdo." 5) D „Dorestado." 6) D lascht hier in: „aut." 7) D „exigenda."

episcopus, ut predecessorum nostrorum regum morem sequentes, hujuscemodi nostrę auctoritatis preceptum, ob [1]) amorem Dei et reverentiam sancti Martini, circa ipsam ęcclesiam fieri censeremus. Cujus peticioni libenti animo aurem accommodantes, precipimus firmiterque jubemus, ut ab hac die ac deinceps, sicut in ceteris immunitatibus antecessores nostri, reges etiam vel imperatores, ęcclesiis Dei concesserunt, ita et nos in omnibus rebus inmunitatis sepedictę ecclesię concedimus ac jure perpetuo delegamus. Hanc itaque auctoritatem ut nostris successorum [2]) nostrorum temporibus inviolabilem optineat firmitatem, manu propria subter firmavimus et sigilli nostri impressione jussimus roborari. Signum domni Heinrici serenissimi [3]) regis. Simon [4]) notarius.

15. *Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht de visscherij te Muiden en in de Almere, en den cijns, cogsculd genaamd.* 948 *Juni* 30 [5]).

In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Oddo Dei gratia rex. Notum sit omnibus fidelibus nostris, presentibus atque futuris, qualiter nos, pro remedio animę nostrae vel ętiam dilectissime conjugis nostrę beatę memorię Aetgidis [6]), totam piscationem, quam hucusque in Amuson et in Almere ad nostram [7]) regale jus habere videbamur, omnemque censum, qui vulgarice *cogsculd* vocatur, hoc nostrę auctoritatis precepto ad aecclesiam sancti Martini, quę est in loco Treht [8]) vocato constructa, ubi venerabilis Baldricus episcopus [9]) preesse disnoscitur [10]), in proprium concessimus jure perhenni. Et [11]) ut hęc nostrę largitionis condonatio [12]) firma et inconvulsa per succedentium temporum curricula perduret, manu propria nostra subtus [13]) eam firmavimus et anuli nostri impressione sigillari [14]) precepimus. Signum domni Oddonis in-

1) Aldus D; ons HS. heeft: „ab." 2) D „tam nostris quam successorum." 3) D „invictissimi." 4) D „Symon." 5) Hoofd in D: „Traditio Ottonis de piscatione in Amuson et Almere sub Baldrico." 6) D „Etgidis." 7) D „nostrum." 8) D „Thret." 9) „episcopus" ontbreekt in D. 10) D „videtur." 11) Aldus D; ons HS. heeft: „est." 12) D „condonationis largitio." 13) D „subter." 14) D „signari."

victissimi regis. Brun cancellarius ad vicem Rodberti archicapellani recognovi. Data I Kal. Julii, anno Domini DCCCCXLVIII [1]), indictione VII, regnante pio rege Oddone anno XIII. Actum Nivmaga in Domino feliciter amen.

16. *Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht het klooster te Tiel met zijne bezittingen, en een wilgenbosch bij de stad Tiel.* 950 *April* 20 [2]).

In nomine sancte et individue Trinitatis. Oddo divina favente clementia rex. Notum sit omnibus fidelibus nostris, presentibus scilicet et futuris, qualiter nos ob amorem Dei nostręque remedium anime monasterium in loco Tiala constructum cum nova atque lapidea in eodem loco civitate, omnibusque ęcclesiis, prediis, familiis, mancipiis, silvis, aquis, piscationibus, pascuis, pratis, omnibusque, ad prefatum monasterium vel ad ęcclesias, a Waldgero et a [3]) filio ejus Radbodone necnon et Hattone [4]) et illorum antecessoribus ad jamdictum monasterium in proprium concessis, jure pertinentibus, ad episcopalem sedem Traiectensem in honore sancti Martini constructam, cui nunc venerabilis episcopus Baldricus [5]) preest, insuper etiam salictum, juxta supradictam civitatem Tiala [6]) situm, jure perhenni in proprium [7]) donavimus. Jussimus quoque inde hoc presens preceptum conscribi, per quod volumus firmiterque jubemus, ut nullus successorum nostrorum, videlicet regum, aliquid de his, nostro dono collatis prelibatę Traiectensis sedis ecclesię, auferre habeat potestatem, manu nostra subtus firmatum anulique nostri impressione roboratum. Signum domni Oddonis serenissimi regis. Brun cancellarius ad vicem Wicfridi [8]) archicapellani recognovi. Data XII Kal. Mai, anno dominicę incarnationis DCCCCL, indictione VII, anno vero regni Oddonis regis XV. Actum Quidilingaburg [9]) in Dei nomine feliciter amen.

---

1) D „DCCCCXLVII." 2) Hoofd in D: „Item traditio Ottonis de Tiela sub Baldrico." 3) „a" ontbreekt in D. 4) D „Attone." 5) D „Baldricus episcopus." 6) D „Tiele." 7) D „perpetuum." 8) D „Wigfridi." 9) D „Quidelingeburg."

17. *Koning Otto I bevestigt de kerk van Trecht in het bezit van den tiend van de domeingoederen binnen de grenzen van het bisdom, en van goederen te Wijk en elders.* 948 *April* 1 [1]).

In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Otto divina propiciante clementia rex. Ecclesiasticis profectibus cunctos opere [2]) est, religiosorumque fideles precibus obtemperare virorum. Per hinc venerabilis sanctae Traiectensis ecclesię Baldrici presulis rogatui annuentes, omnia a decessoribus [3]) nostris regibus eidem collata ęcclesię seu etiam a ceteris quibuslibet fidelibus, videlicet decimam partem omnium regalium prediorum et theloneorum et monetarum [4]), quę intra sui episcopatus terminos exiguntur, insuper et tributorum, quę *huslatha* [5]) et *cogsculd* dicuntur, res ętiam in villa [6]), quondam Dorsteti [7]), nunc autem Uuik nominata, et in ceteris omnibus locis a predicta villa usque ad mare et in insulis ceterisque mari contiguis provinciis ab imperatoribus vel regibus tradita prescriptę Traiectensi ecclesię, hoc immunitatis nostrę precepto firmamus [8]), precipientes, ut nullus habeat potestatem aliquid horum auferendi, sed perpetua firmitate inconvulsa permaneant. Et ut haec nostrę concessionis auctoritas firmiorem in Dei nomine obtineat vigorem, manu nostra firmavimus et anulo nostro sigillari [9]) precepimus. Signum domni Ottonis invictissimi regis. Brun cancellarius ad vicem Rodberti archicapellani recognovit. Data Kal. Aprilis, anno dominicę incarnationis DCCCCXLVIII [10]), indictione V, regnante pio rege Oddone [11]) anno XII. Actum Quitilingeburg [12]) in Domino feliciter amen.

18. *Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht de domeingoederen en den tol te Muiden, de visscherij in de Almere, het goed van graaf Hatto te Loenen, de*

---

1) Hoofd in D: „Item traditio Ottonis de monetis et theloneis sub Baldrico." 2) Met oude hand in D bovengeschreven: „precium." 3) D „predecessoribus." 4) D „et monetarum et theloneorum." 5) D „huslata." 6) D lascht in: „que." 7) D „Dorstad." 8) D „firmavimus." 9) D „signari." 10) D „DCCCCXLVIIII." 11) D „Ottone." 12) D „Quidilingeburg."

domeingoederen langs de Vecht, het goed van graaf Hatto te Ėck aan den Rijn en de munt te Trecht. 953 *April* 21 [1]).

In nomine sanctae et individuę Trinitatis. Otto divina propiciante clementia rex. Noverit omnium fidelium nostrorum, presentium necnon et futurorum, sollertia, quod nos, interventionibus Brunonis nostri dilectissimi germani et Baldrici venerabilis episcopi nostri optemperantes [2]), quasdam res juris nostri ad ęcclesiam sancti Martini, quae est constructa in loco Treht vocato, ubi prefatus episcopus Baldricus preesse dinoscitur, in proprium concessimus, id est quicquid in villa Amuda habere videbamur, theloneum quoque ad eandem villam juste pertinentem [3]), quod Uualdgero jam olim in [4]) beneficium concessum habuimus [5]). Omnem vero piscationem, quam in Almere ad nostram regalitatem habuimus pertinentem, jure perhenni illuc relaxavimus. Insuper ętiam terram, quam Hatto comes in Lona habuit, firmiter illuc delegamus. Quin ętiam quicquid in utraque parte fluminis habere dinoscebamur, quę [6]) dicitur Feht, cum omni integritate transfundimus, terris, silvis, aquis aquarumve [7]) decursibus, piscationibus, et stagna et lacus, que ex eodem flumine Feht dirivantur [8]). De cetero terram, quam Hatto in loco Eki habere videbatur et ad nostrum regale jus judiciario more pro sui ipsius commissu fiscata erat, ad sepedictam ęcclesiam tradidimus, quae etiam sita est super ripam fluminis Reni. Prelibato quippe episcopo licentiam concedimus [9]), in prescripto loco, Treht nominato, monetam faciendi, et ut nullus comes neque quęlibet alia persona [10]) judiciaria potestatem habeat, theloneum vel aliud

---

1) Hoofd, door eene hand der 14e eeuw in D onder op de bladzijde geschreven: „Tradicio Ottonis ejusdem de Amuda, de comitatu de Lona et de comitatu Ecke et de moneta Traiectensi." — B „Item Ottonis ejusdem," en met eene 14e eeuwsche hand op den kant: „[de] Amuda, de comi-[ta]tu in Lonen, item de [c]omitatu Ecke [et] de moneta Tra[ie]ctensi." 2) D „consentientes." 3) D „pertinens." 4) D „ad." 5) Eene oude hand voegde in D op den kant bij: „ad prelibatam ecclesiam perpetualiter in proprium donavimus." 6) D „quod." 7) D „aquarumque." 8) D „derivantur." 9) D „concedimus episcopo licentiam." 10) D „alia persona quelibet."

quodlibet debitum sive quesitum ex ipsa moneta exigendi [1]), nostrę serenitatis regia auctoritate omnino interdicimus; sed quicquid inde exigendum [2]) erit, ad integrum episcopo predicte urbis et ęcclesię eidem potestative in posterum habendi concessimus. Et ut hęc nostrę concessionis auctoritas firmius veriusque a fidelibus nostris in Dei nomine credatur [3]), manu propria nostra subtus [4]) eam firmavimus anuloque nostro sigillarii [5]) jussimus. Signum domni Ottonis invictissimi regis. Brun cancellarius ad vicem Rodberti [6]) archicapellani recognovi. Data XI Kal. Maji, anno Domini (DCCCC)LIII [7]), indictione VI, regnante pio rege Ottone anno XV. Actum Quitilingeburg [8]) in Domino feliciter amen.

19. *Gerowardschenkt aan de St. Maartenskerk in het Oude Trecht verschillende goederen en hoorigen.* 828 *Februari* 7.

DE HESE [9]). — Dum unusquisque presens seculum inhabitat, necessitate nimia cogitur, ut finem suum Dei solo judicio previdere et preoccupare bonis operibus studeat, ne eum inopinata et *in*provisa [10]) mors inveniat. Idcirco ego Gerouuardus filius Landuuardi trado ad ęcclesiam sancti Martini, in Traiecto Veteri constituta, quicquid mihi hereditatis jure accessit in villa Langhara et in Ellenuuih [11]) et in Aladna et in Uuazefelde et in Humelle et in Theodon et in Hesim [12]) et in [13]) Asnon, cum omnibus adjacentiis, pratis, pascuis, silvis, aquis aquarumve decursibus, necnon et mancipia, quorum hęc existunt [14]) vocabula: Feginuuard et uxor ejus Liutburn, Meginrauan et uxor ejus Vuerinhild [15]), Albuuard et mater ejus Sigiuuih [16]), Uulfbald et Hadagrim [17]), Grimbald et uxor ejus Adaluuih [18]), Garoberd [19]) et uxor ejus Folcuuihc [20]), Arnolf et uxor ejus Adalgard, Saxani et uxor ejus Harduuih [21]),

1) D „exigendi." 2) D „exigendum." 3) D „habeatur." 4) D „subter." 5) D „sigillari." 6) D „Rotberti." 7) D „DCCCCLIII." In ons HS. staat DCCC met kleinere letter op den kant. 8) D „Quidilenburg." 9) Hoofd in D: „Traditio Gerwardi de Hese." 10) D „improvisa." 11) D „Hellenwich." 12) D „Hesin." 13) „in" ontbreekt in D. 14) D „sunt." 15) D „Feginward et uxor ejus Werenhild." 16) D „Sigiuui." 17) D „Adagrim." 18) D „Adalwi." 19) D „Gerolf." 20) D „Folcwic." 21) D „Arduih."

Vuerinbald [1]) et mater ejus Gerild [2]), Helegbrath [3]) et uxor ejus Meginfrid, Vuarbald et uxor ejus Geruuih [4]), Adalgod et Marcuui [5]), Saxini et Radini, Vulfini et uxor ejus Liuduuar [6]), Odilgard et filius ejus Heriman [7]), Aldric et filius ejus Landric, Gelo et Marcrad, Hungrim et uxor ejus Liuduuih, Aluuih et Seolo [8]), Egbald et Tadhild. Acta est autem publice in villa Embrici, anno XV imperii domni Hludouuici [9]) imperatoris [10]), incarnationis vero Dominicę anno DCCCXXVIII, die VII Idus Februarii, coram testibus, qui hanc traditionem presentialiter confirmatam viderunt similiter et vestituram, quorum nomina subter notantur. Signum Gerouuardi, traditionem hanc peragentis. Signum Hrauanuuardi [11]). Signum Egisgeri. Signum Sigiberti [12]). Signum Gerberti. Signum Theodansi. Signum Albrici. Signum Albuuardi. Signum Ildiradi. Signum Odilbaldi. Signum Otberti. Signum Roduuigi [13]). Signum Uuerinherdi. Signum Friduberti [14]). Signum Vuibodonis. Signum Ledradi [15]). Signum Geroldi [16]). Signum Gerici. Signum Vuendilberti. Signum Gerharii [17]). Signum Hildirad [18]). Signum Reinheri. Signum Rodberti. Signum Uuarmundi. Signum Aldgeri [19]). Signum Vualonis. Signum Rodhardi [20]). Signum Meinhardi. Signum Hrauaningi [21]). Signum Egelberti [22]). Signum Gerbodi. Ego Geraccarus jubente domno meo Friderico episcopo [23]) scripsi et subscripsi.

20. *Graaf Rodgar schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht verschillende goederen en ontvangt andere goederen der kerk levenslang in gebruik tegen betaling van cijns.* 838 *Maart* 23.

TRADITIO RODGARII DE THVUINA [24]). — In nomine sanctę

---

1) D „Werenbold." 2) D „Gerid." 3) D „Alegbrath." 4) D „Gerwi." 5) D „Adelgod et Maruui." 6) D „Liuduward." 7) D „Hereman." 8) D „Selo." 9) D „Lothouuici." 10) „imperatoris" ontbreekt in D. 11) D „Rauenuuardi." 12) D „Sigeberti." 13) D „Rotuuigi." 14) D „Frideberti." 15) D voegt hier nog in: „Signum Ledardi." 16) D „Gerondi." 17) D „Gerahrii." 18) D „Hilderadi." 19) D „Algeri." 20) D „Rothardi." 21) D „Raueningi." 22) D „Egilberti." 23) D „episcopo Frederico." 24) Hoofd in D: „Epistola Albrici episcopi ad Rodgarium comitem."

et individuę Trinitatis. Albricus, divina favente gratia Traiectensis ecclesię episcopus, dilecto in Christo Rodgario comiti. Dum et omnibus non habetur incognitum, sed pluribus manifestum, qualiter tu Rodgarius [1]) res tuas proprias donasti ad ęcclesiam sancti Martini, quę est infra muros jamdictę civitatis constructa, hoc est in pago Leomeriche [2]) in villa, quę dicitur Thuuina [3]), ęcclesiam dedicatam cum curte terra salaricia et mansum I cum mancipiis supermanentibus, et in alia villa Alatinge curtem dominicatam cum casa vel quicquid ibidem visus fuisti habere, et in Uuestarhesi [4]) mansum I cum mancipiis, et in pago Islo in villa Ductinghem ęcclesiam dedicatam cum mancipiis seu quicquid illuc [5]) habuisti, et in pago Felua in villa Luona [6]) et in villa Suluelda [7]) et in villa Uuaganuuega [8]) et in villa Uuerdupa quicquid in illis locis habuisti, et in pago Hintingoe in villa Herodna ęcclesiam dedicatam et curtem dominicatam cum terra salaricia vel quicquid ad ipsam curtem pertinet cum hominibus desuper commanentibus, et in Uttarlo [9]) mansum I cum homine desuper commanente, et in Bracola et Thulere [10]) quicquid ibidem visus eras habere cum hominibus commanentibus, hęc omnia tradidisti, tam terris, edificiis, mancipiis, silvis, campis [11]), pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, totum et ad integrum, mobile et inmobile, vel quicquid in supradictis habuisti, ad ęcclesiam prefati sancti [12]) confessoris, ita ut ibi proficiant in augmentum perpetualiter in Dei nomine possidendum. Unde postea tua fuit peticio et nostra decrevit voluntas, ut aliquas res sancti Martini in his locis, hoc est in villa Gruosna ęcclesiam dedicatam et curtem dominicatam et terram salariciam [13]) vel quicquid ad nostrum opus ibidem [14]) habuimus, seu totum quod habuimus in villa Fumarhara, et in villa Heoa aecclesiam dedicatam et terram ad ipsam ecclesię [15]) pertinentem et in ipsa villa ho-

---

1) D „Rotgarius." 2) D „Leomerike." 3) D „Thuuine." 4) D „Uuesterhesi." 5) D „illic." 6) D „Lona." 7) D „Suluenda." 8) D „Wagenuuega." 9) D „Uttallo." 10) D „Thullere." 11) D „campis silvis." 12) „sancti" ontbreekt in D. 13) D „salaciam." 14) D „ibi." 15) D „ecclesiam."

mines II Vuerinbaldum et Theodgarium cum familia eorum, et in villa Seist familia VI cum terris et edificiis earum, et in Lisidinon familiam I cum ędificiis et terris illius [1]), et in Hesi familiam I cum edificiis et terris ipsius, et in Theothornę dimidium mansum, tibi ad beneficium prestare debuissemus, quod ita et fecimus, ea vero ratione, ut nullum prejudicium sine diminutione aliqua exinde nobis ęcclesieque nostrę generare debeat, nisi tantum fructuario ordine tibi liceat excolere et censum persolvas annis singulis [2]) solidum I X Kal. Aprilis, et quandoquidem Deus voluerit tuum de hac luce discessum, res supra-scripta [3]) ad nostram ęcclesiam [4]) cum omni emelioratu valeant reverti. Et ut hęc prestaria omni tempore stabilis firmaque permaneat, stipulatione est adnixa. Acta est autem publice in villa Thuuina sub die X Kal. Aprilis, anno XXV Hludouuici [5]) gloriosissimi imperatoris, in Dei nomine feliciter amen. In Dei nomine ego Albricus episcopus firmavi. Signum Frigdagi presbiteri. Signum Sigiberti. Signum Herifridi. Signum Geruuardi presbiteri. Signum Egilgarii [6]). Signum Alfuuihi. Signum Godeberti. Signum Heriberti. Signum Geri. Signum Liudrici. Signum Alfgeri. Signum Gerbodi. Signum Buoduuini. Signum Berengarii. Signum Suidgeri [7]). Signum Gerberni. Signum Geronis. Signum Berneuoris. Signum Gettonis. Signum Vuillibaldi. Signum Liudradi. Signum Uuidhardi [8]). Signum Suuedonis [9]). Signum Gerberti. Ego in Dei nomine Hungarius indignus [10]) presbiter hanc prestariam scripsi et subscripsi.

21. *Baldric schenkt aan de kerk van Trecht verschillende goederen en hoorigen en ontvangt eenige goederen der kerk tegen betaling van cijns en andere uitkeeringen in gebruik voor zijn leven en dat van verscheidene zijner nabestaanden.* 850 *Augustus* 12.

DE UUADE TRADITIONE BALDRICI [11]). — In nomine Do-

1) D „ipsius." 2) D „singulis annis." 3) D „supradicte." 4) D „ecclesiam nostram." 5) D „Lothouuici." 6) D „Edelgarii." 7) D „Suitgeri." 8) D „Uuildradi." 9) D „Suedonis." 10) „indignus" ontbreekt in D. 11) Opschrift in D: „Liudgeri episcopi de Baldrico, qui res suas dedit sancto Martino."

mini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi. Liudgerus, divina favente gratia Traiectensis ecclesię (episcopus). Notum fieri cupio tam presentibus quam et futuris, qui suavi Christo jugo [1]) colla humilium summittent [2]) cordium, qualiter Baldricus res proprietatis sue ad ęcclesiam, cui indignus presum episcopus, dare disposuit, quod et fecit, ea vero ratione, ut nos aliquas ei res ejusdem ecclesię in precariam concederemus, quod ut fieret utile fore considerantes, cum consultu et consensu dari nobis commissi fideliumque laicorum libenti concessimus animo. Tradidit namque jamdictus Baldricus ad memoratam ęcclesiam in villa Vuada [3]) mansum dominicatum et ęcclesiam dedicatam cum his, quę in ea sunt divino cultui abta [4]), cum ceteris aedificiis ac mansos XXV, in his villis inter Ermkina [5]) et Uberanmalsna mansos duos, in Uelgassę II, in Thrimnithi II, in Auansati [6]) I, in villa jamdicta id est Uuadahe [7]) mansos V excepto manso dominicato, in Sinuinum V, in Bomala [8]) I, in Hellouua I, in Heriuuinna III, in Teratina et Medua II; et si forte in aliquo manso deficit, statim qui requirere desiderat in alio plenitudinem inveniet; insuper mancipia ipsis mansis cohęrentia, his nominibus vocitata: Geruuala et uxor ejus Vuelaca [9]) cum uno infante nomine Bernheri, Liudulf [10]) et uxor ejus Reginlind [11]) cum uno infante nomine Ricger, Vuigrada [12]) cum uno infante nomine Vulfbald, Helprad et uxor ejus Ricgard cum uno infante nomine Geruui, Landbrath et uxor ejus Uuana cum uno infante nomine Engilrad, Oduuala et uxor ejus Gelburg [13]), Alfheri [14]) et uxor ejus Vuerinburg [15]) cum uno infante [16]) Letheri, Bola et uxor ejus Uuenda cum uno infante, Adaco et uxor ejus Odilrad [17]) cum uno infante nomine Folcheri, Benno et uxor ejus Betta cum uno infante nomine Richelm, Hundolf et uxor ejus Maga, Liofolf [18]) et uxor

---

1) D „jugo Christi." 2) D „summittunt." 3) In D later veranderd in „Uuadake." 4) D „apta." 5) D „Ermerkina." 6) D „Auensate." 7) In D later veranderd in: „Uuadake." 8) D „Bomela." 9) D „Weleka." 10) D „Ludold." 11) D „Regenlend." 12) D „Wigrad." 13) D „Gerburg." 14) D „Alfri." 15) D „Uuerenburg." 16) D lascht in: „nomine." 17) D „Odelrad." 18) D „Liefold."

ejus Alfrad et filius suus [1]) Odolf, Liofans [2]) et uxor ejus Vuenda cum uno infante nomine Asuui, Richard et uxor ejus Meginsuind [3]) cum uno infante nomine Sigihard [4]), Wlfrauan [5]) et uxor ejus Oduui cum uno infante nomine Helithans; traditumque in perpetuum esse vult, ut memorata ęcclesiam [6]) usum de fructuario perpetualiter augeatur. Ea vero ratione ut a me vel successoribus meis, rectoribus videlicet ęcclesie Traiectensis, res, pertinentes ad supramemoratam ęcclesiam Traiectensem, illi in precariam concederentur, quod et fecimus: hoc est Hesola, Hamaritthi [7]) atque Uuia cum integritate et quicquid ad ea loca pertinere videtur, ut firmiter quamdiu vixerit et sine ulla mutabilitate permaneant, et ut ipse omni anno III Idus Novembris X solidos in precariam persolvat, postque ejus discessum supramemorate res in Hesola atque Hamaritthi [8]) et in Uuia ęcclesie in Uuadahe [9]) subjectę sint, et ut propinqui ejus easdem res accipiant et regant, unus post unum, ego si ei superstes exstitero [10]) et post me Kraft, si tunc temporis vixerit, post illum Immo, et post Immonem nepos ejus Baldric, si tonsuram clericatus et gradum accipere voluerit; et ut omni anno, quisquis nostrum tunc rector jamdictarum ęcclesiarum exstiterit, ad Traiectensem ęcclesiam D modia ordei [11]), fabę L, frisgingas XXV persolvat, et semel in anno episcopum Traiectensem recipiat et caballum ei donet valentem XX solidos, scutum cum lancea valentes solidos V [12]), si ostilitatis [13]) incursio hoc fieri non prohibuerit, et ut jamdicti propinqui ejus cum rebus prescriptis ęcclesias ornent, aedificia restaurent et clericos in Uuadahe [14]), qui canonicas horas ibi frequentent, pia sollicitudine procurent, ut sui suorumque parentum fratrum et sororum fusis ad Deum precibus memores existant. Si quis vero, quod futurum esse non credo, si ego ipse, quod absit, aut ullus de successoribus meis, qui contra hanc prestariam venire aut

1) D „ejus." 2) D „Liefans." 3) D „Meinsuind." 4) D „Sigehard." 5) D „Wlfrauen." 6) D „ecclesia." 7) D „Hamarithi." 8) D „Hamaritha." 9) In D later veranderd in: „Uuadake." 10) D „extitero." 11) D „hordei." 12) D „valentem V sol." 13) D „hostilitatis." 14) In D later veranderd in: „Ouadake."

eam frangere voluerit, sciat se divina ultione feriendum, nisi se meliore sensu et sententia correxerit, et nec sic [1]) quid est quod injuste repetit evindicare non valeat, sed presens prestaria ista firma et stabilis omni tempore permaneat stipulatione subnixa. Acta est ac data haec prestaria publicę in villa Uuadahe [2]) II Idus Augusti, anno incarnationis Domini nostri Jesu Christi [3]) DCCCL, indictione XIII, regni [4]) ętiam domni Hlotharii [5]) imperatoris anno VIIII, coram testibus infra notatis. Signum Liudgeri episcopi, qui hanc prestariam scribere jussit. Signum Kraft [6]). Signum Friderdagh [7]). Signum Liudric. Signum Gerber. Signum Odilfridi [8]). Signum Vuiggot [9]). Signum Aldgeri [10]). Signum Gelonis. Signum Immonis. Signum Folobrath [11]). Signum Geldolfi. Signum Erkinolfi [12]). Item [13]) nomina laicorum: Signum Heribreth [14]). Signum Friduric [15]). Signum Hildibaldi [16]). Signum Reginolfi [17]). Signum Immonis. Signum Suaf. Signum Odilgrep. Signum Radolfi. Signum Abbonis. Signum Vuibrath. Signum Hruodbald [18]). Signum Snelbrath. Signum Bernhard.

22. *Ovo en anderen schenken aan de St. Maartenskerk in den burg Trecht voor de zielsrust van Wibrecht al wat deze bezat te Oosterbeek en op de Praast.* 834 *December* 26.

TRADITIO VUIBERTI FILIIQUE EJUS UUALDBERTI [19]) DE OSTARBEKE [20]). — Constat quidem omnibus sanum sapientibus, ideo terrigenis a Deo temporalia esse concessa, ut his quoque fideliter erogatis munera mercantur aeterna; quamvis enim omnium bonorum sit ipse largitor, etiam nostrę tamen fructum querit industriae, ut si dona ipsius non irrita fecerimus, mereamur accipere [21]) premia, quę

---

1) D „si." 2) In D later veranderd in: „Uuadake." 3) „nostri Jesu Christi" ontbreekt in D. 4) D „regno." 5) D „Lotharii." 6) D „Craft." 7) D „Friderdac." 8) D „Odelfridi." 9) D „Uuidgod." 10) D „Aldger." 11) D „Folobrat." 12) D „Erkennolfi." 13) „Item" ontbreekt in D. 14) D „Herebreth." 15) D „Frederic." 16) D „Hildeboldi." 17) D „Reginoldi." 18) D „Thrudbold." 19) D „Walberti." 20) D „Hosterbeke." 21) D „habere."

promisit [1]), transcendentia scilicet sensus estimationem humani. Idcirco nos, his vocitati nominibus: Ouo, Addo, Hrodhard [2]), Theodbald [3]), Bern [4]), Knut, ab ipso non despici sperantes allata, cui non nisi quę dedit conferuntur, sed pro labentibus credentes dari mansura, tradimus ad ęcclesiam sancti Martini, que constructa est in castello Traiecto in pago Niftarlaca [5]), pro remedio animę Uuihbrehtti [6]), sicut nobis ipse ac [7]) filius ejus Vualdbrehitus [8]) ad perficiendum legitime contradiderunt, quicquid in Ostarbac [9]) et in Prast isdem Uuihbreht [10]) videbatur possidere, omnique quod sub lege Francorum in eorum erat dominio, cum mancipiis, curtilibus, aedificiis, silvis, pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, et cum omnibus adjacentibus, quę nę congesta fastidium legenti generarent, quia in diversis sunt speciebus, in presenti traditione [11]) numerare vitavimus. Hanc vero traditionem stabilem fieri volumus omnibusque presentibus ac futuris notam esse desideramus. Si vero aliquis ex nobis, quod absit, qui hujus traditionis [12]) peregimus sanctionem, seu quolibet [13]) apposita persona eam perversa [14]) ordine cessare [15]) temptaverit, inprimis, nisi se meliore sententia correxerit, sciat se apud Deum districtum inire judicium, insuper fisco multatus auri libras III, argenti V coactus, et nec sic quod injuste conaverit valeat evindicare, sed firma et inmobilis hęc traditio semper [16]) permaneat stipulatione subnixa. Acta est autem haec traditio publicę in villa Ostarbac [17]) VII Kal. Januarii, anno incarnationis Domini nostri Jesu Christi DCCCXXXIIII, indictione XII, regni ętiam gloriosissimi imperatoris augusti [18]) Hludouuici [19]) anno XXI, coram testibus infra notatis. Signum Theodans. Signum Odbreht [20]). Signum Egilbreht [21]). Signum Banager. Sig-

---

1) D lascht in: „Deus." 2) D „Rothard." 3) D „Thitbald." 4) D „Beren." 5) D „Niftarlake." 6) D „Uuibrathti." 7) Aldus D; ons HS. heeft: „hac." 8) D „Ualbertus." 9) D „Osterbac." 10) D „Uuibrath." 11) „in presenti traditione" ontbreekt in D. 12) D voegt in: „quam." 13) D „qualibet." 14) D „perverso." 15) D „cassare." 16) „semper" ontbreekt in D. 17) D „Hosterbac." 18) D „augusti imperatoris." 19) D „Lothouuici." 20) D „Otbrath." 21) D „Egilbreth."

num Uuilbald. Signum Hrodbald [1]). Signum Ricbreht [2]). Signum Frideric. Signum Hunlef. Signum Sigiric [3]). Signum Bernold. Signum Godin. Signum Gerbold [4]). Signum Reginold. Signum Adaluuard [5]). Signum Alfric. Item Saxonum: Theodolf [6]), Euerhard, Abbo, Alfheri [7]), Eilo, Hadogrim, Siger, Boso, Vddo [8]), Uuerinhold [9]). Ego Bernoldus indignus presbiter libenter Friderico episcopo scripsi et subscripsi.

23. *Lijst van de goederen en hoorigen der St. Maartenskerk te Trecht* [10]). (2e *helft der* 9e *eeuw, met latere bijvoegselen* [11]).)

COMMEMORATIO DE REBUS SANCTI MARTINI TRAIECTENSIS ECCLESIE, QUE JAM OLIM IBIDEM A FIDELIBUS TRADITE SUNT. — In Dorstado [12]) ęcclesia, quę vocatur Vpchirica [13]), cum omnibus apendiciis, terris, pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, piscationibus, omnia hęc cum insula, quę jacet juxta ęcclesiam sancti Martini circumquaque inter Renum et Loccham [14]), et insulam quoque juxta Buosinhem [15]), quę proprior [16]) ville Risuuic [17]), hęc omnia sancti Martini. De vico ętiam supranominato decima pars sancti Martini in omnibus rebus. Et inter Holanuuehg [18]) et Fengrima-husonham [19]), sive quod vulgo dicitur Vec [20]), terra illa sancti Martini. In villa Risuuic [21]) aecclesię cum terris ad eandem [22]) pertinentibus et tres mansa alia [23]). In Lote ęcclesias tres [24]) cum terris ad easdem pertinentibus [25]) et VII alia mansa [26]), excepta

1) D „Radbold." 2) D „Ricbreth." 3) D „Sigeric." 4) D „Gelbold." 5) D „Adeluuard." 6) D „Theodold." 7) D „Alferi." 8) D „Yddo." 9) D „Werinbold." 10) Dit stuk ontbreekt in H. 11) Zie over de tijdsbepaling de inleiding. 12) L „Dorestado." 13) D, B, C en L „Ubkirica." 14) B en C „Leccham." L „Leccam." 15) In D met oude hand veranderd: „Buosinkhem." Ook in B „Buosinkhem." C „Bosinchem." L „Buosinchem." 16) D, B, C en L „propior." 17) D „Risuuich." B „Riswich." C „Rijswich." L „Rijswic." 18) D „Holanuuegh." B „Holanwegh." C „Holanwech." L „Holaniunegh." 19) D, B, C en L „Fregrima-husenhem." 20) D, B, C en L „Rec." 21) C „Rijswijc." L „Rijswic." 22) In D met latere hand veranderd in „easdem." Ook in B, C en L „easdem." 23) D „mansi alii." Ook B en C. 24) B „ecclesie ters." C „ecclesie tres." 25) De woorden „et tres mansa alia — pertinentibus" ontbreken in L. 26) D „alii mansi." Ook B, C en L.

regali decima. Et in Hasehem [1]) tertia pars tocius villę et super [2]) mansum [3]) I, quam [4]) Hagabard [5]) dedit. Villa Thorhem [6]) cum ęcclesia et omni integritate sancti Martini. Villa Galana similiter. In villa Uuefrisse [7]) mansum [8]) I. In Turre mansa [9]) tres. In villa Ubburon [10]) mansum [11]) I. In Gestnipemutha [12]) I, virgę simul jacent. In villa Simile [13]) mansum [14]) I. In villa Haltna quicquid Herlulfus ibi habuit [15]), et ęcclesiam [16]) cum quinque mansis. In Lanthem [17]) I juxta fluvium Laca [18]). In supradicta villa Turrę mansum I, quem Herlulfus dedit. In Helspenni [19]) IIII et dimidium mansum. In Lorek [20]) III mansiones. In Rugrum totum sancti Martini [21]). In Ruperst similiter. In Uuerken [22]) duę ecclesię cum terris, ad easdem pertinentibus, et octo mansa alia. In villa Iodichem [23]) tercia pars villę. In Fresdore ęcclesiam [24]) cum IIII mansis. Bunninchem [25]) totum sancti Martini. Feedna [26]) similiter. Nesseshort [27]) similiter. Suegon [28]) similiter. In Rudinhem IIII partes [29]) tocius villę. Suegsna [30]) similiter. Marsna similiter. In Lonoralaca [31]) duę partes tocius villę sancti Martini. In Merchishem [32]) similiter IIII partes tocius villę. In pago Germepi tam terris quam etiam pascuis seu piscationibus vel de omnibus rebus V pars sancti Martini; sicut etiam Isla aqua currit, in silvis et in pascuis seu piscationibus, V pars

---

1) L „Hasahem." 2) In D met oude hand veranderd: „insuper." Ook in B, C en L „insuper." 3) D, B, C en L „mansus." 4) D, B, C en L „quem." 5) C „Haghabard." 6) B „Therhem." 7) L „Nuefrisce." 8) D, B, C en L „mansus." 9) D, B, C en L „mansi." 10) L „Ubbiron." 11) D, B, C en L „mansus." 12) C „Gesturpenurcha." L „Gestnipeninca." 13) D „similiter"(?) Ook B en C „simil" met eene verkortingstreep door de *l*. L: „villa simil similiter." 14) D, B, C en L „mansus." 15) D, B, C en L „habuit ibi." 16) B, C en L „ecclesia." 17) L „Lathem." 18) D, B, C en L „juxta fluvium Laca I." 19) D, C en L „Helpinni." B „Helppini." 20) D, B, C en L „Lorech." 21) D, B, C en L „sancti Martini totum." 22) L „Nuerken." 23) L „Iodachem." 24) B, C en L „ecclesia." 25) L „Bunnichem." 26) D, B, C en L „Feetna." 27) C „Hesehort." 28) Met oude hand in D veranderd: „Suegsnon." Ook in B „Suegsnon." C „Swegion." 29) D „IIII[a] pars." Ook B „quarta pars." C „IIII pars." L „quarta pars." 30) D, B, C en L „Sueana." 31) D, B, C en L „Lonaralaca." 32) C „Merchissem."

sancti Martini [1]). In Uurdin [2]) totum sancti Martini [3]). In Potarnem [4]) V mansa [5]). In Uualricheshem [6]) V pars [7]) villę. In Hermeshe IIII pars. Villa Ginnele propria sancti Martini. In Calmere IIII partes [8]) tocius ville. In Alfna duę partes villę. In Braacanhem [9]) similiter. In Uilishem VII mansa [10]). In Macteshem [11]) mansa II [12]). In Upuuilcanhem [13]) tres mansa [14]). In Suetan similiter. In Hanatce [15]) similiter. In Holtlant [16]) IIII mansa [17]). In prima Leithon [18]) II, in secunda I, in tertia I. In Rodanburg [19]) quinque mansa [20]). In Legihan V. In Loppishem duo. In Lippinge similiter. In Uuatdinchem [21]) tres. In Fore similiter. In Foreburg [22]) II. In Forschate [23]) tres. In Galinghem I. In Hosteppinheri mansum unum [24]). In Uuesteppinheri II. In Corscan tres mansa [25]). Thiatlind [26]) filia Aldberti [27]) cum filio suo Reginberto tradiderunt quicquid habuerunt in Uphuson sancto Martino. Ecclesiam [28]), quę dicitur Holtsele [29]), cum omnibus appendiciis sancti Martini. In Masalandæ [30]) omnis decima sancti Martini [31]), et Suinoverit [32]) totum. Ostburon [33]) totum. Similiter ęcclesiam [34]), quę dicitur Ualcanaburg [35]), cum omnibus appendiciis [36]) sancti Mar-

---

1) De volzin: „sicut etiam — sancti Martini" ontbreekt in D, B, C en L. 2) D „Uurdan." B en C „Wrdan." 3) De volzin „In Uurdin totum sancti Martini" ontbreekt in L. 4) C „Potarnen." 5) C en L „mansi." 6) C „Walrichelhem." 7) C „partes." 8) L „quarta pars." 9) D „Bracanhem." Ook B, C en L. 10) D „mansi." B en C „IIII mansi." L „quatuor mansi." 11) D „Marcishem." B, C en L „Martishem." 12) D „II mansi." Ook B, C en L. 13) D „Ubuuilkanhem." Ook B, C en L. 14) D „III mansi." Ook B, C en L. 15) D „Hanesce." Ook B, C en L. 16) D en B „Holtland." C „Holcland." 17) D „mansi." Ook B, C en L. 18) L „Lerchon." 19) D, C en L „Rodenbrug." B „Rodenburg." 20) D „V mansi." Ook B, C en L. 21) D „Uuadinghem." B, C en L „Wadinghem." 22) D, B en C „Forenburg." L „Forenbrug." 23) L „Forscate." 24) D „Hosteppinheri I." Ook B, C en L. 25) D „mansi." Ook B, C en L. 26) D „Thialind." Ook B, C en L. 27) D „Adelberti." Ook B, C en L. 28) D „ecclesia." Ook B, C en L. 29) D „Holtsole." Ook B, C en L. 30) D „Maselande." Ook B, C en L. 31) D voegt bij: „totum et ad integrum." Ook B, C en L. 32) L „Sninoveric." 33) C „Astburon." 34) D „ecclesia." Ook B, C en L. 35) L „Ualcanaburch." 36) „appendiciis" ontbreekt in L.

tini totum et ad integrum. Houerathorp totum. In Suthrem quattuor mansa [1]). In Helnere [2]) V. In Uabbinghem [3]) tres. In Gintasstrip [4]) II. In Pillinghem [5]) I. In Marandi I. In Epbaradum [6]) II. In Elfnum II. In Uuirthvm II. In Masamuthon [7]) quicquid Elegsuind ibi hereditatis habuit vel ejus videbatur esse possessio totum tradidit ad sanctum Martinum. In Ler III. In Rufinghem [8]) III. In Hustingest III. In Litlongest [9]) III. In Langongest [10]) mansus et dimidius. In Houarathorpa medietatem tocius villę, quicquid ibi tradiderunt Erulfus et Radulfus hereditatisque habuerunt. In Rothulfuashem [11]) medietas tocius villę sancti Martini, et insuper hereditas Aldburge, quicquid ibi habuit. Piscatio, quam Gerulfus habet [12]) in extrema [13]) parte Rhem [14]) fluminis, VI pars pertinet ad sanctum Martinum. In Heslem [15]) mansa [16]) V. In Osbragttashem [17]) II. In Heslemaholta [18]) III. In Lux III. In Hostsagnem [19]) V. In Scata II. In Osfrithhem-taglingthos [20]) tercia pars et mansa [21]) VI. In Uuestsagnem totum [22]) absque II mansa [23]). In Liusna [24]) V. In Uuarmelde III. In Osgeresgest [25]) II. In Polgest II. In Husingesgest III. In Oslem [26]) II. In Uuilkenhem cum omnibus apendiciis [27]) sancti Martini; similiter in Burem [28]) cum omnibus apendiciis [29]), et in Taglingi [30]) similiter totum sancti Martini. In Brokhem [31]) II. In Limbon

---

1) D „mansi." Ook B, C en L. 2) D „Hellere." Ook B, C en L. 3) D „Uabbighem." B en C „Vabbighem." L „Uabbigem." 4) D „Gittastrip." Ook B, C en L. 5) B en C „Pillenghem." 6) D „Epharadum." Ook B, C en L. 7) D, B en L „Masamusan." C „Masamusam." 8) C „Rusinghem." 9) L „Liclongest." 10) D „Lanlongest." Ook B, C en L. 11) C „Rothulfuahem." L „Rotulfnashem." 12) D „habuit." Ook B, C en L. 13) B „exterma." 14) D, B en L „Reni." 15) C „Hellere." L „Hellem." 16) D „mansi." Ook B, C en L. 17) D „Osbrattashem." Ook B, C en L. 18) D, B en C „Heslemaholte." L „Hesmelaholte." 19) D „Ostsaghem." Ook B, C en L. 20) D en B „Osfrithem-thaglingthos." C „Osfirichem-thaglingthos." L „Osfrithem-thalingthos." 21) D „mansi." Ook B, C en L. 22) C „Westsagnem"; „totum" ontbreekt. 23) D „mansis." Ook B, C en L. 24) C en L „Luisna." 25) D „Osgeresgeist." Ook B, C en L. 26) C „Ollem." 27) D „appendiciis." Ook B, C en L. 28) D „Inburem." B, C en L „in Buren." 29) D „appendiciis." Ook B, C en L. 30) D „Thaglingi." Ook B, C en L. 31) D „Broghem." Ook B, C en L.

ecclesiam [1]) cum mansis X. In Norhtgo [2]) VII. In Lethem totum et ad integrum sancti Martini cum silvis et omnibus adjacentiis. Similiter Axmeriscota totum sancti Martini. In Haralem [3]) III. In Uelesan [4]) II. In Suattingabvrim X. In Scranaholt X. In Uennapan [5]) totum sancti Martini. In Tlex [6]) II. In Bredhem [7]) III. In Batchem [8]) II. In Landei III. In Beinhem VI. In Uuesterburghem V. In Osterburghem [9]) II. In Brokhem [10]) I. In Cunulfhem III. In Godolfhem II. In Pischem I. In Ganga VII. In Gnisingo totum sancti Martini. In Uuiutmundhem [11]) V. In Husidina [12]) III. In Lidum II. In Uagarafelda II. In Edesthorpa [13]) III. In Pathem [14]) II. In Suhthusum [15]) totum sancti Martini. In Haragum [16]) III. In Suhtrem [17]) II. In Blectinghem [18]) II. In Scoronlo [19]) IIII. In Bergum V. In Benetfelda II. In Campthorpa I. In Beccanburen [20]) I. In Uranlo I. In Texle [21]) tertia pars sancti Martini; in Uuiron duę partes tocius terrę sancti Martini, cum ęcclesiis utriusque terrę; et in Uaroht [22]) similiter; decima quoque navium, que illuc procellarum impetu feruntur, ac inventionis ad sanctum Martinum pertinet, quia [23]) teloneum [24]) non habetur [25]). De teloneis [26]) quoque et [27]) de negotio aut undecumque ad partem regiam jus fisci censum exigere debet omnis decima sancti Martini est; similiter et de tributo, quod *huslotho* [28]) vocatur. In Uueromeri [29]) omnis piscatio et in Uteromeri

---

1) D „ecclesia." Ook B, C en L. 2) C „Nortgho." L „Northgo." 3) B „Harlem." L „Hamlem." 4) D „Uelsan." Ook B, C en L. 5) D, B en L „Uennapen." C „Vennapen." 6) C en L „Dex." 7) B „Bredehem." 8) C „Baetchem." L „Bacchem." 9) D „Hosterburghem." Ook B en C. 10) C „Brokgerhem." 11) L „Winemundhem." 12) B „Husidinia." 13) D, B en L „Edestorpa." C „Edestorp." 14) D „Padhem." Ook B, C en L. 15) D „Suthusum." Ook B, C en L. 16) D „Hagarum." Ook B, C en L. 17) D „Suthrem." Ook B, C en L. 18) C „Bectinghen." 19) L „Scouronlo." 20) D en B „Becchenburen." C „Becchemburen." L „Beccenburen." 21) B „Texele." 22) D en B „Uaroth." C „Varoch." L „Naroth." 23) D lascht in: „ibi." Ook C en L. 24) D „theloneum." Ook B, C en L. 25) D, C en L „est." B „ibi non est." 26) D „theloneis." Ook B, C en L. 27) D, B en L „aut." C „au." 28) D en B „husloto." C en L „husloco." 29) D, C en L „Weremere." B „Wermere."

laxatio retium [1]), quod *tragal* [2]) dicitur, omnis, et dimidium piscationis ad sanctum Martinum pertinet. In Dalmersce [3]) tota piscatio sancti Martini. In Getzeuuald [4]) in flumine Fennepa [5]) omnis piscatio sancti Martini [6]). In Amuthon [7]) septem were ad piscandum. In Almere regalis decima census, qui vocatur *cogsculd* [8]). In Nesse villa cum omni piscatione. Decima etiam [9]) in Almeri [10]) de sagenis sancti Martini est, sed modo illę alię partes novem proprię sunt sancti Martini; sed et alia piscatio in flumine Feht [11]) tota sancti Martini cum omnibus stagnis [12]) ibi adjacentibus; omnesque aquę in Niftarlaca [13]) cum omni piscatione sancti Martini. De Uuiron in Aluitlo [14]) mansum dominicatum cum terra salaricia sancti Martini cum servis in eadem villa commanentibus [15]), quorum hęc sunt nomina: Folkric, Hoffo [16]), Redbald [17]), Saxger, Thietmer [18]), Redger, Redulf [19]), Sinath [20]), Reingerd [21]), Saxbraht [22]), Aldo, Ricbald [23]) diaconus, Vuibald, Tiebo [24]), Huno, Vulfbold [25]), Aldolf, Geldulf [26]), Hildulf, Oatbald [27]), Garhelm [28]), Betto, Saxger, Euorbald [29]), Oslef [30]), Osbruht [31]), Tatto, Edo; quicquid isti habuerunt nunc [32]) computatum est in XII mansa, quarum [33]) Poppo I habet. In Northanheri [34]) VI. In Luddingem [35]) et in Stene [36]) VI. In Huuuido III [37]). In Eddingem [38]) sunt

1) D „rethium." Ook C en L. 2) C „traghal." 3) D, Darmersce." Ook B, C en L. 4) B „Gerzewald." (?) C „Getzermald." L „Getsewald." 5) D „Uennapa." Ook B, C en L. 6) Deze volzin staat in D achter de volgende. Ook in B, C en L. 7) D „Amuson." Ook B, C en L. 8) D „cogscult." Ook B, C en L. 9) C „enim." 10) D „Almere." Ook B, C en L. 11) D „Feth." Ook B, C en L. 12) D „stagnis." Ook B, C en L. 13) D en B „Nifterlaca." L „Insterlaca." 14) B en C „Aluido." L „Aliudo." 15) D „manentibus." Ook B, C en L. 16) D „Offo." Ook B, C en L. 17) D, B en C „Radberth." L „Ratberch." 18) D „Thiemar." Ook B, C en L. 19) L „Redulph." 20) C „Simach." 21) D en L „Reimger." B en C „Reinger." 22) D „Saxbrath." Ook B, C en L. 23) C „Richad." 24) C „Thicho." 25) D „Wlfbald." Ook B, C en L. 26) L „Gelfdulf." 27) C „Oathald." 28) D „Gerhelm." Ook B, C en L. 29) D „Everbald." Ook B, C en L. 30) D „Ostlef." Ook B, C en L. 31) D „Osburg." Ook B, C en L. 32) L „nec." 33) D, B en L „mansos, quorum." C „quatuor mansos, quorum." 34) D, B en C „Nothanheri." L „Notanheri." 35) C „Ludingem." L „Luddinghem." 36) D „Strene." Ook B, C en L. 37) C „VII." 38) D, B en C „Heldengem." L „Heldenghem."

mansa [1]) regis III, et quod superest totum sancti Martini, quod fiunt mansa [2]) XXXII. In loco, qui vocant [3]) Beostan-uuestanne [4]), XXV mansa [5]). In Strude sexaginta et XII mansa, quae [6]) fuerunt Dei, sanctorum Martini, Bonifacii, Vuillibrordi, Liudgeri, Landberti et domni regis, in Bante. Abbo, Aldchrafan [7]), Thrudlaf, Liudrad [8]), Garhard [9]), Siburg, Refnulf [10]), Bulo, Folkolf [11]), Garburg, Saxbald [12]) et frater ejus, qui Thangburgam habuit: isti sunt sancti Martini cum terra, quam habuerunt. In Uuihtmundhem [13]) XIII mansa [14]). In Ellunhthem [15]) II mansa [16]). In Uuemminge [17]) V mansa [18]). In Landiage [19]) III mansa [20]). In Uuestarburghem [21]) IIII mansa [22]). In Ostarburghem [23]) II [24]). In Beuerhem VIIII mansa [25]). In Hlithum [26]) III mansa [27]). In Hrothaluashem [28]), quod modo dicitur Rinasburg [29]), mansa [30]) XIII sancti Martini et [31]) de hereditate Radulfi [32]) et Aldburge, quos ipsi tradiderunt sancto Martino; et mansa [33]) jacent Binorthanflieta, sidilia [34]) autem, quę [35]) *ofstedi* [36]) dicuntur, Bisuthan-flieta [37]), in quibus ętiam supranominati [38]) manserunt. In Beuorhem tradidit Gutha ęcclesiam necdum consecratam in jus et dominium sancti Martini, ea vide-

---

1) D „mansi." Ook B, C en L. 2) D „mansi." Ook B, C en L. 3) D „vocatur." Ook B, C en L. 4) B „Beostan-westante." 5) D „mansi." Ook B, C en L. 6) D „mansi, qui." Ook B, C en L. 7) D „Alchrafan." Ook B, C en L. 8) L „Lindrach." 9) L „Gerhard." 10) C „Gefnulf." 11) D „Folcolf." Ook B, C en L. 12) D „Saxburg." Ook B, C en L. 13) C „Withmundhem." L „Wichmundhem." 14) D „mansi." Ook B, C en L. 15) D en B „Ellunthem." C „Ellunchem." L „Ellinchem." 16) „mansa" ontbreekt in D, B, C en L. 17) C „Wenninghe." L „Wemminghem." 18) D „mansi." Ook B, C en L. 19) C „Landiaghe." L „Lancgiade." 20) D „mansi." Ook B, C en L. 21) D, B en C „Westerburghem." L „Westerburgem." 22) D „mansi." Ook B, C en L. 23) D, B en C „Hostarburghem." L „Hosterburgem." 24) L lascht in „mansi." 25) D, C en L „mansi." B „m̄." 26) D „Litum." Ook B, C en L. 27) D „mansi." Ook B, C en L. 28) D en C „Roteluashem." B „Rotelueshem." L „Roteluassem." 29) D „Rinesburg." Ook B, C en L. 30) D, C en L „mansi." In B ontbreekt dit woord. 31) D „sunt." Ook B, C en L. 32) C „Radulphi." 33) D „mansi." Ook B, C en L. 34) D „sedilia." Ook B, C en L. 35) „que" ontbreekt in C. 36) D „hofstedi." Ook B, C en L. 37) D „Bisusanflieta." Ook B, C en L. 38) L „supranominata."

licet ratione, ut post consecrationem ejusdem ęcclesie decime darentur ad supranominatam [1]) aecclesiam de villis, his nominibus [2]) vocitatis: Beuerhem, Gisleshem [3]), Hegginghem [4]), Schupildhem [5]). Preterea sunt mancipia, que jure debentur propria fore almi Martini juxta Felisun [6]): Tetta et filius ejus Abbo filięque ejus III, Betto etiam et soror ejus, necnon et Frithesuind et soror ejus Erinburg [7]) cum illorum infantibus. In Tlex [8]) ecclesię omnes sancti Martini, et tocius terrę, que ad regem pertinebat, tertia pars sancti Martini, exceptis aliis terris, quas Christifideles tradiderunt ob sui amorem; que omnia inconvulsa permanserunt usque ad tempora bone memoriae Othilboldi [9]) episcopi, cujus ętiam temporibus erat [10]) quidam presbiter nomine Sibrand [11]), qui jussu supranominati [12]) episcopi regebat omnes ęcclesias in eadem insula Texlae [13]), cujus fratres his nominibus erant nominati: Othrauan [14]) et Liutrauan [15]). In Norhtuualde [16]) regalis decima, sicut in aliis locis; et insuper Accasthorp [17]) totum sancti Martini. In Medemolaca [18]) regalis decima, et insuper sicut [19]) continentur aque, quę vocantur Uiuuuarflet [20]), totum sancti Martini; necnon ętiam Fresionouuic totum sancti Martini, in terris, silvis [21]), pascuis, aquis et piscationibus.

24 [22]). *Koning Zwentibold laat, op verzoek van bisschop Odilbold, Odburg, eene hoorige van de kerk te Elst, vrij.* (896? [23])).

PRECEPTUM ZUENTIBOLDI SUB EGILBOLDO. — In nomine

1) D „supradictam." Ook B, C en L. 2) D „nominatis." Ook B, C en L. 3) D, B en L „Gileshem." C „Gilelhem." 4) D en C „Egginghem." B „Eggenhem." L „Egginhem." 5) D, B en L „Scupildhem." C „Scupilhem." 6) D „Feilsun." Ook B, C en L. 7) L „Ermburgh." 8) C „Oex." L „Judex", later veranderd in: „in Texle." 9) D „Othilbaldi." Ook B, C en L. 10) D „fuit." Ook B, C en L. 11) D „Sibrant." Ook B, C en L. 12) D „supradicti." Ook B, C en L. 13) C „Texale." 14) D, B en C „Otrauan." L „Otranan." 15) L „Lintranan." 16) D, B en C „Nortwalde." L „Nordwalde." 17) D „Accastorp." Ook B, C en L. 18) D „Medemelake." Ook B, C en L. 19) „sicut" ontbreekt in C. 20) D en B „Uiuwarflit." C „Viuwarflit." L „Niuwarflit." 21) C „silvis, terris." 22) Deze oorkonde ontbreekt in E. 23) Sloet brengt deze oorkonde tot het jaar 896, omdat

sanctę et individuę Trinitatis. Zuentibolcus divina preveniente clementia rex. Cum fidelium nostrorum petitiones ac defectum [1]) perducere curamus, omnino animos eorum erga nostram utilitatem reddimus promptiores. Ideo noverit omnium sanctę Dei ęcclesię fidelium, futurorum videlicet et presentium, nostrorum universitas, quamquidem fidelis noster, nomine Egilboldus [2]), episcopus, aures pietatis nostrę adiit, humiliter deposcens, ut unam e famulę [3]) jure ęcclesię sancti Martini in Elste, Odburg videlicet, liberam ac ingenuam fecissemus. Nos quoque petitioni ejus acquiescentes, datis postea in mutationem, ut lex Salica docet, duobus mancipiis prefatę ęcclesię, prius et postea, secundum legem Francorum, denarium ejus excutientes, et sic eam servitutis vinculo liberavimus et ingenuitatis ei confirmationem tribuimus. Hos quoque eminentię nostrę apices ei fieri atque conscribi jussimus, per quos notamus atque firmissime precipimus, ut memorata Elburg ingenua sit et sub ingenuitatis nomine secura atque illesa omni tempore firmiter permaneat ita, quasi ab ingenuis parentibus creata vel nata. Et ut nostrę confirmationis auctoritas inviolabilem obtineat firmitatem, anuli nostri inpressione subter signari jussimus. Signum domni Zuentibolchi regis. Walterus notarius ad vicem Fretboldi archiepiscopi summique capellani recognovi. Actum Niumaga regali palacio in Dei nomine feliciter amen.

N°. 10, eveneens te Nijmegen gegeven, van dat jaar is. Ik betwijfel de juistheid hiervan, omdat hier een andere aartskapellaan genoemd wordt; doch Mühlbacher (Böhmers Regesten d. Karol. p. 713) neemt ook het jaar 896 aan, terwijl hij den naam des kapellaans Fretbold eene schrijffout voor Ratbod noemt. Inderdaad is dit niet onmogelijk, daar ook de andere namen in deze oorkonde zeer slordig gespeld zijn en een aartskapellaan Fretbold onder Zwentibolds regeering in andere oorkonden niet voorkomt. 1) In B met roode inkt: „ad effectum." 2) Lees: Odilbaldus; zie: Moll, Kerkgesch. I p. 265 Noot 5. Elders (Lacomblet, Urkb. des Niederrheins. I p. 36) heet de kerkvorst Athilbold (874). 3) Met oude hand in D veranderd in: „familie."

25. *Bisschop Baldric geeft aan den zoon van graaf Rainer* [1]) *en aan zijne zonen Baldric en Rodulf tegen betaling van cijns in levenslang gebruik eenige goederen van het St.*

---

1) De naam van den persoon, tot wien de brief gericht was, is blijkbaar uitgevallen. Men vergelijke echter den inhoud met een grafschrift, vroeger (volgens het kalendarium der kerk) aanwezig in de krypt der St. Salvatorskerk: „VERSUS INFRASCRIPTI SCRIPTI SUNT IN CRIPTA ECCLESIE SANCTI SALVATORIS TRAIECTENSIS:

Mole sub hac lapidis nativo pulvere pulvis,
Qui jacet hic torpens fulsit in orbe potens.
Nomine Ricfridus, hoc nomine Dodo vocatus,
Nam comes eximius extitit atque pius.
Foverat hic gentem Christo sub pace fidelem,
Paganos stravit hinc et eos pepulit;
Namque loci istius mansit defensor amandus,
Germine de cujus crevit et ipse locus.
Is fuerat stirpis radix preclara decoris,
Presul Baldricus unde fuit genitus.
Monstrat et ista domus, qualis fuit ille patronus.
Preses Rodolphus duxit et unde genus,
Victor Yrmifridus, pariterque comes Nevelongus;
Hic modo qui pausat hiis pater extiterat.
Corpus Hernisinde, quorum matris generose,
Confovet hoc antrum, huic simul appositum.
Amborum busco cineres clauduntur in uno:
Quos junxit Dominus non separat tumulus.
Hunc tulit October, vocat hanc ex carne November;
Nempe sub undenis hominem exiit ille kalendis,
Idibus octovis sidus et illa subit.
Hunc violare locum pietas vetet ipsa bonorum,
Quo pariter maneat qui cinis hic latitat.
Qui tumulum religis, lector, miserando sepultis,
„Hiis, Christe! optatam", dic, „age, da veniam!"
Hic, age, siste precor, recitans epygramma, viator!
Quod videas titulo qui jacet in tumulo:
Hic pariter fratrum clauduntur membra duorum."

Het blijkt daaruit, dat aldaar begraven lag graaf Ricfrid of Dodo (vlg. Van den Bergh, Middelned. geogr. 2e ed. p. 273 wordt een graaf Dodo in 897 in de Betuwe vermeld), wiens gemalin Hernisinde heette, terwijl zijne zonen waren bisschop Balderik zelf, „preses" Rodolphus, Yrmifrid en graaf Nevelong. Uit onze oorkonde blijkt, dat de persoon, tot wien zij gericht was, de zoon was van graaf Rainer, en dat hij twee zonen had, Balderik en Rodulf, terwijl *wellicht* de oudste overleden zoon Nevelung heette. (*Kan* „senior" hier deze ongewone beteekenis hebben?) Zonder twijfel bevinden wij ons dus in dezelfde familie, van wie het

Pietersklooster te Berg, en ontvangt daartegen verschillende goederen voor de St. Maartenskerk ten geschenke. 943 Juni 24 [1]).

Baldricus, gratuita piętatis Dei clementia sanctae Traiectensis ecclesię humilis presul,..... nobilissime probatęque Deo sacratę pacis locum, factum in Domino Jesu, continuum aeterneque jocunditatis ineffabile tripudium. Opere precium fore omnibus constat, devocioni fidelium Christianorum rationabiliter consulendo, aliquas res sanctę aecclesie eis pro tempore regaliter commodare [2]), uti in posterum eidem bene auctę et in melius uberrime restaurate recipi queant, absque alicujus fraudis diminutione [3]) fideliter pleniterque ecclesię cuivis restitutę [4]) cum omni restauratione et augmentatione. Hujus rei gratia comperiat [5]) omnium fidelium Christi industria, tam presentium quamque futurorum, qualiter vos, accedentes ad meę auctoritatis presentiam, petistis humiliter seu devote, quatinus vobis usufructuario concederem quasdam res, sancti Martini mei episcopi [6]) proprias, hoc est de abatia vocabulo Heriberc [7]) unacum monasterio, in honore beati Petri dedicato, mansos serviciales numero LXV, in fundis conjacentes, ita nuncupantibus: Rura, Liethorp, Linne, Suletheim, Flothorp, Assclon [8]), Malicanieol [9]), Curnilo [10]), simul cum mancipiis CCCLXXXIII. Ego autem precatui vestro rationabili juxta utilitatem ecclesię meę..... [11])

---

grafschrift spreekt. Doch hoe de verwantschap in elkander zit, blijkt niet. Het is niet waarschijnlijk, dat bisschop Balderik zich zelven in den derden persoon zal noemen als opvolger zijns vaders in het vruchtgebruik van het besprokene goed. Wil men den variant „genitor noster" overnemen en aannemen, dat een van bisschop Balderiks broeders (Rodolph of Yrmifrid; de derde Nevelong was overleden) twee zonen heeft gehad, die de familienamen Balderik en Rodulf droegen, dan staat de vermelding van den naam des vaders graaf Rainer in den weg, daar bisschop Balderiks vader Ricfrid heette. 1) In D staat deze oorkonde achter de onder N°. 26 volgende aanteekening. 2) D „commendare." 3) D „immunitione." 4) D „cuivis restaurate." 5) D „comperiatur." 6) Met oude hand in D bovengeschreven: „episcopii." 7) D „Hereberc." 8) D „Ascolon." 9) D „Malicalieol." 10) D „Curnelo." 11) De opene ruimten ontbreken in D.

annuere dignum ducens,.....[1]) consensu clericorum atque laicorum su.....[1]) sancti Martini, per manus advocati mei....[1]) Folberti, per licentiam senioris mei regis....[1]), eo utique tenore, ut eisdem quietę fruamini quamdiu vixeritis, atque post discessum vestri de hac luce filius vester nomine Baldricus in vita nihilominus sua, necnon insuper post eum Rodulfus frater suus eatenus donec metam humani contigerit aevi, quotannis de respectu denariis XII persolutis ad ęcclesiam sancti Martini, sitam Traiecti[2]), in festivitate ipsius, que contingit III Idus Novembris. Deinde vos, in recompensatione meriti hujus sanctae, tradidistis per manus advocati mei supradicti ad prefatam abbatiam sancti Martini de alode juris vestri curtem unam in villa vocabulo Uuilere[3]) sitam, ad quam respicit ęcclesia una cum dote, quę posita est in fundo nomine Buochem, et ętiam medietas alterius aecclesię, sitae in villa nuncupante Fiscolo[4]), mansique serviciales numero XLV, unacum mancipiis C nonaginta. Preterea, ut liberius salubriusque rebus sancti Martini potuissetis frui, necnon etiam pro ablutione peccaminum genitoris vestri[5]) Raineri comitis et insuper Neuelungi senioris vestri[6]), XXXIII mansis legaliter in redibitione usufructuarii sancto Martino traditis, XII mansos, qui supersunt, divino instinctu commonita sponte tradidistis, eo utique tenore, ut fratres.....[1]) monasterio beati Petri in jamdicta..... quięte quandoque pociantur, pro quibus ętiam.....[1]) filiique vestri supranominati usu fue[7]).....[1]), XII necesse est singulis annis persolvan.....[1]) ipsum[8]) sancti Petri monasterium, in festivitate videlicet ejusdem, quę evenit VIII Kal. Martii. Hoc igitur totum eo jure actum[9]) est, ut, rebus utrimque traditis vel acceptis, tam vos quam prefati liberi vestri quięte vita comite fruamini, velud[10]) paucis prelibatum est. Hęc autem precaria simul cum tradicione legali acta est in presentia mei, qui hanc noticiam fieri jussi et manu propria firmavi, necnon etiam coram idoneis

1) De opene ruimten ontbreken in D. 2) D „si tamen in festivitate ipsius Traiecti." 3) D „Willere." 4) D „Fischelo." 5) D „nostri." 6) D „nostri." 7) D „fuerunt." 8) D „persolvant ad ipsum." 9) D „factum." 10) D „velut."

testibus, quorum nomina subter habentur annotata. Actum Traiecti VIII Kal. Iulii, anno octavo regni Oddonis gloriosissimi regis, ab incarnatione autem Domini DCCCCXLIII, indictione I. Signum Baldrici gloriosissimi presulis. Signum Ragembaldi [1]) prepositi. Signum Sicboldi [2]) decani [3]).

26. *Aanteekening over luchtverschijnselen en over verschillende gebeurtenissen.* 900 [4]).

Anno ab incarnatione Domini DCCCC apparuit in cęlo mirabile signum: stelle enim visę sunt undique tamquam ex alto in orizontis ima profluere, circa poli cardinem omnes fere inter se invicem concurrere. Quod prodigium secutę sunt tristes rerum kalamitates, aeris videlicet maxima intemperies, crebrique ventorum turbines, fluminum quoque te(r)minos suos transgredientium terribilis quedam quasi kataclismi imago, et, quod his pestilentius est, dirę hominum adversus Deum se extollentium tempestates. Hoc eodem anno, priusquam tamen epactę mutarentur, Folko Remorum metropolitanus et Zuendiboldus rex interfecti sunt; ac non multis antea diebus ego peccator Radbodus inter famulos sanctę Traiectensis ęcclesię conscribi merui, atque o utinam cum eisdem ęternę vitę consorcium merear adipisci!

Hoc ergo erit ephitaphium [5]) meum de viatico Christi:

Aesuries te Christe Deus sitis atque videndi,
Jam modo carnales me vetat esse dapes.
Da mihi te vesci, te potum haurire salutis,
Unicus ignotę tu cybus [6]) esto vię.
Et quem longa fames errantem amhesit [7]) in orbe,
Nunc satia vultu patris imago tuo.

---

1) D „Ragemboldi." 2) D „Sigboldi." 3) Hieronder staat in E met eene hand van het begin der 16e eeuw: „Reliquas donationes ecclesie Traiectensis require in prima parte Moralium beati Gregorii super Job in fine libri cum quadem antiqua cronica ejusdem dyocesis sive episcopatus etc." 4) In E is dit nommer geschreven met eene gelijktijdige, doch andere hand als de rest van het handschrift. — Eene hand van de 14e eeuw schreef in D onder aan den rand der bladzijde: „Unum mirabile." B: „Unum de mirabilibus mundi." 5) D „epitaphium." 6) D „cibus." 7) D „ambesit."

ITEM ALIUD [1]) DE POSCENDA PECCATORUM REMISSIONE.

O Deus omnipotens, cujus pietate redemptus
'Subsistit melius quam [2]) generatus homo.
Respice me miserum, peccati mole gravatum,
Et nimio [3]) pressum pondere Christe leva.
Ereptumque gregis dira de sorte sinistri,
Judicii inter oves tempore siste tuas.

ITEMQUE [4]) ORATIO AD SANCTUM MARTINUM.

Sis pius oro mihi, Martine, habitator Olimphi [5]),
Solamen miseri sis pius oro mihi.
Porrige queso manum, ne me trahat ecce profundum
Portus navifragum [6]), porrige (queso manum).
Imminet umbra necis necnec mihi proximus assis,
Res nimium tristis: imminet (umbra necis).
Eripe me tenebris Cocyti et subtrahe flammis,
Dilector lucis, eripe (me tenebris).
Me quoque redde polo [7]), regnum quo permanet agno,
Qui frueris cęlo me quoque (redde polo).

---

1) „aliud" ontbreekt in D. 2) D „mundus, qua." 3) D „nimium."
4) „Itemque" ontbreekt in D. 5) D „Olimpi." 6) D „naufragium."
7) „polo" in D later bijgeschreven.

HET EERSTE CARTULARIUM

VAN HET

LIBER DONATIONUM.

HET EERSTE CARTULARIUM

VAN HET

LIBER DONATIONUM.

---

1. *Karel Martel schenkt aan het klooster in den burg Trecht het castrum Trecht en de villa Vechten.* 722 *Januari* 1.
   Zie: Cartularium van Radbod. N°. 1.

2. *Karel Martel schenkt aan het klooster van St. Salvator en St. Maria (in den burg Trecht) de villa Elst en de andere goederen van Everhard in de gouw Betuwe.* 726 *Juni* 9.
   Zie: Cartularium van Radbod. N°. 2.

3. *Koning Pippin bevestigt de St. Maartenskerk in de wijk Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar.* 753 *Mei* 23.
   Zie: Cartularium van Radbod. N°. 3.

4. *Koning Pippin bevestigt de St. Maartenskerk (in de wijk Trecht) in het bezit van immuniteit voor al hare goederen.* (752—768.)
   Zie: Cartularium van Radbod. N°. 4.

5. *Koning Pippin bevestigt de St. Maartenskerk in de wijk Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar.* 753 *Mei* 23.
   Zie: Cartularium van Radbod. N°. 5.

6. *Koning Karel (de Groote) bevestigt de St. Maartenskerk in de wijk Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar.* 769 *Maart* 1.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 6.

7. *Koning Karel (de Groote) schenkt aan de St. Maartenskerk in het Oude Trecht de villa Leusden, vier bosschen aan de Eem, de kerk Upkirika bij Dorestad, het ripaticum op de Lek en een eiland tusschen Rijn en Lek.* 777 *Juni* 8.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 7.

8. *Keizer Lodewijk (de Vrome) bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestad.* 815 *Maart* 18.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 8.

9. *Koning Lodewijk (de Duitscher) bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van immuniteit voor al hare goederen.* 854 *Mei* 18.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 9.

10. *Koning Zwentibold bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestad, Deventer, Tiel en andere plaatsen.* 896 *Juni* 24.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 10.

11. *Koning Conrad I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van de immuniteit.* 914 *Juli* 9.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 11.

12. *Koning Lotharius II schenkt aan het Utrechtsche sticht het klooster Berg aan de Roer.* 858 *Januari* 2.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 12.

13. *Keizer Lotharius I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van immuniteit voor al hare goederen.* 846 *Maart* 21.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 13.

14. *Koning Hendrik I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestat, Deventer, Tiel en andere plaatsen.* (919—931.)
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 14.

15. *Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht de visscherij te Muiden en in de Almere, en den cijns, cogsculd genaamd.* 948 *Juni* 30.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 15.

16. *Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht het klooster te Tiel met zijne bezittingen, en een wilgenbosch bij de stad Tiel.* 950 *April* 20.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 16.

17. *Koning Otto I bevestigt de kerk van Trecht in het bezit van den tiend van de domeingoederen binnen de grenzen van het bisdom en van goederen te Wijk en elders.* 948 *April* 1.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 17.

18. *Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht de domeingoederen en den tol te Muiden, de visscherij in de Almere, het goed van graaf Hatto te Loenen, de domeingoederen langs de Vecht, het goed van graaf Hatto te Eck aan den Rijn en de munt te Trecht.* 953 *April* 21.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 18.

19. *Geroward schenkt aan de St. Maartenskerk in het Oude Trecht verschillende goederen en hoorigen.* 828 *Februari* 7.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 19.

20. *Graaf Rodgar schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht verschillende goederen, en ontvangt andere goederen der kerk levenslang in gebruik tegen betaling van cijns.* 838 *Maart* 23.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 20.

21. *Baldric schenkt aan de kerk van Trecht verschillende goederen en hoorigen en ontvangt eenige goederen der kerk tegen betaling van cijns en andere uitkeeringen in gebruik voor zijn leven en dat van verscheidene zijner nabestaanden.* 850 *Augustus* 12.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 21.

22. *Ovo en anderen schenken aan de St. Maartenskerk in den burg Trecht voor de zielsrust van Wibrecht al wat deze bezat te Oosterbeek en op de Praast.* 834 *December* 26.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 22.

23. *Lijst van de goederen en hoorigen der St. Maartenskerk te Trecht.* (2e *helft der* 9e *eeuw, met latere bijvoegselen.*)
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 23.

24. *Koning Zwentibold laat, op verzoek van bisschop Odilbold, Odburg, eene hoorige van de kerk te Elst, vrij.* (896?).
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 24.

25. *Bisschop Baldric geeft aan den zoon van graaf Rainer en aan zijne zonen Baldric en Rodulf tegen betaling van cijns in levenslang gebruik eenige goederen van het St. Pietersklooster te Berg, en ontvangt daartegen verschillende goederen voor de St. Maartenskerk ten geschenke.* 943 *Juni* 24 [1]).
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 25.

26. *Aanteekening over luchtverschijnselen en over verschillende gebeurtenissen.* 900.
Zie: Cartularium van Radbod. N°. 26.

27. *Koning Otto I geeft verlof om munt te Trecht te slaan en schenkt de daaruit spruitende voordeelen aan de Utrechtsche kerk.* 936.

PRECEPTUM REGALE DE MONETA IN TRAIECTO OTTONIS PRIMI SUB BALDRICO EPISCOPO. — In nomine Domini nostri Jesu Christi. Summę divinitatis nutu disponente Otto rex. Cunctorum fidelium noverit universitas, qualiter nos interventu dilectę conjugis nostre Edgidę necnon et fidelis nostri Kiselberti ducis Lothariorum licentiam concedimus monetam fiendi in civitate Traiectensi, in qua modo venerabilis vir Baldricus episcopali officio fungi dinoscitur; et ut nullus comes, neque aliqua judiciaria potestas licentiam habeat, teloneum vel aliud quodlibet debitum [1]) sive quesitum ex ipsa monęta exigendi, nostrę serenitatis regia auctoritate omnino interdicimus; sed quicquid inde exigendum erit [2]) ad integrum episcopo predictę urbis et ęcclesię eidem potestative in posterum habendi, et in elemosinam nostri simul et divę memorię patris nostri Heinrici serenissimi regis damus et concedimus. Et ut hęc concessio veracius a fidelibus nostris credatur et firmiorem sui tenoris stabilitatem in futuras populorum successiones obtineat, preceptum hoc inde conscribi jussimus et anuli nostri impressione illud sigillari precepimus, manuque nostra propria illud confirmavimus. Signum domni Ottonis serenissimi regis. Adaldagus notarius ad vicem Rodberti archicapellani recognovi. Anno regni ejus V, anno incarnationis DCCCCXXXVI, indictione X. Actum Brugheim curte regio, in nomine Dei feliciter amen.

28. *Koning Otto I bevestigt de Utrechtsche kerk in het haar door vroegere koninklijke privilegiën geschonkene genot van tienden, tolvrijdom en immuniteit.* 938 *Januari* 2.

PRECEPTUM IMMUNITATIS OTTONIS PRIMI IMPERATORIS ANNO DOMINI [3]) DCCCCXXXVIII SUB BALDRICO EPISCOPO. — In nomine sancte et individuę Trinitatis. Otto divina

1) Het HS. heeft „deditum." 2) Het HS. heeft „erat." 3) B „dominice incarnationis."

annuente clementia rex. Cum petitionibus sacerdotum justis et rationa(bi)libus divini cultus amore favemus, superna nos muniri gratia non diffidimus. Quocirca noverit omnium fidelium nostrorum, presentium scilicet et futurorum, industria, qualiter Baldricus, Traiectensis ęcclesię Veteris episcopus, quę est constructa in honore sancti Martini et aliorum sanctorum, obtulit obtutibus nostris quasdam auctoritates constitutionis regum antiquorum, Pippini videlicet et Karoli bonę memorię augusti, necnon Lothowici piissimi cesaris, ejusque equivoci, Zuentibolchi quoque et Conradi, in quibus continebatur, quod ipsi ad prefatam ęcclesiam concessissent omnem decimam de mancipiis, terris et theloneis, vel de negocio, et de omni re, undecumque ad partem regiam (pertinentibus, unde [1])) jus fisci censum accipere aut exigere videbatur; et ut homines ejusdem ęcclesię sub mundiburdio et tuitione ejusdem ęcclesię consisterent, necnon et in ripis Dorstadii, Dauentre, Tielę universisque aliis locis in ipso episcopatu consistentibus, nec bannum, nec fredum, nec conjectum, quod ab ipsis *giscot* vocatur, contingere aut exigere presumeret; precipientesque firmiter jusserunt, ut nullus judex publicus neque quislibet ex judiciaria potestate aut procuratores reipublicę in ęcclesias aut loca vel agros seu reliquas possessiones, quas moderno tempore in quibuslibet pagis vel territoriis infra ditionem regni eorum juste et rationabiliter memorata tenet vel possidet ecclesia, vel ea, quę deinceps jure ipsius sancti loci divina pietas voluerit augeri, nos causas audiendas aut freda exigenda, mansiones paratas vel faciendas, aut fidejussores tollendos, sicut homines ipsius ęcclesię tam ingenuos quam et servos injuste distringendos, neque ullas redibitiones aut illicitas occasiones requirendas, suis futurisque temporibus ingredi audeat vel que supramemorata sunt penitus presumat exigere; et quicquid de prefatis rebus jus fisci exigere potest integrum eidem concessere ęcclesię, scilicet ut perpetuo tempore ei ad peragendum Dei servitium augmentum et sublementum fiat. Ob firmitatem

1) De woorden „pertinentibus unde," voorkomende in Heda's uitgave, ontbreken in het HS.

tamen rei, ut ista verius credantur, firmius recolantur, postulavit nos predictus episcopus, ut predecessorum nostrorum regum necnon et beatę memorię patris nostri, qui hoc idem ei concessit, morem sequentes, hujuscemodi nostrę auctoritatis preceptum ob amorem Dei et reverentiam sancti Martini circa ipsam ęcclesiam fieri censeremus; cujus petitionibus libenti animo aurem accommodantes, precipimus firmiterque jubemus, ut ab hac die et deinceps, sicut in cęteris immunitatibus antecessores nostri vel imperatores ęcclesiis Dei concesserunt, ita et nos in omnibus rebus immunitatis sepedictę ęcclesię concedimus ac jure perpetuo delegamus. Et hęc auctoritas ut firmior sit, manu nostra illam firmavimus et anulo nostro sigillari jussimus. Signum domni Ottonis invictissimi regis. Poppo cancellarius ad vicem Rodberti archicappellani recognovi. Data IIII Nonas Januarii anno Domini DCCCCVIII [1]), indictione XI, anno regni Ottonis II [2]). Actum Tulehem in Dei nomine feliciter amen.

29. *Koning Otto I verbiedt om in den pagus forestensis in het graafschap van Everhard te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven.* 944 *November* 26 [3]).

REGALE PRECEPTUM OTTONIS [4]) DE FORESTE IN THRENTE SUB BALDRICO EPISCOPO. — In nomine sanctę et individuę

---

1) Met latere hand veranderd: „DCCCCXXXVIII". 2) Met latere hand veranderd: „VII". 3) Deze oorkonde schijnt een onjuist afschrift van die, voorkomende hierna onder N°. 33. De pagus forestensis (daar pagus Thriente) kan dan eene verwarring zijn met het later genoemde jus forestense. Terwijl de oorkonde N°. 33 voortdurend door latere keizers bevestigd wordt, is dit met die betreffende den pagus forestensis niet het geval. Men zou dan echter moeten aannemen, dat de vermelding van het bosch Fulnaho in N°. 33 uitgevallen was; dit schijnt echter niet onwaarschijnlijk, daar uit den tekst dezer oorkonde blijkt, dat het bosch (Vollenhove) buiten de gouw gelegen was, en het inderdaad onmiddellijk bij de in N°. 33 genoemde gouw Thriente ligt. Reeds Waitz (Verf. gesch. VIII p. 257 Noot 3) houdt de beide oorkonden voor identiek. Ook Sickel (Diplom. regum. I p. 143) twijfelt niet aan de identiteit van den hier bedoelden pagus forestensis met Drente, doch neemt aan, dat wij met twee uitvaardigingen van dezelfde oorkonde te doen hebben. 4) B „Ottonis II."

Trinitatis. Otto divina favente clementia rex. Noticię omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam futurorum, significamus, quoniam venerabilis Baldrici Traiectensis ęcclesię presulis voluntati obtemperantes, exhoc inantea presenti privilegio auctoritatis nostrę interdicimus, ut nullus comitum aliorumve hominum in pago forestensi, quod est in comitatu Euerhardi, cervos, ursos, capreas, apros, bestias insuper, que Teutonica lingua *elo* aut *scelo* appellantur, venari absque prelibatę cathedrę presulis permissu presumat. Volumus quoque firmiterque regalis edicto munificentię precipientes jubemus, ut in eodem pago ac in silva, que nuncupatur Fulnaho, ac universis finibus ejus ac prefati pagi adusque adjacentes ceteras regiones predictę Traiectensi ęcclesię jus servetur forestense [1]) utpote nobis in nostris. Ac ut hęc traditionis nostrę concessio firmiorem in Dei nomine obtineat vigorem, veriusque per succedentium curricula temporum ab omnibus credatur, inviolabi(li)terque servetur ac incorrupta jugiter perduret, manus nostrę scripto illud firmavimus ac anuli nostri impressione jussimus corroborari. Signum domni Ottonis serenissimi regis. Brun cancellarius ad vicem Frethurici archicapellani recognovi. Data VI Kal. Decembris, anno Domini DCCCCXLIIII, indictione I, anno domni Ottonis invictissimi regis VIIII. Actum in loco, qui dicitur Walahusan.

30. *Keizer Otto II hernieuwt het door zijne voorgangers gegevene verlof om te Trecht munt te slaan en de schenking van de daaruit spruitende voordeelen aan de Utrechtsche kerk.* 975 *Juni* 6.

DE MONETA IN TRAIECTO SUB (BALDRICO). — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Otto divina favente clementia imperator [2]) augustus. Noverit omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et per futura tempora succedentium, industria, qualiter nos ob remedium beatę [3]) memorię genitoris nostri, simul et anime nostrę et interventu [4]) dilectissimę conjugis nostrę Theophanu atque

1) Het HS. heeft: „forentense." 2) D II lascht in: „semper." 3) D II „pro remedio bone." 4) D II „interventu etiam."

venerabilis Geronis archiepiscopi rogatu, licentiam, ab antecessoribus nostris regibus vel imperatoribus jam antea datam, renovavimus atque concessimus monetam faciendi in civitate Traiectensi, in qua modo venerabilis vir [1]) Baldricus [2]) presulis officio fungi dinoscitur. Et ut nullus comes neque [3]) alia quelibet judiciaria potestas licentiam habeat theloneum vel aliud quodlibet debitum [4]) sive questum ex ipsa moneta exigendi, nostrę serenitatis regia auctoritate omnino [5]) interdicimus; sed quicquid inde exigendum erit ad integrum episcopo predictę urbis et ęcclesię eidem potestative in posterum habendum [6]) tradidimus atque concessimus. Et ut eadem concessio perpetuum obtineat vigorem [7]), jussu nostro conscriptam atque signatam manu nostra cartam hanc subtus notavimus. Signum domni Ottonis imperatoris augusti. Folcmarus [8]) cancellarius ad vicem Willigisi archicappellani [9]) recognovi. Data VIII Idus Junii [10]), anno Domini [11]) DCCCCLXXV, indictione III, anno regni domni Ottonis XIIII, imperii autem VIII. Actum Erpesfort.

31. *Keizer Otto II schenkt aan de Utrechtsche kerk al wat zij nog niet bezat in de villa Muiden, benevens den tol aldaar.* 975 *Juni* 6.

OTTONIS II DE AMUDA ET DE THELONEO ET DE PISCATIONE. — In nomine summi Dei. Otto omnipotentis Dei clementia instimulante [12]) imperator augustus. Dinoscant omnes fideles nostri, presentes scilicet et futuri, qualiter nos ob nostrę animę remedium debitorumque nostrorum, necnon et dilectę conjugis nostrę [13]) Theophanu interventu atque venerabilis episcopi Geronis, ad sanctum Martinum Traiectensemque ecclesiam in proprium damus in pago

---

1) „vir" ontbreekt in D II. 2) D II „Baldericus." 3) D II „seu." 4) D II „exactum." 5) „omnino" in D bovengeschreven. 6) Ons HS. heeft: „habendi." D II „ut nostrum habendum." 7) D II „perpetuam obtineat firmitatem." 8) D II „Folckmarus." 9) D II „vice Villigisi archicancellarii." 10) In plaats van „VIII Idus Junii" eene lacune in D II. 11) D II: „dominice incarnationis." 12) Zoo leest D II. Ons HS. heeft: „instimulantis." 13) D II „nostre dilecte conjugis."

Nifterlake [1]) in comitatu Ruotbodonis [2]) villam, Amuda vocatam, quantum ejus prius ad prefatam non pertinebat ęcclesiam, cum omnibus ad hęc pertinentibus, cum curtilibus, edificiis, mancipiis, pratis, pascuis, silvis, aquis, piscationibus, mobilibus et immobilibus, taleque theloneum, quale prius Walger [3]) comes in eodem [4]) exigebat loco, et ut ejusdem Traiectensis ęcclesię episcopus potestatem habeat, utrum illud teloneum totum velit in Traiectum sumere, vel totum in Amuda, vel partem ejus in Traiecto [5]), partem in Amuda. Quod scripto confirmari jussimus, per quod precipimus, quatinus ita ut datum habemus perpetualiter permaneat; et ut verius credatur, manu nostra illud firmavimus [6]) et anulo nostro sigillari jussimus. Signum domni Ottonis magni imperatoris [7]). Folmarus [8]) cancellarius ad vicem [9]) Willigisi archicappellani notavi. Data VIII [10]) Idus Junii, anno Domini [11]) DCCCCLXXV, indictione III, anno [12]) regni domni Ottonis XV, imperii VIII. Actum Erpesfort.

32. *Keizer Otto II schenkt aan de Utrechtsche kerk zijn domeingoed en den tol te Muiden, de visscherij in de Almere, goederen te Loenen, aan de rivier de Vecht en te Eck, en het muntrecht te Utrecht.* 975 *Juni* 6.

OTTONIS II DE AMUDA ET DE OMNIBUS TERRIS, SILVIS, PRATIS, PISCATIONIBUS ET DE THELONEO, ET IN ALMERE QUICQUID ANTEA REGES IBI HABUERUNT. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Otto divina preveniente clementia imperator augustus. Noverit omnium fidelium nostrorum, presentium necnon et futurorum, sollertia, quod nos interventionibus dilectissimę conjugis nostrę Theophanu atque Keronis archiepiscopi, necnon pro remedio animę nostrę atque pro regni nostri statu, quasdam res juris nostri ad ęcclesiam sancti Martini, quę est constructa in loco, Thret vocato, ubi episcopus Baldricus preesse dinos-

1) D II „Nifterlaca." 2) D II „Ruotbotonis." 3) D II „Valger." 4) Zoo heeft D II. Ons HS. leest: „in eodem comes." 5) D II lascht in: „et." 6) D II „firmamus." 7) D II lascht in: „augusti." 8) D II „Falmarus." 9) D II „vice." 10) D II „VII." 11) D II „Dominice" en met eene hand der 16e eeuw daarboven: „incarnationis." 12) D II lascht in: „vero."

citur, in proprium concessimus. Id est: quidquid in villa Amuda habere videbamur, theloneum quoque ad eandem villam juste pertinens, quod Waldgero jam olim in beneficium concessum habuimus, ad prelibatam ęcclesiam perpetualiter donavimus. Omnem vero piscationem, quam in Almere ad nostram regalitatem habuimus pertinentem, jure perenni illuc relaxavimus. Insuper etiam terram, quam Atto comes in Lona habuit, firmiter illuc delegamus. Quin etiam quicquid in utraque parte fluminis habere dinoscimur, quod dicitur Feth, cum omni integritate transfundimus, terris, silvis, aquis aquarumque decursibus, piscationibus, et stagna et lacus, quę ex eodem flumine derivantur. De cetero terram, quam Hatto in loco Eki habere videbatur (et que) ad nostrum regale jus judiciario more pro sui ipsius commissu fiscata erat, ad sepedictam ęcclesiam tradidimus, quę etiam sita est super ripam fluminis Reni. Prelibato quippe episcopo licentiam in prescripto loco, Tret nominato, monetam faciendi concedimus. Et ut nullus comes neque alia quelibet persona judiciaria potestatem habeat theloneum vel aliud quodlibet debitum sive quesitum ex ipsa moneta exigendi, nostrę auctoritatis regia serenitate omnino interdicimus. Quicquid autem inde exigendum erit, ad integrum episcopo predictę urbis et ecclesię eidem potestative in posterum habendum [1]) concessimus. Et ut hęc nostrę concessionis auctoritas firmius veriusque a fidelibus nostris in Dei nomine credatur, manu propria nostra subtus eam firmavimus anuloque nostro sigillari jussimus. Signum domni Ottonis imperatoris augusti. Folmarus cancellarius ad vicem Willegisi archicappellani recognovi. Data VIII Idus Junii anno Domini DCCCCLXXV, indictione III, anno vero regni Ottonis XIIII, imperii VII. Actum Erpesfort.

33. *Koning Otto I verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven.* 944 *November* 26 [2]).

OTTONIS I DE FORESTE IN THRENTE SUB BALDRICO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Otto divina

1) Ons HS. „habendi." 2) Zie de noot bij N°. 29.

favente clementia rex. Noverit omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, industria, qualiter nos, interventu dilecti fratris nostri Heinrici, venerabilis etiam Baldrici sanctę Traiectensis ęcclesię presulis voluntati obtemperantes, exhoc inantea presenti regię auctoritatis precepto interdicimus, ut nullus comitum aliorumve hominum quorumcumque in pago, Thriente vocato, quod est in comitatu Euerhardi, cervos, ursos aut apros, bestias insuper, quę Theutonica *elo* et *scelo* appellantur lingua, venari absque prelibatę pastoris ęcclesię permissu presumat. Volumus quoque firmiterque regalis edicto munificentię precipientes jubemus, ut in eodem pago et universis finibus ejus, adusque adjacentes cęteras regiones, prefatę Traiectensi ęcclesię jus servetur forestense, utpote nobis in nostris. Et ut traditionis nostrę concessio firmiorem in Dei nomine obtineat vigorem veriusque per succedentium curricula temporum ab omnibus credatur inviolabiliterque servetur ac incorrupta jugiter perduret, manus nostrę scripto illud firmavimus et anuli nostri impressione jussimus corroborari. Signum domni Ottonis serenissimi regis. Brun cancellarius ad vicem Fritharici archicappellani recognovi. Data VI Kal. Decembris, anno Domini DCCCCXLIIII, indictione I, anno domni Ottonis serenissimi regis VIIII. Actum palacio regio, quod dicitur Walehusan, in Dei nomine.

34. *Koning Otto I schenkt het leen, dat Waltger en zijn zoon Ratbot van hem in de gouw Lek en Ysel bezeten hadden, aan de kerken van St. Maarten en St. Maria te Utrecht.* 944 *Juli* 17.

OTTONIS I DE LAKE ET ISLA. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Otto divina favente clementia rex. Nosse cunctos sanctę Dei ęcclesię nostrique fideles ambimus, carissimum fratrem nostrum (germanum [1])) unacum reverentissimo [2]) preceptore illius domno Baldrico, sanctissime Traiectensis ęcclesię episcopo [3]), nostram subplicasse [4]) regalitatem, quo, quia a domino vel [5]) genitore

1) Aldus D II; „germanum" ontbreekt in ons HS. 2) Aldus D II; ons HS. heeft: „carissimo." 3) Ons HS. „sanctissimo." D II „sancte ecclesie Traiectensis pontifice." 4) D II „flagitare." 5) D II „ac".

nostro, pię memorię Heinrico rege, ad prefatam collatus est ecclesiam, ibidemque famulatui Salvatoris nostri et beatissimi confessoris ejus Martini, in cujus etiam honore prefatę presulatus urbis habetur dedicatus, est suppeditatus, quasdam fisci regalis [1]) proprietates illuc donaremus. Quorum obsecrationi pro eterna (libentissime [2])) obtemperantes remuneratione, in elemosina prelibati germani fratris nostri, usibus fratrum [3]) prememoratę pontificalis cathedrę, in duobus monasteriis inibi Deo famulantium, unum in honore sancti Martini dedicatum, alterum vero sanctę Dei genitricis omniumque sanctorum, totum, quod in pago Lake et Isla [4]) hactenus habuimus, quod Waltgerus [5]) et postea filius ejus Ratbotus [6]) ex nostra parte in beneficium [7]) habuerunt, cum omnibus illic legaliter [8]) pertinentibus, agris, mancipiis, pratis, pascuis, silvis, aquarumve [9]) decursibus, terris cultis et incultis, piscationibus, cunctisque quesitis et inquirendis, hoc precepto jure perenni in proprium donavimus, manu nostra signato [10]) et anuli nostri impressione roborato. Signum domni Ottonis serenissimi regis. Brun [11]) cancellarius [12]) ad vicem Fridurici [13]) archicapellani [14]) recognovi. Data XVI Kal. Augusti, anno Domini [15]) DCCCCXLIIII, (indictione I [16])), anno domni Ottonis (invictissimi regis [17])) VIII. Actum in Renin in Dei nomine feliciter amen.

35. *Frethebold schenkt aan de Utrechtsche kerk al zijne landerijen in het graafschap Teisterbant.* 996 [18]) *September* 20.

ANSFRIDI EPISCOPI DE PREDIO FRETHEBALDI MILITIS. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Opere precium

1) D II „regales." 2) Aldus D II; „libentissime" ontbreekt in ons HS. 3) Aldus D II; ons HS. voegt hier in: „ter." 4) D II „Lacke et Ysla." 5) De naam is in D II opengelaten. 6) De naam is in D II opengelaten. 7) D II „beneficio." 8) D II „illuc regalitati." 9) D II „aquarumque." 10) D II „sigillato." 11) De naam is in D II opengelaten. 12) Aldus D II; ons HS. heeft: „cancenlarius." 13) D II „Frithirici." 14) D II „archicancellarii." 15) D II „anno incarnacionis Domini nostri Jesu Christi." 16) D II „DCCCXLIIII, indictione I." De beide laatste woorden ontbreken in ons HS. 17) Aldus D II; de woorden „invictissimi regis" ontbreken in ons HS. Al hetgeen volgt na „regis" ontbreekt in D II; op den kant daarbij: „Cetera consumpta." 18) De regeeringsjaren en de indictie bewijzen duidelijk, dat niet 993 maar 996 bedoeld wordt.

duximus, quę subsequuntur scriptis inserere, ne posteros lateret quid pr(i)or ętas faceret. Quapropter desideramus notum esse cunctis sanctę Dei ęcclesię fidelibus, tam futuris quam modo presentibus, quod quidam miles, nobili parentum prosapia progenitus, nomine Frethebol-dus, amore Dei salubriter instigatus, nil dubitans cum transitoriis acquirere perennis vitę gaudia, omnem sui juris hereditatem, quam habuit infra comitatum, Tester-bant [1]) nuncupatum, cum omnibus ad ea pertinentibus, exceptis tribus mansis et mancipiis in eis manentibus, quin et viginti, quę erant suę curtili mancipata servituti, pro animę suę suorumque parentum remedio, tradidit et donavit sancto Martino, suo speciali patrono, ad sti-pendialem videlicet usum fratribus Traiecto sub castris Christi commorantibus. Ea scilicet ratione, ut pontifi-calis cathedrę fratres curtim ex integro in Here cum edi-ficiis, mancipiis, agris, pratis, pascuis, aquis aquarumve decursibus, et [2]) quicquid in Ine habuit, et id totum, quod de ęcclesia, in Ukele structa, suę subjacuit potestati, semotim haberent; cętera, quę supersunt rebus in omni-bus, cultis et incultis, utriusque monasterii fratres, ibidem Deo servientes, equa et pari communiter dividerent inter se divisione; post discessum vero hujus vitę prepositi monasteriorum ejus anniversarium non immemores pre-terirent, ęcclesiis pro eo luminaria presentando, cibo po-tuque fratres letificando quotannis. Domnus autem presul Ansfridus, pia memoria recolendus, pro hujuscemodi tra-ditionis remuneratione, ut firmior et stabilior esset hujus-modi traditio, concessit ei singulis annis de sua parte dari XII libras in beneficium, dum viveret; quinetiam addidit, ut, si ipse vel ejus, quod absit, successor hęc concessa neglexerit, ipse prefatus miles de suo, quod dedit, faciat ut velit. Anno Dominicę incarnationis DCCCCXCIII, in-dictione X, anno vero tercii Ottonis regnantis XIII, imperii autem ejus I, XII Kal. Octobris et in V feria. Actum est in Traiecto in presentia domni pię recorda-

1) Hierbij op den kant met eene hand der 14e eeuw: „De comitatu Testerbant, qui fere totus est fratrum sancti Martini, secundum quod hic continetur." 2) Het HS. heeft: „ut."

tionis Ansfridi presulis, suique presulatus anno II, coram testibus quampluribus, quorum quorundam hic subnotantur nomina: Wlfhere, Godefrit, Wiroc, item Godefrit, Erolf, Gouo, Ribrat, Himezo, Lanzo, Ansfrit, Gerbold, Engris, Hildebold, Adalhard, Atto, Poppo, item Poppo, quin et his multo plures. Mox post hec subsequenti IIII die, ut firmius et stabilius esset, infra terminum predicti comitatus, in villa quoque Thrile nuncupata, isdem prenominatis testibus et aliis nonnullis asstantibus, sine alicujus retractione, cum ramo et cespite, jure rituque populari, sanccitum est romabiliterque firmatum, ut hujusmodi traditio intacta et inconvulsa permaneat feliciter in Christo, stipulatione subnixa.

36. *Keizer Otto III schenkt aan de Utrechtsche kerk het rechtsgebied over de villa Bommel in de gouw Teisterbant, met den tol, de munt en de gruit; en verder den eigendom van hetgeen Poppo in ministerium had in de villa Arkel.* 999 *April* 11.

OTTONIS III DE BOMELE [1]) SUB ANSFRIDO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Otto superna favente clementia Romanorum imperator augustus. Si locis, divino cultui mancipatis, alicujus honoris seu proprietatis supplementum prebere studuerimus, in nostrę animę et carnis felicitate nobis divinitus remunerari procul dubio credimus. Quapropter optamus, ut omnibus nostris fidelibus, presentibus atque futuris, notum sit, qualiter nos, ob remedium animę nostrę parentumque nostrorum, necnon interventu et supplici [2]) rogatu Ansfridi, sanctę Traiectensis ęcclesię venerabilis episcopi, et Franconis, reverendi presulis nostri, predictę sedi Traiectensis ęcclesię, in honore sancti Martini confessoris constructę, dedimus, largiti sumus et omnino concessimus omnem districtum super villam Bomele et super cuncta, quę ad eandem villam pertinent, videlicet publicę rei subjecta, theloneum vero, monetam et negocium

1) Eene hand van de 14e eeuw schreef onderaan de bladzijde: „et Ercle." Hetzelfde is met eene 14e eeuwsche hand in B bovengeschreven.
2) Het HS. heeft: „simplici."

generale fermentatę cervisię, quod vulgo *grut* nuncupatur, immo quicquid in jamdicta villa ad publicum bannum sive districtum pertinere visum est, in comitatu Hunrŏgi comitis, in pago, Testerbantia dicto, situm; atque eundem districtum cum moneta, banno et theloneo et totius publicę rei functione, prelibato cęnobio sancti Martini confessoris penitus in proprium tradidimus. Insuper sibi donavimus quicquid Poppo, filius Wedigeri, habuit in ministerium in eodem comitatu et in villa Arclo, proprietario jure habendum, tali ordine, ut prefatus Ansfridus, venerabilis presul, suique successores easdem res, per nostram confirmationem traditas, teneat, disponat, ordinet et perfruatur, nostra omniumque nostrorum perpetualiter remota contradictione. Et ut hęc nostrę auctoritatis pagina firma permaneat, hanc manu propria corroboravimus et sigillari precepimus. Signum domni Ottonis cesaris invicti. Heribertus cancellarius vice Willegisi archiepiscopi recognovi. Data III Idus Aprilis, anno Dominicę incarnationis DCCCCXCVIIII, indictione XII, anno III Ottonis regnantis XVI, imperantis III. Actum in Romano palatio filici manu.

37. *Koning Hendrik II schenkt aan den bisschop van het Oude Trecht het voorrecht, dat de mannen der kerk voor den voogd der kerk zullen terechtstaan; de wastinsigen en de vrijen onder voogdij der kerk zullen dezelfde rechten als die der Keulsche kerk genieten; de nalatenschap van vreemde priesters zal aan de kerk vervallen.* 1002 *September* 3.

HEINRICI II DE SERVIS VEL LIBERIS VEL DE ADVENIS PRESBITERIS. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Noverit industria seu sagacitas omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, quia Ansfridus venerabilis vir, Veteris Traiecti ęcclesię episcopus, quę est constructa in honore sancti Martini confessoris cęterorumque sanctorum, adiit celsitudinem nostram, deprecans ut concederemus predictę sanctę Dei ęcclesię ob amorem Dei et sancti Martini, ut nullus servus aut liber prelibatę ęcclesię coram ullo preside aut judice nostro ad causas audiendas aut freda exigenda

coactus veniat, sed coram advocato ipsius ęcclesię finiantur; homines quoque, qui ceram ad predictam ęcclesiam solvunt per annos singulos, et ingenuos, qui sub mundiburdo et tuitione ipsius ęcclesię consistunt, tali lege fruantur, sicut Coloniensi ęcclesię concessum est cęterisque in regno nostro constitutis. Insuper etiam predictus honorabilis episcopus Ansfridus deprecatus est nostram imperialem clementiam, ut res presbiterorum advenarum, quos Teutisca lingua *overmerke* nominamus, post obitum eorum nostrę ditioni relictę supranominatę ęcclesię concederemus. Cujus petitioni per interventum dilectę conjugis nostrę, videlicet regine Cunegundę, libenti animo aurem accommodare placuit; et idcirco hoc preceptum jam sepedictę ęcclesię concedimus ob amorem Dei sanctique Martini, et precipiendo jubemus, ut nullus judex publicus aut aliquis ex judiciaria potestate in suprascriptis rebus ęcclesię Dei aut rectoribus ejus aliquam calumpniam gerere presumat. Et ut a fidelibus nostris verius et firmius observetur, hoc presens preceptum conscribi jussimus et sigilli nostri inpressione muniri, manuque nostra, ut infra videtur, signavimus. Signum domni Heinrici regis invictissimi. Egilbertus cancellarius vice Uuilligisi archicappellani recognovi. Data III Non. Septembris anno Dominicę incarnationis MII, indictione (I [1])), anno vero domni Heinrici I. Actum Elista.

38. *Koning Hendrik II schenkt aan de Utrechtsche kerk het rechtsgebied over de villa Bommel in de gouw Teisterbant met den tol, munt en gruit; en verder den eigendom van hetgeen Poppo in ministerium had in de villa Arkel.* 1002 *September* 3.

HEINRICI II DE BOMELA ET ARCLO ET DISTRICTU IN TESTERBANT. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus superna favente clementia rex. Si locis, divino cultui mancipatis, alicujus honoris seu proprietatis sublementum prebere studuerimus, in nostrę animę et carnis felicitate

1) Het indictiejaar is uitgevallen; zeker heeft er, evenals in de volgende oorkonde, verkeerdelijk I gestaan (= 1003), dat gemakkelijk over het hoofd gezien kon worden.

nobis divinitus remunerari procul dubio credimus. Quapropter optamus, ut omnibus nostris fidelibus notum sit, presentibus atque futuris, qualiter nos ob remedium animę nostrę pârentumque nostrorum, necnon interventu et supplici rogatu Ansfridi, sanctę Traiectensis ęcclesię venerabilis episcopi, et Franconis, reverendi presulis nostri, predictę sedi Traiectensis ęcclesię, in honore sancti Martini constructę, dedimus, largiti sumus et omnino concessimus omnem districtum super villam Bûmela et super cuncta, que ad eandem villam pertinent, videlicet publicę rei subjecta; tel(on)eum vero, monetam et negocium generale fermentatę cervisię, quod vulgo *gruit* nuncupatur, immo quicquid in jamdicta villa ad publicum bannum sive districtum pertinere visum est, in comitatu Unrochi comitis in pago, Testerbant dicto, situm, atque eundem districtum cum moneta, banno, teloneo et totius publicę rei functione prelibato cenobio sancti Martini confessoris tradimus. Insuper sibi donavimus quicquid Poppo filius Weigeri habuit in ministerium in eodem comitatu et in villa Arclo, proprietario jure habendum, tali ordine, ut prefatus Ansfridus venerabilis presul suique successores easdem res, per nostram confirmationem traditas, teneat, disponat, ordinet et perfruatur, nostra omniumque nostrorum perpetualiter remota contradictione. Et ut nostrę auctoritatis pagina firma permaneat, hanc manu propria corroboravimus et sigillare precepimus. Signum domni Heinrici regis invictissimi. Engelbertus cancellarius vice Willegisi archiepiscopi recognovi. Data III Non. Septembris, anno Dominicę incarnationis MII, indictione I, anno vero domni Heinrici regis I. Actum Elista.

39. *Koning Hendrik II verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven.* 1006 *April* 24.

HEINRICI II DE VORSTE IN THRENTE SUB ANSFRIDO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Noverit omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, industria,

qualiter nos, interventui [1]) venerabilis Egilberti presulis obtemperantes, nec minus et voluntati Ansfridi, Traiectensis ęcclesię antistitis, accommodantes, exhoc inantea presenti regię auctoritatis precepto interdicimus, ut nullus comitum aliorumve quorumcumque hominum in pago, Thrente [2]) nominato, quod est in comitatu Baldrici, cervos, ursos aut apros, insuper et [3]) bestias, quę Teutonice *elo* et *scelo* appellantur, venari absque prelibatę pastoris ęcclesię [4]) permissu presumat. Volumus quoque firmiterque regalis edicto munificentię precipientes jubemus, ut in eodem pago universisque finibus ejus adusque adjacentes cęteras regiones prefatę Traiectensi ęcclesię jus servetur forestense, utpote nobis in nostris. Et ut hęc traditionis nostrę concessio firmiorem obtineat vigorem veriusque per succedentium curricula temporum ab omnibus credatur inconvulsiusque in ęternum observetur, hanc cartam, inde conscriptam, manu propria roborantes, sigilli nostri impressione insigniri jussimus. Signum domni Heinrici regis invictissimi. Bruno cancellarius vice Willigisi archicapellani recognovi. Data VIII Kal. Mai, anno Dominicę incarnationis MVI, indictione III, anno vero domni Heinrici II regis IIII. Actum in Glineheim [5]).

40. *Bisschop Ansfrid schenkt aan de kerken van St. Maria en St. Maarten te Utrecht een landgoed in het graafschap Rien* [6]). (994—1008.)

DE PREDIO ANSFRIDI EPISCOPI [7]). — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Opere precium duximus que subsequuntur scriptis inserere, ne posteris lateret quod presens ętas faceret. Quapropter desideramus notum esse cunctis sanctę Dei ęcclesię fidelibus, tam futuris quam

1) D II „interventu." 2) D II „Thrient." 3) „et" ontbreekt in D II. 4) D II „cathedre." 5) D II „Glinheim." 6) Zie over de gouw Ryen of het graafschap Antwerpen: Piot, Les pagi de la Belgique (Mém. couronnés publ. p. l'Acad. roy. des sciences. XXXIX). p. 79 vlg: Op p. 82 worden alle hier genoemde plaatsnamen terechtgebracht. — Vgl. met deze oorkonde de hierna onder N°. 82 gedrukte. 7) Met latere hand bijgevoegd: „Traiectensis et comitis traditio." — Op den kant bij dit charter met 16e eeuwsche handen: „Comitatus de Rien. — Jo. de Mera habet in pactum."

modo presentibus, quod ego Ansfridus, Dei solummodo gratia sanctę Traiectensis ęcclesię presul indignus, jure confisus in Domino cum transitoriis acquirere perennis vitę gaudia, quandam mei juris hereditatem, quam antea potestative possederam infra comitatum, Rien nuncupatum, quorum locorum hęc sunt nomina: Westerlo, Odlo, Bolo, Mierbeke, Honbeke, Buronte, pro me meorumque parentum remedio, cum omnibus ad hęc pertinentibus ęcclesiis, ędificiis, mancipiis, agris, pascuis, pratis cultis et incultis, silvis, aquis aquarumve decursibus, trado ad ęcclesiam sanctę Marię semper Virginis, sanctique Martini in Traiecto, ad restaurandum ibidem Dei servicium. Si quis hujus rei traditionem infringere [1]) nititur, laqueum omnipotentis Dei irę ejusque genitricis Marię sanctique Martini incidat, et quasi profanus a sanctę ęcclesię liminibus sequestratus existat. Et ut verius credatur firmiusque observetur, sigilli nostri impressione propria manu designavimus.

41. *Keizer Hendrik II schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Drente.* 1024 *Januari* 3.

PRECEPTUM HEINRICI II DE COMITATU IN THRENTE SUB ADELBOLDO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus Dei gratia Romanorum imperator augustus. Cuncta, quę aut possidemus aut possidere videmur, ab ipso accepimus, qui nos et potenter ex nichilo fecit et misericorditer usque ad hoc, quod nunc sumus, perduxit; ipse dator, ipse nutritor, ipse noster est provector. Ex acceptis autem aut condempnabimur aut glorificabimur, nam si eis secundum suggestionem inimici ad pompam nostram abutimur, ex eis quasi commissi talenti defraudatores infeliciter condempnabimur; si autem eis ad gloriam et laudem nominis illius, qui dedit, utimur, ex eis ut fideles dispensatores feliciter glorificabimur [2]). Nichil quippe quod prosit habemus, quod ab ipso non acceperimus [3]), qui ideo [4]) dat ut recipiat, et [5]) non ideo recipit, ut indigeat,

1) „infringere" later bijgevoegd. 2) Aldus D II; ons HS. heeft: „gloriabimur." 3) D II „acciperemus." 4) Aldus D II; ons HS.: „quod immo." 5) ‚et" ontbreekt in D II.

sed ut nos earundem rerum, quas recipit, possessores ęternaliter faciat; nam quicquid ei damus non amittimus, sed hinc nobiscum portamus, quod autem retinemus non hinc nobiscum portamus, sed hic amittimus. Quapropter notum sit omnibus sanctę Dei ęcclesię fidelibus, tam futuris quam [1]) presentibus, quod nos, ob perpetuale remedium antecessorum nostrorum et nostri ac dilectissimę [2]) conjugis nostre Cunigundę [3]), sanctę Traiectensi ęcclesię, nostris temporibus constructę et nobis presentibus dedicatę sub patrocinio beatissimi Martini archiepiscopi, interventu conjugis nostrę et Adelboldi ejusdem ęcclesię episcopi ac Heimmonis [4]) Uerdunensis episcopi et comitis Bertolfi fidelis nostri, comitatum de Thrente [5]) per hanc imperialem paginam, nostra jussione conscriptam, deinceps habendum [6]) damus et concedimus. Quę donatio ut stabilis et inconvulsa nunc et in perpetuum permaneat, hanc paginam, inde conscriptam, manu propria corroboravimus [7]) et sigilli nostri impressione insigniri curavimus. Signum domni Heinrici Romanorum invictissimi imperatoris augusti. Aribo archiepiscopus et archicapellanus recognovi. Data III Non. Januarii, anno Dominicę incarnationis MXXIIII, indictione VI, anno (vero [8])) domni Heinrici regni [9]) XXII, imperii (autem [10])) X. Actum Babenberg [11]) feliciter amen.

42. *Koning Conrad II verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven.* 1025 *Juli* 26.

REGALE PRECEPTUM CŌNRADI II DE VENATIONE IN THRENTE SUB ADELBOLDO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Cōnradus [12]) divina favente clementia rex. Noverit omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et [13]) futurorum, industria, qualiter nos interventu dilectę conjugis

1) In D II bovengeschreven: „et." 2) D II „dilecte." 3) D II „Chunnigundae." 4) D II „Heimonis." 5) D II „Trente." 6) Aldus D II; ons HS.: „habendam." 7) D II „roboravimus." 8) Aldus D II; „vero" ontbreekt in ons HS. 9) Aldus D II; ons HS. „regis." 10) Aldus D II; „autem" ontbreekt in ons HS. 11) D II „Babenberc." 12) D II „Chuonradus." 13) „et" ontbreekt in D II.

nostre, Gisilę [1]) videlicet reginę, et Aribonis Magonti(n)ę [2]) sedis archiepiscopi, nec minus et voluntati Adalboldi Traiectensis ęcclesię antistiti(s) [3]) obtemperantes, exhoc inantea presenti regię auctoritatis precepto interdicimus, ut nullus comitum aliorumve quorumcumque hominum in pago Thriente vocato [4]), quod est in comitatu Temmonis [5]), cervos, ursos aut apros, insuper et [6]) bestias, quę Teutonice *elo* et *scelo* appellantur, (venari [7])) sine [8]) prelibatę pastoris ęcclesię [9]) permissu presumat. Volumus quoque firmiterque regalis [10]) edicto munificentię precipientes jubemus, ut in eodem pago universisque finibus ejus usque ad [11]) adjacentes cęteras regiones, prefatę Traiectensi ęcclesię jus servetur forestense, utpote nobis in nostris. Et ut hęc traditionis nostrę concessio firmiorem obtineat vigorem veriusque per succedentium curricula [12]) temporum ab omnibus credatur inconvulsiusque in ęternum observetur, hanc cartam, inde conscriptam, manu propria roborantes, sigilli nostri impressione jussimus insigniri. Signum domni Conradi [13]) regis invictissimi. Vdalricus [14]) cancellarius vice Aribonis archiepiscopi [15]) recognovi. Data VII Kal. Augusti, indictione VIII, anno Domini [16]) MXXV, anno autem domni Cŏnradi [17]) II regnantis I. Actum Triburie.

43. *Koning Conrad II schenkt aan den bisschop van het Oude Trecht het voorrecht, dat de mannen der kerk voor den voogd der kerk zullen terechtstaan; de wastinsigen en de vrijen onder voogdij der kerk zullen dezelfde rechten als die der Keulsche kerk genieten; de nalatenschap van vreemde priesters zal aan de kerk vervallen.* 1025 *Juli* 26.

ITEM PRECEPTUM CONRADI II DE SERVIS VEL LIBERIS ET DE ADVENIS PRESBITERIS ECCLESIE SANCTI MARTINI. — In

1) D II „Gislae." 2) D II „Mogontine." 3) Aldus D II; ons HS. heeft: „antistiti." 4) D II „Thrient nominato." 5) D II „Temnonis." 6) „et" ontbreekt in D II. 7) Aldus D II; in ons HS. ontbreekt: „venari." 8) D II „absque." 9) D II „cathedre." 10) Aldus D II; ons HS.: „regelis." 11) „ad" ontbreekt in D II. 12) D II „curriculum." 13) D II „Chuonradi." 14) D II „Adalricus." 15) D II „Alonis archicancellarii." 16) D II „Dominice incarnationis." 17) D II „Chuonradi."

nomine sanctę et individuę Trinitatis. Conradus [1]) divina favente clementia rex. Noverit industria seu sagacitas omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, quia Adalboldus venerabilis vir, Veteris Traiecti ęcclesię episcopus, quę est constructa in honore sancti Martini confessoris cęterorumque sanctorum, adiit celsitudinem nostram, deprecans, ut concederemus predictę sanctę Dei ęcclesię ob amorem Dei et sancti Martini, ut nullus servus aut litus prelibatę ęcclesię coram ullo preside vel judice nostro ad causas audiendas aut freda exigenda coactus veniat, sed coram advocato ipsius ęcclesię finiantur; homines quoque, qui ceram ad predictam ęcclesiam solvunt per annos singulos, et ingenui, qui sub mundiburdio et tuitione ipsius ęcclesię consistunt, tali lege fruantur, sicut Coloniensi ęcclesię cęterisque in regno nostro constitutis concessum est. Insuper etiam predictus honorabilis episcopus Adalboldus deprecatus est nostram regalem clementiam, ut res presbiterorum advenarum, quos Teutisca lingua *overmerke* nominamus, post obitum eorum [2]) relictę nostrę ditioni, supranominatę ęcclesię concederemus. Cujus petitioni per interventum dilectę conjugis nostrę, Gisilę videlicet reginę, et Aribonis, Magontinę [3]) sedis archiepiscopi, libenti animo aurem accommodare placuit, et idcirco hoc preceptum jam sepedictę ęcclesię concedimus ob amorem Dei sanctique Martini, et precipiendo jubemus, ut nullus judex publicus aut aliquis ex judiciaria potestate in suprascriptis [4]) rebus ęcclesię Dei aut rectoribus ejus aliquam calumpniam gerere presumat. Et ut a fidelibus nostris verius ac firmius observetur, hoc presens preceptum conscribi jussimus et sigilli nostri impressione muniri, manuque propria, ut infra videtur, signavimus. Signum domni Conradi [5]) regis invictissimi. Vdalricus [6]) cancellarius vice Aribonis archicappellani [7]) recognovi. Data VII Kal. Augusti, indictione VIII, anno Dominicę incarnationis MXXV, anno domni Conradi [8]) secundi regnantis I. Actum Triburię feliciter amen.

---

1) D II „Chuonradus." 2) D II „illorum." 3) D II „Mogontine." 4) Aldus D II; ons HS. heeft: „subscriptis." 5) D II „Chuonradi." 6) D II „Ödalricus." 7) D II „archicancellarii." 8) D II „Chuonradi."

44. *Koning Conrad II schenkt aan de Utrechtsche kerk een graafschap in Teisterbant.* 1026 *Juni* 14.

DE COMITATU IN TESTERBANT. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Conradus [1]) divina favente clementia rex Francorum, Longobardorum [2]) et ad imperium designatus Romanorum. Quoniam non dubitamus, multum proficere peccatricibus nostris animabus, ecclesiasticas res humanis augeri beneficiis et honorificis sublimari dignitatibus, regalem decet personam minimum renuere, cum ab aliquo fidelium suorum pro hac eadem re quid commonetur aut petitur facere, sed omni intentione commonita ac petita largiter adimplere. Talibus enim saluberrimis intentionibus antecessores nostros semper vidimus invigilare et ad hujuscemodi beneficium (facillime [3])) commoneri posse; inde etiam sensimus illos temporaliter multum vigere et, quod est multo melius, inde nunc ęternaliter cum Christo gaudere confidimus. Hujus ergo desiderii fomite cordetenus accensi, voluntas constat nobis illorum exemplis eadem ratione eodemque modo sanctorum suffragia promereri, ut, dum nobis eadem subsistit promerendi facultas, similium succedat eventuum, sanctorum interventu [4]), prosperitas. Cęterum ne nostra voluntas omnino verbis inhereat, sed saltim aliquo modo factis appareat, notum fieri volumus omnibus in Christo fidelibus, pręsentibus scilicet atque postvenientibus, qualiter nos, interventu ac pętitione dilectę [5]) conjugis nostre, videlicet Gislę, necnon familiarium nostrorum Aribonis, archiepiscopi sedis Magontine [6]), et Adelboldi, episcopi Traiectensis ęcclesię, comitatum, in Testerbant [7]) situm, ad Traiectum sancto Martino et ejusdem sedis episcopo suisque successoribus postfuturis cum omni utilitate, que pertinet ad eundem comitatum, perpetualiter habendum tradidimus, ea videlicet ratione, ut nullus posthac in illo comitatu potestatem aliquam exerceat [8]) extra presulis

---

1) D II „Chuonradus." 2) D II „Longabardorum." 3) Aldus D II; „facillime" ontbreekt in ons HS. 4) De woorden „sanctorum interventu" in D II met eene hand der 16e eeuw bovengeschreven. 5) Ons HS. „delecte." 6) D II „Mogontine." 7) D II „Thesterbant." 8) D II „ exerceat aliquam."

prescripti licentiam, quia sibi totum [1]) concessimus quicquid utilitatis in illo habuimus. Et [2]) ut firmiora sese inibi haberent jura legalia, bannum statuimus illi dare, quemcumque vellet episcopus ad regendum eligere. Ut hęc auctoritas nostra [3]) firma et inconvulsa omni permaneat ęvo, hanc paginam, inde conscriptam, propria manu roborantes, sigillo nostro jussimus insigniri. Signum domni Cŏnradi [4]) regis invictissimi. Vdalricus [5]) cancellarius vice Aribonis archicappellani recognovi. Data XVIII Kal. Julii, indictione VIIII, anno Dominicę incarnationis MXXVI, anno vero [6]) domni Conradi [7]) secundi regnantis II. Cremone actum est.

45. *De edelvrouw Berta schenkt bij haar huwelijk met den klerk Gezo zich zelve en hare nakomelingschap aan de St. Maartenskerk te Utrecht, en bepaalt de uitkeeringen, door hare nakomelingen te geven.* 1050 [8]) *Juli* 21.

TRADITIO BERTE SUB BERNOLDO [9]). — Qui se ad tempus humiliaverit in hujus seculi area, exaltabitur salva mercede infra regni celestis palacia. Quapropter ego Berta, cum sim nobilis et ingenua, suggestione et exortatione domni gloriosi episcopi Bennonis, in accipiendo satis valentem clericum, nomine Gezonem, legitime ductum, cum omni hereditatę patrimonii et matrimonii sui, nulla necessitate coacta, humilio et dono caput meum liberum ad altare sancti Martini in Novo monasterio ad Uttret, eo tenore, lege et conditione, ut ego et omnis parentela mea, ex me profutura, persolvamus singulis annis pro

---

1) D II „totum sibi." 2) D II „Sed." 3) D II: „nostra autoritas." 4) D II „Chŏnradi." 5) D II „Ŏdalricus." 6) D II „autem." 7) D II „Chuonradi." 8) Het in het stuk genoemde jaar 1026 is onmogelijk, daar Hendrik III eerst in 1046 keizer werd en hertog Gozelo, de vader van hertog Godfrid, eerst in 1044 overleed. De indictie wijst op het jaar 1050. Ook de aanwijzing „luna XVIIII" wijst op dit jaar: immers de maan was volgens den cyclus decemnovennalis op den Paaschdag van dit jaar (15 April) 19 dagen oud. (Vgl. Grotefend, Handb. d. hist. Chronol. p. 5, 9, 10.) — Ook in 1026 viel echter volgens deze berekening op Paschen (10 April) het getal 19: kan derhalve het jaartal in de origineele oorkonde uitgewischt zijn en in het afschrift verkeerd zijn berekend en ingevuld? 9) Met eene hand der 14e eeuw op den kant: „Bennone."

censu II denarios sponte nostra, sic tamen ut me vivente nemo filiorum aut filiarum mearum solvat; me autem viam universe carnis ingressa, senior, qui est majoris ętatis filiorum aut filiarum, unus solvat, ceterorum autem nemo, et sic ea lege utantur in ęvum stabili lege, et sic liberi permaneamus secundum libitum ab omni servitutis nota. Mundebordem vero vel defensorem alibi non requiramus, nisi ad supradicti sancti altare, ad defendendum scilicet, non ad inclinandum, et ab omni servitio permaneamus liberi atque illesi stabili lege. Iterum ne omnimodis sine respectu videatur sancta Dei ęcclesia, pro licentia nubendi infra sive extra potestatem dentur VI denarii. Nullum placitum servare, exactorem census nostri nullum, nisi quem ipsi ex cognatione nostra elegerimus. Post obitum cujusque dentur XII denarii lege continua; et si non suppetit facultas habendi, dentur vel VI, si fieri potest. Si quis hanc ingenuitatis cartam infringere temptaverit vel molitus fuerit, iram Dei omnipotentis et sanctę Dei genitricis Marię et sanctę Crucis sanctique Martini incurrat et omnium sanctorum, et excommunicatus et anathematizatus sit ex parte Patris et Filii et Spiritus sancti et sancte Crucis et sanctę Marię et sancti Michaëlis et omnium angelorum et archangelorum et sancti Petri et omnium apostolorum et sanctorum martirum et confessorum et sanctarum virginum et a domno papa Leone et glorioso episcopo pię memorię Bennone cum sancte et universalis matris ęcclesiis. Actum lôco publico Utrect XII Kal. Augusti, sub presentia memorati episcopi et Godefridi ducis, filii Gozelini ducis, et Luzonis advocati et nobilium judicum, Novo monasterio beati Martini asstantibus testibus: Heremannus et frater ejus Gerardus, Robertus comes castellaneus, Franco et frater ejus Wlfhard, Rothardus de Ambersoi et frater ejus Wiricus, Herardus Candidus, Reinzo et Wiwo de Ueno, Franco Rufus, Wlfardus de Alburg, Herardus de Heiregen [1]), Eppo et frater ejus Lanzo de Alburg, Thrutheken de Alburg, Gerung de Aspert [2]),

1) Er staat „Heigen" met een teeken boven de *i*, dat in het HS. voor verschillende verkortingen wordt gebruikt. 2) Hierbij met eene 16e eeuwsche hand op den kant: „Veno. Ailborch. Hegen in den lande van Altena. Asperen."

Gerondus advocati filius, Vda prepositus, Liuthard custos ęcclesię. Ego Blidger vidi et ex precepto jamfati pontificis et ducis Godefridi et advocati Liuzonis et fratrum nostrorum scripsi et subscripsi, et his asstantibus et audientibus et cum eis pluribus legi atque relegi testimonium perhibentibus hanc ingenuitatis cartam. Anno ab incarnatione Domini MXXVI, indictione III, luna XVIIII, regnante glorioso imperatore Heinrico, duce Godefrido.

46. *De proost Odo, door Immo gevangen genomen, ontvangt van hem tot genoegdoening twee hoeven in de villa Wamel, en draagt die over aan de twee kapittelen van Utrecht.* (1026?[1]).)

DE II MANSIS IN WAMELO. — Odo prepositus tempore Adelboldi venerabilis episcopi captus est ab Immone, pestilente et profano; ob hoc idem Immo, ab episcopo sepe vocatus, eidem preposito pro satisfactione tradidit II mansos in villa Wamelo. Unde statim prepositus per manus advocati sui Popponis eosdem mansos tradidit fratribus duarum congregationum in Traiecto, secundum condictum ejusdem Immonis, in Thrile, coram presentia supradicti presulis atque ducis Godefridi ejusque fratris, scilicet marchionis Gozelonis, omniumque nobilium et ingenuorum in circuitu commanentium, ea conditione, ut, si idem Immo vel aliquis coheredum ejus fratribus supradictis persolveret XX libras Thielenses, hoc sunt XL marce, et VII equos totidemque scuta et totidem lanceas cum totidem tunicis, in ejus jus sepedictum predium redire posset.

47. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk de goederen Uffelt, Wittelt en Peelo in het graafschap Drente, die Uffo en zijne broeders bezeten, doch volgens rechterlijke uitspraak verloren hebben.* 1040 *Mei* 21.

HEINRICI TERCII DE PREDIO VFFONIS IN THRENTE SUB

1) De Domproost Odo wordt op 1026 vermeld door Drakenborch (Aanhangsel. p. 5), denkelijk echter alleen op grond der oorkonde N°. 45 („Uda prepositus"), die tot het jaar 1050 behoort. In ieder geval is dit stuk ouder dan 1027, toen bisschop Adelbold stierf.

BALDRICO [1]). — In nomine sanctę et individuę [2]) Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Si loca Deo devota terrenis rebus augere studuerimus, cęlestibus bonis nos a Deo remunerandos nullo modo ambigimus; etiam nostrę celsitudinis dignitatem [3]) credimus stabilius permanere, si sanctarum ęcclesiarum honorem toto nisu laborabimus augere; et, si Deo ejusque sanctis divina officia pro vivis et mortuis offerentes, nostro fuerint adjuti [4]) juvamine, omnipotentis Dei auxilio et consilio nos carituros non credimus in nostro regimine. Quocirca ne talium bonorum omnino expertes videamur, omnium sanctę Dei ęcclesię fidelium et nostrorum, presentium scilicet et futurorum, universitas agnoscat [5]) eorumque industrię pateat, quod nos, pro ęterna Dei gloria atque bonę memorię patris nostri Conradi [6]) imperatoris anima, sanctę Traiectensi ęcclesię ad honorem beati Martini confessoris dicatę, cujus sedi Bernoldus venerabilis episcopus merito preesse videtur, et in cujus ęcclesia quasi pro pignore paterna sepelivimus viscera, ut beatus Martinus nobis quasi debitori nostra requirat servicia, omnia predia, scilicet Uphelte, Withelte, Pithelo, que Uffo et fratres ejus in comitatu Thrente [7]) tenere et possidere visi fuerunt et postea, pro nefanda temeritate in judicio victi, digne et laudabiliter perdiderunt, cum areis, edificiis, mancipiis, agris cultis et incultis, pratis, pascuis, campis, aquis aquarumque decursibus, molendinis, piscationibus, viis, inviis, exitibus et reditibus, quesitis et inquirendis, et cum omnibus suis pertinentiis et utilitatibus, que unquam inde provenire possunt, nostra preceptali auctoritate concedimus et stabiliter donamus; et ut hoc nostrum donum perpetualiter inconvulsum permaneat, corroborando confirmamus. Preterea ut hęc nostra concessio omni tempore inviolata persistat et hujus nostrę confirmationis nemo violator existat, presentem paginam, inde conscriptam, manu propria roborantes, sigillo nostro jussimus insigniri. Signum domni Heinrici tercii regis invictissimi. Theoderi-

---

1) Met 14e eeuwsche hand veranderd in: „Bernoldo." 2) Aldus D II; ons HS. „dividue." 3) D II „dignitatis celsitudinem." 4) D II „adjuti fuerint." 5) D II „cognoscat." 6) D II „Ch." 7) D II „Trente."

cus cancellarius vice Bardonis archicappellani [1]) recognovi. Data XII Kal. Junii, anno Dominicę incarnationis MXL, indictione VIII, anno autem domni Heinrici tercii regis ordinationis XIII, regni I. Actum Traiecto feliciter amen.

48. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk de goederen Leermens en Eenum in het graafschap van Rodolf en tusschen de Eems en de Lauwers, die Uffo en zijne broeders bezeten, doch volgens rechterlijke uitspraak verloren hebben.* 1040 *Mei* 21.

ITEM DE PREDIO VFFONIS IN FRESIA PRECEPTUM HEINRICI III SUB BALDRICO [2]). — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Honor nostri regni in hoc debet vigendo [3]) florere, si justis ac venerabilibus locis aliquid de nostris bonis [4]) videamur prebere, quia, sicut legitur, si Deo servire regnare est, ergo nos esse regnaturos nullo modo ambigimus, si ęcclesiasticas res augendo honorare studuerimus. Quapropter omnium sanctę Dei ęcclesię fidelium et nostrorum, tam presentium quam [5]) et futurorum, sągacitas cognoscat, quod nos, pro honoranda Dei gloria atque bonę memorię patris nostri Conradi [6]) imperatoris anima, sanctę Traiectensi ęcclesię, ad honorem beati Martini confessoris dicatę, cujus sedi Bernoldus (venerabilis [7])) episcopus digne et laudabiliter preesse videtur, et in cujus ęcclesia quasi pro pignore paterna sepelivimus viscera, ut beatus Martinus a nobis nostra devotius habeat servicia, hęc predia, videlicet Lintherminge [8]) (et) Enon, que Uffo et fratres ejus in comitatu Rodolfi [9]) tenere et possidere visi fuerunt et postea, pro nefanda temeritate (in [10])) judicio convicti, juste perdiderunt, et quicquid de eodem predio est [11]) inter Emese et Laueke [12]), cum areis, edificiis, mancipiis, agris cultis et incultis, pratis, pascuis, campis, aquis aquarumque decursibus, molendinis, piscationibus, viis, inviis, quesitis et inquirendis, et cum

1) D II „archicancellarii." 2) Met 14e eeuwsche hand veranderd in: „Bernoldo." — D II „De Letheringe et Enon." 3) D II „augendo." 4) Aldus D II; ons HS. herhaalt: „locis." 5) „quam" ontbreekt in D II. 6) D II „Ch." 7) Aldus D II; „venerabilis" ontbreekt in ons HS. 8) D II „Letherminge." 9) D II „Rodulfi." 10) Aldus D II; „in" ontbreekt in ons HS. 11) „est" ontbreekt in D II. 12) D II „Emesa et Lauelte."

omnibus suis pertinentiis et utilitatibus, quę unquam provenire possunt, nostra preceptali auctoritate concedimus et stabiliter donamus; et ut hoc nostrum donum perpetualiter inconvulsum permaneat, corroborando confirmavimus [1]). Preterea ut hec nostra concessio omni tempore inviolata persistat et hujus nostrę confirmationis nemo violator existat, presentem paginam, inde conscriptam, manu propria roborantes, sigillo nostro jussimus insigniri. Signum (domni [2])) Heinrici tercii regis invictissimi. Theodricus cancellarius vice Bardonis archicappellani [3]) recognovi. Data XII Kal. Junii, (indictione VIII [4]),) anno Dominicę incarnationis MXL, anno autem domni Heinrici regis tercii ordinationis XIII, regni I. Actum [5]) in loco, qui dicitur Traiectum, feliciter amen.

49. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk ten behoeve der kanunniken een goed in de villa Groningen met het rechtsgebied, de munt en den tol aldaar.* 1040 *Mei* 21.

PRECEPTUM HEINRICI IIII DE GRONINGE SUB BERNOLDO [6]). — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina fávente clementia rex. Cuncta, que aut possidemus aut possidere videmur, ab eo [7]) accepimus, qui nos et potenter ex nichilo fecit et misericorditer usque ad hoc, quod nunc sumus, perduxit; ipse dator, ipse nutritor, ipse noster est provector. Ex acceptis *autem* [8]) aut condempnabimur aut glorificabimur, nam si eis secundum suggestionem inimici ad pompam nostram abutimur, ex eis quasi commissi talenti defraudatores infeliciter condempnabimur; si autem eis ad laudem et gloriam *nominis* [9]) illius, qui dedit, utimur, ex eis ut fideles dispensatores feliciter glorificabimur. Nichil enim quod prosit

1) D II „confirmamus." 2) Aldus D II; „domni" ontbreekt in ons HS. 3) D II „archicancellarii." 4) Aldus D II; in ons HS. ontbreekt: „indictione VIII." 5) D II „Acta." 6) Eene hand van de 1e helft der 16 eeuw schreef hierbij op den kant: „(D)onatio ville Groningen (p)er Henricum tertium, regem Romanorum, (s)igillatum sigillo aureo." 7) Met latere hand veranderd in: „ipso." — D II „ipso." 8) „autem" met latere hand. — D II „autem." 9) „nominis" met latere hand. — D II „gloriam et laudem nominis."

habemus, quod ab ipso non acceperimus [1]), qui ideo dat ut recipiat, non ideo recipit ut indigeat [2]), sed ut nos earundem rerum, quas recipit [3]), possessores eternaliter [4]) faciat; nam quicquid ei damus non amittimus, sed hinc nobiscum portamus, quod autem retinemus non hinc nobiscum portamus, sed hic amittimus. Quapropter ne nos videamur abuti bonis, nobis divinitus concessis, omnium Christi nostrique fidelium, tam pręsentium quam futurorum, universitati [5]) notum fieri volumus [6]), qualiter nos sanctę Traiectensi ęcclesię, in honore sancti Martini constructę, pro Deo animęque patris nostri pię memorię Conradi [7]) imperatoris remedio, cujus ventris interiora in eadem sepelivimus ęcclesia, cui venerabilis Bernoldus episcopali dignitate dinoscitur decenter et utiliter preesse, necnon ob ęternum nostri nominis memoriale, tale predium, quale visi fuimus tenere in villa, Groninga [8]) nuncupata, in comitatu Thrente [9]) situm, (cum) areis, edificiis, mancipiis, agris cultis et incultis, pratis, campis, pascuis, aquis aquarumve [10]) decursibus, piscationibus, viis, inviis, exitibus et reditibus, quesitis et inquirendis, cum omni ejusdem comitatus strictione, monetis, theloneis, causis agendis et discutiendis, cum omnibus appenditiis et pertinentiis, quę ad presens retineri videntur aut quicquid in posterum ibi Deo adjuvante acquiri potuerit, libera manu *donando* [11]) concedimus et concedendo stabilimus, eo videlicet tenore, ut supradictum predium perpetualiter respondeat servicio et utilitati fratrum, ibi Deo [12]) incessabiliter servientium, scilicet ut ex [13]) ejusdem predii utilitate quotannis habeant XXX carradas vini, et quicquid remanserit in usus ipsorum a preposito fide-

---

1) D II „acciperemus." 2) Ons HS. heeft: „rapit ut indulgeat," met latere hand veranderd in: „recipit ut indigeat." — D II „recipit ut indigeat." 3) D II „recipit"; ons HS. „reciperit." 4) Ons HS. heeft „carnaliter," later veranderd in: „eternaliter." — D II „eternaliter." 5) Later veranderd in: „universalitati." — D II „universitati." 6) D II „volumus. — fieri." 7) D II „Chuonradi." 8) Met latere hand op den kant daarbij: „Cruoninga." — D II „Cruoninga." 9) D II „Trente." 10) D II „aquarumque." 11) „donando" is later bijgevoegd. — D II „donando." 12) „ibi Deo" in D II later bijgeschreven in eene opene ruimte. 13) „ex" ontbreekt in D II.

liter expendatur [1]); verum volumus atque immutabiliter statuimus [2]), ut ex eisdem proficuis nemo aliquid prius auferre presumat aut in aliqua(m) [3]) partem distribuere audeat, donec illud speciale tributum de carradis vini fratribus persolvatur. Et ne aliqua imperialis vel regalis aut episcopalis persona vel aliquis publicus exactor hujus donationis nostrę auctoritatem presumat infringere, presentem paginam inde conscribi, manuque propria, ut subtus videtur, corroborantes, aurea nostrę imaginis bulla jussimus insigniri [4]). Signum domni Henrici [5]) tertii regis invictissimi. Theodericus cancellarius vice Bardonis archicapellani recognovi. Datum [6]) XII Kal. Iunii, indictione octava, anno Dominice incarnationis MXL, anno autem domni Henrici [7]) regis tertii ordinationis XIII, regni primo. Actum Traiecto feliciter amen.

50. *Koning Hendrik III schenkt aan den bisschop van het Oude Trecht het voorrecht, dat de mannen der kerk voor den voogd der kerk zullen terechtstaan; de wastinsigen en de vrijen onder voogdij der kerk zullen dezelfde rechten als die der Keulsche kerk genieten; de nalatenschap van vreemde priesters zal aan de kerk vervallen.* 1046 *Augustus* 23.

DE SERVIS VEL LIBERIS SEU DE ADVENIS PRESBITERIS SUB BERNOLDO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Noverit industria seu sagacitas omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, quia Bernoldus venerabilis vir, Veteris Traiecti ęcclesię episcopus, quę est constructa in honore sancti Martini confessoris cęterorumque sanctorum, adiit celsitudinem nostram deprecans, ut concederemus more antecessorum nostrorum, scilicet regum vel imperatorum, predictę sanctę ęcclesię Dei ob amorem Dei

1) D II „expandatur." 2) D II „instatuimus." 3) Ons HS. heeft: „aliqua." — D II „aliquam." 4) Hier eindigt de tekst; het volgende is met eene hand van de 1e helft der 16e eeuw bijgeschreven en ontbreekt ook in B. Het geheele stuk komt echter met de oude hand voor in D II en is gewis daaruit door de latere hand in ons HS. opgenomen. 5) D II „Heinrici." 6) D II „Data." 7) D II „Heinrici."

et sancti Martini: ut nullus servus aut litus prelibatę ęcclesię coram ullo preside vel judice nostro ad causas audiendas aut freda exigenda coactus veniat, sed coram advocato ipsius ęcclesię finiantur. Homines quoque, qui ceram ad predictam ęcclesiam solvunt per annos singulos, et ingenui, qui sub mundiburdio et tuitione ipsius ęcclesię consistunt, tali lege fruantur, sicut Coloniensi ęcclesię cęterisque in regno nostro constitutis concessum est. Insuper etiam predictus honorabilis episcopus deprecatus est nostram regalem clementiam, ut res presbiterorum advenarum, quos Teutisca lingua *overmerke* nominamus, post obitum illorum relictę nostrę ditioni, supranominatę ęcclesię concederemus. Cujus petitioni per interventum dilectę conjugis nostrę, Agnetis videlicet reginę, libenti animo aurem accommodare placuit, et idcirco hoc preceptum jam sepedictę ęcclesię concedimus ob amorem Dei sanctique Martini et precipiendo jubemus, ut nullus judex publicus aut aliquis ex judiciaria potestate in rebus ęcclesię Dei supradictis et in aliis bonis, a nobis vel antecessoribus nostris eidem ecclesię concessis aut rectoribus ejus, aliqua(m) calumpniam gerere presumat. Et ut a fidelibus nostris verius et firmius observetur, hoc presens preceptum conscribi jussimus et sigilli nostri impressione manuque propria, ut infra videtur, signavimus. Signum domni Heinrici tercii regis invictissimi. Teodricus cancellarius vice Bardonis archicancellarii recognovi. Actum X Kal. Septembris, anno Domini MXLVI, indictione XIIII, anno autem domni tercii Heinrici ordinationis ejus XVIII, regni vero VIII. Actum Spire.

51. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk het rechtsgebied met munt en tol te Deventer met een graafschap in Hameland, waarvan de grenzen worden omschreven.* 1046 *Augustus* 23.

HEINRICI TERCII DE DISTRICTU IN DAVENTRE ET COMITATU IN AMELAND. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Noverit omnium Christi nostrique fidelium sollers industria, tam presentium quam et futurorum, qualiter nos ob Dei omnipo-

tentis amorem nostrique patris dilectissimi, Conradi [1]) videlicet imperatoris augusti, necnon interventum ac petitionem nostrę dilectę contectalis reginę Agnetis, jugeque Bernoldi Traiectensis ęcclesię, in honorem sancti Martini constructę, venerabilis episcopi servicium fideliter nobis persepe adhibitum, talem proprietatem eidem supradictę ęcclesię, qualem visi sumus manu sub potestate [2]) tenere in loco, Dauentre [3]) dicto, in moneta, teloneis, placitis, cum omni regali districtu omnique utilitatis commoditate, quę ullo modo inde poterit provenire, et cum comitatu, in Amelande [4]) sito, termino ejusdem comitatus hic subtus denotato [5]): de Rathnon [6]) ad Hunne, de Hunne ad Weggestapolon [7]) et inde ad Westerfle, de Westerfle ad Agastaldaburg [8]), de Agastaldaburg [9]) ad Stenere [10]) per silvam, et in alia parte Islę de Lovenem [11]) usque ad Erbeke, de Erbeke ad Suthempe [12]), et item ex alia parte Islę ad Ascete [13]), in proprium tradidimus et stabilivimus, eo scilicet tenore, ut nullus judex aut exactor, major aut [14]) minor persona, ullam potestatem habeat inde aliquid exigendi absque licentia episcopi, sed ut predictus presul ejusque successores de his supradictis regiis donis liberam dehinc potestatem habeat obtinendi, commutandi, precariandi vel quicquid sibi placuerit ad usum prenominatę ęcclesię inde faciendi. Et ut hęc regię nostrę donationis auctoritas stabilis et inconvulsa per succedentium momenta temporum maneat, hanc paginam inde conscriptam manu propria corroborantes, ut infra poterit videri, sigilli nostri jussimus impressione signari [15]). Signum domni Heinrici tercii regis invictissimi. Teodricus [16]) cancellarius vice Bardonis archicancellarii recognovi. Data X Kal. Septembris, anno Dominicę incarnationis MXLVI, indictione XIIII, anno autem domni Heinrici tercii ordinationis ejus XVIII, regni vero VIII. Actum Spire (in Dei nomine feliciter amen [17])).

---

1) D II „Chŏnradi." 2) D II „potestativa." 3) D II „Thaventre." 4) D II „Hamalanda." 5) D II „notato." 6) D II „derbatnon." 7) D II „Weicggestapolen." 8) D II „Bagastaldaburg." 9) D II „Bagastadburg." 10) D II „Stenhere." 11) D II „Louene." 12) D II „Suhtempe." 13) D II „Ascethe." 14) D II „vel." 15) D II „insigniri." 16) D II „Theodericus." 17) Aldus D II; „in Dei nomine feliciter amen" ontbreekt in ons HS.

52. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap in Drente.* 1046 *Mei* 22.

ITEM HEINRICI III DE TRENTE. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Si locis Deo dicatis quiddam [1]) beneficii juxta petitiones Dei servorum ex nostrę liber(ali)tatis [2]) munere conferimus, id nobis profuturum liquido credimus, et ad mortalem vitam temporaliter transigendam et ad ęternam féliciter obtinendam. Quapropter notum esse volumus omnibus Christi nostrique fidelibus, tam futuris quam presentibus, qualiter nos pro remedio animę nostrę parentumque nostrorum, necnon interventu et petitione dilectissimę conjugis nostrę Agnetis reginę, Traiectensi ęcclesię, sub honore [3]) sancti Martini constructę, atque Bernoldo, ejusdem sedis venerando presuli, comitatum, qui post obitum Gozlini [4]) ducis nostrę dicioni in Thrente [5]) visus est subjacere [6]), regia nostra benivolentia et auctoritate, cum omni integritate et utilitate [7]), que ad eundem pertinet comitatum, perpetualiter habendum tradidimus, ea videlicet [8]) ratione, ut presul prenominatus, quem etiam nostrę servituti satis famili(ari)ter [9]) invigilare agnovimus [10]), omnesque successores ejus eundem comitatum sic potestative teneant, ut neque ęomes, neque aliquis major aut minor persona posthac in illo comitatu potestatem exerceat aliqua(m) [11]) extra presulis prenominatę sedis licentiam, quia totum sibi [12]) concessimus quicquid utilitatis in illo habuimus. Et ut hęc nostrę regię concessionis auctoritas stabilis et inconvulsa per succedentium momenta [13]) temporum maneat, hanc cartam inde conscriptam manu propria, ut infra poterit videri, roborantes [14]), sigilli nostri impressione jussimus insigniri. Signum domni Heinrici tercii regis invictissimi. Theo-

1) D II „quicquam." 2) D II „liberalitatis"; ons HS: „libertatis." 3) D II lascht in: „quippe." 4) D II „Bohlini." 5) „in Thrente" ontbreekt in D II. 6) In plaats van „est subjacere" eene lacune in D II. 7) D II „cum utilitate et integritate." 8) „videlicet" ontbreekt in D II. 9) D II „familiariter." 10) D II „agnoscimus." 11) D II „aliquam." 12) D II „quoniam sibi." 13) D II „processum." 14) D II „corroborantes."

dricus cancellarius vice Bardonis archicancellarii [1]) recognovi. Data XI Kal. Junii, anno Dominicę incarnationis MXLVI, indictione XIIII, anno autem domni Heinrici tercii ordinationis ejus XVIII [2]), regni VIII. Actum Aquisgrani palatio in Dei nomine feliciter amen.

53. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Agridiocensis of Umbalaha.* 1042 *December* 13.

HEINRICI III DE COMITATU IN AMBALAHA SUB BERNO(L)DO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Si in amplificandis ęcclesiis temporalia bona regia nostra benivolentia donare studuerimus, pro perituris mansura, pro defectibilibus ęterna nobis comparare non dubitamus. Quapropter omnium Christi nostrique fidelium industria noverit, tam futurorum quam presentium, qualiter nos ob fidele et nobis acceptabile servicium Bernoldi [3]), sanctę Traiectensis ęcclesię pastoris, et ob remedium genitoris nostri, felicis memorię imperatoris Conradi [4]), et dilectę conjugis nostrę Cunehildis [5]) reginę, et ob nostrę utriusque vitę felicitatem, comitatum quendam, Agridiocensem [6]) sive Umbalaha [7]) dictum, ad sanctum Martinum regali auctoritate donavimus atque tradidimus, ea videlicet ratione, ut prenominatus episcopus ac successores sui de prefato comitatu, quem prius comes Ecrehardus [8]) obtinuit, liberam dehinc potestatem habeant obtinendi, prestandi vel quicquid illis placuerit inde faciendi, cum omnibus utensilibus, quę inde possunt [9]) provenire. Et ut hęc nostrę traditionis auctoritas stabilis et inconvulsa perenniter permaneat, hanc cartam inde conscriptam manu nostra, ut infra videtur, corroborantes, sigilli nostri jussimus impressione insigniri [10]). Signum domni Heinrici tercii regis invictissimi. Adelgerus cancellarius vice Bardonis archicancellarii recognovi. Data Idus Decembris [11]), indictione X, anno Dominicę incarna-

---

1) „archicancellarii" ontbreekt in D II. 2) Het volgende ontbreekt in D II. 3) D II „Pennonis." 4) D II „Chuonradi." 5) D II „Chŏnihildis." 6) D II „Agridiogen." 7) D II „Umbalahe." 8) D II „Eckehardus." 9) D II „poterunt." 10) D II „signiri." 11) Zoo leest D II ons HS.

tionis MXLII, anno autem domni Heinrici tercii ordinationis ejus XV, regni vero IIII. Actum Northuson feliciter amen.

54. *Keizer Hendrik III schenkt aan bisschop Bernold het voorrecht, om eene weekmarkt en eene jaarmarkt te hebben te Oldenzaal.* 1049 *Juli* 11.

ITEM HEINRICI III DE MERCATO IN ALDENSELE. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia Romanorum imperator augustus. Noverint quique sanctę ęcclesię nostrique fideles, tam futuri quam presentes, quia nos ęcclesiasticas res ob remedium animę nostrę desiderantes augendo dilatare, per interventum nostri thori et regni [1]) consortis Agnetis imperatricis [2]) auguste, necnon ob devotum famulatum nostri fidelis et dilecti Traiectensis ęcclesię episcopi Bernoldi, collaudavimus atque concessimus eidem episcopo et successoribus suis jus et potestatem habendi mercati rerum venalium per totum annum omni ebdomada in V feria, scilicet in loco, Aldensele [3]) nominato, in pago Tuente [4]) sito. Ad hoc prefati episcopi petitionibus secundum voluntatem ipsius satisfacientes, quotannis XI Kal. Novembris in eodem loco nundinas haberi permisimus in dedicatione ęcclesię, in honore sancti Plechelmi confessoris consecratę, precipientes quidem, ut duobus diebus ante dedicationem incipiant et post dedicationem duobus permaneant. Et ut hęc nostrę imperialis auctoritatis concessio firma et inconvulsa et presenti et futuro permaneat ęvo, hoc preceptum, inde nostro jussu conscriptum [5]), manu propria corroborantes, sigilli nostri impressione jussimus insigniri. Signum domni Heinrici tercii regis invictissimi, secundi Romanorum imperatoris augusti. (Winitherius

---

heeft: „Octob." Stumpf (Reichskanzler. II p. 184), die de afwijkende lezing van D II nog niet kende, noemt de lezing „Octob." onmogelijk, naar het schijnt omdat de kanselier Adelger eerst 8 November 1042 voorkomt. 1) D II „thori nostri ac regni." 2) „imperatricis" ontbreekt in D II. 3) D II „Audensele." 4) D II „Tuwente." 5) D II „scriptum."

cancellarius vice Bardonis archicancellarii recognovi [1]).) Data V Idus Julii, anno Dominicę incarnationis MXLVIIII, indictione II, anno domni Heinrici tercii regis, imperatoris secundi, ordinationis ejus XXI, regni quidem XI, imperii (autem [2])) III, in nomine Domini. Actum Aquisgrani palacio feliciter amen.

55. *Keizer Hendrik III schenkt aan zijnen getrouwen Anselm een goed in de villa Zevenaar in de gouw Hameland.* (1047—1056.)

In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia Romanorum imperator augustus. Omnium Christi nostrique fidelium, tam futurorum quam presentium, sollers noverit industria, qualiter nos, ob interventum et dilectionem contectalis nostrę Agnetis imperatricis, cuidam fideli nostro, Anselmo nomine, jugis servicii illius memores, tale predium, quale nos habuimus in villa, quę dicitur Subenhara, in pago Hamaland in comitatu Wecelonis comitis situm, cum omnibus suis pertinentiis, hoc est utriusque sexus mancipiis, areis, ędificiis, terris cultis et incultis, pratis, pascuis, compascuis, silvis, venationibus, molis, molendinis, aquis aquarumque decursibus, piscationibus, viis, inviis, exitibus et reditibus, cum banno et omni jure et utilitate, que nos habuimus, queque ullo modo scribi aut nominari potest, in proprium tradimus, ea videlicet ratione, ut prenominatus Anselmus de prefato predio liberam dehinc potestatem habeat tenendi, vendendi, commutandi vel quicquid sibi placuerit inde faciendi. Et ut hęc nostrę traditionis auctoritas omni ęvo stabilis et inconvulsa permaneat, hanc cartam, inde conscriptam, manu propria roborantes, sigilli nostri impressione jussimus insigniri.

56. *De vrije klerk Adolf schenkt met goedvinden zijner erfgename, Wicburga, abdis van Freckenhorst (bij Munster), aan de Utrechtsche kerk het goed Goor in het graafschap*

---

1) De tusschen haakjes geplaatste woorden ontbreken in ons HS., doch komen voor in D II. 2) Aldus D II; „autem" ontbreekt in ons HS.

Twente, terwijl bisschop Bernold hem in precarie geeft een tiend van 10 *Deventersche ponden in Twente en een tiend van* $7^1/_2$ *pond in Drente.* (1027—1054.)

BERNOLDI EPISCOPI DE REBUS ADOLFI MILITIS [1]). — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Ego Bernoldus, sanctę Traiectensis ęcclesię presul, notum esse cupio cunctis fidelibus, tam futuris quam modo presentibus, quod quidam ingenuus clericus nomine Adolfus, militis officio functus, quandam sui juris hereditatem, quam habuit infra comitatum Godescalci comitis, Tuente nuncupatum, id est Gore, tradidit sancto Martino cum convenientia heredis suę, Wicburgę abbatissę videlicet de Frikenhurst, per manum advocati sui Walonis, cum omnibus ad eundem locum pertinentibus, curtilibus, ędificiis, mancipiis, agris, pascuis, silvis, aquis aquarumve decursibus, quesitis et inquirendis, cum omni districtu, quicquid fratres ejus Liudolfus et Werinus ibidem in vita sua visi sunt habere in servicio et redditibus, et ipse Adolfus per successionem hactenus in sua potestate tenuit; postea in benivolentia prestiti ei in beneficium infra Tuente decimam decem librarum Dauentriensium, et infra Thrente decimam ad septem libras et dimidiam. Quod si forte alicui successorum nostrorum hęc precaria displicuerit et concessa prestare neglexerit, ipse prefatus Adolfus de suo, quod dedit, faciat quod velit. Acta sunt hęc juxta Gora in placito supranominati comitis, coram testibus quamplurimis. Et hęc traditio ut firma et inconvulsa in futurum permaneat, hanc cartam sigilli nostri impressione roborari jussimus.

57. *Koning Hendrik III bevestigt de broeders der kerken van St. Maarten en St. Maria in het bezit van al hetgeen in de gouw Lek en Ysel tot het domein behoort.* 1046 *Mei* 22.

HEINRICI TERCII DE LAKE ET ISLA SUB BERNOLDO [2]). —

1) In B op den kant met eene 14e eeuwsche hand: „scilicet Ghore."
2) In B het onjuiste opschrift: „De comitatu in Stavero sub Conrado."

In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Nosse cunctos sanctę Dei ęcclesię nostrique fideles ambimus, carissimum nobis Traiectensis ęcclesię presulem Bernoldum unacum venerabili ejusdem ęcclesię preposito Foccone [1]) nostram flagitare regalitatem, quatinus [2]) in nomine Domini, ad similitudinem pię memorię imperatoris augusti Heinrici, ad prefatam ęcclesiam, in honore sancti Martini confessoris Christi constructam et consecratam, quasdam fisci [3]) regalis proprietates dignaremur confirmare. Quorum obsecrationi pro ęterna libentissime obtemperantes remuneratione, totum, quod in pago Lake et Isla [4]) visum est ad regales pertinere manus, traditum commanentibus in eodem loco fratribus, in duobus scilicet monasteriis, uno quidem [5]) in honore sancti Martini dedicato, altero vero sanctę Dei genitricis Marię omniumque sanctorum (sub honore [6])) consecrato, nostra regali auctoritate confirmavimus [7]), eo tenore quo(d) [8]) deinceps fratres predictorum monasteriorum eadem predia in perpetuum ad serviendum Deo postestative teneant ,cum omnibus pertinentiis suis atque possessionibus, cum mancipiis utriusque sexus, agris, ędificiis, terris cultis et incultis, aquis aquarumque decursibus, pratis, pascuis sive compascuis, molis, molendinis, piscationibus, silvis, viis et inviis, cunctisque quesitis et inquirendis, hoc precepto perhenni jure confirmavimus in proprium [9]). Et [10]) hęc traditio nostrę auctoritatis ut firma [11]) et inconvulsa permaneat, hanc paginam inde conscriptam manu propria corroborantes, sigilli nostri impressione jussimus insigniri [12]). Signum domni Heinrici tercii regis invictissimi. Teodricus [13]) cancellarius vice Bardonis archicancellarii recognovi. Data XI Kal. Junii, anno Domini [14]) MXLVI, indictione XIIII [15]), anno vero [16])

---

1) D II „Focchone." B „Francone." 2) D II lascht in: „nos." 3) D II „visci." 4) D II „Ysla." 5) „quidem" ontbreekt in D II. 6) Aldus D II; „sub honore" ontbreekt in ons HS. 7) D II „confirmamus." 8) D II „quod." 9) D II „in proprium confirmamus." 10) D II lascht in: „ut." 11) D II „auctoritatis nostre firma." 12) D II „insigniri jussimus." 13) D II „Theodericus." 14) D II „Dominice incarnationis." 15) D II „XIII." 16) D II „autem."

domni Heinrici [1]) tercii ordinationis ejus XVIII, regni vero octavo. Actum Aquisgrani palacio.

58. *Koning Hendrik IV verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven.* (1056—1062 [2]).)

PRECEPTUM HEINRICI DE THRENTE SUB WILLELMO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Noverit omnium fidelium nostrorum, tam presentium quam et futurorum, industria, qualiter nos, ob amorem Dei et reverentiam sancti Martini, necnon ob interventum dilectę matris nostrę Agnetis imperatricis auguste, fidelis nostri Willihelmi Traiectensis ęcclesię pontificis voluntati et precibus libentissime annuentes, sicut per antecessoris nostri felicis memorię Heinrici secundi imperatoris augusti munificentiam ęcclesię Traiectensi, in honore sancti Martini constructę, concessum et stabilitum est, ita et nos ex hoc et in omne tempus regię auctoritatis precepto interdicimus, ut nullus comitum aliorumve quorumcumque hominum in pago, Thrente nominato, cervos, ursos aut apros, insuper bestias, quę Teutonice *helo* et *scelo* appellantur, venari absque prelibatę cathedrę pastoris permissu presumat. Volumus quoque firmiterque regalis edicto magnificentię precipientes jubemus, ut in eodem pago et universis finibus ejus adusque adjacentes cęteras regiones prefatę ęcclesię Traiectensi jus firmetur forestense, utpote nobis in nostris. Et ut hęc confirmationis nostrę auctoritas firmiorem obtineat vigorem, hanc cartam inde conscriptam manu propria corroborantes, sigilli nostri impressione jussimus insigniri.

---

1) Het volgende ontbreekt in D II. 2) De oorkonde is blijkbaar gegeven door koning Hendrik, die in 1056 optrad, tijdens de voogdij zijner in het stuk genoemde moeder Agnes, dus niet later dan 1062. Op 7 April 1059 en op Pascha (31 Maart) 1062 was de koning te Utrecht: denkelijk is dit charter en de drie volgende op een dezer beide dagen uitgevaardigd. Zij kunnen ook gegeven zijn in 1057, tegelijk met N°. 66.

59. *Koning Hendrik IV bevestigt de gift van een graafschap in Teisterbant, door keizer Conrad II aan de Utrechtsche kerk gedaan.* (1056—1062 [1]).)

ITEM HEINRICI [2]) DE COMITATU IN TESTERBANT SUB WILLELMO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Quoniam non dubitamus, multum proficere nostris animabus ęcclesiasticas res humanis augeri beneficiis, regalem decet personam minimum rennuere, cum ab aliquo fidelium suorum pro hac eadem re quid commonetur aut petitur facere, sed omni intentione commonita ac petita largiter adimplere. Quocirca omnium Christi nostrique fidelium universitati notum fieri volumus, qualiter Willihelmus, Traiectensis episcopus ęcclesię, quę est constructa in honore sancti Martini, obtulit regalitati nostrę quasdam auctoritates pię memorię avi nostri Conradi imperatoris augusti, in quibus continebatur, quod ipse quasdam res juris sui, id est comitatum in Testerbant, ad Traiectum sancto Martino et ejusdem sedis episcopo suisque successoribus cum omni utilitate, quę pertinet ad eundem comitatum, perpetualiter habendum traderet, ea videlicet ratione, ut nullus posthac in illo comitatu potestatem exerceret aliqua(m) extra presulis loci illius licentiam, quia totum sibi concessit quicquid utilitatis in illo habuit; et ut firmiora sese inibi haberent jura legalia, bannum statuit illi dare, quemcumque vellet ad regendum eligere. Ob firmitatem tamen rei, ut ista verius credantur, firmius recolantur, postulavit nos predictus episcopus, ut hujus donationis auctoritatem ad prefatam ęcclesiam dignaremur confirmare. Cujus petitionibus nos pro divinę retributionis desiderio et animarum patris nostri Heinrici et avi nostri Conradi imperatorum remedio, necnon ob interventum dilectę matris nostrę Agnetis imperatricis augustę, libentissime annuentes, eundem comitatum cum omni utilitate ad prefatam ęcclesiam jure perpetuo delegavimus et nostra regali auctoritate in proprium confirmavimus. Et ut hęc

---

1) Zie de noot bij de vorige oorkonde. 2) Met latere hand bovengeschreven: „IIII."

auctoritas nostra inconvulsa permaneat, manu nostra illam roboravimus et sigillo nostro insigniri jussimus.

60. *Koning Hendrik IV bevestigt de gift van het graafschap Drente, door keizer Conrad II aan de Utrechtsche kerk gedaan.* (1056—1062 [1]).)

HEINRICI IIII DE COMITATU IN THRENTE SUB WILLELMO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Nosse cunctos sanctę Dei ęcclesię nostrique fideles ambimus, carissimum nobis Traiectensis ęcclesię presulem Willihelmum nostram regalitatem flagitare, quatinus nos in nomine Domini ad similitudinem antecessorum nostrorum ad prefatam ęcclesiam, in honore sancti Martini confessoris Christi constructam et consecratam, fisci regalis proprietates, id est comitatum de Thrente, avi nostri, Conradi videlicet imperatoris, benivolentia eidem ęcclesię traditum, dignaremur confirmare. Cujus petitioni et nos pro ęternę retributionis desiderio et animarum patris nostri Heinrici et avi nostri Conradi imperatoris remedio, necnon interventu dilectę matris nostrę Agnetis imperatricis augustę libentissime obtemperantes, antedictum comitatum de Thrente ad prefatam ęcclesiam Traiectensem, sancto Martino et sedis illius episcopo suisque successoribus, cum omni utilitate et integritate, ad eundem comitatum pertinente, perenni jure in proprium delegavimus et nostra regali auctoritate confirmavimus. Et ut hęc auctoritatis nostrę confirmatio perpetuum obtineat vigorem, presentem paginam inde conscriptam manu nostra corroborantes, sigilli nostri impressione jussimus insigniri.

61. *Koning Hendrik IV bevestigt de gift van het domeingoed en den tol te Muiden, van de visscherij in de Almere en van goederen te Loenen, aan de rivier de Vecht en te Eck, door zijne voorzaten aan de Utrechtsche kerk gedaan.* (1056—1062 [2]).)

ITEM HEINRICI DE VILLA AMUDA. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia

1) Zie de noot bij N°. 58. 2) Zie de noot bij N°. 58.

rex. Si erga loca divinis cultibus consecrata bonam voluntatem habuerimus, id ad ęternam beatitudinem nobis profuturum liquido credimus. Quocirca omnium fidelium nostrorum, presentium scilicet ac futurorum, noverit industria, qualiter Willehelmus, Traiectensis ęcclesię venerabilis episcopus, quę est consecrata in honore sancti Martini, obtulit [1]) obtutibus nostris quasdam auctoritates constitutionis regum antiquorum, in quibus continebatur, quod ipsi ad prefatam ęcclesiam quasdam res juris sui in proprium concessissent, id est quicquid in villa Amutha habere videbantur, theloneum etiam, juste pertinens ad eandem villam, quod Waldgero jam olim in beneficium concessum fuerat, omnem vero piscationem in Almere, quam ad suam regalitatem habuerunt pertinentem; insuper etiam terram, quam Atto comes in Lona habuit, quinetiam quicquid in utraque parte fluminis, quod dicitur Feth, habere dinoscebantur, cum omni integritate, terris, silvis, aquis aquarumve decursibus, piscationibus, stagna etiam et lacus, quę ex eodem flumine Feth derivantur; de cętero terram, quam Atto in loco Eki habere videbatur et ad regale jus judiciario more pro sui ipsius commisso fiscata erat. Ob firmitatem tamen rei, ut ista verius credantur, fimius recolantur, postulavit nos predictus episcopus, ut antecessorum regum morem exequentes, hujuscemodi nostrę auctoritatis preceptum, ob amorem Dei et reverentiam sancti Martini, circa ipsam ęcclesiam fieri censeremus [2]). Cujus petitionibus et nos pro divinę retributionis desiderio et patris nostri Heinrici et avi nostri Conradi imperatorum remedio, necnon ob interventum nostrę dilectę matris Agnetis imperatricis augustę, libentissime acquiescentes, precipimus firmiterque jubemus, ut ab hac die ac deinceps, sicut antecessores nostri reges seu imperatores ęcclesiis Dei concesserunt, ita et per nostre regalitatis auctoritatem in omnibus prenominatis rebus prefatę ęcclesię sit concessum ac jure perpetuo delegatum. Et ut hęc auctoritas firmior sit, manu nostra illam firmavimus et sigillo nostro insigniri jussimus.

---

1) Ons HS. herhaalt „obtulit." 2) Ons HS. heeft: „cesseremus," met oude hand veranderd in: „censeremus."

62. *Koning Hendrik IV schenkt aan de Keulsche kerk den tol te Esserden (bij Rees) in de gouw Hetter* [1]). (1062—1065 [2]).)

In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Notum esse volumus omnibus Christi nostrique fidelibus, tam futuris quam presentibus, qualiter nos pro devoto servicio fidelis nostri Annonis Coloniensis archiepiscopi eidem Coloniensi ęcclesię, in honore sancti Petri principis apostolorum constitutę, quoddam theloneum in villa, que dicitur Escherde, in pago Hatteron et in comitatu Godescalci comitis sita, consensu et collaudatione ducis Oddonis, ad cujus jus idem theloneum ante pertinebat, donavimus, ea videlicet ratione ut predictus Anno archiepiscopus suique successores liberam potestatem amodo habeant de prefato teloneo tenendi, dandi, commutandi vel ad alium locum transferendi, seu etiam quicquid eis placuerit ad utilitatem dumtaxat inde faciendi. Et ut hęc regalis nostrę traditionis auctoritas nunc et per omne ęvum stabilis et inconvulsa permaneat, hanc cartam inde conscriptam, ut subtus cernitur, signantes et corroborantes, ut verius et certius habeatur, sigilli nostri impressione jussimus insigniri.

63. *Bisschop Willem erkent het recht van den abt van Echternach op de helft van verschillende kerken in Holland, door koning Karel aan St. Willibrord geschonken en door graaf Diederik III van Holland en zijne zonen in bezit genomen.* 1063 *December* 28.

CONVENTIO WILLELMI EPISCOPI ET REGINBERTI, AFTERNACENSIS ABBATIS, DE ECCLESIIS IN HOLLANT. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis hęc carta consignata et in sinodo confirmata, banno episcopali corroborata:

---

1) De gouw Hetter (Hettero) wordt ook in eene andere oorkonde van Hendrik IV genoemd: Lacomblet, Urkb. d. Niederrheins. I p. 134. Wellicht moet ook in onze oorkonde Hettero gelezen worden. 2) Deze oorkonde schijnt het best te passen in de dagen van het groote aanzien van aartsbisschop Anno van Keulen als voogd van koning Hendrik IV.

quam si quis sancto Willibrordo infringere voluerit, episcopi Traiectensis est banno confirmare, armis, quibus potest, defendere, ad communem utilitatem sancti Martini sanctique Willibrordi quibuscumque modis potest retinere. Notum sit omnibus in Christo fidelibus, tam presentibus quam futuris, qualiter ego Wilhelmus, sanctę Traiectensis ęcclesię licet indigne vocatus episcopus, per manus advocati mei Gerolfi, Reginberto, venerabili sanctę Afternacensis ęcclesię abbati, ejusque advocato Theodrico in sancta synodo recognovi mediam partem ęcclesiarum earum, que infra nominatę sunt, quarum matres, videlicet hę: Flardinge, Kiericwerve, Velsereburg, Heilegelo, Pethem, aliquando a Karolo et orthodoxis patribus aliis beato Willibrordo, patrono nostro ac primę sedis nostrę archiepiscopo, ad eandem ęcclesiam Afternacensem traditę fuerant, sed a Theodrico comite ac filio ejus Theodrico fratreque ejus Florentio invasę atque propter continuam bellorum seditionem, omni episcopali jure neglecto, in potestatem episcopi synodali auctoritate redactę fuerant, cum capellis infra nominatis: Harago, Sche, Rinesburg, Warmundé, Liethemuthon, Rinsaterwald, Asclekeruald, Agathenkyrica, Hemezenkyrica, Ascmannedilf, Spirnereuuald, Sloten, Ecmunde, Alcmere, Scirmere, Alisnen, Woggungen, Aldenthorp, Vronlo, quę neque in termino earum, quę modo matres sunt, quippe ubi neque consecratio neque terminatio ulla erat, neque ipsę consecratę erant, atque ideo omnis decima secundum constituta canonum in manibus episcopi erat. Ea scilicet conditione, ut idem venerabilis abbas omnesque ejus successores ad eandem ęcclesiam Afternacensem medietatem habeant earundem ęcclesiarum omnium, liberam ab omni servitio episcopali, neque circaturam neque oblationes episcopo neque servicium prepósito neque ad ędificandas sive consecrandas vel ad terminandas easdem ęcclesias ullum supplementum prebeant, neque ad synodum coacti veniant; ipsi ministros locare, qui suam partem colligant, ipsi presbiteros ponere, qui ad easdem ęcclesias serviant, similem cum episcopo potestatem habeant; ipsi in omni utilitate, que de eisdem ecclesiis provenire potest, sive in redemptione earum, sive in acquisitione decimarum, sive in compositione illati

dampni, excepto episcopali banno, in omnibus mediam partem accipiant; si quid vero culpa presbiterorum neglectum fuerit, nullum inde dampnum incurrant. Et ut hęc nostra conventio inconvulsa permaneat, ad petitionem utriusque advocati in sancta synodo bannum fecimus, paginam istam transscribi jussimus et ipsi subscripsimus. Signum Wilhelmi Traiectensis episcopi. Signum Gerolfi ejus advocati. Signum Reginberti Efternacensis abbatis. Signum Theodrici ejus advocati. Hi sunt testes: Ansfridus prepositus, Blidgerus prepositus, Lambertus prepositus, Liudolfus prepositus, Balduinus prepositus, Anselmus prepositus, Engilbertus et frater ejus Folcardus, Rotbertus, Heremannus et frater ejus Werenhere, Rodbertus, Herradus, Baldricus, Ascolf, Gomeno, Adalardus, Tiemo, Heremannus et frater ejus Gerhardus, Gerung, Hubertus, Rauengerus prepositus, Bezellinus, Fredericus, Adalbertus, Aluezo, Hezel, Ozelin, Werenger, Odolt, Winethere, Werenhere, Ostekin, Eueruuin. Ne quis autem hanc paginam falsam putet, eam sigillo nostro utrinque signavimus. Postremum vero ad majorem successorum fidem regali etiam auctoritate confirmari postulavimus. Si quis eam irritam facere....., iram omnipotentis Dei, sanctorumque patrum nostrorum, Martini, Willibrordi, omniumque simul sanctorum incurrat, et quod temptaverit numquam efficiat. Fridericus cancellarius vice Sigefridi archicancellarii recognovi. Data V Kal. Januarii, anno Dominicę incarnationis MLXIII, indictione II, anno autem ordinationis domni Heinrici quarti regis VIIII, regni vero VII. Actum Colonię in Dei nomine feliciter amen.

64. *Koning Hendrik IV schenkt het graafschap in Westfriesland en bij de Rijnmonden, benevens de abdij van Egmond aan de Utrechtsche kerk.* 1064 *April* 30.

REGALE PRECEPTUM HEINRICI IIII DE COMITATU IN WESTFLINGE. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Patrum nostrorum orthodoxorum exempla secuti, qui rebus suis ęcclesias Dei ędificaverunt, ędificatas non minus rebus ad fiscum regium pertinentibus quam propriis hereditatibus honora-

verunt, pensantes quoque benignum remuneratorem Deum, preciosaque commertia[1]), dum temporalibus mercamur ęterna, terrenis cęlestia, caducis in ęternum mansura; ęquum et honestum duximus, primitias adolescentię nostrę hujuscemodi studiis iniciare, ut vita longevior sit in tempore et tempora jocondiora in tranquilla pace. Unde notum esse volumus omnibus Christi nostrique fidelibus, tam futuris quam presentibus, qualiter nos ob remedium animę nostrę et pię memorię patris nostri Heinrici imperatoris augusti, interventu quoque et consilio fidelium nostrorum, scilicet Annonis Coloniensis archiepiscopi, Euerhardi Treverensis archiepiscopi, Adelberti Hammaburgensis archiepiscopi, Burchardi Haluerstedensis episcopi, Freterici Mimegartewrtensis[2]) episcopi, Gotefridi, Frederici, Gerhardi ducum, necnon et ob fidele servicium Welhelmi Traiectensis episcopi, comitatum omnėm in Westflinge et circa horas Reni, quem Theodricus comes habuit, cum omnibus, ad bannum regium pertinentibus, universisque ad eundem comitatum respicientibus, hoc est abbatia Ekmunde, utriusque sexus mancipiis, areis, ędificiis, agris, pratis, pascuis, terris cultis et incultis, aquis aquarumque decursibus, piscationibus, exitibus et reditibus, viis et inviis, quesitis et inquirendis, marcatis, monetis, theloneis, forestis, eidem sanctę Dei ęcclesię Traiectensi in proprium tradidimus, et in ęternum, omnium contradictione remota, possidendum concessimus. Et ut hęc nostra traditio stabilis et inconvulsa omni permaneat ęvo, hanc cartam inde conscribi, manuque propria corroborantes, sigilli nostri impressione jussimus insigniri. Signum domni Heinrici quarti regis. Sigehardus cancellarius vice Sigefridi archicancellarii recognovi. Data II Kal. Mai, anno Dominicę incarnationis MLXIIII, indictione II, anno autem ordinationis Heinrici quarti regis VIIII, regni vero VIII. Actum Werede in Dei nomine feliciter amen.

---

1) Er staat: „commentia", met latere hand veranderd in: „commertia." 2) Met eene hand der 14e eeuw daarboven: „i. e. Monasteiensis."

65. *Dietwin, bisschop van Luik, en Willem, bisschop van Utrecht, bevestigen de overeenkomst, tusschen hunne voorgangers Baldrik en Adelbold aangegaan, waarbij de eerste de kerken van Berg en Linne, in zijn bisdom gelegen, doch behoorende aan de Utrechtsche kerk, bevrijdt van alle servicium aan den bisschop, terwijl hem vergund wordt op het aan het Domkapittel van Luik (?) geschonkene goed Leinden* [1]) *eene kerk te stichten, waaraan de bisschop van Utrecht den daarbij behoorenden tiend schenkt.* 1057 *October* 30.

DE BERGA ET DE LINNA. — Pię memorię domnus Baldricus episcopus, omnibus modis hujus loci honori consulens et utilitati, cum in quodam predio suo, quod ipse fratribus nostris dederat, ęcclesia non esset, et episcopus Traiectensis, eo quod in suo episcopatu idem predium jaceat, decimam sibi vendicaret, conditionem subiit hujusmodi. Duas ęcclesias, pertinentes ad episcopatum Traiectensem, quarum alteri Berga nomen est, alteri Linna, sitas autem intra hujus parrochię terminos, has idem domnus Baldricus emancipavit et liberas reddidit ab omni servitio episcopali, quod deberent vel sibi vel successoribus suis. Quamobrem permissum est ei a predicto episcopo, domno vidilicet Adelboldo, ęcclesiam in illo predio construere, cujus nomen est Leinderkirca, ad quam ab ipso invitatus, eam consecravit, omnemque illam decimam, emancipatam et absolutam ab omni jure, quod vel ipse in ea habere vel successores sui habituri viderentur, ad eandem ęcclesiam episcopali auctoritate et perpetua immunitate determinavit, constituto tamen, ut servicium suum solveretur episcopo. Placuit autem successoribus eorum, domno Dietwino, item Traiectensi pontifici domno Wilhelmo, pię fraternitatis amore in unum coadunatis, conditionem illam renovare et in presente synodo in auribus cleri et populi publice recitare, (et ne [2])) res

1) Welk goed hier bedoeld wordt, blijkt niet. Er was een dorp Lindekerke (thans Groote Lindt) in de Zwijndrechtsche waard; doch dit is gewis niet bedoeld, daar het eerst in 1331 bedijkt werd. Blijkbaar heette niet het kerkelooze goed Leinderkirca, maar de daarop gestichte kerk.
2) Eene opene ruimte in ons HS.; ook in B.

apud successores in dubium et contentionem veniat, scripto firmatam memorię tradere posterorum. Testes: Gerardus, Godbertus, Godezo, Bernerus, Godescalcus, Humbertus archidiaconi; ex laicis: comes Emmo, Otto, Godefridus, Lambertus, Reginardus, Humbertus, Wigmannus, comes Unrûch, Heremannus, Warnerus, et quicumque synodo interfuere, tam clerici quam laici. Actum est hoc anno incarnationis Domini MLVII, indictione X. Ego Franco cancellarius recognovi. Data III Kal. Novembris, in ęcclesia sanctę Marię.

66. *Koning Hendrik IV bevestigt de privilegiën van vroegere koningen, waarbij de Utrechtsche kerk den domeintiend, de voogdij over hare mannen, tolvrijdom te Dorestad, Deventer en Tiel, en immuniteit verkrijgt.* 1057 *Februari* 21 [1]).

PRECEPTUM IMMUNITATIS HEINRICI IIII SUB WILLELMO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Si erga loca, divinis cultibus consecrata, bonam voluntatem habuerimus, id ad ęternam beatitudinem nobis profuturum liquido credimus. Quocirca omnium fidelium nostrorum, presentium scilicet ac futurorum, noverit industria, qualiter Willelmus, Traiectensis ęcclesię venerabilis episcopus, que est constructa in honorem sancti Martini et aliorum sanctorum, obtulit obtutibus nostris quasdam auctoritates constitutionis regum antiquorum, Pippini videlicet et Karoli bonę memorię imperatoris augusti, necnon Lŏdowici piissimi cęsaris ejusque ęquivoci, Zuentiboldi quoque et Cŏnradi, Ottonis quoque et Heinrici imperatorum, in quibus continebatur: quod ipsi ad prefatam ęcclesiam sancti Martini concessissent omnem decimam de mancipiis, terris, theloneis et de negocio vel de omni re, undecumque ad partem regiam censum jus fisci exigere videbatur; et ut homines ejusdem ęcclesię sub mundiburdio et tuitione ipsius ęcclesię consisterent, necnon et in ripis Dorestatu, Dauentrię, Tielę, universisque aliis locis, in ipso episcopatu consistentibus;

1) Indictie en regeeringsjaren bewijzen, dat niet 1056, maar 1057 bedoeld wordt. Kan hier de Paaschstijl gebruikt zijn?

ut nec bannum nec fredum aut conjectum, quod ab ipsis *giscot* vocatur, contingere aut exactare presumeret. Precipientes quoque firmiter jusserunt, ut nullus judex publicus neque quislibet ex judiciaria potestate aut procuratores reipublicę in ęcclesias aut loca vel agros seu reliquas possessiones, quas moderno tempore in quibuslibet pagis vel territoriis infra ditionem regni illorum juste et rationabiliter memorata tenet vel possidet ęcclesia, vel ea, quę deinceps jure ipsius sancti loci divina pietas voluerit augeri, ad causas audiendas aut freda exigenda, mansiones paratas vel faciendas aut fidejussores tollendos aut homines ipsius ęcclesię, tam ingenuos quam et servos, injuste distringendos neque ullas redibitiones aut illicitas occasiones requirendas, suis futurisque temporibus ingredi audeat vel ea, quę supra memorata sunt, pęnitus exigere presumat; et quicquid de prefatis rebus jus fisci exigere potest integrum eidem ęcclesię concesserunt, scilicet ut perpetuo tempore ei ad peragendum Dei servicium augmentum et sublementum fiat. Ob firmitatem tamen rei, ut ista verius credantur, firmius recolantur, postulavit nos predictus episcopus, ut prenominatorum regum morem exequentes, hujuscemodi nostrę auctoritatis preceptum, ob amorem Dei et reverentiam sancti Martini, circa ipsam ęcclesiam fieri censeremus. Cujus petitionibus et nos, pro divinę retributionis desiderio et remedio patris nostri Heinrici et avi nostri Cŏnradi imperatorum, qui hęc eadem preceptis suis confirmaverunt, necnon ob interventum nostrę dilectę matris Agnetis imperatricis augustę, libentissime acquiescentes, precipimus firmiterque jubemus, ut ab hac die ac deinceps, sicut in cęteris immunitatibus antecessores nostri vel imperatores ęcclesiis Dei concesserunt, ita et nos in omnibus rebus emunitatis sepedictę ęcclesię concedimus ac jure perpetuo delegamus. Et ut hęc auctoritas firmior sit, manu nostra illam firmavimus et sigillo nostro insigniri jussimus. Signum domni Heinrici quarti regis. Winitherius cancellarius vice Liudboldi archicancellarii et archiepiscopi recognovi. Data VIIII Kal. Martii, anno Dominicę incarnationis MLVI, indictione X, anno autem domni Heinrici IIII regis ordinationis III, regni I. Actum Werede in Dei nomine feliciter.

67. *Koning Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Staveren.* 1077 *October* 30.

DE COMITATU IN STAVERO SUB CONRADO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Lex est et jus gentium [1]), inimicos regis aperte deprehensos aperte communem [2]) totius regni persecutionem pati, ut, sicut perjurii infamia sunt exleges, ita bonorum suorum omnium fiant exhęredes [3]), insuper tam ipsi quam possessiones eorum [4]) regali sententię puniendi subjaceant; justum est enim, ut summa nequitia deprehensi summa [5]) vindicta multentur et regni dominum insequentes regni persecutionem patiantur. Hęc sententia principum nostrorum judicio super Ekbertum [6]), quondam marchionem, dicta [7]) est, ut quod in nos exercere non timuit in se recipiat, videlicet ut in regno partem non habeat, qui nos integro regno privare laborabat. Unde de bonis, justo judicio sibi ablatis, beato Martino, speciali Traiectensis ęcclesię patrono, cui fidelis noster Conradus episcopus [8]) presidet, comit(at)um [9]) quendam de Stauero in proprium tradendo firmavimus, firmando tradidimus, ea ratione ut idem Conradus episcopus eundem comitatum possideat suisque successoribus possidendum custodiat. Cujus traditionis testem cartam presentem scribi jussimus, quam, ut infra videtur, nostra manu corroboratam et sigilli nostri impressione insignitam [10]) omnibus seculis reliquimus [11]). Signum domni Heinrici quarti regis invictissimi. Gebehardus cancellarius recognovi. Anno Dominicę incarnationis MLXXVII, indictione I. Data III [12]) Kal. Novembris, anno autem domni Heinrici ordinationis [13]) XXIIII, regni XXII. Actum W(o)rmatię [14]) in Christi nomine feliciter amen.

---

1) In plaats van „lex est et jus gentium" eene lacune in D II. 2) D II „communi." 3) In plaats van „omnium fiant exheredes" eene lacune in D II. 4) D II „ipsorum." 5) In plaats van „summa" eene lacune in D II. 6) D II „Eggebertum." 7) D II „data." 8) D II „Cuonradus pontifex." 9) D II „comitatum." 10) In plaats van de woorden „testem cartam" tot hiertoe is er in D II eene lacune. 11) D II „relinquimus." 12) In plaats van „Data III" eene lacune in D II. 13) D II „ordinationis domni Henrici quarti regis." 14) D II „Wormatie"; in plaats van „in Christi nomine" eene lacune.

68. *Keizer Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Oostergo en Westergo in Friesland.* 1086 *Februari* 7.

ITEM CUJUS SUPRA DE COMITATU IN OSTROGOWE ET WESTROGOWE. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia tercius Romanorum imperator augustus. Universis Dei nostrique fidelibus, tam futuris quam presentibus, notum esse volumus, qualiter nos Ekberto marchioni rebellionem, quam ipse adhuc puer cum cęteris Saxonibus adversum nos exercuerat, cum ad requirendam gratiam nostram humiliatus fuisset, respectu ętatis ejus et consanguinitatis, qua nos contingebat, indulsimus, sua sibi misericorditer restituentes et alia superaddere meditantes. Qui denuo non ratione, non aliqua inductus vel justa vel probabili causa, sed solo superbię spiritu elatus, contra pietatem, justiciam, fidem et facta nobis sacramenta fidelitatis, non solum honorem, sed et vitam nostram impugnare conatus est, adeo ut recon(ci)liatos nobis Saxones et Turingos quoscumque potuit adversus nos concitaret et erecto vexillo Saxoniam [1]) et Turingiam, nobis quam obtinere juraverat, prohiberet. Ob ejusmodi culpam illius comprovinciales, tam Saxones quam Turingi, cum cęteris principibus nostris coram nobis ex jure gentium inde sententiam proferentes, ipsum, sicut manifestum hostem regni et imperii Romani, persequendum censuerunt, predia vero ejus et quę a nobis habuerat beneficia imperiali nostrę ditioni ac potestati adjudicaverunt. Ex eisdem beneficiis beato Martino ad ęcclesiam Traiectensem, tum pro remedio animę nostrę, tum ob fidele servicium dilecti nostri Cŏnradi ejusdem sedis episcopi, quendam comitatum Fresię, nomine Ostrogowe et Westrogowe, cum omni jure et utilitate, quam Eggebertus in hoc comitatu habuit, in proprium tradidimus, cujus nostrę donationis auctoritas ut in perpetuum stabilis et inconvulsa permaneat, hanc cartam inde conscribi, quam, sicut infra apparet, manu nostra roborantes, sigilli nostri impressione jussimus insigniri. Signum domni Heinrici tercii Romanorum [2]) imperatoris augusti. Heremannus cancel-

1) Ons HS. heeft: „Saxogiam." 2) Ons HS. heeft: „Romonorum."

larius vice Wezelonis archicancellarii recognovi. Data VII Id. Februarii, anno ab incarnatione Domini MLXXXVI, indictione VIIII, anno autem domni Heinrici imperatoris regni quidem XXXI, imperii vero II. Actum in villa Thuringe, que dicitur Wehemar, presente domni Heinrici imperatoris exercitu, mox ut in Eggebertum fuerat judicium pronunciatum. In Christi nomine feliciter amen.

69. *Keizer Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk op nieuw het graafschap Westergo en Oostergo in Friesland, dat hij vroeger aan markgraaf Ekbert teruggegeven had.* 1089 *Februari* 1.

HEINRICI IIII DE HOSTROGOWE ET WESTROGOWE. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia Romanorum imperator augustus. Regum vel imperatorum persona sicut inter homines est altissima, ita ad deponendum vel judicandum hominibus est periculosissima; quod considerantes sancti patres, regum vel imperatorum persecutores, sicut Dei ordinationi resistentes, inremediabili penę decreverunt subjacere, altitudini [1]) reatus comparantes altitudinem vindictę, vix et non nisi multum pęnitentibus relinquentes spem venię in futuro, quam negant in presenti seculo. Quorum sententiam Ekbertus [2]), quondam marchio, non timuit, dum in nostram et depositionem et mortem consilium et auxilium Saxonibus et aliis nos persequentibus dedit, non recordatus, quod noster miles, marchio et consanguineus, et quod majus est noster juratus fuit. Nos autem consanguinitatis memores simulque puericię ejus parcentes, nullam vindictę vicem ei [3]) rependimus, sed pęnitentem statim recepimus et omnia sua, quę lege perdiderat, ex gratia sibi reliquimus, et ne denuo in nos peccaret credidimus. Ille vero hac de spe nos ejecit, quia mox, ut Saxoniam de Roma revertentes intravimus, eundem marchionem, quem prediximus, tanto crudeliorem quanto occultiorem inimicum invenimus. Qui enim nobis venientibus cum exercitu verbis pacificis amicum (se [4])) mentitus fuit; recedente a nobis

1) Aldus D II; ons HS. heeft: „altitudinem." 2) D II „Eggebertus." 3) „ei" ontbreekt in D II. 4) Aldus D II; „se" ontbreekt in ons HS.

exercitu, sicut in terra pacificata, manentibus statim inimicus indicio Judę apparuit, dum nos nil mali timentes imparatos occidere voluit. Quod ubi compertum habuimus, quod faciendum erat fecimus, videlicet nos cum nostris Saxoniam relinquentes ad alia regna nostra transivimus, velociterque collecto exercitu copioso Saxoniam intraturi prius Duringiam [1]) intravimus, ubi congregati principes Saxonię et Thuringię [2]) et aliorum regnorum in loco, qui dicitur Wehemar [3]), Ekgeberti [4]) predicti, quondam marchionis, omnia bona nostrę potestati adjudicaverunt, dicentes regni vastatorem et in regno regnantis domini sui persecutorem regni bonis recte privari debere, ipsumque a regni finibus [5]) persequendum fore. Quorum justo judicio confirmationem asstipulantes, bona ejus in nostram potestatem accepimus, de quibus comitatum quendam in Fresia, qui vocatur Westrogowe et Ostrogowe [6]), sancto Martino ad ęcclesiam Christi ejusque nomini in Traiecto dicatam, sub confirmatione cyrographi nostri firmando tradidimus, tradendo firmavimus, pro amore Domini Ihesu [7]) ejusque dilecti confessoris Martini, et pro petitione ac servicio dilectissimi ac fidelissimi nostri Cŏnradi [8]), ejusdem ęcclesię episcopi. Dolens ergo Ekbertus [9]), idem quondam marchio, se privatum comitatu tanto, pęnitentia ductus, per principes nostros nobis mandavit multumque supplicavit, ut eundem comitatum sibi redderemus tali tenore, ut numquam eum nobis infidelem sentiremus et per eum regni principes dispersos in unitatem cogeremus. Quod ita verum sperantes, comitatum, quem prediximus sancto Martino dedisse, invito episcopo Cŏnrado reddidimus Ekberto [10]), cui in Saxonia vel in Duringia commisimus omnia nobis servanda, ut intrantibus vel exeuntibus nobis cuncta forent prospera. At ille, statim ut de [11]) Saxonia exivimus, ad antiquam perfidiam

---

1) De woorden van „Saxoniam relinquentes" tot hiertoe ontbreken in D II: er is slechts eene kleine opene ruimte gelaten. 2) D II „Duringie." 3) D II „Wnemar." 4) D II „Eggeberti." 5) D II „fidelibus." 6) D II „Westergowe et Ostergowe." 7) Met latere hand daarboven: „Ihesu"; evenzoo in D II. 8) D II „Chuonradi." 9) D II „Eggebertus." 10) D II „Chuonrado reddimus Eggeberto." 11) „de" ontbreekt in D II.

revertitur, omnia nobis impedimenta machinatur. Iterum ergo in Saxoniam reversi sumus [1]), ubi collecti principes Ekbertum [2]) fugientem, nec pro justicia nec pro misericordia satisfacere volentem, prescripto judicio dampnaverunt. Nam Sigefridus, Ottonis quondam ducis filius, Ekbertum [3]), ut publicum regni hostem et domini sui imperatoris inimicum, persequendum judicavit [4]); Heinricus autem marchio suique equales marchia aliisque bonis suis privari debere Ekgebertum [5]) eundem judicaverunt, sibique ablata nostrę potestati assignaverunt, presentibus ibi, videlicet Quitilineburg [6]), regni principibus assensumque prebentibus: Hardwigo Mageburgensi [7]), Liemaro Hammaburg(ens)i [8]) archiepiscopis, Erphone Monasteriensi, Guntero Numburgensi [9]), Volmaro Mindensi, Hemezone Halberstedensi [10]), Utone Hildinesheimensi [11]), Wernhero [12]) Merseburgensi episcopis, Roberto [13]) Babenbergensi episcopo; laicis: Diemone, Diederico [14]), Ottone, cęterisque fidelibus nostris, diversarum dignitatum nomina sortientibus. Sed nos adhuc expectantes, castella ejusdem Ekgeberti [15]) obsedimus, magis respectu ad nos eum [16]) recolligendi quam de nobis repellendi. Ille vero apposuit iniquitatem super iniquitatem, ausus contra nos levare gladium et [17]) erecto vexillo nos impugnando, quod Deus permisit, in nos et in [18]) nostros commisit, qui etiam episcopum et alios clericos trucidavit, quod jam non tantummodo [19]) bonis suis sed etiam vita [20]) privari meruit. Unde auferentes ei omnia bona sua sine spe recuperandi, comitatum, quem Ekberto [21]) juste ablatum sancto Martino Traiectensi dedimus, sancto Martino postea injuste [22])

---

1) D II „fuimus." 2) D II „Eggebertum." 3) D II „Eggebertum." 4) Aldus D II; ons HS. heeft: „judicaverunt." 5) D II „Eggebertum." 6) D II „Quitelineburc." 7) D II „Hartwigo Magedebursi." 8) Met latere hand in ons HS. veranderd: „Hammaburgensi"; zoo ook D II. 9) D II „Gunthero Nuinburgensi." 10) D II „Haberstatensi." 11) D II „Hildenesheimensi." 12) D II „Wernnero." 13) D II „Ruoperto." 14) D II „Difmone, Ditderico." 15) D II „Eggeberti." 16) D II „eum ad nos." 17) De woorden na „Ille vero" tot hiertoe ontbreken in D II; er is eene halve regel opengelaten. 18) „in" ontbreekt in D II. 19) „tantummodo" ontbreekt in D II. 20) In plaats van „etiam vita" eene lacune in D II. 21) D II „Eggeberto." 22) D II „juste."

ablatum Ekberto [1]) reddidimus, nunc et in eternum Ekberto [2]) justissime ablatum sanctoque [3]) Martino Traiectensi redditum, Cŏnrado [4]) Traiectensi episcopo suisque successoribus episcopis perpetualiter tradidimus, ea ratione ut nullus successorum nostrorum regum vel imperatorum nec nostra ipsissima persona, etiam si velimus [5]), nullo modo Traiectensi ęcclesię umquam [6]) auferre possimus. Cujus rei testem hanc cartam [7]) scribi jussimus, quam, ut infra videtur, manu propria corroboratam [8]) nostrique sigilli impressione [9]) insignitam, omnium seculorum noticię reliquimus. Signum domni Heinrici tercii Romanorum imperatoris augusti. Heremannus cancellarius vice archicancellarii recognovi. Data est autem Kal. Februarii, anno Dominicę incarnationis MLXXXVIIII, indictione XII, anno ordinationis domni Heinrici XXXV, imperii quidem VI. Actum Ratispone in Dei nomine feliciter amen.

70. *Gravin Adelheit, dochter van graaf Everhard en echtgenoote van Hendrik, schenkt aan de St. Maartenskerk te Utrecht en aan bisschop Conrad het goed Ortina* [10]), *en ontvangt het in beneficium en daarbij in precarie de hoeven Weurd bij Ewijk en Wadenoien bij Tiel.* (1075—1099 [11]).)

TRADITIO ATHELEIDIS COMITISSE DE ORTINA. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Sciant omnes Christi fideles, tam futuri quam presentes, quod Adelheit comitissa, co-

---

1) „Ekberto" ontbreekt in D II. 2) D II „Eggeberto." 3) D II „sancto." 4) D II „Chuonrado." 5) In plaats van „si velimus" eene lacune in D II. 6) In plaats van „umquam" eene lacune in D II. 7) D II „cartam hanc." 8) D II „roboratam." 9) Al het volgende ontbreekt in D II. 10) Onder Ortina wordt gewoonlijk verstaan Orten bij 's Hertogenbosch. Doch deze oorkonde past niet goed in de toestanden aldaar. (Zie: Bondam, Ortensche verwikkelingen. p. 11 vlg.) Ik vestig daarom de aandacht op het gehucht Orden bij Apeldoorn, waar de door bisschop Conrad zelven te Utrecht gestichte St. Mariakerk goederen bezat. 11) Conrad was in de aangewezene jaren bisschop van Utrecht; daar de in 1081 gestichte vijfde Utrechtsche kapittelkerk van St. Maria niet genoemd wordt, is de oorkonde denkelijk ouder dan dit jaar.

mitis Euerhardi filia, ob remedium animę suę ac mariti sui Heinrici parentumque suorum, per manum Heremanni, quem ab imperatore advocatum acceperat, tradidit ęcclesię beati Martini in Traiecto super altare ipsius atque Conrado episcopo predium suum, Ortinam nominatum, cum omnibus appendiciis, hoc est mancipiis, areis, ędificiis, pratis, pascuis, terris cultis et incultis, silvis, venationibus, aquis aquarumque decursibus, piscationibus, exitibus et reditibus, quesitis et inquirendis, et cum omni utilitate, quę inde provenire poterit; servientes autem, ad idem predium pertinentes, ibidem in presentia sua fecit jurare sancto Martino fidelitatem et episcopo Conrado, concessa eis lege, qualem habent meliores in tota familia sancti Martini servientes. Post hęc statim datis manibus episcopo facta est ipsius atque predictum predium ab eo in beneficium recepit, dans ei XII denarios Tielensis monetę, in signum quod idem predium jam non esset suum, sed ęcclesię proprium; interposita est autem conditio hujusmodi, ut nulli episcoporum umquam liceat idem predium alicui dare in beneficium. Domnus vero Conradus episcopus comitissę dedit in precariam duas curtes, Verdam scilicet in Batue, juxta Awich sitam, et Waticam, prope Tielam positam, cum omni utilitate, qua ipse antea ibi usus fuerat, et cum domo lapidea; IIII prebendas Traiecti apud sanctum Martinum, sanctum Bonifacium, sanctum Petrum, sanctum Johannem, ita ne subtrahantur ei, sive presens sive absens fuerit; ipsa vero comitissa tres libras denariorum, quas censuales in Ortina solvunt, ad predicta monasteria singulis annis fratribus dari constituit. Cui si quis episcoporum de his, quę concessa sunt, aliquid abstulerit, potestatem habeat ipsa recipere sua. His omnibus absque omni contradictione peractis, episcopus banno interdixit, ne quis sive de bonis ęcclesię a comitissa traditis, sive de his, quę comitissę concesserat, se intromitteret ac violenter in suos usus redigeret; quicumque vero hoc presumeret banno suo subjaceret, atque omnipotentis Dei et sanctorum omnium contra se iram sentiret. Ut autem omnia firma et inviolata permaneant, interfuere testes idonei: Rogerus de Malsena, Heremannus de Merehem, Theodricus de Herlar

et filius ejus Poppo, Heimericus de Mera, Gerung de Asspera, Johannes de Impla, Winimarus et frater ejus Adelardus, filii Adalardi, Rotgerus de Drutena, Albero de Batenburg, Theodricus de Batenburg, Albertus de Essuic, Theodricus frater ejus, Lambertus de Isendra, Werenbertus de Oia, Giselbertus de Medela, Halbertus de Buxtem, Rodulfus de Batenburg, Willelmus de Flagence, Snellardus de Gamerthe, Hamulgerus de Riswic.

71. *Keizer Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Islegowe (Salland?).* 1086 *April* 3.

HEINRICI IIII DE COMITATU ISLEGOWE. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia Romanorum tercius imperator augustus. Universis Dei nostrique fidelibus, tam futuris quam presentibus, notum esse volumus, qualiter nos marchionem Ekbertum post priorem rebellionem, quam ipse adhuc puer cum cęteris Saxonibus in nos exercuerat, gratiam nostram requirentem, data venia ad nos benigne recepimus, receptum omnino sicut filium amplexi sumus, magis videlicet ętati ejus et consanguinitati condescendentes quam impietatis facta pensantes. Deinde cum universa Turingia et Saxonia nobis reconciliata obędire cępisset, ecce de improviso adoptivus ille noster filius Ekbertus, quasi ex ipso dilectionis nostrę sinu prosiliens, arma corripuit, pietate, fide, legibus et sacramentis suis promiscue violatis, Saxones et Turingos quoscumque potuit in societatem furoris ac sceleris attrahens, absque omni justa vel probabili causa non solum exinanire dignitatem nostram, sed et vitam erecto vexillo moliebatur extinguere. Ob hujusmodi culpam comprovinciales ejus Saxones et Turingi, presentibus nobis ac principibus nostris, in ipsum judiciario ordine quesitam sententiam proferentes, eum sicut manifestum inimicum imperii nostri persequendum censuerunt, predia vero et quę a nobis tenuerat beneficia nostrę ditioni ex jure gentium et consensu omnium, qui aderant, adjudicaverunt. Ex eisdem bonis nos comitatum quendam nomine Islegowe cum omni jure et utilitate, quam Ekbertus exinde habuerat, tum pro remedio animę nostrę

tum ob fidele servicium dilecti nostri Conradi Traiectensis episcopi, beato Martino ad ęcclesiam Traiectensem in proprium tradidimus. Cujus donationis auctoritas ut in perpetuum stabilis et inconvulsa permaneat, hanc cartam inde conscribi, quam, sicut infra apparet, manu propria roborantes, impressione sigilli nostri jussimus insigniri. Signum domni Heinrici tercii Romanorum imperatoris augusti. Heremannus cancellarius vice Wezelonis archicancellarii recognovit. Data III Non. Aprilis, anno Domini MLXXXVI, indictione VIIII, anno autem domni Heinrici regni quidem XXXI, imperii vero III. Actum Ratisbone in Christi nomine feliciter amen.

72. *Bisschop Conrad schenkt aan de St. Maartenskerk een hem toebehoorend grondstuk* [1]), *waarvan Rotbertus en zijne opvolgers, die het in erfelijk bezit hebben, jaarlijks op St. Maartensdag* 3 *onsen Utrechtsch geld als cijns zullen betalen voor het jaargetijde van den bisschop.* 1081 *October* 29.

CONRADI EPISCOPI DE TERRA SUI JURIS. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Ego Conradus, Traiectensis episcopus, ob spem futurorum et animę meę respectum, terram mei juris sancto Martino dedi et fratribus; sed quoniam eadem terra noviter parum utilis per Rotbertum accrevit, ejus expensę aliquid providimus et labori. Constituimus enim, ut eandem terram Rodbertus in sua vita et post eum obtineant quos voluerit successores, nullamque redemptionem, requisitionem, servicium et exactionem, nisi trium unciarum Traiectensis monetę persolvant censum, sitque singulis annis idem census in festo sancti Martini nostrum memoriale et remedium peccatrici animę. Itaque ne quis hoc infringere temptaverit, sigilli nostri impressione istud manuscriptum confirmavimus, ita ut fratres eandem scripturam in libro vitę retineant, et ipsi successores hoc manuscripto, si necesse est, tueantur se in testimonium, quoniam, si quid per oppressionem ex-

1) Waar dit goed gelegen was, blijkt niet: het necrologium van den Dom en de rekeningen der Kleine kamer geven geen licht.

torquebitur ab eis, tunc eorum arbitrio relinquimus eundem censum reportari ad episcopum. Facta est igitur hęc traditio anno Dominicę incarnationis MLXXXI, indictione IIII, anno Heinrici quarti regis XXV, episcopatus autem Conradi VI, IIII Kal. Novembris, Traiecti in Christi nomine feliciter, sub auctoritate cleri et populi; presentibus: preposito Luidolfo, et Egiberto decano, et Siccone et Tietboldo, Wezelino decano, cęterisque fratribus, et comite Rodberto, Werenhero comite, Stephano de Oge, Giselberto, Arnoldo, Ansfrido sculteto, Athelboldo, Alberone, Folcquino, Imilino.

73. *Bisschop Burchard verdeelt het goed tusschen Lek en Linge tusschen de kapittelen van St. Maarten en St. Bonifacius, Arnold van Rothe en Alvaradis, weduwe van Hendrik van Kuch, die daarover langen tijd in geschil waren, en schenkt aan de beide kapittelen den cijns, den tiend en het gerecht aldaar en het recht om er eene kerk te stichten.* 1108 *Augustus* 9.

BURCHARDI EPISCOPI DE PREDIO INTER LECCAM ET LIGNIAM. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis et in honore sancti Salvatoris, sancti Martini et omnium sanctorum. Cum discordię seminatores prophetica Deus asseratur attestatione detestari, multo magis ab eodem pacis auctore credendum est concordię emulatores approbari. Ego igitur Burchardus, Dei misericordia episcopus, quia de predio, quod inter Leccam et Ligniam flumina situm est, non minimas litium flammas, diutissime ad meum tempus usque deductas, inter duas congregationes sancti Martini et sancti Bonifacii et inter Arnoldum de Rothe et Heinricum de Kuch ipsorumque cohęredes invaluisse consideravi, ut illas extinguerem, meorum fidelium, tam clericorum quam laicorum, quanto ullum sanius inveniri potuit, inii consilium. Facta itaque ejusdem divisione predii, sub hujus probata conditione consilii: postquam quid his duabus ęcclesiis et Arnoldo de Rothe et Alvaradi viduę Heinrici de Kuch jam mortui determinatum est deberet contingere, ego cum earundem ęcclesiarum, Rodolfo scilicet sancti Martini, Heremanno vero sancti

Bonifacii prepositis, per manum Willelmi legitimi mei advocati, idemque Arnoldus et eadem Alvaradis cum ipsorum, ut dictum est, coheredibus, quicquid nobis cum eis ipsisque nobiscum disconvenerat invicem exfestucavimus, facta inter nos et ipsos firma et immutabili ejusdem predii disjunctione. Ego vero, et respectu retributionis divinę, et ea, quam eidem ęcclesię in hoc predio antiquitus habuerant, justicia exigente, censum, decimam et omnem secularem justiciam, cum omnibus, quę de cultis et incultis postmodum possent ibidem provenire, ad has duas ęcclesias in perpetuum usum predictorum prepositorum contuli et fratrum earundem congregationum; insuper hanc eis concedens potestatem, ut ubicumque in hoc predio ibi eligerent matrem ęcclesiam et ab omni episcopali jure liberam ędificarent. Quod ut ratum maneat et stabile, cartam et sigillo confirmavi, et hos fideles testes adhibui: prepositos Rodulfum sancti Martini, Heremanum sancti Bonifacii, Ansfridum sancti Petri, Rodulfum de Aldensele; canonicos sancti Martini: Albertum, magistrum Lanbertum, Blidgerum, Lvzonem; sancti Bonifacii: Razonem, Dodonem, Theodricum; laicos liberos: Willelmum advocatum, Giselbertum de Werdere, Frethericum de Hauekesdret, Theodricum de Traiecto, Giselbertum de Welle, Hubertum de Utwic, Heremannum Uisc, Gerardum de Oie, Hezelonem de Helmund, Hugonem de Uorne, Razonem et fratrem ejus Wezelonem de Treth, Gerardum de Puueke; servientes: Galonem, Ansfridum Knif, Gerfridum, Lantfridum, Gelpradum, Ensfridum de Muthen, Wlfgerum, Ludbertum, Werenboldum. In omnium istorum presentia nulli penitus, comiti nec advocato, in supradicto predio et ipsius cultoribus aliquam concessi potestatem, nisi tantum harum ęcclesiarum prepositis et suis quos ibi constituerint villicis. Actum est publice anno Domini MCVIII, indictione I, V Id. Augusti, sub regno Heinrici quinti, presidente sanctę Romanę ęcclesię Paschale.

74. *Mathilde, weduwe van keizer Hendrik V, schenkt aan de St. Maartenskerk het goed Richterich (bij Aken* [1]*), om uit*

1) Vgl. Lacomblet, Urk.b. d. Niederrheins. I p. 283: „Ricterka."

de opbrengst verschillende uitdeelingen te doen voor de zielsrust van haren gemaal. 1125 *Mei* 26.

MATHELDIS REGINE DE RICHTERKO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Matheldis Dei gratia Romanorum regina. Quę ęcclesiis et Deo famulantibus conferuntur, conferentibus ad ęternam retributionem proficiunt. Hoc ego Matheldis considerans, tradidi sancto Martino proprietatem, quę dicitur Richterko, cum omni utilitate et appendiciis, sicut dominus meus imperator et ego hereditaria possessione habuimus sancto Martino in Traiecto pro remedio animę dilecti domini mei imperatoris Heinrici, cujus viscera ibidem sepulta sunt in tumulo, quo et atavi ejus Conradi imperatoris intestina condita sunt, ad perpetuam memoriam eorundem imperatorum et meę peccatricis animę. Ea conditione ut perpetua observantia hęc inde exhibeantur: jugiter die ac nocte lumen cerę ad idem sepulchrum in medio choro permaneat, ęcclesiis canonicorum, scilicet beati Petri, sancti Johannis, sanctę Marię, elemosina in anniversario dilecti domini mei imperatoris conferatur secundum arbitrium episcopi et priorum ęcclesię, et quicquid superfuerit habeant canonici sancti Martini duas partes in eodem anniversario, et terciam partem canonici sancti Bonifacii. Ut autem hęc traditio nostrę auctoritatis rata permaneat, hanc paginam inde conscriptam manu propria roborantes, sigillo nostro insigniri jussimus. Signum domni Heinrici quinti imperatoris invictissimi. Philippus cancellarius vice Adelberti archicancellarii recognovi. Data VII Kal. Junii, anno Domini MCXXV, indictione III, anno autem domni Heinrici quinti regni quidem XXVI, imperii vero XV. Actum est apud Wachoningon.

75. *Keizer Hendrik V bevestigt de kerken van St. Maarten en St. Maria in het bezit van de gouw Ysel en Lek, bepaaldelijk ook van den cijns en het gerecht aldaar.* 1122 *Mei* 26.

HEINRICI II DE ISLA ET LAKE [1]). — In nomine sanctę et

1) Met latere hand in ons HS. veranderd aldus: „Heinrici V de Isla et Lake contra Vuilhelmum comitem."

individuę Trinitatis. Heinricus divina favente gratia [1]) Romanorum imperator augustus. Quę a predecessoribus nostris pię memorię imperatoribus sive regibus sanctis ęcclesiis Dei [2]) collata sunt et postea imminuta sive neglecta comperimus, decet regalem justiciam ea supplere et restaurare ob spem ęternę remunerationis, et hoc acceptabile credimus coram Deo et hominibus. Quia igitur ex antiquis primum ęcclesiarum munimentis, deinde renovantibus et confirmantibus hoc ipsum paginis et sigillis suis pię memorię imperatore augusto Heinrico secundo et avo nostro Heinrico tercio, totum, quod in pago est Isla et Lake [3]), cognovimus regali munificentia traditum duobus monasteriis in Traiecto, uni in honore sancti Martini, alteri in honore sanctę Dei Genitricis Marię omniumque sanctorum dedicato, placuit nobis eandem piorum regum traditionem regali (nostra [4])) auctoritate [5]) confirmare [6]), hoc addentes, ut quod a Willelmo [7]) comite [8]) ejusque predecessoribus aliquibus [9]) violenter usurpatum est, amodo supradictis ęcclesiis [10]) stabili et perpetua regalitatis nostrę [11]) traditione inconvulsum permaneat; scilicet ut, sicut terra et homines et census [12]) ad predictas ęcclesias attinent, ita omnis justicia ad prepositos earumdem ęcclesiarum et villicos eorum pertineat, et nullus ibi comes vel advocatus preter prepositos sit, sed omnis justicia ad illos pertineat, sive in furtis sive in aggeribus sive in bellicis navibus, quod vulgo *silinc* vocantur, vel quibuscumque aliis negociis, ad seculare placitum pertinentibus. Notum quoque sit omnibus regni fidelibus, quod idem Willelmus [13]) comes in presentia nostra in ipsa civitate Traiect(ens)i [14]) contra nos bello et armis manum levavit,

---

1) D II „Dei gratia." Evenzoo de tweede maal. 2) D II „Dei ecclesiis." 3) D II „Lacke." Evenzoo de tweede maal. 4) Aldus D II; „nostra" ontbreekt in ons HS. 5) „regali auctoritate" ontbreekt de tweede maal in D II. 6) Al het volgende van de oorkonde ontbreekt in het eerste afschrift in D II. 7) D II (de tweede maal) „Wilhelmo." 8) Eene lacune (de tweede maal) in D II. 9) D II (de tweede maal) „a quibus." 10) De 6 laatste woorden ontbreken (de tweede maal) in D II. 11) D II (de tweede maal) „nostre regalitatis." 12) In plaats van „et census" eene lacune (de tweede maal) in D II. 13) D II (de tweede maal) „Wilhelmus." 14) Aldus D II (de tweede maal); ons HS: „Trajecti."

et ob hoc judicio principum et liberorum hominum eundem comitatum prepositis predictarum [1]) ęcclesiarum, favente et assistente eis jure ex antiquis regum traditionibus, inconvulsa auctoritate confirmavimus. Ut autem hęc traditio nostrę auctoritatis rata permaneat, hanc paginam inde conscriptam manu propria roborantes sigillo nostro insigniri jussimus. Signum domni Heinrici quarti [2]) imperatoris invictissimi. Bruno cancellarius vice Adelberti archicancellarii recognovi. Data VII Kal. Junii, anno Domini [3]) MCXXII, indictione XV, anno autem domni Heinrici quinti, regni quidem (ejus) XXII(I) [4]), imperii vero XII. Actum est Traiecti in nomine Domini [5]) feliciter amen.

76. *Bisschop Godebald schenkt zijne prebende in het Domkapittel aan den Domdeken.* 1118.

TRADITIO GODEBOLDI EPISCOPI DE PREBENDA, QUAM CONSTITUIT DECANO MAJORIS ECCLESIE. — Notum sit fidelibus sanctę ęcclesię et huic congregationi, Deo et beato Martino devotę, quia placuit domno ac venerabili episcopo Godebaldo misericorditer cotidianam sollicitudinem decani Majoris ęcclesię attendere, cujus volens laborem aliqua temporali consolatione relevare, juxta commune consilium prioratus sui, prebendam suam in eadem ęcclesia ei perpetuo locavit. Decrevit siquidem hoc beneficium prebendalis stipendii per singulas successiones, tam presulum quam decanorum, ita firmare, ut post discessum unius sine omni contradictione alterius in eandem sedem succedentis decanus prescriptum beneficium stabiliter obtineat. Quodsi etiam is, qui in episcopum eligendus erit, non fuerit ibidem canonicus, quod fieri potest, nichilominus tamen decanus prebendam illius, qui obiit, scilicet beneficium suum, firmiter tenebit donec ille fiat canonicus, qui episcopus successit; cui iterum substituetur decanus, quasi

---

1) D II (de tweede maal) „earundem." 2) Aldus D II (de tweede maal); ons HS. „quinti." 3) D II (de tweede maal) „Dominice incarnationis." 4) Aldus D II (de tweede maal); ons HS. heeft: „quidem XXII." 5) D II (de tweede maal) „Dei nomine."

hęres prebendalis et lege perpetua vicarius. Dispositum est preterea ordinabiliter ab eodem episcopo G. unanimi assensu prioratus et eorum, qui presentes aderant, quatinus ipse decanus prefatę ęcclesię generalem sinodum ad honorem Dei et eruditionem Christianę religionis observet ad dexteram abbatis sancti Pauli synodaliter indutus. Ut autem stabiles sint et inconvulsę hujusmodi traditiones, sigilli ejusdem episcopi presenti cerę impresso firmatę sunt. Factę sunt autem hę traditiones anno Dominicę incarnationis MCXVIII, indictione XII, quarto vero ordinationis anno G. pię recordationis episcopi, coram idoneis testibus: Meingodo Majoris ęcclesię preposito, Wibrando sancti Pauli abbate, Heremanno sancti Bonifacii preposito, Theodrico sancti Petri preposito, Rodolfo preposito, Lutardo preposito, Athelwino archidiacono, Razone sancti Bonifacii decano, Ottone sanctę Marię decano, Alteto, Luzone, Martino, Bernhardo, Hartberto, Reinoldo, Athelberto, Baldrico, Rauenoldo, Atholfo, Ottone.

77. *Keizer Hendrik V bevestigt de gift van het graafschap van Friesland (Oostergo en Westergo), door zijnen vader aan de Utrechtsche kerk gedaan.* (1123—1125 [1]).)

HEINRICI V DE COMITATU IN FRESIA. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus divina favente clementia Romanorum imperator augustus. Notum sit omnibus Christi fidelibus, tam futuris quam presentibus, quod ego Heinricus quintus Romanorum imperator augustus donum, quod pater meus, tum pro remedio animę suę tum pro amore et servicio felicis memorię Cŏnradi, episcopi Traiectensis, nutricii mei, dederat beato Martino in Traiecto de comitatu Fresię, renovavi, renovando confirmavi et iterum dedi fideli meo Godebaldo, supradictę ęcclesię episcopo, ut amplius libere et sine omni contradictione possideant tam ipse quam successores ejus, ea videlicet ratione, ut nullus successorum nostrorum regum vel imperatorum nostrorum nec nostra ipsissima persona,

1) Hendrik V was keizer 1111—1125; de kanselier Philippus trad echter eerst in 1123 op.

etiam si velimus, nullo modo Traiectensi ęcclesię umquam auferre possimus. Cujus rei testem hanc cartam conscribi jussimus, quam, ut infra videtur, manu propria corroboratam nostrique sigilli impressione insignitam, omnium seculorum noticię reliquimus. Testes, qui viderunt et audierunt, hi sunt: Theodricus episcopus Monasteriensis, episcopus Uercellensis, comes Gerardus, filius ejus Gerardus, Godefridus de Malsne, Heremannus frater ejus, Stephanus de Oie, Heremannus Piscis, Arnoldus de Rothe, et alii quamplures testes idonei. Signum domni Heinrici tercii [1]) Romanorum imperatoris augusti. Philippus cancellarius vice archicancellarii recognovi.

78. *Paus Calixtus II neemt genoegen met de verontschuldigingen van bisschop Godebald voor zijne afwezigheid op de synode te Reims, en schenkt hem en zijnen opvolgers het recht om een myter te dragen.* 1119 *October* 30 [2]).

DE MITRA EPISCOPI. — Calixtus episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri G. Traiectensi episcopo salutem et apostolicam benedictionem. Nos quidem personam tuam interesse concilio sperabamus; cęterum, sicut ex fratrum tuorum, quos ad nos misisti, assertione cognovimus, in itinere adeo impeditus es, ut ad nos sine graviore periculo minime potueris pervenire, propter quod absentię tuę paternę dilectionis intuitu parcimus, confidentes quod in Dei et ęcclesię tuę servicio deinceps secundum facultatem tuam perseverare fideliter debeas. Porro prepositos illos, qui a te nostra vice invitati ad concilium se minime presentaverunt, discretioni tuę committimus, quatinus canonicam de eis justiciam exequaris; quod enim auctore Deo inde a te factum fuerit, hoc ratum habebimus. Preterea pro commissę tibi ęcclesię reverentia et nostrę diutinę ad invicem dilectionis affectu, episcopalem mitram tibi tuisque successoribus deferendam concedimus. Datum Remis III Kal. Novembris, indictione XIII.

---

1) Met latere hand in ons HS. bovengeschreven: „quinti." 2) Het 13e indictiejaar is 1120; doch de synode te Reims werd gehouden in October 1119 (zie de stukken bij: Jaffé, Regesta pontif. Roman. I p. 788), zoodat het indictiejaar zonder twijfel verkeerd is.

79. *Bisschop Godebald schenkt de kerk van Medemblik aan de kerk van St. Maarten, om uit de opbrengst zijn jaargetijde te vieren.* 1118.

GODEBOLDI EPISCOPI DE MEDENBLEC. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Sanctę ęcclesię rectoribus summopere annitendum est subditorum necessitati subvenire commodis temporalibus, ut possint vacare spiritualibus; corpus enim, dum artatur penuria, haud facile contemplatur celestia. Unde ego Godeboldus, Dei gratia Traiectensis episcopus, fraternę caritati condescendens et pro spe futurorum imposterum consulens, ęcclesiam quandam in Occidentali Fresia in villa, que Medenblec vocatur, cum omnibus suis appendiciis et censu, ad cameram episcopalem pertinente, et circatu et oblationibus utilitati fratrum, in ęcclesia beati Martini Deo famulantium, in memoriam mei concessi, ita ut hęc omnia per manus eorum ad arbitrium suum disponantur. Data anno Dominicę incarnationis MCXVIII, indictione XI, anno episcopi Godebaldi IIII et ordinationis eodem. Hanc autem traditionem litteris presentibus firmavimus, sigilli nostri impressione signavimus, presentibus idoneis testibus: Meingodo preposito, Lutberto decano, Heremanno preposito, Alwino archidiacono, Alteto, Blidgero, Gelmaro, Hardberto, Fraberto decanis, Lamberto, Anselmo, Tietboldo, Wichaldo, Athelardo, Jalone sculteto, Giselberto, Isbrando, Gerardo, Meinteto, Arnoldo castellano.

80. *Brief van het Domkapittel van Keulen aan het Domkapittel van Utrecht, in antwoord op een verzoek om mededeeling over de daar van kracht zijnde gebruiken omtrent de verhouding der kanunniken tot den bisschop en andere aangelegenheden.* (*omstreeks* 1120 [1])?)

DECRETUM COLONIENSIS ECCLESIE. — Dominis et fratibus sanctę Traiectensis ęcclesię, tam majoribus quam minori-

---

1) De inhoud van het stuk geeft geene aanleiding tot het noemen van een bepaalden datum; alleen het feit, dat het tusschen stukken van omstreeks 1120 geplaatst is, doet vermoeden, dat het van dien tijd is.

bus, Coloniensis ęcclesia salutem et fraternę karitatis integritatem. Non ambigimus causas, unde nos consuluistis, vestrę sanctitatis prudentiam nosse sapienter examinare; sed vestrę humilitatis discretio per caritatem voluit nostrę [1]) devotionis consilium experiri. Itaque quod nobis secundum antiqua nostrę consuetudinis instituta congruum videtur dilectioni vestrę breviter respondemus. Quod decanus vel aliquis canonicus episcopo de aliquo claustrali negocio habeat respondere, nisi in capitulo confratrum suorum judicio, remotis omnibus laicis nisi communi consensu advocatis, non concedimus. Ut prepositura, decania vel aliqua claustralis obędientia pro beneficio habeatur vel beneficium nominetur, ęcclesię nostrę consuetudo non patitur. Si quis serviens claustralis, cujuscumque sit conditionis, aliquid foris fecerit, si levis causa fuerit, a domino suo, a quo educatus est, corrigatur; sin autem causa gravior extiterit, a decano ejusdem ęcclesię fratrum consilio et judicio claustraliter puniatur. Quod si in ipsam domini episcopi personam deliquerit et inde ab episcopo interpellatus fuerit, pro debita reverentia non ex justicia, episcopo presentetur, ita tamen ut ipso presente sicut absente a domino suo omnis justicię ordo exequatur. Hęc omnia usu antiquitatis instituta antiquitus habemus et pro privilegio tenemus; et in hac consuetudine invaluimus, attendentes sanctissimos patres, qui cum Christo viventes nobis in suis scriptis loquuntur. Augustinus ad Casulanum presbiterum: „Mos populi Dei et instituta majorum pro lege tenenda sunt, et sicut prevaricatores legum divinarum, ita contemptores consuetudinum ecclesiasticarum cohercendi sunt." Primus et magnus Gregorius Maurentio magistro de clericis Firmanis scribens dicit: „Privilegia eorum quolibet modo non calcentur, sed omnia, que usus antiquitatis eis statuit, intemerata serventur in omnibus." Item ex epistola Pii pape ad eosdem: „Petistis per Ilarium cartularium nostrum a beatę memorię predecessore nostro, ut omnis vobis retro temporum consuetudines servarentur, quas hactinus vetustas longa servavit; et nos quidem

---

1) Ons HS. heeft: „vestre."

juxta seriem relationis vestrę consuetudinem laudamus, quę tamen contra fidem nil usurpare dinoscitur." Sed hęc hactenus. De cętero autem monemus prudentiam vestram, ut si quę alia inter vos fuerint exorta, pie et fraterne magistra caritate terminentur, et sicut beatus Augustinus ait: „Ubi controversię malum oritur ibi moriatur."

81. *Lambert, bisschop van Doornik, verkondigt het besluit der synode van Doornik, waarbij Reinfrid veroordeeld wordt de kerk van Sysseele, die eenige klerken van het kapittel van St. Maria te Brugge aan het kapittel van St. Maarten te Utrecht ontweldigd hebben, terug te geven.* 1122 [1]).

LANTBERTI TORNACENSIS EPISCOPI DE SISELE. — Ego Lambertus, Dei gratia Tornacensis episcopus, notum facio cunctis fidelibus Christi, tam presentibus quam futuris, Traiectensem ęcclesiam diu spoliatam fuisse a sua legitima possessione, quę est in Sisele, et appendiciis ejus, per violentiam quorundam Brugensium clericorum, Bertolfi scilicet et Gummari filii ejus, et per multos annos non potuisse consequi justiciam suam, licet tam Ratbodum quam Baldricum, predecessores meos, super hujusmodi injuria interpellaverit. Novissime vero in diebus nostris frater L.tardus, supradictę ęcclesię canonicus, ad capitulum Brugis pro hujusmodi negocio communi consilio venit, qui Reinfridum, heredem hujus injurię, ad audientiam domini cardinalis invitavit. Quod cum factum fuisset, postea idem frater L.tardus me Parisius convenit, et in audientia domini Cononis et mei ac totius sacri conventus causam suam seriatim exposuit. Ubi percepta veritate expositę causę, ipse cardinalis presens mihi presenti proclamatorem cum causa sua sub certo die, scilicet termino Tornacensis synodi, commendavit, ubi et Reinfridus invasor et L.tardus proclamator representarentur, ut dis-

1) Vgl. hiermede de oorkonde hierna: Lib. donationum II N°. 9. — Sysseele is een dorp ten oosten van Brugge. Vgl. over de in deze oorkonde behandelde zaak: Warnkönig, Hist. de la Flandre (trad. p. Gheldolf). IV p. 45/46, die echter den inhoud der beide stukken niet geheel juist schijnt terug te geven, en ook het tweede stuk (dd. 1124) nogmaals vermeldt met het jaar 1116.

cussa utriusque causa synodali jure cuncta terminarentur. Cum ergo ventum esset ad synodum, in facie totius Tornacensis ęcclesię acclamante justicia, cognita ibidem veritate, Reinfridus judicio canonico compulsus est, recognoscere et reddere quod diu violenter tam ipse quam predecessores sui in usus suos contraxerant, et emendare in facie ęcclesię quod sub anathemate tanta temeritate possederant. Hujus tam manifestę et comprobatę veritatis ego testis et assertor sub anathemate interdico, ne quis presumat ęcclesiam Traiectensem in predicta possessione tamdiu afflictam ulterius contra jus inquietare. Ego vero timore Dei et fraterna caritate ammonitus, hanc legem preposito sanctę Marię in Brugis et concanonicis suis de capitulo sancti Martini in Traiecto jure perpetuo concessi, ut unum de canonicis sanctę Marię in Brugis vel quemlibet alium idoneum responsalem habeant, et per eum synodalia jura vel quecumque canonica justicia exigit, tamquam per legitimam personam, peragant. Acta sunt hęc anno Dominicę incarnationis MCXXII, indictione XV, regnante Lothowico rege Francię, Lamberto Noviomis pontificante, Calixto papa universalem ęcclesiam sub Christo regente. Hęc sunt nomina testium, qui huic actioni interfuere: Signum Rotberti archidiaconi. Signum Gotheri decani. Signum Walcharii thesaurarii. Signum Teodrici prepositi. Signum Thiberti cantoris. Signum Heinrici decani. Signum Liberti. Signum Gerici. Signum Walteri. Signum Hugonis. Signum Albrici capellani. Signum Bernardi. Signum Nicholai. Signum Thancmari decani. Signum Amalrici decani. Signum Hunradi decani. Signum Fulcardi decani. Ego Hugo cancellarius interfui et subsignavi.

82. *Lietard, bisschop van Kamerijk, schenkt aan de kapittelen van St. Maarten en St. Bonifacius de kerken van Westerlo en Oulo tegen eene jaarlijksche uitkeering van 2 Antwerpsche solidi door den dienstdoenden priester.* 1133 [1]).

TRADITIO LIETARDI EPISCOPI DE WESTERLO ET OULO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis, Patris et Filii et

1) Vgl. hiervoor N°. 40.

Spiritus sancti. Ego Lietardus, Dei gratia Cameracensis ęcclesię episcopus humilis, omnibus tam futuris quam presentibus salutem. Si dominus noster precipit, ut odientibus nos bene faciamus, sibi quidem displicere non credimus, si diligentibus nos benefacere studeamus. Quapropter ego sub obtentu dilectionis, pro Dei amore et salute animę meę seu predecessorum seu successorum meorum, atque pro magna gratia domini mei Andreę, venerabilis Traiectensium episcopi, insuper pro nimia caritate et fraterna dilectione dominorum meorum canonicorum utriusque ęcclesię sanctorum Martini et Bonifacii, altaria duo, Westerlo scilicet et Oulo, concessi et imperpetuum tradidi ipsorum fratrum usibus, libera inquam ab omni persona et conditione alia, excepto quod ibi cantaturus sacerdos duos Anturpensis monetę solidos in festivitate sancti Lucę Evangelistę per annos singulos mihi et successoribus meis persolvet, measque synodos et successorum meorum et capitula archidiaconi et decani statutis diebus custodiet. Hanc vero concessionem, quam carissimis dominis meis et piis confratribus feci, carta mea et sigillo, anathemate et subsignato canonico testimonio inconvulse confirmavi. Signum Gerardi eorundem altarium archidiaconi. Signum Erleboldi prepositi. Signum Johannis, Theodrici, Alardi, Thedrici archidiaconorum. Signum Oilardi decani, Rotberti cantoris, Widonis presbiteri, Werenboldi diaconi, Herewardi, Lanberti, Bernardi, Hugonis subdiaconorum, Anselmi, Hugoti acolitorum, Walteri, Stephani, Adę pu(er)orum [1]), amen. Actum anno incarnati verbi MCXXXIII, indictione X, presulatus domini Lietardi III. Ego Werenboldus scripsi et recognovi.

83. *Bisschop Andreas staat aan de abdij van St. Truijen af eenige novale tienden in de villa Babiloniënbroek.* 1131.

ANDREE DE VILLA QUE DICITUR BABILONIA. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Notum sit omnibus Christi fidelibus, tam futuris quam presentibus, qualiter ego Andreas, Dei gratia Traiectensis episcopus, causam quandam

1) De letters „er" in ons HS. later bovengeschreven.

inter me et abbatem sancti Thrudonis et monachos ejus, quorundam amicorum meorum suggestione ortam, timore Dei et amore justicię reliquerim et a fatigatione eorum penitus cessaverim. Habet enim idem abbas et monachi infra nostri episcopatus terminos ęcclesiam quandam, stipendiis ipsorum deputatam, in villa, quę vocatur Alburg, infra cujus terminos in villa, que vocatur Babilonia, quędam fuere novalia, quorum decima nostri juris esse videbatur. Nos vero, licet justicia aliquatenus nobis favere videretur, viros religiosos nequaquam fatigare presumentes, eandem decimam libere eis possidendam remisimus, et ut Domini misericordiam pro peccatis nostris cotidianis orationibus interpellerent, si quid juris habere videbamur, in manus eorum tradidimus. Illud quoque firma traditione decrevimus, ut nullus nostrę sedis episcopus eidem decimę manum inferat, sed eam predictis monachis libere possidendam permittat. Et ut hoc ratum et inconvulsum permaneat, hanc cartam scribi jussimus et sigilli nostri impressione eam signavimus. Datum [1]) anno Dominicę incarnationis MCXXXI, indictione VIIII, anno regni Lotharii VI, episcopatus nostri IIII, tempore Teodrici advocati comitis Hollandię, et domni Rotberti abbatis. Huic traditioni testes interfuerunt idonei: Meingotus prepositus, Heremannus prepositus, Athellelmus prepositus, Rodulfus prepositus, Philippus prepositus, Albero scolasticus de sancto Petro, Alwinus corepiscopus, Libertus decanus, Ingelbertus scolasticus, Godescalcus decanus; monachi de sancto Thrudone: Folcardus et Humbertus; Gozuinus de Ualcanberch, Dodekinus presbiter, Egenoldus, Athalardus, laici.

84. *Koning Conrad III geeft het graafschap Oostergo en Westergo terug aan de Utrechtsche kerk.* 1138 *April* 9.

CONRADI II [2]) DE COMITATU IN FRESIA. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Conradus largiente clementia rex Romanorum II. Scimus et vere credimus, quia qui co-

1) Ons HS. heeft: „Datam." 2) Met latere hand in ons HS. bovengeschreven: „III."

piosus est in misericordia, per quem et reges regnant, propter hoc suos constituit rectores in hujus peregrinationis et seculi via, ut bene se regentes et alios postmodum secum regnent in patria; quod nobis utique juste et misericorditer eventurum speramus, si unicuique [1]) suam justiciam pro viribus nostris conservemus. In ipsam itaque justiciam pro Dei amore fideliter intendentes, notum esse volumus, quam futuris tam presentibus, cunctis Christi nostrique fidelibus, qualiter comitatum quendam Fresię, nomine Hostrogowe et Westrogowe, beato Martino ad ęcclesiam Traiectensem monitu et petitione venerabilis et fidelis nostri Andreę, ejus sedis episcopi, juste resignavimus, quem injuste eidem ęcclesię ablatum pro certo comperimus. Dederat sane predictum comitatum Traiectensi ęcclesię divę recordationis Heinricus tercius imperator augustus, tum pro remedio animę suę tum propter amorem et servicium venerabilis viri et fidelis sui Cŏnradi, ejusdem sedis episcopi. Cujus donum filius ejus Heinricus bonę memorię quintus, quartus vero imperator augustus, iterando renovavit et renovando auctoritate et privilegio suo confirmavit. Nunc igitur quia aliquandiu sub predecessore nostro Lothario imperatore predicta ęcclesia suo jure et predicto comitatu caruit, ulterius eam suo jure carere nolumus, sed secundum monitionem fidelium nostrorum in debitum statum reddendo ei comitatum, eam reformamus secundum hoc, quod in privilegiis ęcclesię veritatem invenimus. Ut igitur antiquę donationis et nostrę resignationis auctoritas immobilis et inconvulsa per succedentia tempora permaneat, hujus attestationis paginam conscribi et sigilli nostri impressione insigniri jussimus, testes quoque subnotari precepimus, quorum nomina hęc sunt: Thitwinus sanctę Rufinę cardinalis episcopus et apostolicę sedis legatus, Arnoldus Coloniensis archiepiscopus, Albero Treuirensis archiepiscopus, Embrico Wizeburgensis episcopus, Albero Leodiensis episcopus, Warnerus Monasteriensis episcopus, Vdo Osenbruggensis episcopus, Stephanus Metensis, Nicholaus Cameracensis episcopus, Walarammus dux, Willelmus comes Palatinus, Godefridus comes Namucensis,

1) Hiertusschen staat in ons HS. het doorgehaalde woord: „secundum."

Heinricus comes de Suthfene, Arnoldus comes de Cliuo, Adolfus comes de Saphenberch, Adolfus comes de Monte, Conradus comes de Bŏnna, Arnoldus comes de Lon, Conradus de Hagen, Heinricus de Hirsceshusan, Theodricus et frater ejus Rŏtgerus de Duira, et alii quamplures. Data V Idus Aprilis, indictione I, anno Dominicę incarnationis MCXXXVIII, regnante Cŏnrado rege Romanorum II, primo anno regni ejus. Actum Colonię in Christo feliciter amen. Signum Conradi Romanorum regis II. Ego Arnoldus cancellarius recognovi et recensui vice archicancellarii Maguntini.

85. *Bisschop Andreas beslist als scheidsman de geschillen tusschen de kapittelen van St. Maarten en St. Salvator over het gezamenlijk verrichten van den dienst in de kerk van St. Salvator op den tweeden Paaschdag, den tweeden Pinksterdag en den tweeden Kerstdag, en over het verzuim der vier kapittelen betreffende het beantwoorden van den zang in den Dom op Paschen* [1]). 1131.

ANDREE EPISCOPI DE ORDINE MINISTERII IN PASCHA ET PENTECOSTE. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Ego Andreas, Dei gratia Traiectensis episcopus, notum facio presenti scripto presentibus et futuris, qualiter unionem pacis, quę inter canonicos ęcclesię Majoris beati Martini et confratres eorum canonicos sancti Salvatoris propemodum deformata languebat, ad antiquum decorem in spiritu et virtute Dei nostri reformavi. Dissensio enim gravis propter multas causas utrobique verisimiles inter predictas congregationes aliquandiu agebatur. Maxime vero inter alia discordię malum ingravabat, quod canonici Domus majoris confratribus sancti Salvatoris in proximis feriis Paschę et Pentecostes et Nativitatis Domini, in legitimis scilicet ipsorum stationibus, ordinem episcopalem comministrare noluerint. Conquerebantur item canonici predicti beati Martini episcopali sedi contemptum fieri usque quaque intolerabilem, eo quod cantum, Deo et sedi episcopali debitum, in die Paschę IIII reliquę con-

1) Vgl. over deze pretensiën meer in de hierna af te drukken oorkonde H N°. 3.

gregationes non redderent. Igitur cum ex his querimoniis judicialis determinatio molesta secutura videretur, rogavi omnes commune, ut jure suo cederent et meo arbitratu rem totam diffiniri consentirent, et in voluntate ejus, qui nutu suo voluntates inclinat universas, petitio mea tam facilem quam felicem habuit eventum; unanimes enim et uno ore quicquid de predictis querimoniis statuerem equanimiter laudaverunt. Consilio itaque priorum meorum decrevi, ut predictum ordinem episcopalem, quem canonici sancti Salvatoris sibi diminutum querebantur, canonici sancti Petri feria secunda Paschę in uno diacono et subdiacono supplerent; in secunda vero feria Pentecostes canonici sancti Johannis Baptiste item in uno diacono et uno subdiacono comministrarent; in Nativitate autem Stephani Prothomartiris canonici beatę Matris in duobus diaconis fratribus sancti Salvatoris in eodem ordine collaterarent. Et ne contrarius legis infrenarem os bovi trituranti, debet enim qui arat in spe arare, statui, ut VI solidi, qui dantur in rationem meam pro oblationibus de Putta et Ermello, in tres congregationes predictas deinceps et in omne tempus dividantur hoc modo: in Pascha diacono et subdiacono de sancto Petro ordinem prefatum supplentibus II solidi, in Pentecosten de sancto Johanne diacono et subdiacono eundem ordinem comministrantibus II solidi, in Nativitate Prothomartiris de beata Matre duobus diaconis in eodem ordine collaterantibus solidi II. Nec hoc tacendum, quod, sive sit presens episcopus sive non et sive ministrent sive non, non minus predicti denarii predictis temporibus predictis diaconis et subdiaconis vel qui ministrant vel ministraturi erant a manu prepositi sancti Petri reddentur. Inquisitionem vero vel querimoniam Domus majoris de contemptu prememorato ęterno silentio tacendam firmavimus, et caritate mutua hincinde firmata nulla remordente conscientia corde et ore concordi amplius audiatur in nobis. Ecce quam bonum et quam jocundum habitare fratres in unum! Gesta sunt hęc anno Dominicę incarnationis MCXXXI, indictione VIIII, episcopatus mei III, presentibus his prepositis Meingodo, Heremanno, Lvzone, Liuthardo, decanis Liudberto, Wichardo, Wazone, Arnoldo, Gerardo.

86. *Koning Conrad III bevestigt volgens rechterlijke uitspraak de Utrechtsche kerk in het bezit van het graafschap Oostergo en Westergo.* 1145 *October* 18.

CONRADI II [1]) DE COMITATU IN FRESIA SUB HARBERTO [2]) EPISCOPO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Conradus divina favente clementia Romanorum rex secundus. Si ęcclesias Dei amplificamus [3]) et earum jura regali auctoritate tuemur et firmamus [4]), antecessorum nostrorum, piorum regum vel imperatorum, exempla imitamur, et hoc nobis ad regni nostri celsitudinem et precipue ad animę [5]) nostrę salutem profuturum non ambigimus [6]). Eapropter tam futurorum quam presentium Christi nostrique regni [7]) fidelium noverit industria, quod nobis, apud Traiectensem [8]) civitatem considentibus et de pace ac de statu regni tractantibus, fidelis noster [9]) Hardbertus [10]), ejusdem loci venerabilis episcopus, ante presentiam nostram venit et instrumenta privilegiorum avi nostri Heinrici [11]) tercii et avunculi nostri Heinrici [12]) quarti imperatorum nobis presentavit, in quibus continebatur, qualiter ipsi, prefati scilicet imperatores, comitatum Ostrogowe et Westrogowe cum omnibus appendiciis suis beato Martino et ęcclesię Traiectensi contulerint [13]). Rogavit itaque excellentiam nostram idem venerabilis episcopus, unacum clero, beneficiatis et universa ejusdem ęcclesię familia, quatinus, juxta [14]) privilegiorum tenorem et imperatorum donationem, predictum comitatum ei et ęcclesię suę lege in perpetuum valitura confirmaremus. Et quoniam benivolentia regalis [15]) nulli in justicia sua [16]) deesse debet et nos sine judiciario ordine nichil hujusmodi facere consuevimus, perlectis privilegiis, quid super hac re nobis esset faciendum, judicio principum a comite

---

1) Met latere hand in ons HS. bovengeschreven: „III." 2) L en H „Herberto." 3) B „amplicamus." 4) L en H „confirmamus." 5) C „precipue et anime." 6) C „ambiguimus." 7) „regni" ontbreekt in B. 8) L „Traiectum." 9) De woorden „fidelis noster" staan in L achter „episcopus." 10) L „Hertbertus." — H „Herbertus." 11) L en H „Henrici." 12) L en H „Henrici." 13) C „contulerunt." 14) „juxta" ontbreekt in B. 15) „regalis" ontbreekt in B. 16) „sua" ontbreekt in L.

Heinrico [1]) de Gelre [2]) sententiam exquisivimus. Ille vero, communicato tam principum quam aliorum plurium nobilium consilio, judicavit, quod nos jure possemus et deberemus antiqua privilegia renovare et pristinas imperatorum donationes nostro privilegio corroborare. Eundem igitur comitatum, Ostrogowe [3]) scilicet [4]) et Westergowe [5]), quem predicti imperatores beato Martino et ęcclesię Traiectensi tradidisse ac [6]) concessisse noscuntur, nos quoque dictante judicio, interventu etiam dilectę conjugis nostrę Gerthrudis [7]) reginę et petitione fidelis nostri Hardbertī [8]), ejusdem loci venerabilis episcopi, aliorumque fidelium nostrorum, beato Martino [9]) eę ęcclesię Traiectensi perpetualiter possidendum sanctientes, per [10]) presentis privilegii paginam ob spem futurę retributionis confirmamus. Et ne alicui mortalium nunc vel in posterum facultas aut occasio contradicendi valeat suboriri, omnem, quę aliquo modo moveri posset, calumpniam edicto regali submovemus, statuentes, ne aliqua umquam persona, magna sivē parva, imperatorum donationem et nostram confirmationem aliquo ingenio infringere presumat, sed ęcclesia Traiectensis libere ac sine omni contradictione prefatum comitatum cum omnibus suis pertinentiis omni deinceps tempore possideat. Si quis vero, quod absit, hujus nostre confirmationis edictum infringere temptaverit, mille libras auri purissimi componat, quarum partem dimidiam fisco nostro, reliqua vero predictę Traiectensi ęcclesię persolvat. Ut autem hęc ab omnibus credantur et inconvulsa omni deinceps tempore conserventur, hanc inde cartam scribi et aurea bulla nostra insigniri jussimus, manuque propria, ut infra videtur, corroborantes, idoneos testes, qui presentes aderant, subter [11]) notari fecimus, quorum nomina hęc sunt: Anselmus [12]) Hauelbergensis [13]) episcopus, Conradus frater noster [14]) et ejusdem ęcclesię prepositus, Temo prepositus sancti Salvatoris, Conradus Tielensis [15])

1) C, L en H „Henrico." 2) L en H „Ghelre." 3) H „Astrogowe." 4) „scilicet" ontbreekt in C; in L staat het achter „Westrogowe." 5) B, C, L en H „Westrogowe." 6) H „et." 7) C en H „Gertrudis." — L „Ghertrudis." 8) L en H „Herdberti." 9) Ons HS. heeft: „Martini"; B, C, L en H „Martino." 10) C „et." 11) C „subtus." 12) L en H „Ancelmus." 13) C, L en H „Havelburgensis." 14) H „ejus." 15) L en H „Tyelensis."

prepositus, Arnoldus prepositus sanctę Marię, Liudbertus sancti Petri prepositus, Anselmus [1]) decanus sancti Johannis, Symon camerarius, Heinricus [2]) comes de Gelra [3]), Godefridus de Arnesberg [4]) et frater ejus comes Heremannus, Teodricus de Altena [5]), Adelbertus comes de Nouenich [6]), Godefridus prefectus Nurenbergensis [7]), Rotbertus [8]) comes de Lurenburg [9]), Godefridus de Rinen et filius ejus Hugo, Giselbertus [10]) filius Hugonis advocati, Gerardus de Marten [11]), Alardus de Megene, Jordanus de Windesheim, Godefridus de Wekene, Peregrinus de Campfelde [12]), Litardus de Difenhem [13]), Alardus de Wisenhurs [14]) et frater ejus Winemarus, Teodricus de Bokeshorst [15]) et frater ejus Werenboldus [16]), Wilhelmus comes Gorensis, Rodulfus [17]) de Wia, Otto de Malberg [18]), Euerhard [19]) Crichelman [20]), Heinricus [21]) de Papenheim marescalcus [22]) noster, Heinricus [23]) Freso et frater ejus Wigerus, Heinricus [24]) de Boninge [25]), Arnoldus de Rodenburg [26]) dapifer noster, Conradus Pris [27]) pincerna, Tibertus [28]) camerarius, Walterus de Louenhusen, Marquardus de Grumbath [29]), Conradus de Walrestein, Tibertus de Spileberg [30]), Otto prefectus Traiectensis, Albertus thelonearius [31]), Rodulfus [32]), Wernerus, Walterus et filius ejus [33]) Heinricus [34]), Ekkebertus [35]) de Amestele [36]), Bertolfus [37])

1) L en H „Ancelmus." 2) C, L en H „Henricus." 3) B „Gelre." — L „Ghelrea." — H „Ghelra." 4) L „Arnesberch." — H „Arnsbergh." 5) B „Theodericus Altena." — C, L en H „Theodericus de Altena." 6) Met latere hand in ons HS. veranderd: „Noruenich." Ook B, C, L en H „Noruenich." 7) B „Godefridus Nurenberg." 8) B „Robertus." 9) H „Lurenborch." 10) L „Ghiselbertus." 11) H „Marcen." 12) H „Campvelde." 13) L „Lietardus de Diephenhem." — H „Lietardus de Diphenhem." 14) L „Wisenhura." — H „Wifenhurs." 15) C „Theodericus de Bokeshorst." — L „Theodericus de Bokeshurst." — H „Theodericus de Bokeshorst." 16) C „Weremboldus." 17) L „Rodolfus." — H „Rodolphus." 18) L „Malburg." — H „Malburgh." 19) B „Everard." — L en H „Euerhald." 20) L „Chrichelman." — H „Crikelman." 21) C, L en H „Henricus." 22) L „marscalcus." — H „marchalcus." 23) C, L en H „Henricus." 24) C, L en H „Henricus." 25) H „Boninghe." 26) C „Rodeburg." — L „Rodenburgh." 27) H „Prijs." 28) C „Tybertus." 29) C, L en H „Grumbach." 30) L en H „Spilebrech." 31) H „theolenarius." 32) L „Rodolfus." — H „Rodulphus." 33) H „ejus filius." 34) C, L en H „Henricus." 35) B „Ekebertus." — L „Egbertus." — H „Ecbertus." 36) C en H „Amestelle." — L „Aemstelle." 37) C „Bertoldus."

de Aldenselon [1]), Jacob [2]) de Saterslo [3]). Signum domni Cŏnradi Romanorum regis II. Ego Arnoldus cancellarius vice Heinrici [4]) Moguntini [5]) archiepiscopi et archicancellarii recognovi. Anno Dominicę incarnationis MCXLV, indictione VIII, XV [6]) Kal. Novembris, regnante Cŏnrado Romanorum rege II [7]), anno vero regni ejus VIII. Data est apud Traiectum in Christo filiciter [8]) amen.

87. *Koning Hendrik IV geeft aan de Utrechtsche kerk de goederen terug, haar door graaf Diederik III van Holland en zijne zonen ontnomen, en bevestigt de immuniteit van de goederen der twee Utrechtsche kapittelen tusschen de Ysel en de Lek.* 1064 *Mei* 2.

DE COMITATU IN HOLLAND [9]) HEINRICI [10]) QUARTI SUB WILLELMO [11]) EPISCOPO. — In nomine sanctę et individuę Trinitatis. Heinricus [12]) divina favente clementia rex. Notum esse volumus omnibus in Christo fidelibus, tam futuris quam presentibus, qualiter nos ea dona, quę injuste ablata fuerant sanctę Dei ęcclesię Traiectensi a Theodrico [13]) comite ejusque filiis a tempore Heinrici [14]) sęcundi et Adelboldi [15]) ejusdem sedis episcopi, pro quibus et idem imperator Heinricus [16]) et avus noster Conradus et pater noster pię memorię Heinricus [17]) plurimum laboraverunt, multa bella fecerunt, nos quoque nostrique fideles multum laboris impendimus, notum inquam esse volumus, qualiter ea ob remedium animę nostrę et pii patris nostri Heinrici [18]) aliorumque antecessorum nostrorum [19]), interventu quoque et consilio principum nostrorum Annonis Coloniensis archiepiscopi, Sigefridi [20]) Moguntini [21]), Adalberti [22]) Bremensis, Euerhardi Treueren-

---

1) L „Aldensele." — H „Aldenzele." 2) L en H „Jacobus." 3) H „Zaterslo." 4) C, L en H „Henrici." 5) L en H „Maguntini." 6) „XV" ontbreekt in H. 7) „II" ontbreekt in L. 8) L en H „feliciter." 9) L en H „Hollandia." 10) L en H „Henrici." 11) B, L en H „Wilhelmo." 12) C, L en H „Henricus." 13) B, C, L en H „Theoderico." 14) C, L en H „Henrici." 15) B „Adelbodi." 16) C, L en H „Henricus." 17) C, L en H „Henricus." 18) C, L en H „Henrici." 19) „nostrorum" ontbreekt in C. 20) C „Sygefridi." 21) L „Maguntini." 22) C en H „Adelberto."

sis, Burchardi [1]) Halberstatensis [2]), Fretherici [3]), Godefridi [4]), Gerhardi [5]) ducum aliorumque fidelium nostrorum, necnon ob fidele servicium Willelmi [6]), ejusdem sedis [7]) episcopi, reddimus [8]) et restituimus et regali auctoritate eidem sanctę ęcclesię confirmamus. Sunt autem hęc: in loco, qui dicitur Crempene, IIII mansi de fine fluminis Alblas [9]) usque Merewede [10]), inde usque Menkenesdreth [11]) dimidietatem totius terrę cum omni districtu; item de Riede juxta Merewede [12]) usque Sclidreth [13]); item juxta Merewede [14]) in Thuredrit [15]), inde in Duble, inde in Duuelhara [16]), inde in Wal [17]), inde [18]) iterum in Merewede [19]) usque Thuredrith [20]) cum capella noviter constructa, de Thuredrith [21]) ad orientem usque Godekineshofstat [22]), quod est juxta Wirkenemunde [23]); in Holtreca [24]) VII mansi, in Ualkenburg [25]) XVI curtilia [26]) cum terra ad ea pertinenti, ibidem III mansi [27]); silva quedam propria inter Balkenberg [28]) et Grotere-heuekestegron usque Litte, in cedendis lignis et venatione et pascuis et omni utilitate; in Hemstede [29]) mansus I; ęcclesia in Flardinge [30]) cum capellis; Kiricwerua [31]) cum capellis; Voreholte [32]) et Northgo [33]) cum capellis; Velesen [34]) cum capellis [35]); Heligelo cum capellis; Pethem; Aldenthrorpe [36]) cum capellis; ad hoc comitatus omnis in Holland [37]) cum omni-

1) L en H „Burgardi." 2) C, L en H „Halverstadensis." 3) B, L en H „Frederici." 4) „Godefridi" ontbreekt in C. 5) B, L en H „Gerardi." 6) B, L en H „Wilhelmi." 7) „sedis" ontbreekt in H. 8) H „reddidimus." 9) L en H „Alblaes." 10) B en H „Merwede." — L „Marwede." 11) B „Menkenesdret." — C en H „Menkenesdrech." — L „Mekenesdrecht." 12) C, L en H „Merwede." 13) C en H „Slidrech." — L „Sclidrecht." 14) B, C, L en H „Merwede." 15) L „Thordrecht." — H „Thordracht." 16) L en H „Duuelhaer." 17) L en H „Wael." 18) „inde" ontbreekt in C. 19) C, L en H „Merwede." 20) C „Thuredrich." — L en H „in Thordrecht." 21) C „Thuredrich." — L en H „Dordrecht." 22) L „Godekenes-hoftstad." — H „Godekenes-hofstat." 23) L en H „Werkenemunde." 24) C „Holtreka." 25) C „Walkenburg." 26) H „curticula." 27) De woorden „in Ualkenburg—mansi" ontbreken in L. 28) L „Balkenberch." 29) L en H „Heemstede." 30) L en H „Flardinghe." 31) L en H „Kercwerue." 32) C „Verehoute." — L en H „Vorholte." 33) L en H „Nortgo." 34) L en H „Velsen." 35) De woorden „Kiricwerue—Velesen cum capellis" ontbreken in B. 36) B „Aldenthorpe." — L en H „Aldendorpe." 37) C „Hollandt." — L en H „Hollant."

bus ad bannum regalem pertinentibus; preterea beneficium, quod comes Unroch ab [1]) episcopo Adelboldo tenuit, ab eo [loco, qui [2])] dicitur Sigeldrith [3]), usque in Rinesmuthon, inde sursum ab occidentali parte Reni usque in [4]) Bodengrauen, post Unroch Godezo, post Godezonem Theodricus [5]) Baue filius, quem Theodricus comes [6]) expulit [7]) et vi [8]) sancto Martino [abstulit [9])]. Precipimus etiam, ne quis comes aut aliqua sub comite persona [juxta] Islam [10]) et Lake, in locis ad duo monasteria pertinentibus, ullam [potestatem] habeat, sed propria fratrum sint [11]) ad duo monasteria servientium, [sicut continetur] in immunitatibus Ottonis primi [12]), qui ea primus sancto Martino [tradidit], aliorumque antecessorum nostrorum. Et ut hęc nostrę confirmationis auctoritas [firma [13])] et inconvulsa permaneat, hanc paginam inde conscriptam manu propria [corrob]orantes, sigilli nostri impressione insigniri jussimus. Signum domni Heinrici [14]) quarti regis. Sigehardus cancellarius vice Sigefrigi [15]) archicancellarii recognovi. Data VI Non. Mai, anno Dominicę incarnationis MLXIIII, indictione II, anno autem ordinationis domni Heinrici [16]) quarti regis VIIII, regni vero VIII. Actum Werede in Dei nomine feliciter amen.

88. *Bisschop Godebald geeft, volgens uitspraak van het rijksgerecht, aan het Domkapittel terug het broek, behoorende bij Amerongen, Doorn en Coten, en schenkt het bovendien den tiend, den cyns en het gerecht daarover, benevens aan den Domproost de synodale rechten over dit broek en dat van Werkhoven en Zeist.* 1126.

In [17]) nomine sanctę et individuę Trinitatis. Quę per-

1) Ons HS. „ad," met latere hand veranderd: „ab." — B, C, L en H „ab." 2) De tusschen [ ] geplaatste woorden zijn uitgewischt en met latere hand hersteld. 3) C „Sigeldrich." — L „Sigisdrit." — H „Sigisdrich." 4) „in" ontbreekt in H. 5) C, L en H „Theodericus." 6) H „Theodericus." 7) L „Theodericus expulit comes." 8) C en H „in". 9) „abstulit" opengelaten in C. 10) H „Yslam." 11) B „sint fratrum." 12) L „tercii." 13) Dit woord, in ons HS. onleesbaar geworden, is daar met latere hand veranderd: „rata." — B en C „firma." 14) C, L en H „Henrici." 15) B en C „Sigefridi." — L en H „Sigifridi." 16) C, L en H „Henrici." 17) Hoofd in L: „Reddicio jurium prepositure Majoris de Coten, Ameronghen et Doerne, quam fecit Godebaldus episcopus."

peram a potestatibus per negligentiam sive per suggestionem aliquorum geruntur, cognita veritate in melius commutanda sunt; hoc enim beneplacitum est coram Deo et coram hominibus. Igitur ego Godebaldus, Dei gratia Traiectensis episcopus, paludem, pertinentem ad Amerungon [1]) et Thornen [2]) et Coten [3]), quam semper prepositi [4]) quidem Majoris ęcclesię cum fratribus suis possederant, nos autem [5]) pro necessitate nostra extraneis vendideramus, cognita veritate et justicia illorum coram domino rege Lothario et principibus regni ejus recognovimus et reddidimus; precepto quoque domini regis, dictante justicia et judicio principum, proprietate sua reinvestiti sunt. [Nos vero decimam [6])] cum censu et justicia de tota supradicta palude illis tradidimus, [excepta sola] decima, quę pertinet ad ęcclesiam de Ameru(n)gon [7]), tam in paludibus [quam in montibus; sinodalem] autem justiciam, tam de illa palude quam de nostra pertinente, [scil]icet Wercunden [8]) et Seist, adjacenti supradicte [9]) paludi ex eadem parte Rheni [10]), [preposi]to Majoris ecclesie perpetua traditione concessimus. Ut autem hec rata permaneant, cartam hanc eis conscripsimus et sigilli nostri impressione consignavimus. Testes hujus traditionis fuerunt: episcopus Monasteriensis Theodricus [11]), episcopus Leodicensis [12]) Albero, episcopus Uerdenensis [Thi]etmarus [13]), dux Saxonię gener regis Heinricus [14]), comes Paganus [15]), comes Arnoldus de Lon [16]), comes Gerhardus [17]) de Gelre [18]), [comes Ar]noldus de Cliue, comes Atholfus de Huuele, comes Theodricus de Vpgoge [19]), dominus Gerhardus [20]) de Hostade, dominus

1) L en H „Ameronghen." 2) L „Dorne." — H „Doerne." 3) C „Cothen." 4) „prepositi" ontbreekt in H. 5) „autem" ontbreekt in H. 6) Al het tusschen [ ] geplaatste is door het slijten van het laatste blad min of meer onleesbaar geworden en gedeeltelijk later weder hersteld. 7) Ons HS. heeft: „Amerugon." — L „Amerongen." — H „Ameronghen." 8) H „Werconden." 9) L en H „supradicti." 10) B, C, L en H „Reni." 11) B, C, L en H „Theodericus." 12) C en L „Leodiensis." 13) B, C, L en H „Thietmarus." 14) C, L en H „Henricus." In ons HS. volgt hier met dezelfde hand, doch doorgeschrapt: „de Vpgoge, dominus Gerh[ardus]." 15) In L en H volgt hier eerst „comes Atholfus de Huuele." 16) H „Loen." 17) B en H „Gerardus." — L „Gherardus." 18) L „Ghelre." 19) C „Opgoge." — L en H „Theodericus de Ypgoge." 20) L en H „Gerardus."

Godefridus de Malsen et frater ejus dominus Hermannus [1]), dominus Riquinus de Maltberge [2]), dominus Godefridus de Rienen, Arnoldus castel[lanus], Wlfgerus de Amestelle [3]), Werenboldus de Wercunden [4]), Wilhe(l)mus [5]), Hugo et quamplures alii, tam liberi quam servientes ęcclesię. Data anno Dominicę incarnationis millesimo CXXVI [6]), indictione III, anno episcopatus domini Godebaldi episcopi [7]) XII. Actum Traiecti feliciter [8]).

---

1) B „Heremannus." 2) L en H „Maltberghe." 3) B „Amestele." — L „Aemstelle." 4) H „Werconden." 5) B, C, L en H „Wilhelmus." 6) L „MCXXV." 7) H „domini G." 8) Deze oorkonde is met eene andere, jongere hand dan de rest in ons HS. ingeschreven.

HET TWEEDE CARTULARIUM

VAN HET

LIBER DONATIONUM.

HET TWEEDE CARTULARIUM

VAN HET

LIBER DONATIONUM.

---

1. *Keizer Hendrik III schenkt aan bisschop Bernold het voorrecht, om eene weekmarkt en eene jaarmarkt te hebben te Oldenzaal.* 1049 *Juli* 11.
   Zie: Liber donationum. I N°. 54.

2. *Koning Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Staveren.* 1077 *October* 30.
   Zie: Liber donationum. I N°. 67.

3. *Koning Hendrik III bevestigt de broeders der kerken van St. Maarten en St. Maria in het bezit van al hetgeen in de gouw Lek en Ysel tot het domein behoort.* 1046 *Mei* 22.
   Zie: Liber donationum. I N°. 57.

4. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Drente.* 1046 *Mei* 22.
   Zie: Liber donationum. I N°. 52.

5. *Keizer Hendrik V bevestigt de kerken van St. Maarten en St. Maria in het bezit van de gouw Ysel en Lek, bepaaldelijk ook van den cijns en het gerecht aldaar.* 1122 *Mei* 26.
   Zie: Liber donationum. I N°. 75. (1e afschrift.)

6. *Keizer Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk op nieuw het graafschap Westergo en Oostergo in Friesland, dat hij vroeger aan markgraaf Ekbert teruggegeven had.* 1089 *Februari* 1.

Zie: Liber donationum. I N°. 69.

7. *Koning Conrad II verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven.* 1025 *Juli* 26.

Zie: Liber donationum. I N°. 42.

8. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk de goederen Leermens en Enum in het graafschap van Rodolf tusschen de Eems en de Lauwers, die Uffo en zijne broeders bezeten, doch volgens rechterlijke uitspraak verloren hebben.* 1040 *Mei* 21.

Zie: Liber donationum. I N°. 48.

9. *Overeenkomst, waarbij het kapittel van St. Maria te Brugge op zekere voorwaarden bevrijd wordt van de onderhoorigheid aan het kapittel van St. Maarten te Utrecht.* 1124 [1]).

INSTRUMENTUM SUPER RESTITUCIONE ECCLESIE IN SISELE, QUE NUNC EST ECCLESIA BEATE MARIE IN BRUGIS. — In nomine sancte et individue Trinitatis et beate Dei Genitricis Marie. Notum sit omnibus fidelibus, tam presentibus quam futuris, quia precepto Godebaldi venerabilis episcopi et communi consilio prioratus sui, Luthardus [2]) prepositus ecclesiam, que est in Sisela, cum suis appendiciis, diu

1) De oorkonde, dagteekenende uit het jaar 112., is blijkbaar jonger dan die van 1122 (Lib. donationum N°. 81), die hierin vermeld wordt. Het getal II, dat op het einde van deze oorkonde op den kant geschreven is, kan dus niet slaan op de regeeringsjaren van bisschop Godebald, die volgens de hiervóór afgedrukte oorkonden in 1114 optrad; het moet dus bij de indictie behooren: het jaar der oorkonde is derhalve 1124. — Kluit (Hist. crit. II 1 p. 157 Noot) neemt verkeerdelijk *twee* oorkonden van bisschop Godebald dd. 1116 en 1124, doch van denzelfden inhoud, aan; het jaartal 1116 is blijkbaar door hem berekend volgens de foutief ingevulde regeeringsjaren van den bisschop. 2) L „Luitgardus." — H „Lutgardus."

injuste et per surreptionem a suo capite alienatam, ad proprios usus fratrum requisivit, quam annuente Deo et manifestata justicia attestante sub testimonio proba(bi-)lium [1]) personarum [2]) in Tornacensi synodo pristino honori suo reformari fecit. Ut autem indissolubili pacis vinculo supradicta possessio sancte congregacioni beati Martini perpetuo stabiliretur, ecclesia sancte Marie in Brugge [3]), que erat prius in Sisela, matri sue subjecta, communi assensu capituli sancti Martini libertati [4]) est assignata et tradita, quam libertatem qualicumque ratione prius confirmaverat apostolica auctoritas. Est autem hujus traditionis talis condicio [5]): Siquando canonici ejusdem ecclesie sancte Marie priventur [6]) suo preposito, unus ex eis cum assensu suorum confratrum Traiectum [7]) veniens in capitulo sancti Martini, prepositum sibi dari orabit, quem decanus et fratres communiter successione perpetua, omni respectu episcopi et Majoris prepositi excluso, tamquam super propria et speciali possessione sua providebunt [8]) et illius electioni tradent. Statutum est etiam in capitulo, ut idem frater Bruggensis, donec expectacione prepositi sui pendebit, communi providentia fratrum procuretur; tradito autem sibi preposito ei tantum adhereat, etiam, si necesse fuerit, sumptum in repatriando sufficientem ab eodem [9]) suscipiat. Preterea ad majoris concordie unitatem visum est fratribus pium et honestum, ut quandocumque aliquis fratrum illorum huc venerit, more claustrali se habeat, chorum frequentet et obedientiam decano tamquam ceteri servet. Quia igitur sic est unita et incorporata huic ecclesie illa, quotienscumque aliquis ex istis vel illis fratribus obierit, utriusque obitus utrique congregacioni denuncietur, ut tricesimus dies deposicionis ejus et anniversarius vigiliis [10]), oracionibus, psalmis et missis statutis rite celebretur. Ut autem hec

---

1) L en H „probabilium." 2) H „virorum." 3) H „Brugis." 4) L „liberata," later veranderd in: „libera". — H „libertate." 5) Hierbij op den kant: „Hec est confirmacio appostolica, facta per dominum Calixtum papam, incerta huic instrumento publico." 6) L en H „privarentur." 7) H „Trajecten." 8) Aldus L en H; ons HS. heeft: „providebunt." 9) L „eo." 10) L en H lasschen in: „et."

rata et inconvulsa maneant [1]), communi assensu fratrum jussa est hec carta conscribi et sigilli sui impressione firmari, ut si quis voluit [2]) dissipare, anathemati perpetue dampnationis subjaceat [3]). Tradita est anno incarnacionis Dominice MCX*X*.... [4]), indictione *II* [5]), anno vero *secundo* [6]) episcopatus Godebaldi [7]). Hujus rei testes fuerunt hii: Traiectensis ecclesie Lidbertus decanus, Altetus, Theodericus archidyaconus, Luthardus prepositus, Hugo, Luzo [8]), Hardbertus [9]), Blidgerus, Gelmarus, Baldricus et ceteri fratres, Rodbertus [10]) Tornacensis archidyaconus, Bertulfus Brugensis prepositus, Helyas [11]) decanus, Litera, Blitro, Balduinus [12]).

10. *Koning Otto I schenkt het leen, dat Waltger en zijn zoon Ratbot van hem in de gouw Lek en Ysel bezeten hadden, aan de kerken van St. Maarten en St. Maria.* 944 *Juli* 17.
Zie: Liber donationum. I N°. 34.

11. *Keizer Hendrik II schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Drente.* 1024 *Januari* 3.
Zie: Liber donationum. I N°. 41.

12. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk de goederen Uffelt, Wittelt en Peelo in het graafschap Drente, die Uffo en zijne broeders bezeten, doch volgens rechterlijke uitspraak verloren hebben.* 1040 *Mei* 21.
Zie: Liber donationum. I N°. 47.

13. *Koning Philips vergunt den Utrechtschen bisschop, om den tol te Gein naar eene andere plaats binnen het*

---

1) L „maneat." 2) „voluit" met eene hand der 14e eeuw ingeschreven in de opengelatene plaats. — L en H „voluerit." 3) H „subjaceat, met oude hand perpetue dampnacionis." 4) Hierbij op den kant: „Hic nota de annis Domini plures fuisse, sed cartam consumptam." De tweede X is echter later bijgevoegd. 5) „II" is later ingevuld. 6) „secundo" met eene hand der 14e eeuw bovengeschreven. Op den kant met oude hand: „vero II." Dit laatste kan echter ook behooren bij de indictiejaren. 7) L „Godebaldi." 8) L „Lijso." — H „Liigo." 9) L en H „Herdbertus." 10) L „Robbertus." 11) H „Elias." 12) L en H „Baldwinus."

schoutambt van Utrecht over te brengen. 1200 *September* 30.

PRIVILEGIUM PHILIPPI REGIS DE THEOLONEO IN GHEYN TRANSFERENDO IN ALIUM LOCUM PER EPISCOPUM [1]). — Philippus secundus Dei gratia Romanorum rex et semper augustus. Regalis excellentie nostre deposcit benignitas, ut eos ampliori favore et gratia in agendis suis respiciamus, quos ad exaltationis nostre gloriam [2]) ferventes invenimus et fideles. Quapropter noverint universi fideles imperii, presentes et futuri, quod nos, considerantes puram fidem et ferventem devotionem, quam dilectus consanguineus noster Didericus [3]) Traiectensis episcopus ad sublimitatis nostre promotionem constanter exhibet et est exhibiturus, de consueta majestatis nostre clementia damus et concedimus ei plenam auctoritatem et licenciam, ut theloneum, quod ex concessione imperatorum sive regum ab antiquo tenuit in loco, qui Geyn [4]) dicitur, in alio [5]) sibi commodiori loco, ubi voluerit infra terram, que pertinet ad officium sculteti civitatis Traiectensis, locet et constituat, et super hoc nullius unquam persone habeat impedimentum. Ad cujus rei certam in posterum evidentiam hanc cartam inde conscribi jussimus et bulla nostra communiri. Testes hii sunt: Conradus imperialis aule cancellarius, Wolfgerus [6]) Pictaviensis episcopus, Conradus Spirensis episcopus, comes Fridericus de Zolre [7]), comes Lodwicus [8]) de Helfinstein, comes Hartmannus de Wirtinburc [9]), Henricus marscalcus de Kallindin [10]), Henricus dapifer de Walpurc [11]) et alii quamplures. Datum apud Norinburc [12]) anno Dominice incarnationis MCC, indictione IIII, II Kal. Octobris.

---

1) Op den kant: „coll." — Hoofd in L en H: „Privilegium de transferendo theloneum de Geino (H „Gheno") in alio loco oportuno." 2) L en H „gloriam nostre." 3) L en H „Theodericus." 4) L en H „Ghein." 5) H lascht in: „qui." 6) L en H „Wolgerus." 7) L en H „comes Fredericus de Zolren." 8) L en H „Lodewicus." 9) L en H „comes Hermannus de Wirtinburg." 10) L „Kalindin." 11) H „Walpruc." 12) L en H „Norinburg."

14. *Koning Hendrik II verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven.* 1006 *April* 24.
Zie: Liber donationum. I N°. 39.

15. *Koning Conrad II schenkt aan den bisschop van het Oude Trecht het voorrecht, dat de mannen der kerk voor den voogd der kerk zullen terechtstaan; de wastinsigen en de vrijen onder voogdij der kerk zullen dezelfde rechten als die der Keulsche kerk genieten; de nalatenschap van vreemde priesters zal aan de kerk vervallen.* 1025 *Juli* 26.
Zie: Liber donationum. I N°. 43.

16. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Agridiocensis of Umbalaha.* 1042 *December* 13.
Zie: Liber donationum. I N°. 53.

17. *Keizer Otto II schenkt aan de Utrechtsche kerk al wat zij nog niet bezat in de villa Muiden, benevens den tol aldaar.* 975 *Juni* 6.
Zie: Liber donationum. I N°. 31.

18. *Koning Conrad II schenkt aan de Utrechtsche kerk een graafschap in Teisterbant.* 1026 *Juni* 14.
Zie: Liber donationum. I N°. 44.

19. *Keizer Frederik I bevestigt den bisschop van Utrecht in het bezit der door keizer Otto II geschonkene goederen, namelijk: het domeingoed en den tol te Muiden, de visscherij in de Almere, goederen te Loenen, langs de Vecht en te Eck, en het muntrecht te Utrecht.* 1171 *October* 12.

FREDERICI IMPERATORIS CONFIRMATIO DE THEOLONEO IN MUDA ET DE PISCARIA IN ALMERE ET CIRCA EX UTRAQUE PARTE FLUMINIS, QUOD DICITUR VECHT, JACENCIA, SCILICET TERRIS, SILVIS, AQUARUM DECURSIBUS [1]). — In nomine sancte

1) L en H „De theloneo in Amuda et de piscaria in Almere et terra in Lona et omnia ex utraque (H „ex utraque parte") fluminis, quod dicitur Vecht, jacencia."

et individue Trinitatis. Fredericus Dei gratia
rum imperator augustus. Si ecclesias Dei an
et earum jura regali auctoritate tuemur et
antecessorum nostrorum, piorum [1]) regum vel
rum, exempla sequentes, hoc nobis et ad r
prosperitatem et precipue ad anime nostre salu
turum non ambigimus. Eapropter tam futuro
presentium noverit industria, quod nobis, apu
gium [2]) considentibus et de pace atque de
tractantibus [3]), fidelis noster [4]) Godefridus, T
ecclesie venerabilis episcopus, ante presentia
venit, et instrumenta privilegiorum bone memo
secundi nobis presentavit, in quibus contineb
ipse, pro remedio anime sue ac suorum paren
dam res juris sui ad prefatam ecclesiam sancti
proprium tradiderit, videlicet quicquid ipse in vi
habuerat; theloneum quoque, ad eandem vi
pertinens, eidem ecclesie perpetualiter dona
insuper addidit omnem piscationem, que in
suam regalitatem pertinebat, et [7]) terram,
comes in [8]) Lona habuit, et preterea quicquid
parte fluminis, quod dicitur Vecht, habebat
integritate sibi delegaverit, scilicet cum terris,
aquarumque decursibus, piscationibus, stagnis
ex eodem flumine derivantibus; terram quoque,
in loco, Eki vocato, possederat sed pro comm
ad regale jus judiciario ordine fiscata erat, sep
ecclesie libere donaverit, et episcopo monetam
faciendi potestatem concesserit; et quod omi
auctoritate interdixerit, ne aliquis comes seu a
persona judiciaria potestatem haberet, theloneu
quodlibet debitum sive quesitum ex ipsa monet
sed ipse episcopus ex integro hec omnia potest
deret. Idem itaque presul Godefridus regalitate
suppliciter efflagitavit, ut hujus regie donatio

---

1) H „priorum." 2) L en H „Novomagium." 3) Aldus HS. „tarctantibus." 4) „noster" ontbreekt in H. 5) In derd: „Amuda." — H „Amuda." 6) „et" ontbreekt in L en H „item." 8) H „de."

centiam majestatis nostre auctoritate confirmare et privilegii nostri attestatione renovare et stabilire vellemus. Cujus petitioni, interventu dilecti ac fidelis nostri Arnoldi Treuerensis metropolitani aliorumque fidelium nostrorum et precipue spe superne remunerationis, annuentes, presentis pagine sigilli nostri impressione insignite testamento id confirmavimus et perpetua stabilitate observandum, sicut prescriptum est ab Ottone donatum, decrevimus. Acta sunt hec coram (testibus [1])) idoneis: domno Phylippo [2]) Coloniensi metropolitano et domno Cristiano [3]) Mogontino et domno Arnoldo Treuerensi, Luodulpho [4]) Leodiensi episcopo, Boscelmo [5]) camerario, Ottone, Egberto [6]) de Amestel [7]) et aliis quampluribus. Signum domni Frederici Romanorum imperatoris invictissimi. Ego Henricus cancellarius vice Christiani Moguntini [8]) archiepiscopi et archicancellarii recognovi. Anno Dominice incarnationis MCLXXI, indictione IIII, regnante domno Frederico Romanorum imperatore invictissimo, anno regni ejus XX, imperii vero XVIII. Datum Aquisgrani IIII Idus Octobris filiciter amen.

20. *Keizer Frederik I vergunt, dat door de Neude eene waterleiding gegraven worde tot afvoer van het water van den Rijn naar zee, en dat een dam, bij Wijk in den Rijn gelegd, zal blijven bestaan, en beveelt den dam te Zwammerdam op te ruimen.* 1165.

PRIVILEGIUM DOMINI FRE(DE)RICI IMPERATORIS DE TRANSFODIONE IN NUDA, UT AQUA TRANSEAT IN MARE, ET DE OBSTRUCTIONE RENI APUD WICH ET DE OBSTRUCTIONE APUD SVADEBURG [9]). — In nomine sancte et individue Trinitatis. Fredericus divina favente clementia Romanorum imperator et semper augustus. Dignitas imperii Romani hoc exigit et ad hoc imperialis honoris culmen regendum a Deo suscepimus, ut necessitates reipublice semper pre [10]) oculis et manibus habeamus et in cunctis operibus justi-

1) „testibus" opengelaten. In L en H komt het woord voor. 2) L en H „Philippo." 3) L „Christiano." 4) L „Ludolfo." — H „Ludolpho." 5) H „Boscelino." 6) H „Ecberto." 7) L en H „Aemstel." 8) L en H „Mogontini." 9) Op den kant: „coll." 10) „pre" met latere hand bovengeschreven.

cie ipsa clementia, sine qua Deo placere non possumus, omni tempore nos comitetur; tunc enim honor imperii recto tramite incedit et in meliorem statum roboratur, quando et saluti tocius patrie utiliter providetur et necessitatibus pauperum misericorditer subvenitur. Eapropter cognoscant universi fideles imperii, presentes et futuri, quod nos, primitus amore Dei, deinde pro petitione fidelium principum nostrorum, Godefridi videlicet episcopi Traiectensis, et Florentii comitis Hollandie, Heinrici etiam comitis Gelrensis, et Theoderici comitis de Cleue, et pro fideli servicio aliorum hominum plurimorum de episcopatu Traiectensi, quibus cotidie in terris et bonis eorum gravis destructio et intolerabilis vastacio per assiduas aquarum inundaciones, quasi mors cotidiana, imminebat, ipsis hominibus predictis, sic afflictis tamque miserabiliter ad nichilum redactis, hanc gratiam indulsimus eisque nostra imperiali auctoritate benigne concessimus, ut terra illa, que vulgo Noda dicitur, ad faciendum aqueductum ab incolis provincie, qui tanto dampno et periculo aquarum subjacebant, ita perfodiatur, quod aqua Rheni, per eumdem meatum effluens in mare, quod ibi vicinum est, sine lesione in perpetuum fluat et decurrat, quod nos imperiali auctoritate nostra confirmamus et, ut in perpetuum ita permaneat et observetur, presenti privilegio roboramus. Preterea obstructionem illam Rheni, que vulgo dicitur *dam*, prope villam sive in villa, que appellatur Wich, que ad removendam tam gravem aquarum perniciem antiquitus facta est, nos, pro petitione predictorum principum et pro fideli servicio hominum illorum, qui *huic* [1]) generali malo aquarum participabant, ratam habemus et nostro imperiali edicto confirmamus et, ut eternaliter inconcussa in eodem statu permaneat et conservetur, presenti jussione decernimus. Aliam quoque obstructionem Rheni, quam comes Hollandie in loco, qui dicitur Steckede sive Svadeburg, injuste et violenter erexerat et fecerat, per quam etiam innumerabilium hominum et locorum submersiones frequenter evenerunt,

1) „huic" met latere hand bovengeschreven.

nos ex judicio curie nostre cassavimus et penitus destrui precipimus, statuentes et imperiali jussione confirmantes, quatenus, predicta clausura destructa, aqua Rheni libera et regia strata sine omni obstaculo ibidem omni tempore fluat et decurrat, sicut antiquitus solebat. Quod ut verius credatur et ab omnibus diligentius observetur, presentem inde paginam conscribi et sigilli nostri impressione insigniri jussimus, adhibitis idoneis testibus, quorum nomina sunt: Hermannus Fardensis episcopus, Evrardus Ratisponensis electus, Phylippus decanus Majoris ecclesie in Colonia, Arnoldus prepositus *ecclesie* [1]) sancti Andree, Adelous Goslariensis prepositus, Reignardus prepositus, Vlricus dux de Boemia, Marquardus de Grumbach, comes Emicho de Liningen, comes Folmarus de Sarewerde, Heinricus marscalcus de Papeneheim, Cv̊nradus Colbo pincerna, Wilhelmus Skeluwe, Rodulfus de Stenvorde, Constantinus de Berge, Cůno camerarius, Bertolfus Tris camerarius, Cuno de Malberg, Heinricus Friso, Meinardus comes de Nuemage, Folbertus, Gerardus Traiectensis scultetus, Willelmus de Scalcwic [2]), Lutbertus de Odike, Helyas, Egbertus de Amestel, Hermannus de Wordene et frater Godescalcus et alii, *Theodericus* [3]) de Judifax, Albertus Pavo et alii quamplures clerici et laici. Signum domni Frederici Romanorum imperatoris invictissimi. Ego Christianus, Mogontine [4]) sedis electus et sacri pallacii archicancellarius, recognovi. Acta sunt hec anno Dominice incarnationis MCLXV, indictione XIII, regnante domno Frederico Romanorum imperatore victoriosissimo, anno regni ejus XIII, imperii vero XI, feliciter amen.

21. *Koning Conrad II schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Drente.* 1025 *Juli* 26.

TRADICIO [5]) DOMINI CONRADI REGIS SECUNDI DE COMITATU

---

1) „ecclesie" met latere hand bijgeschreven. 2) Met latere hand veranderd in: „Scalkewic." 3) „Theodericus" met latere hand op den kant geschreven. 4) Met latere hand veranderd in: „Magontine." 5) Deze oorkonde ontbreekt in L. De afschrijver is blijkbaar in de war gebracht door de opmerking „scriptum est," die met eene 14e eeuwsche hand

IN TRENTE SUB ADELBOLDO EPISCOPO TRAIECTENSI [1]). — In nomine sancte et individue Trinitatis. Chŏnradus divina favente clementia rex. Cuncta, que aut possidemus aut possidere videmur, ab ipso accepimus, qui nos et potenter ex nichilo fecit et misericorditer usque ad hoc, quod nunc sumus, perduxit; ipse dator, ipse nutritor, ipse noster est provector. Ex acceptis autem aut condempnabimur aut glorificabimur, nam si eis secundum suggestionem inimici ad pompam nostram abutimur, ex eis quasi commissi talenti defraudatores infeliciter condempnabimur; si autem eis ad gloriam et laudem nominis illius, qui dedit, utimur, ex eis ut fideles dispensatores feliciter glorificabimur. Nichil quippe quod prosit habemus, quod ab ipso non acciperemus, qui ideo dat ut recipiat, non ideo recipit, ut indigeat, sed ut nos earundem rerum, quas recipit, possessores eternaliter faciat; nam quicquid ei damus non amittimus, sed hinc nobiscum portamus, quod autem retinemus non hinc nobiscum portamus, sed hic amittimus. Quapropter notum sit omnibus sancte Dei ecclesie fidelibus, tam futuris quam et presentibus, quod nos, ob perpetuale remedium antecessorum nostrorum et nostri ac dilect*ae* [2]) nostre conjugis, Gisilae videlicet regine, sancte Traiectensi ecclesie, dedicate sub patrocinio beatissimi Martini archiepiscopi, interventu supradicte conjugis nostre et Aribonis Mogontine sedis archiepiscopi necnon Piligrini Coloniensis ecclesie archipresulis et Adelboldi ejusdem ecclesie episcopi, comitatum de Trente per hanc regalem paginam, nostra jussione conscriptam, deinceps habendum damus et concedimus. Que donatio ut stabilis et inconvulsa nunc et in perpetuum permaneat, hanc paginam inde conscriptam manu propria corroborantes sigilli nostri impressione jussimus insigniri. Signum domni Chŏnradi regis invictissimi. Vdalricus cancellarius vice Aribonis archicancellarii

---

naast het hoofd geschreven is, evenals bij alle andere oorkonden, die reeds in D I voorkomen. Beiden hielden dus de oorkonde zonder twijfel verkeerdelijk voor identiek met N°. 41. 1) Daarbij op den kant: „Henrici imperatoris hoc idem." 2) De „ae" van „dilectae" later ingevuld in de plaats van eenige uitgekrabde letters; er heeft denkelijk vroeger „dilectissime" gestaan.

recognovi. Data VII Kal. Augusti, indictione VIII, anno Dominice incarnationis millesimo XXV, anno autem domni Chuonradi secundi regnantis I. Actum Triburie.

22. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk het rechtsgebied met munt en tol te Deventer met een graafschap in Hameland, waarvan de grenzen worden omschreven.* 1046 *Augustus* 23.

Zie: Liber donationum. I N°. 51.

23. *Keizer Frederik I beslist de geschillen tusschen bisschop Godefrid en graaf Floris III van Holland over het graafschap in Friesland.* (1165 [1]).)

ORDINACIO [2]) PER DOMINUM FREDERICUM IMPERATOREM DE COMITATU FRISONUM INTER EPISCOPUM TRAIECTENSEM ET COMITEM HOLLANDIE. — In nomine sancte et individue Trinitatis. Fredericus divina favente clementia Romanorum imperator [3]) et semper augustus. Controversie, que sentencia vel concordia sopiuntur, ratio suggerit, ut scriptis et testificationibus designentur, ne forte diuturnitate temporum [4]) discordia recidiva resurgat, et habeat secutura posteritas quid de statu precedencium fraudibus malignancium convenienter opponat. Eapropter controversiam, que inter Godefridum venerabilem Traiectensem episcopum et Florentium comitem Hollandie de comitatu Frisonum agitabatur, nos de consilio curie et fidelium eorum [5]) concorditer decidentes, eosque favorabili amicicia reconciliantes, dignum duximus, ut universus tenor concordie describeretur [6]) quemadmodum subnixa videntur. Statuimus igitur, ut eque participent predicto comitatu Frisonum, episcopus videlicet [7]) et comes, et neuter eorum majorem habeat in hoc comitatu [8]) commodum vel proficuum; ambo concorditer eligent sibi comitem, qui vices eorum gerat in predicto comitatu, qui presentatus ab eis domno imperatori

1) Reeds Kluit (Hist. crit. I p. 111 Noot) nam in overeenstemming met het Chron. Egmondanum het jaar 1165 voor deze oorkonde aan; zoo ook Stumpf, Reichskanzler. II p. 360. 2) Het afschrift van deze oorkonde in B dagteekent uit het begin der 16e eeuw. 3) B „imperator Romanorum." 4) B „temporis." 5) B „meorum." 6) B „describetur." 7) B „scilicet." 8) B „in hoc comitatu habeat."

bannum et potestatem judicandi a manu domni imperatoris accipiat et juramentum prestabit, quod pro dilectione vel odio vel pro argento vel auro vel alicujus rei gratia in predicto comitatu neutri [1]) faciet injuriam, nec unius magis promovebit commodum et [2]) proficuum quam alterius. Episcopus etiam [3]) et comes ordinabunt de utilitate electi comitis eorum in predicto comitatu; quod si ipsi concorditer comitem eligere non poterint [4]), domnus imperator pro consilio suo comitem eliget et illi dabit bannum et ordinabit de sua utilitate; si vero [5]) displicebit episcopo vel [6]) comiti vel utrique comes [7]), quem vel ipsi elegerint [8]) vel quem imperator eis dederit, mutare possunt eum, quando [9]) voluerint. Cum vero [10]) intrandi in predictum comitatum et judicandi Maji tempus advenerit, episcopus videlicet et comes [11]) Hollandie simul intrabunt, uterque cum XXX militibus vel si forte in majori vel minori numero militum [12]) convenerint, et postquam intraverint, eque divident omnes redditus curtium ad comitatum pertinentium et omnia commoda et emolumenta, que de comitatu vel de judiciis comitatus provenerint; equaliter impartientur dampna et defectus comitatus, et separatim uterque in hospicio suo faciet expensas pro voluntate sua; communi quoque consensu et dono investiture locabunt et ordinabunt officia sua. Uterque autem pro libito [13]) suo accipiet sibi advocatum, communibus tamen negociis idoneum; si autem advocatus episcopi comiti displicuerit, ad nutum comitis episcopus illum deponet et substituet alium qui comiti placeat; si vero [14]) advocatus comitis episcopo displicuerit [15]), deponet eum comes et alium qui placeat episcopo substituet. Ab introitu amborum, episcopi videlicet et comitis, exercebit comes eorum judicia et justicias comitatus, donec peragantur VIII septimane. Infra has VIII septimanas episcopus non exercebit aliqua synodalia vel ecclesiastica judicia. Transacto autem hoc spacio, comes Hollandie, si vult, exire

1) B „neuter." 2) B „vel." 3) „etiam" ontbreekt in B. 4) B „poterunt." 5) B „non." 6) B „et." 7) B „uterque"; „comes" ontbreekt daar. 8) B „elegunt." 9) B „cnm." 10) B „non." 11) Ons HS. heeft: „cocomes." 12) „militum" ontbreekt in B. 13) B „libitu." 14) B „non." 15) B „placuerit."

poterit, et si vult, remaneat ad negocia, si qua sunt, plenius peragenda; et episcopus similiter remaneat ad ecclesiastica judicia facienda. Ambo autem in Majo debent intrare, ut expeditis secularibus negociis et judiciis, synodalia quoque negotia ante incommoditatem hiemis valeant promoveri. Verum si alter eorum, episcopus videlicet et comes, commonitus ab altero, vel in servicio imperatoris vel alterius domini sui vel gravi infirmitate occupatus vel qualibet inevitabili causa detentus vel pro voluntate sua, comitatum [1]) non intraverit, mittet condictam milicìam vel quantam tunc oportùnitas temporis exigit et ipsi inter se convenerint, et equalem portionem accipiet [2]) et, sicut supradictum est, omnia simul bona et mala parcientur. Si vero [3]) neuter eorum comitatum intrare poterit vel communi consensu intrare vitaverint [4]), mittent comitem suum ad exercenda judicia comitatus, et cum illo mittent milites quotquot voluerint vel nuncios; et quicquid super sumptus illorum residuum fuerit, equaliter divident inter se. Preter(e)a comes Hollandie juvabit episcopum per werram vel obsidionem, quam cum ipso faciet, vel per querimoniam recuperare castrum Bintheim [5]); et si quocumque modo illud recuperaverit, concedet illud comiti in feodum salva uniuscujusque justicia. Et episcopus habebit in eodem castro domum et [6]) cappellam et granarium et coquinam, et ponet in eodem castro unum liberum hominem suum et duos ministeriales suos, et libere ingredietur et egredietur [7]), quando voluerit; comes autem habebit omnem munitionem et fortitudinem castri et juvabit inde episcopum. Si autem episcopus werram habuerit cùm aliquo amico vel homine comitis, contra quem comes salvo honore suo episcopum juvare non potest, dabit castrum in potestatem episcopi, ut habeat illud quamdiu werra duraverit, accepta tamen [8]) securitate, ut finita werra ei restituat. Ut autem universam concordiam episcopus et comes perpetuo teneant et observent, fide data in manu nostra firmiter compromiserunt,

---

1) B „comitatus." 2) B „accipient." 3) B „non." 4) B „nutaverint." 5) B „Benthem." 6) „et" ontbreekt in B. 7) B „egredietur et ingredietur." 8) B „cum."

et nos, ad majorem hujus concordie firmitatem, sub obtentu gratie nostre et sub pena quingentarum marcarum argenti eis inju(n)ximus omni tempore [1]) observandam. Ceterum si alter ipsorum hanc concordiam violaverit, et commonitus ab altero infra XII ebdomadas non emendaverit, nos comitem, qui bannum a nobis habet, in presentiam nostram vocabimus, et ab ipso et ab aliis sex boni testimonii viris, tribus videlicet ex parte episcopi et tribus ex parte comitis, quos ad hoc eligemus, quis in hujus violatione concordie reus sit, investigabimus; hii septem jurabunt, quod bona fide veritatem dicent; qui [2]) autem ab hiis septem viris, vel, si discordes fuerint, a majori parte reus esse censebitur, quingentas marcas argenti infra XX ebdomadas camere nostre persolvet et reatum suum digne emendabit.

24. *Koning Frederik II vergunt den Utrechtschen bisschop, om den tol te Gein naar eene andere plaats binnen zijn gebied over te brengen.* 1220 *April* 19.

PRIVILEGIUM DOMINI FREDERICI IMPERATORIS DE THELONIO IN GEYNE LOCANDO IN ALIO LOCO, UBI EPISCOPO TRAIECTENSI PLACUERIT. — Fredericus secundus Dei gratia Romanorum rex et semper augustus et rex Sicilie. Regalis excellentie deposcit benignitas, ut eos ampliori favore et gratia in agendis suis respiciamus, quos ad exaltationis nostre gloriam ferventes invenimus et fideles. Quapropter noverint universi fideles imperii et futuri, quod nos, considerantes puram fidem et ferventem dilectionem, quam dilectus consanguineus noster Otto, Traiectensis episcopus, ad sublimitatis nostre promotionem constanter exhibet et est exhibiturus, de consueta majestatis nostre clementia damus et concedimus ei plenam auctoritatem et licentiam, ut theloneum, quod ex concessione imperatorum sive regum ab antiquo tenuit in loco, qui Geyne dicitur, in alio sibi commodiori loco, ubi voluerit infra territorium suum, locet et constituat, et super hoc nullius umquam persone habeat impedimentum. Ad cujus

1) B „injunximus"; „omni tempore" ontbreekt. 2) B „sin."

rei certam in posterum evidentiam hanc cartam inde conscribi jussimus et bulla nostra communiri. Testes hii sunt: domnus Sifridus Mogontinensis archiepiscopus, domnus Enkelbertus Coloniensis archiepiscopus, domnus Theodericus Treuerensis archiepiscopus, domnus Albertus Magedeburgensis archiepiscopus, domnus Chŏnradus Metensis et Spirensis episcopus, imperialis aule cancellarius, Hugo Leodiensis episcopus, Theodericus Monasteriensis episcopus, Chŏnradus Ratisponensis episcopus, Hartuicus Eistadensis episcopus, Lŭdewicus dux Bauwarie, Heinricus dux Brabantie, Walrammus marchio Namucensis, marchio de Bathen, Gerhardus comes Gelrensis, Willehelmus comes Hollandie, Theodericus comes Cliuensis, Arnoldus comes de Los, Gerhardus comes de Are, Heinricus comes de Seyna, Otto comes de Tekeneburg, Herman de Lippia, Wernerus de Bonlant, imperialis aule dapifer, Anselmus de Instinkin marscalcus, Heinricus et Hartuicus, magistri coquine, Phylippus de Bonlant et alii quamplures fideles imperii. Datum apud Frankevord, anno verbi incarnati millesimo ducentesimo vicesimo, tercio decimo Kal. Maji, indictione octava. Data vero per manus domni Chŏnradi Metensis et Spirensis episcopi, imperialis aule cancellarii.

25. *Koning Hendrik VII keurt het vredesverdrag tusschen bisschop Otto van Utrecht en graaf Gerard van Gelre goed, en geeft aan den bisschop in leen eene voogdij in Salland.* 1226 *Februari* 20.

DONACIO DOMINI HENRICI REGIS DE COMITATU BOCHORST. — Henricus Dei gratia Romanorum rex et semper augustus omnibus Christi fidelibus presens scriptum inspecturis in perpetuum. Notum esse volumus, tam presentibus quam futuris, quod formam compositionis et pacis, per venerabilem dominum C., Portuensem et sancte [1]) Ruffine episcopum, apostolice sedis legatum, inter dilectum principem nostrum Ottonem, episcopum Traiectensem, et G., comitem

1) Ons HS. heeft het onverstaanbare „itm̄", het oorspronkelijke stuk in het Alg. Rijks-archief (vlg. Sloet, Oork. b. I. p. 496) echter: „sancte."

Gelrensem, ordinatam, ratam et firmam habentes, ad petitionem ejusdem domini legati, advocatiam, quam Gerardus miles de Buchurst habuit in Sallandia et dictus comes Gelrensis ab ipso emerat, in manus nostras ab eis libere resignatam, nobis vacantem, prefato episcopo et successoribus suis et ecclesie Traiectensi contulimus, cum aliis beneficiis et feodis, que ab imperio optinet, perpetuo possidenda. Ad hujus igitur nostre donationis firmitatem et evidentiam perennem, hanc paginam, sigilli nostri appensione munitam, ecclesie et episcopis Traiectensibus perpetuo fecimus assignari, sub obtentu gratie nostre inhibentes, ne quis hominum huic nostre donationi audeat contraire. Datum apud Frankenvort, anno Domini millesimo CCXXVI, decimo Kal. Marcii.

26. *Keizer Frederik II bepaalt op nieuw, dat graaf Gerard van Gelre, niettegenstaande eene vroegere vergunning, van die van Deventer en Salland geen tol zal mogen heffen te Lobith.* 1223 *Januari* 4 [1]).

PROHIBICIO FREDERICI IMPERATORIS, NE COMES GELRENSIS STATUAT THEOLONIUM APUD AERNHEM OESTERBEECK AUT LOBEDE [2]). — Fredericus Dei gratia Romanorum imperator semper augustus et rex Sicilie universis presentes litteras inspecturis, fidelibus suis, gratiam suam et omne bonum. Quia, cum apud Frankenvort in curia solempniter indicta judicio presideremus, per principes, qui ibidem aderant, talis data fuit sententia et ab eisdem approbata, quod nullam auctoritatem sive warandiam thelonei in dampnum vel prejudicium alicujus nostra prestare serenitas potuisset, quare, cum de comite Gelrensi super theloneo, quod

---

1) Dat het jaar 1223 (niet 1238) met het 11e jaar der indictie bedoeld wordt, blijkt uit het verband met andere stukken. In 1220 April 26 was te Frankfort besloten, dat de keizer geene nieuwe tolprivilegiën zou geven (zie N°. 32). In overeenstemming daarmede was 1220 April 30 (N°. 30) het vroeger aan den graaf van Gelder verleende tolprivilegie ingetrokken en hem dus verboden verder tol te heffen. Dit verbod werd nu 1223 Januari 4 (N°. 26, 29) herhaald. De keizer verbleef inderdaad blijkens andere uitgevaardigde stukken in Januari 1223 te Prechina. (Zie: Böhmers Regesten ed. Ficker. p. 300/1.) 2) Op den kant: „coll."

se a nobis asseruit tenere clamor conquerentium non modicus aures excellentie nostre pulsaverit, sub obtentu gratie nostre eidem comiti dedimus in mandatis ac penitus prohibuimus, quod nullum theloneum apud Arnheim vel Osterbeke seu Lobedde vel in quocumque loco super Rhenum deinceps acciperet vel haberet, non obstante aliqua warindia, si quam se dixit habere, nec aliquibus litteris obviantibus, a nobis vel predecessoribus nostris impetratis, super hiis litteras apertas universis *eas* [1]) inspicientibus destinantes. Verum quia idem comes in hiis mandato et scripto nostro temere contraire presumens, postmodum theloneum sibi prohibitum non solum extorquere, immo etiam, quod gravius est, in dispendium episcopi Traiectensis et ecclesie sue homines suos de Dauantria et Sallandia novis theloneorum exactionibus apud Lobedde presumpsit aggravare, nolentes igitur, ut per violentiam comitis prefati episcopo jamdicto et ecclesie ipsius, occasione premissi thelonei, aliquod prejudicium fiat ulterius, litteras, quas super inhibitione ejusdem thelonei indulsimus, confirmantes innovamus, ac iterato imperiali auctoritate warandiam thelonei apud loca memorata et in aliis locis super Rhenum sepedicto comiti contradicimus et, ne theloneum deinceps accipiat, penitus inhibemus. Si vero idem comes, quod non credimus, huic nostre contradictioni ac inhibitioni contrarius exstiterit, ipsum et indignationem nostri culminis incurrisse et a gratia majestatis nostre exclusum penitus cognoscatis. Actum [2]) apud Prechinam II Non. Januarii, XI indictione.

27. *Keizer Hendrik V bevestigt de kerken van St. Maarten en St. Maria in het bezit van de gouw Ysel en Lek, bepaaldelijk ook van den cijns en het gerecht aldaar.* 1122 *Mei* 26.

Zie: Liber donationum. I N°. 75 (2e afschrift).

28. *Koning Hendrik VII draagt aan Johannes, kanunnik van St. Pieter en notaris van den Utrechtschen bisschop,*

---

1) „eas" later bijgeschreven in de plaats van een uitgekrabd woord.
2) „Actum" met latere hand bijgeschreven.

ten behoeve van dezen, eene voogdij in Salland op. 1226 [1]) *Februari* 20.

DONACIO, QUAM FE(CIT HEN)RICUS REX (EPISCOPO) TRAIECTENSI DE ADVOC(ACIA) SALLANDIE, QUAM POSSE(DIT GE)RARDUS DE BUCHORST. — Henricus Dei gratia Romanorum rex et semper augustus universis presens scriptum inspecturis salutem et omne bonum. Notum sit omnibus, quod advocatiam Sallandie, quam habuit Gerardus de Buchorst et quam Gerardus comes Gelrensis ab ipso emerat, ab eisdem nobis resignatam et libere nobis vacantem, dilecto principi nostro Ottoni, episcopo Traiectensi, et ecclesie sue suisque successoribus in perpetuum contulimus possidendam, et Johannem, notarium ipsius, canonicum sancti Petri Traiectensis, nomine predicti episcopi et ecclesie Traiectensis de manu nostra protestamur recepisse. Datum apud Frankenvord anno Domini millesimo CCXXV, X Kal. Marcii.

29. *Keizer Frederik II verbiedt graaf Gerard van Gelre op nieuw, om van die van Deventer en Salland tol te heffen te Lobith.* 1223 *Januari* 4 [2]).

PROHIBICIO THEOLONEI APUD LOBEDDE, QUAM FECIT FRIDERICUS. — Fridericus Dei gratia Romanorum imperator semper augustus et rex Sicilie fideli suo G. comiti Gelrensi gratiam suam et omne bonum. Intelleximus, quod tu, post inhibitionem mandati nostri apud Frankenvorde in sollempni curia sentencialiter factam, venerabilem Traiectensem episcopum, dilectum consanguineum et principem nostrum, et ecclesiam ipsius indebitis exactionibus thelonei apud Lobedde et aliis gravaminibus multipliciter aggravas et molestas, immo, quod gravius est, ab hominibus castri sui Dauantre et terre sue Sallandie de novo theloneum extorques, in ipsius et ecclesie sue prejudicium et gravamen. Cum igitur ex officio commissi nobis regiminis ecclesiarum jura defendere teneamur ac conservare, fidelitati tue sub optentu gratie nostre firmiter precipiendo mandamus, quatinus ab hujusmodi exactionibus thelonei

1) Het jaar is 1226: zie hiervoor No. 25. 2) Zie de noot bij No. 26.

et aliis gravaminibus, que eidem episcopo et ecclesie sue hactenus irrogasti et adhuc inferre non formidas, omnino desistas, theloneum, maxime ad gravamen episcopi et hominum terre sue per te de novo institutum, penitus abolendo; indubitanter sciturus, quod, si in hujusmodi mandati nostri executione iterato tibi facti contra tenorem litterarum, quas super hiis omnibus eas inspicientibus de novo direximus, negligentem te gesseris, non solum majestatem nostram offendisse, sed a gratia nostra te scias penitus alienum. Datum apud Prechinam IIII Januarii, XI indictione.

30. *Koning Frederik II draagt den aartsbisschop van Keulen op, om graaf Gerard van Gelre, niettegenstaande vroegere vergunning, te verbieden, om tol te heffen te Arnhem, Oosterbeek of Lobith.* 1220 *April* 30 [1]).

SCRIPTUM FREDERICI REGIS AD ARCHIEPISCOPUM COLONIENSEM, UT PROHIBEAT COMITEM GELRYE, NE STATUAT THEOLONEUM APUD ARNEHEIM VEL APUD OSTERBEKE [2]). — Fridericus secundus Dei gratia Romanorum rex semper augustus et rex Sicilie fideli et dilecto principi suo E. sancte Coloniensis ecclesie archiepiscopo gratiam suam et omne bonum. Nobis apud Frankenvorde in curia sollempniter indicta judicio presidentibus, talis data est sententia et a principibus approbata, quod nullam auctoritatem thelonei sive warandiam in dampnum vel prejudicium alicujus prestare possimus. Cum igitur super theloneo, quod nobilis vir comes Gelrensis se asserit tenere a nobis, querimoniam non modicam audiverimus, regia majestate tibi mandamus, quatinus auctoritate nostra et sub optentu gratie nostre eidem comiti firmiter precipias, ut nullum theloneum apud Arnheim vel Osterbeke seu Lobedde vel in quocumque loco super Rhenum deinceps accipiat, non obstante aliqua warandia, si quam se dicit habere, nec litteris aliquibus obviantibus, a nobis vel antecessoribus nostris impetratis. Datum apud Frankenvorde in curia nostra sollempniter indicta, II Kal. Mai.

---

1) Het rijkshof te Frankfort werd in 1220 gehouden. (Zie No. 32.)
2) Op den kant: „coll".

31. *Keizer Otto II hernieuwt het door zijne voorgangers gegevene verlof om te Utrecht munt te slaan en de schenking van de daaruit spruitende voordeelen aan de Utrechtsche kerk.* 975 *Juni* 6.

Zie: Liber donationum. I N°. 30 [1]).

32. *Koning Frederik II schenkt aan de geestelijke vorsten des rijks verschillende voorrechten.* 1220 *April* 26.

CONFEDERATIO IMPERATORIS, QUOD NOVUM. THEOLONEUM VEL NOVAS MONETAS NUMQUAM STATUET [2]). — In nomine sancte et individue Trinitatis. Fridericus secundus divina favente clementia Romanorum rex et semper augustus et rex Sicilie [3]). Digna recolentes animadversione, quanta efficacia et fide dilecti fideles nostri principes ecclesiastici nobis hactenus astiterint, ad culmen imperii nos promovendo, promotos in ipso firmando et demum filium nostrum Henricum in regem sibi et dominum benivole atque [4]) concorditer eligendo, censuimus eos, per quos promoti sumus, semper promovendos, et per quos firmati sumus unacum ipsorum ecclesiis [5]) semper fore nostra defensione contra noxia queque firmandos. Igitur quia in eorum gravamina quedam consuetudines et, ut verius dicamus abusiones, ex longa perturbatione imperii, que per gratiam Dei nunc quievit et quiescet, inoleverant in novis theoloneis et monetis, que se invicem ex similitudinibus ymaginum destruere consueverant, in guerris advocatorum et aliis malis, quorum non est numerus, statutis quibusdam eisdem abusionibus obviavimus [6]). Primo promittentes, quod numquam deinceps in morte

1) Ook in L volgt hier deze oorkonde. In ons HS. ontbreekt de gewone 14e eeuwsche bijvoeging „scriptum est": het is dus aan den 14e eeuwschen klerk (en daardoor ook aan den schrijver van L) ontgaan, dat de oorkonde reeds in D I voorkomt. 2) Daarbij met eene hand van het begin der 16e eeuw: „Et est littere sub aureo sigillo in ecclesia Traiectensi." — Het opschrift in B, waar de tekst geschreven is met eene hand van de 1e helft der 16e eeuw, luidt: „Confederacio imperatoris cum principibus ecclesiasticis et ecclesiis Almanie." 3) B „Cicilie." 4) Later veranderd in: „ac." — B „et." 5) B „ecclesiis ipsorum." 6) B „obviamus."

cujusquam principis ecclesiastici reliquias suas fisco vendicabimus, inhibentes etiam ne laicus quisquam [1]) aliquo pretextu sibi eas vendicet, sed cedant successori, si antecessor intestatus decesserit [2]), cujus testamentum, si quid inde fecit, volumus esse ratum; si quis vero contra hanc constitutionem reliquias sibi vendicare presumpserit, proscriptus et exlex habeatur et feodo [3]) sive beneficio, si quod habet, permaneat destitutus. Item nova thelonea et novas monetas in ipsorum territoriis sive jurisdictionibus, eis inconsultis seu nolentibus, non statuemus de cetero; sed antiqua thelonea et jura monetarum, eorum ecclesiis concessa, inconvulsa et firma conservabimus et tuebimur, nec ipsi ea infringemus, nec ab aliis lēdi permittemus modis aliquibus; utpote monete turbari et vilificari solent similitudinibus ymaginum, quod penitus prohibemus. Item homines, quocumque *genere* [4]) servitutis ipsis attinentes [5]), quacumque causa se ab eorum obsequiis alienaverint, in nostris civitatibus non recipiemus in eorum prejudicium; et idem ab ipsis intèr se, eisque a laicis omnibus universaliter volumus observari. Item statuimus, ne quis ecclesiam aliquam in bonis suis dampnificet occasione advocati eorundem bonorum; sed si dampnificaverit, dampnum in duplo restituet et centum marcas argenti camere nostre solvet. Item si aliquis eorum vassallum suum [6]), qui forte eum offendit, jure feodali convenerit et sic feodum [7]) evicerit, illud suis usibus tuebimur, et si ipse feodum de bona et liberali sua voluntate nobis conferre voluerit [8]), recipiemus, amore vel odio non obstante; quocumque autem modo, sive etiam [9]) ex morte infeodati, principi ecclesiastico feodum aliquod vacare contigerit, illud auctoritate propria, immo violentia, nullatenus invademus, nisi de [10]) bona voluntate [11]) liberalique concessione sua potuerimus [12]) obtinere, sed cum effectu suis usibus studebimus defensare [13]). Item, sicut justum est, excommunicatos eorum,

---

1) B „quisquam laycus." 2) B „decessit." 3) B „fredo." 4) „genere" met latere hand bovengeschreven. — B „cujuscumque servitutis." 5) B lascht in: „qui." 6) B „sumet." 7) B „feodem." 8) B „noluerit." 9) B „et." 10) In B ontbreekt „de." 11) B „volunta." 12) B „poterimus." 13) Op den kant met latere hand: „De excommunicatis vitandis."

dum tamen ab ipsis viva voce vel per litteras eorum vel per honestos nuncios fidedignos nobis denunciati fuerint, vitabimus, et nisi prius absolvantur, non concedemus eis personam standi judicio; sic distinguentes, quod excommunicatio non eximat eos a respondendo impetentibus, sed sine advocatis, perimat autem in eis jus et potestatem [1]) ferendi sententias et testimonia et alios impetendi. Et quia gladius materialis constitutus est in subsidium gladii spiritualis, excommunicationem [2]), si excommunicatos in ea ultra sex septimanas perstitisse predictorum modorum aliquo nobis constiterit, nostra proscriptio subsequatur, non revocanda nisi prius excommunicatio revocetur. Sic utique aliisque modis omnibus, justo videlicet et efficaci judicio, ipsis prodesse atque preesse firmiter compromisimus; et ipsi versavice fide data promiserunt, quod contra omnem hominem, qui tali nostro judicio ipsis exhibendo violenter restiterit, nobis pro viribus suis efficaciter assistent. Item constituimus, ut nulla edificia, castra videlicet seu civitates, in fundis ecclesiarum, vel occasione advocatie vel alio quoquam pretextu, construantur; et si qua forte sunt constructa contra voluntatem eorum, quibus fundi attinent, diruantur regia potestate. Item inhibemus ad imitationem avi nostri felicis memorie imperatoris Friderici [3]), ne quis officialium nostrorum in civitatibus eorundem [4]) principum jurisdictionem aliquam, sive in theloneis sive in monetis seu aliis officiis quibuscumque, sibi vendicet, nisi per octo dies ante curiam nostram ibidem publice indictam et per octo dies [5]) post eam finitam, nec etiam per eosdem dies in aliquo excedere presumant jurisdictionem principis et consuetudines [6]) civitatis; quotienscumque autem ad aliquam civitatum eorum accesserimus sine nomine publice curie, nichil in ea juris habeant, sed princeps et dominus ejus plena in ea gaudeat potestate. Sane quanto fidem ampliorem predictorum principum circa nos intelleximus, tanto excellentius eorum

---

1) B „potestas." 2) B „excommunicationis." 3) B „Frederici." 4) B „eorum." 5) De woorden „ante curiam — octo dies" ontbreken in B. 6) Er stond vroeger „consuetudinem", doch reeds de schrijver zelf veranderde dit in: „consuetudines."

profectibus semper intendemus prospicere; et quoniam acta hominum oblivio inimica memorie per longam temporum evolutionem sepelire solet, diligentia vigilantiori adhibita hec nostre gratie beneficia ecclesiis inpensa perpetuari volumus, statuentes, ut heredes nostri et successores in imperio ea rata conservent et exsequantur et faciant in subsidium ecclesiarum a laicis universaliter observari. Et ut futuris innotescant et a presentium non excidant memoria sive noticia, ea fecimus huic pagine annotari et paginam subnotatione nominum eorum, qui interfuerunt, principum videlicet, et sigilli nostri munimine insigniri. Testes hii sunt: Sifridus Maguntinensis [1]) archiepiscopus, Theodericus [2]) Treuerensis archiepiscopus, Engelbertus Coloniensis archiepiscopus, Albertus Magdeburgensis [3]) archiepiscopus, Hugo Leodiensis episcopus, Otto Traiectensis episcopus, Egbertus Babenbergensis [4]) episcopus, Conradus Ratisbonensis [5]) episcopus, Hertwicus [6]) Egesdedensis episcopus, Theodericus Manasteriensis [7]) episcopus, Heinricus Wormatiensis [8]) episcopus, Engelhardus Nuwemburgensis [9]) episcopus, Heinricus Basiliensis episcopus et alii quamplures. Signum domni Friderici [10]) secundi Romanorum regis invictissimi et regis Sicilie [11]). Ego Conradus Mettensis et Spirensis episcopus, imperialis aule cancellarius, vice domni Sifridi Maguntine [12]) sedis archiepiscopi et totius Germanie archicancellarii recognovi. Acta sunt hec anno Dominice incarnationis MCCXX, indictione IX, regnante domno Friderico [13]) secundo Romanorum rege et Sicilie [14]) gloriosissimo anno regni ejus in Germania VIII, in Sicilia [15]) vero XXIII [16]). Datum apud Frankenwurt [17]) VI Kal. Maji.

33. *Keizer Hendrik VI beslist de geschillen over het graaf-*

---

1) B „Megoncinensis." 2) B „Theodoricus." 3) B „Madeburgensis." 4) B „Egbertus Balburgensis." 5) B „Ratisponensis." 6) B „Herewicus." 7) B „Theodoricus Monosteriensis." 8) B „Wormensis." 9) B „Nuwenbergensis." 10) B „Frederici." 11) B „Cicilie." 12) B „Mogontine." 13) B „Frederico." 14) B „Cicilie." 15) B „Cicilia." 16) B „XXII." 17) B „Franckenvoerdt."

schap Veluwe tusschen den bisschop van Utrecht en den hertog van Lotharingen en wijst het toe aan den bisschop, die het den hertog in leen geeft. 1196 *Maart* 6.

COMPOSICIO, QUAM FECIT HENRICUS IMPERATOR INTER DUCEM LOTHARINGIE ET EPISCOPUM TRAIECTENSEM DE COMITATU DE VELOWE [1]). — In nomine sancte et individue Trinitatis. Heinricus [2]) sextus divina favente clementia Romanorum imperator semper augustus et rex Sicilie [3]). Imperatorie majestatis nostre debitum expostulat et requirit officium, ut ea, que inter fideles et principes imperii causam et fomitem dant discordie, lima correctionis et diligentie omnimodis enervantes, ad firmam pacis concordiam vigilanti studio ipsos satagamus [4]) reducere. Quapropter notum facimus universis imperii nostri fidelibus, presentibus et futuris, quod nos questionem illam, que jam diu vertebatur inter dilectos consanguineos nostros Baldewinum [5]) Traiectensem episcopum et Heinricum ducem Lotharingie [6]) super comitatu de Velewe [7]), in eo videlicet, quod ipse episcopus comitatum illum de concessione imperatorum sibi et ecclesie Traiectensi asserebat pertinere, et econtra dux Lotharingie [8]) dicebat, quod ipsum comitatum de manu nostra teneret in feodo, ad hunc finem deduximus, quod ipse dux, injuriam suam recognoscens, omne jus, quod in comitatu illo videbatur habere, in manus nostras libere resignavit. Nos itaque predictum comitatum cum omnibus suis pertinentiis imperiali clementia predicte ecclesie Traiectensi [9]) et dilecto consanguineo nostro Baldwino, ejus episcopo, sollempniter contulimus et imperiali auctoritate presenti majestatis nostre privilegio in perpetuum confirmavimus; ipse vero episcopus eundem

---

1) Met eene hand van het begin der 16e eeuw in ons HS. daaronder op den kant: „Ista littera est sub aureo sigillo imperatoris in ecclesia Traiectensi." Op den kant: „coll." — B „Lothoringie — super comitatu Velue." Het stuk is in B geschreven met dezelfde 16e eeuwsche hand als het voorgaande. 2) B „Henricus." 3) B „Cicilie." 4) B „satagamur." 5) B „Baldwinum." 6) B „Henricum ducem Lothoringie." 7) B „Velue." 8) B „Lothoringie." 9) Op den kant met latere hand: „quod tenetur Veluam ab episcopo Traiectensi."

comitatum cum pertinentiis suis et omni jure predicto consanguineo nostro Heinrico [1]) duci Lotharingie in presentia nostra benigne concessit, sub eo tenore, ut idem comitatus ad ejus heredem, filium suum vel filiam, libere transeat et integre. Statuimus igitur et imperiali edicto sanccimus [2]), ut nulla omnino [3]) persona in posterum hanc nostram ordinationem et confirmationem aliquatenus infringere [4]) audeat vel perturbare; quod si quis attemptaverit, centum libras auri pro pena componat, dimidium camere nostre et reliquum passis injuriam. Ad cujus rei certam in perpetuum evidentiam presentem paginam inde conscribi jussimus et majestatis nostre sigillo aureo communiri. Hujus rei testes sunt: Ludolphus Magdeburgensis [5]) ecclesie archiepiscopus, Hartwicus [6]) Bremensis archiepiscopus, Hermannus lantgravius Thuringie [7]), Otto comes de Bentheim [8]), comes Lambertus de Erfordia, Guichardus burgravius de Magdeburg [9]), comes Albertus de Wernningerode [10]), Rubertus de Clůrne [11]), Cuno de Mincemberc [12]), Marquardus dapifer, Drushardus de Kesteneburc [13]), Heinricus camerarius de Groiz [14]), Heinricus pincerna de Lutra [15]), Gerardus de Grimberc [16]), Arnoldus de Wisemal [17]) et alii quamplures. Signum domni Heinrici [18]) sexti Romanorum imperatoris invictissimi et regis Sicilie. Ego Conradus Hildenshemensis [19]) electus, imperialis aule cancellarius, vice Conradi Maguntine [20]) sedis archiepiscopi et totius Germanie archicancellarii recognovi. Acta sunt hec anno Dominice incarnationis MCXCVI, indictione XIIII, regnante domno Heinrico [21]) sexto Romanorum imperatore gloriosissimo, anno regni ejus XXV, imperii vero quinto et regni Sicilie secundo. Datum apud Geilenhusen [22]) II Non. Martii.

---

1) B „Henrico." 2) B „sanxiuntur." 3) B „omnis." 4) B „infringere." Ons HS. heeft: „infirgere." 5) B „Madubergensis." 6) B „Harewicus." 7) B „Turingie." 8) B „Benthem." 9) B „Madeburg." 10) B „Werningerode." 11) B „Robertus de Duerne." 12) B „Nuerenburg." 13) B „Kestenebert." 14) B „Henricus camerarius de Groye." 15) B „Henricus pincerna de Lucra." 16) B „Grumbert." 17) B „Wesemael." 18) B „Henrici." 19) B „Hildenoemensis." 20) B „Moguntinensis." 21) B „Henrico." 22) B „Gelenhusen."

34. *Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk ten behoeve der kanunniken een goed in de villa Groningen met het rechtsgebied, de munt en den tol aldaar.* 1040 *Mei* 21.

Zie: Liber donationum. I N°. 49.

BIJGEVOEGDE OORKONDEN

IN VERSCHILLENDE HANDSCHRIFTEN VAN HET CARTULARIUM.

I. LIBER DONATIONUM.

1. *De Domproost Diederik schenkt vier prebenden, behoorende tot het officium coquine van den Dom, die vroeger tot zijne collatie stonden, aan het Domkapittel.* 1243 *September* 9.

NOTA DE PRE[BEN]DA CELLARII [ET] COQUINE [1]). — Universis Christi fidelibus, tam presentibus quam futuris, Theodericus, Dei gracia Major in Traiecto prepositus et archydiaconus, in perpetuum. Universitati vestre sub forma presentium duxi declarandum, quod maturo consilio et sana prehabita deliberacione, pro predecessorum meorum felici memoria et mee salutis augmento, de consensu capituli mei quatuor prebendas, videlicet cellarii, magistri coquine et duas alias minores similiter ad officium coquine spectantes, quarum donacio ad me pertinet et que indifferenter ante mea tempora, quandoque canonicis infra ecclesiam quandoque eciam laycis, sunt collate, meo contuli capitulo. Ita ut, cum prebenda cellarii vacaverit, ego prepositus conferam vel successor meus, qui pro tempore fuerit, conferet sacerdoti, qui celebret ad altare sancte Marie, quod est in superiori parte ecclesie versus occidentem. Prebendam autem, quam habet magister coquine, dum vacaverit, similiter conferam vel successor meus conferet sacerdoti, qui celebret in capella sancti Laurencii in domo prepositi; insuper idem sacerdos

1) Deze oorkonde is geschreven op de quaterns, behoorende tot het 2e cartularium van het Liber donationum, met eene hand van de 14e eeuw.

habebit redditus, nunc ad ipsam capellam pertinentes. Et duas alias prebendas, que sunt sub magistro coquine, simili modo conferam vel successor duobus clericis conferet. Et hii quatuor loco vicariorum deservient in choro et exsequentur officium, quod de prebendis fieri consuevit, et subditi erunt decano ecclesie ad coercionem discipline, et in absencia decani majori de capitulo, qui presens fuerit. Cum autem aliquam predictarum prebendarum vacare contigerit, si ego vel successor meus a tempore vacacionis infra mensem non contulerimus, decanus, si presens fuerit, infra octo dies conferet eam; alioquin major de capitulo, qui presens fuerit, sine dilacione conferet eandem loco prepositi. Quilibet vero predictorum vicariorum, qui sacerdos fuerit, ad minus semel in septimana missam dicet pro defunctis, pro animabus videlicet predecessorum meorum, mea et successorum meorum. Nos vero capitulum huic pio facto memorati Theoderici, prepositi nostri, consensum prebemus et ad firmamentum ejus sigillum ecclesie nostre unacum sigillo ipsius prepositi presentibus duximus apponendum. Acta sunt hec in capitulo nostro feria quarta post Nativitatem beate Marie Virginis anno Domini M. ducentesimo quadragesimo tercio.

2. *Synodaal-statuten van het Utrechtsche bisdom.* 1209, *vernieuwd* 1236.

HEC SUNT STATUTA, PER DOMINUM THEODERICUM DE ARE, EPISCOPUM TRAIECTENSEM, IN SANCTA SYNODO DE [1]) CONSENSU [2]) PRELATORUM ET CLERI EDITA [3]) ANNO DOMINI M°.CC°. NONO; ITEM A DOMINO WILBRANDO [4]) EPISCOPO INNOVATA ANNO DOMINI M°.CC°.XXX°. SEXTO [5]). — § 1. Si capiatur prelatus vel canonicus vel socius chori vel aliquis clericus de familia prelati vel canonici, episcopus, qui nunc est

1) L en H hebben: „et." 2) H „consensu." 3) „edita" ontbreekt in L en H. 4) L „Willibrando." 5) Deze oorkonde is geschreven met dezelfde 14e eeuwsche hand als het vorige stuk op de quaterns, behoorende tot het 2e cartularium van het Liber donationum. De verdeeling in paragraphen is in het HS. aangegeven, zooals zij hier is overgenomen, behalve op de plaatsen, waar dit in de noten is opgegeven.

vel [1]) pro tempore fuerit, ipsum liberabit, si potuerit, aliquo modo. Si vero dixerit, quod eum liberare non possit et hoc sub juramento, quod in primo introitu suo prestabit, comprehenderit [2]), ecclesia credet ei; et extunc ecclesia resumet divina, et depositis crucibus et compulsacione legetur malediccio. Si vero capiatur in terra Hollandie vel Gelrie [3]), ab ipsis comitibus vel ab aliquo commoranti in terra ipsorum, sive detineatur, ecclesia quatuordecim diebus cessabit a die notificacionis; infra monebitur comes, ut captivum liberum remittat cum emenda competente; quod si non fecerit, terra ipsius, que est in nostra dyocesi sita, ab episcopo et archydiacono ponetur sub interdicto, et ecclesia resumet divina, et observabit formam malediccionis supradictam, et episcopus per totam dyocesim suam faciet illum denunciari excommunicatum.

§ 2. Si vero aliqua personarum predictarum ledatur in persona a layco, et enormis fuerit lesio manifesta, ecclesia cessabit donec denunciatus fuerit malefactor, sicut hactenus est observatum. Si levis fuerit injuria et non manifesta, non cessabit ecclesia, sed vocabunt injuriatores; si se expurgare voluerint, audietur eorum expurgacio, nisi actor possit probare in contrarium per duos testes ydoneos.

§ 3. Si bona alicujus ecclesie vel persone ecclesiastice, ad ecclesiam spectancia, a laico rapiantur vel per violenciam detineantur, moneatur, ut infra XIIII dies restituat et impedimentum removeat; quod si non fecerit, episcopus et archydiaconus loci ipsum excommunicabunt et excommunicatum denunciabunt absque citacione; et si in excommunicacione perseveraverit per VI ebdomadas, ecclesia, in qua moratur, ponetur sub interdicto; et si nec sic resipuerit, in omnibus ecclesiis ipsius decanatus, accensis candelis, denunciabitur excommunicatus; quod si idem in malicia sua nichilominus perseveraverit, dominus, in cujus terra moratur, monebitur, ut infra mensem ipsum [4]) ad restitucionem compellat; alioquin decanatus [5]) ponetur sub interdicto.

---

1) L lascht hier in: „qui." 2) Aldus L; ons HS. heeft: „comprehenderint." 3) L en H „Ghelrie." 4) „ipsum" ontbreekt in L en H. 5) L en H lasschen in: „ille."

§ 4. Si prior vel canonicus subtrahat vel detineat prebendam fratrum, vel impediat, quominus [1]) bona ecclesie debito more locentur, excommunicetur per ebdomadarium ad mandatum decani vel majoris de capitulo, si decanus presens non fuerit, et redditus ipsius subtrahantur; et si ad annum in malicia sua perseveraverit et ad unitatem redire noluerit, ipso jure sit dignitate sua vel prebenda privatus. Si a laico impediatur, de eo observetur, quod a raptore vel detentore superius [2]) expressum.

§ 5. Si pactionarii ecclesiarum statuto tempore non solverint, sive sint de anno in annum sive sint perpetui [3]), excommunicentur publice et excommunicati denuncientur; et si in malicia sua [4]) perseveraverint, nisi justiciarius monitus infra mensem de bonis suis ecclesie satisfecerit, ecclesia, in qua moratur, ab episcopo et archydiacono loci ecclesiastico ponetur sub interdicto.

§ 6. Si episcopus vel suus justiciarius violenciam in bonis ecclesie fecerit, occupando vel alio modo invadendo bona, que hactenus habuit in quieta possessione, monebitur, ut infra XIIII dies restituat vel restitui faciat; quod si non fecerit, cesset ecclesia, et si per hoc ad restitucionem duci non poterit, ecclesia lesa cum communibus expensis coram papa vel archyepiscopo suam injuriam prosequetur [5]).

§ 7. Si aliquis, qualiscumque vel undecumque, contra libertatem et consuetudinem Traiectensis ecclesie hactenus observatam, aliquod beneficium petierit vel optinere voluerit, communibus expensis universalis ecclesia resistet eidem, et, si aliquis in suum hospicium ipsum collegerit vel auxilio vel consilio [6]) astiterit, postquam ecclesie innotuerit [7]) ipso jure a percepcione ipsius beneficii sit suspensus, donec resipuerit et ecclesie universali V libras persolverit cum corporali disciplina, coram universali suscipienda ecclesia [8]). Si vero aliquis suspectus fuerit et ab ecclesia, cui gravamen incumbit, coram universali

---

1) Ons HS., L en H hebben allen: „quod minus." 2) L en H lasschen in: „est." 3) Ons HS. heeft: „in anno." 4) „sua" ontbreekt in H. 5) H „persequetur." 6) H „vel consilio vel auxilio." 7) L lascht in: „ipsius." 8) Hierbij op den kant met latere hand: „De inobediencia."

ecclesia de hoc impetitus fuerit, cum duobus fratribus sui capituli se expurgabit [1]) vel pro reo habebitur.

§ 8. Si aliquis canonicus penitus fuerit inobediens, suspendatur per decanum a beneficio et per capitulum, et, si monitus tribus vicibus infra annum, incorrigibilis permanserit, beneficium abjudicetur ei per decanum et per [2]) capitulum [3]).

§ 9. Si canonicus intestatus decesserit, capitulum disponat [4]) de omnibus bonis suis, que a capitulo tenet, nisi forte fideicommissarios acceperit coram capitulo vel alias sub bono testimonio.

§ 10. Mortuo prelato vel canonico, in nocte sive in die, significetur campa(na)riis [5]) omnium ecclesiarum, ut, audito signo ecclesie, in qua mortuus est, compulsacio fiet [6]) in omnibus ecclesiis. Idem fiat [7]), cum effertur vel sepelitur. Hoc eciam fiat in septimo [8]), in tricesimo et in anniversario primo. Fideicommissarii dent cuilibet campanario XII denarios. Candele in vigiliis exequiarum IIII ponantur, et in missa IIII. Candela plus non habeat quam libram cere; alie novem sint de tribus libris. Omnes conveniant ad psalterium, qui sani sunt; infirmi mittant pro se. Qui sanus est et non venerit, camerarius accipiat XII denarios de prebenda sua et faciet legi psalteria [9]); si infirmus non miserit nuncium, simili pena puniatur. Omnes remaneant, donec sepulcrum sit clausum. De qualibet ecclesia habeatur legenda et stola, et hoc per custodes ecclesiarum procuretur. Quilibet canonicus infra tricesimum legat vel legi faciat pro anima defuncti psalterium et collecta in missa defunctorum et vigiliis; in matutinis dicatur per tricesimum in qualibet ecclesia. Omnes conveniant ad septimum, tricesimum et anniversarium primum. Compulsacio non fiat pro laico in conventualibus ecclesiis, nisi cum effertur. Conventualis ecclesia non ibit ad domum laici ad funus; sed si ecclesia invitata fuerit, sicut hactenus consuetum est, ad

---

1) L „excusabit." 2) „per" ontbreekt in H. 3) L en H lasschen hier in een hoofd: „De canonicis non facientibus testamentum." 4) L en H „disponit." 5) L en H „campanariis." 6) L en H „fiat." 7) H „fiet." 8) H lascht in: „et." 9) L en H „psalterium."

ecclesiam, ubi sepeliendus est, convenient et ad cepta cimiterii occurret [1]). Si scolaris vel famulus prelati vel canonici moritur [2]) in platea, ad capellam defertur [3]) vel ad domum claustralem, et ibi ecclesia occurret.

§ 11. Si episcopus gravatus fuerit, ecclesia ei assistet auxilio et consilio [4]) preterquam in expensis. Si ecclesia gravata fuerit, episcopus ei assistet auxilio et consilio et [5]) in [6]) expensis.

§ 12. Si aliquis in periculis constitutus et timore mortis ad ecclesiam vel emunitatem confugerit, ecclesia ipsum [7]) defendet, donec ei securus conductus fuerit prestitus exeundi. Si per violenciam fuerit extractus [8]), publice in omnibus ecclesiis denuncietur excommunicatus et pena triginta marcarum puniatur; nec episcopus malefactorem absolvat, nisi satisfactum fuerit ecclesie universali. Publicum vero latronem et nocturnum agrorum populatorem et qui (s)celus [9]) committit ea intencione, ut ab ecclesia defendatur, alias non commissurus, et eum, qui delinquit in ecclesiam, ecclesia non defendet [10]).

§ 13. Si qui ausu temerario intrare ecclesiam voluerint, et si discenciones vel bella exinde movere [11]) contenderint [12]), excommunicentur publice et ab episcopo per secularem potenciam eiciantur. Similiter et adjutores eorum, sive sint clerici sive sint layci, excommunicentur et pena XXX marcarum puniantur; et si episcopus ipsos eicere neglexerit, ecclesia cessabit donec ejecti fuerint et ecclesie satisfactum.

§ 14. Nullus in una ecclesia duo vel plura habeat beneficia, nec episcopus scolastriam vel custodiam alicui conferet, nisi canonico ipsius ecclesie.

§ 15. Canonici [13]), qui sunt in percepcione [14]), in expensis suis vel aliorum non sint, nisi in domibus claustralibus.

§ 16. Postquam canonicus electus fuerit et in percepcione fuerit, ecclesiam parrochialem non regat.

---

1) L „occurrent." Hierachter volgt in ons HS. eene nieuwe paragraaph. 2) „moritur" ontbreekt in H. 3) L en H „deferetur." 4) L „consilio et auxilio." — H „concilio." 5) L „ei auxilio assistet et concilio, preterquam." 6) „in" ontbreekt in H. 7) H „eum." 8) H „abstractus." 9) L „scelus." 10) L „defendit." 11) L „moveri." 12) H „contendinerint." 13) Deze volzin wordt door ons HS. bij § 14 gevoegd. 14) L „percepcionem."

§ 17. Canonici tonsuras et coronas habeant
Quicumque recusaverint [1]), per subtractionem
ficii ad hoc faciendum compellantur [2]).

§ 18. In Assumpcione et in Nativitate beate
Nativitate Johannis Baptiste et in Passione P
omnes ecclesie convenient ad ecclesiam, in
tum. Ad sanctum Martinum in obitu sancti
sanctum Bonifacium in die Bonifacii, ad
trum in Passione Petri et Pauli, ad sanctum
in Nativitate Johannis Baptiste, ad sanctam
Assumpcione fient sollempnes processiones.
ciacione unumquidque capitulum maneat in
et celebret duplex festum; *Te Deum* et *Glo*
cantetur. Alie sollempnitates serventur, sicut h
servate.

§ 19. Quicumque canonicus habet causam cu
nonico in sua ecclesia vel contra vicarium, qui
dictione decani, ad alienos judices ipsum
citacionibus, sed coram suo decano ipsum
jus ibi accipiat; si decanum non habuerit, jus
ubi voluerit [3]).

§ 20. *Hystoria* in Septuagesima cum *Alleluia*
est ab ecclesia Traiectensi.

§ 21. Condictum est eciam, quod commune c
debet celebrari in anno: primum est feria qua
post *Quasimodo geniti*, secundum est feria qua
post Remigii, tercium est in festo Blasii,
diem Dominicum, et tunc celebrabitur pro
quenti. In istis capitulis tractabitur de anim

---

1) L „recusaverit." 2) L „compellatur." — Al het vol
in L en H. In D II volgt een regel in blanco, waarn
vervolgt. In het Liber pilosus van St. Marie (p. 168)
door, evenals in het HS. N°. 2 (p. 152 vlg.) van St. Pie
dateert wel eerst van 1634, doch is een notarieel afschrif
ginale in pergameno scripta et quatuor sigillis, duobus
et detractis, in cera viridi cum duplicibus caudis depe
lato." Het laatste stuk behoort dus zeker bij de synodaal
schijnlijk is het een gedeelte, dat in 1236 bijgevoegd werd
§ 21 worden in het HS. bij § 19 gevoegd.

morum honestate et ecclesiarum concordia et utilitate, et ut laudabiles consuetudines retro servate de cetero observentur.

3. *Verhaal van de wijdingen van den Dom en zijne altaren; met opgave der in elk altaar geplaatste reliquiën.* 1173 *Juli* 22.

NOTA DE CONSECRATIONE MAJORIS ECCLESIE TRAIECTENSIS [1]). — Majorem ecclesiam beati Martini in Traiecto ter fuisse dedicatam cognovimus. Primo tempore domini Athelboldi episcopi, qui fundator extitit ejusdem ecclesie; quibus autem cooperantibus episcopis hoc gestum sit, ignoratur, quia scriptum non invenitur. Secundo a domino Brunone archiepiscopo Coloniensi, cooperantibus episcopis Alexandro Leodiensi, Andrea Traiectensi, Wernero Monasteriensi et Auharco Cameracensi. Tertio a domino Philippo archiepiscopo Coloniensi, cooperantibus episcopis Godefrido Traiectensi, Raimundo Ypporiensi.

Principale autem altare, in honore sancti Johannis Baptiste et sancti Thome Apostoli et sancti Martini Archiepiscopi dedicatum, in quem modum et nunc est a secundariis dedicatoribus constructum inventum est. Prima plantatio est super calumnam quandam cavam, in qua preciosiora sunt sanctorum sancta, quam nullus episcoporum, qui aderant post ecclesie combustionem in secunda vel tertia dedicatione, presumpsit aperire. Eadem columna in superficie septem habet cavernulas cum septem loculis reliquiarum; que autem vel quorum sunt reliquie, ignoratur, quia scriptum non invenitur. Super quam columnam atque reliquias altare quadrangulum positum est, unam habens plantationem, sub cujus signaculo continentur hee reliquie: sancti Petri Apostoli, sancti Thome Apostoli, sancti Stephani prothomartiris, Georgii Martiris, Marcellini et Petri Martirum, gloriosi domini Martini Archiepiscopi, Severi Episcopi et Confessoris, Agnetis

1) Dit stuk is (evenals de volgende) geschreven met eene hand uit het midden der 16e eeuw op de witte bladen, bij het samenbinden der beide cartularia van het Liber donationum achteraan gevoegd.

Virginis, Lucie Virginis; foras plantationem ad austrum sa(n)guis est sancti Johannis Baptiste; in cristallo ad aquilonem reliquie sunt beati Martini Archiepiscopi, ossiculum videlicet de spina dorsi ejus, quod solum in tertia dedicatione Godefridus episcopus predictus addidit. Hec autem omnia tertio altari, quod videmus, circumdantur.

In hac siquidem tertia dedicatione alia tria altaria simul consecrata sunt, videlicet sancte Crucis et sancte Marie et sancti Dionisii. Altare vero sancte Crucis, a domino Martino cardinali consecratum, patrocinia conservat ipsius sancte Crucis et sancti Bertholomei Apostoli, cum reliquiis Marcellini et Petri Martirum, Blasii Martiris, Stephani Martiris, Pancratii Martiris, Romani Martiris, Juliane Virginis, Concordie Virginis. Altare beate Marie Virginis, a domino Godefrido consecratum et postea a domino Wilbrando pie memorie episcopo Traiectensi consecratum et sicuti nunc apparet in alium locum translatum, de vestimentis beate Matris continet et reliquias Maurorum Martirum cum ceteris. Altare sancti Dionisii, a domino Raimundo Ypporiensi consecratum, patrocinia conservat sancti Pauli Apostoli, et reliquias continet Dionisii Martiris, Urbani Pape et Martiris, Stephani Martiris et Brigide Virginis, de presepio Domini. Hec autem gesta sunt XI Kal. Augusti, anno Dominice incarnationis MCLXXIII, indictione VI.

Creduntur interfuisse consecrationi [1]) inter alios Piliganus archiepiscopus Coloniensis, Aribo archiepiscopus Maguntinensis; et isti enim etiam interfuerunt consecrationi ecclesie sancti Michaelis Banbergensis anno MXXI, et similiter Eberhardus primus episcopus Banbergensis ac Geberhardus Ratisponensis, patruus, et Bruno Augustensis episcopus, frater Henrici imperatoris, et Reginboldus Sperensis episcopus, Bruno Tullensis episcopus, Euerardus Treuerensis, Walbodus Leodiensis, Adelbertus Hammelburgensis, Heimanus Verdunensis.

---

1) Namelijk bij de eerste wijding van den Dom in den tijd van bisschop Adelbold. — Deze aanteekening, hoewel met dezelfde hand geschreven, is natuurlijk eene latere bijvoeging.

4. *Het kapittel van St. Maarten te Tours bericht aan het Domkapittel te Utrecht, dat het op verzoek overzendt eenige reliquiën van St. Maarten.* (1175 [1]).)

DE RELIQUIIS, PER ECCLESIAM TURONENSEM MISSIS ECCLESIE NOSTRE TRAIECTENSI [2]). — G. ecclesie beati Martini thesaurarius et alii ejusdem ecclesie concanonici Turonensis A. decano cum omnibus prioribus et canonicis de Traiecto, fratribus et amicis suis a salutis auctore salvari. Amicorum justa petitio studio prosequente debet compleri, quatenus et utilitas impetrata proveniat et devotionis integritas elucescat. Et quoniam a priscis temporibus ecclesia nostra universitatem vestram speciali quodam vinculo dilectionis amplectitur, condignum est, ut pia petitio vestra prout possumus votivo compleatur effectu; repulsa enim justa petitionis spetiem non amantis representat. Presenti ergo scripto fraternitati vestre directo mandamus et in verbo veritatis testificamur, quia vobis transmisimus de vestimentis, que beata principis confessorum Martini membra texerunt, necnon de pulvere sepulchri, in quo sacrosanctum ejusdem patroni corpus collocatum est, felicis illius anime olim sedes olim receptaculum. Preciosiores hiis reliquias, quas vobis mittere debeamus, apud nos non habemus. Hoc unum pro certo

---

1) De Domdeken Anselm komt voor 1154—1164, de deken Arnoud 1164—1174. (Drakenborch, Aanhangsel. p. 49—51.) De thesaurier Giraudus van het kapittel van Tours wordt vermeld in 1149—1169, zijn opvolger Gaufridus in 1175—1176. (Mabille, La pancarte noire, in: Mém. de la soc. archéolog. de Touraine. XVII p. 348—355.) Denkelijk is het jaar 1163 of 1175, toen het dekanaat van Tours vaceerde, het gezochte, en wel waarschijnlijk 1175, daar volgens het voorafgaande stuk in 1173 een wervel uit de ruggegraat van St. Maarten in het hoogaltaar van den Dom geplaatst werd. De hier volgende brief (N°. 5) is denkelijk het antwoord van het Toursche kapittel (dd. 1176) op het uit dankbaarheid voor de zending der reliquiën gedane aanbod van confraterniteit. (De Domdeken Diederik, Arnouds opvolger, wordt eerst in 1176 vermeld.) — Wel noemt Drakenborch (l. c. p. 53, 54) nog de Domdekens Amelis in 1250 en Aemilius in 1267—1282; doch dezen kunnen niet bedoeld zijn, daar in deze jaren te Tours de thesauriers Philippus en Simon de Brione vermeld worden. (Mabille l. c.) 2) Dit stuk is geschreven met ezelfde 16e eeuwsche hand als het vorige.

teneatis, quia numquam vel precum instantia vel precii magnitudine ad hoc adduci potuimus, ut de hujusmodi reliquiis alicui ecclesie vel principi largiremur; sed vestre petitionis humilitas vim nobis attulit et communis ejusdem patroni protectio, qui nobilem ecclesiam vestram alteram in terris sibi sedem elegit. Totius auctor prosperitatis prospera vestra producat in longum.

5. *Het kapittel van St. Maarten te Tours dankt het Domkapittel te Utrecht voor het bericht, dat het jaarlijks op* 10 *Juli het jaargetijde der overledene broeders van het Toursche kapittel zal vieren op even plechtige wijze, als dit voor den bisschop geschiedt, en meldt, dat het hetzelfde op denzelfden dag zal doen voor de overledene broeders van het Utrechtsche kapittel op even plechtige wijze, als dit voor zijnen deken geschiedt.* (1176—1178 [1]).)

DE MEMORIA FRATRUM TURONENSIUM VI IDUS JULII [2]). — Dominis et fratribus suis deditissimis S. preposito, Th. decano totique capitulo beati Martini Traiectensis Ph. decanus, R. thesaurarius totumque capitulum beati Martini Turonensis salutem et gratissimum, tam dilectionis quam orationum, certamen. Quam bonum sit et quam jocundum, quod charitas consiliavit fraternitatis consortium, soli noverunt, quos docuit experimentum. Hoc siquidem consortium ab antiquo inter ecclesiam nostram et vestram perpetuo esse sanxitum et a bone memorie predecessoribus, tam nostris quam vestris, devotissime celebratum, certi sumus et ad idem propensius observandum devotissimi. Porro compertum habemus, quia

---

1) De Domproost Simon komt voor 1174—1178, de Domdeken Diederik 1176—1203. (Drakenborch, Aanhangsel. p. 11, 51.) Philippus deken van het kapittel van Tours, wordt vermeld 1176—1190. (Gallia christiana. XIV col. 177.) De deken Philippus en de thesaurier R. worden te zamen genoemd in eene bul van paus Lucius III van 1184. (l. c. XIV Instr. col. 86.) De thesaurier Raginaldus wordt in de lijst bij Mabille (La pancarte noire, in: Mém. de la soc. archeol. de Touraine. XVII p. 348—355) eerst in 1185 vermeld, doch zijn voorganger Gaufridus komt het laatst in 1176 voor. 2) Dit stuk is geschreven met dezelfde 16e eeuwsche hand als en onmiddellijk onder het voorgaande stuk.

quod caritas edificat antiquitas non demolitur sed provehit et solidat, hinc nichilominus reali argumento fidem fecistis evidentiorem. Etenim, sicut ex scriptorum vestrorum et ex venerabilium confratrum nostrorum et vestrorum limina gloriosissimi confessoris visitantium relatu accepimus, vos ductu charitatis, que semper ubi est profuit, liberius et liberalius procedendo, de novo pie statuistis, quod de cetero pro universis fratribus nostris defunctis VI Idus Julii anniversarii obsequium adeo solemne in perpetuum celebrabitis, sicut et pro episcopo vestro. In quo benignitatis vestre multitudinem non modicum admirantes et extollentes, hoc beneficium, tanto magis gratum quanto minus speratum, acceptari Deo inde et vobis gratias referimus devotissimas. Et nos ergo versa vice in capituli nostri universitate unanimiter statuimus, quod similiter de cetero in perpetuum pro universis Traiectensis ecclesie beati Martini fratribus defunctis in eodem die anniversarium celebrabimus adeo solemne, sicut et pro decano nostro. Quod ut perpetuo inviolabiliter observetur, pro caritatis stipendio singulis canonicis, qui eidem obsequio interfuerint, erogando, redditus ad hoc sufficientes instituimus. Nec vos latere volumus, quod nos, in hujusmodi dispositionis tam honesto proposito a vobis anticipati, quasi zelo movemur, utpote quod dudum conceperamus in affectu, licet tardiores fuerimus in effectu, valere. Amen.

6. *Grafschriften op paus Adriaan VI.* 1523.

EPITAPHIUM, INSCRIPTUM SEPULCHRO ADRIANI SEXTI PONTIFICIS [1]). — Adriano sexto pontifici maximo, patria Traiectensi ex Germania inferiori, probitate, castimonia, modestia singulari, pacis, justicie, religionis cultori, litterarum omnis generis apprime erudito, theologie etiam eminentissimo, qui absens in Hispania, quum ne cogitaret quidem, concordi patrum suffragio electus est pontifex, anno secundo humanis excessit decima octava Calendas

1) Dit stuk is geschreven met dezelfde 16e eeuwsche hand als de drie voorgaande nommers.

Octobris MDXXIII. Vixit annis LXII, mensibus VI, diebus XIII. Hic nichil sibi infelicius in vita duxit, quam quod imperaret.

Hic Adrianus clarissimi Lovaniensis gymnasii fuerat cancellarius, unde propter virtutem extractus in aulam Caroli quinti nunc imperatoris, hunc puerum litteris et moribus instituit, juvenem ac jam Castelle et Arogonie florentissimis regnis inauguratum consilio juvit; relictus ad Hispanias gubernandas, quum Carolus in Germaniam inde accersitus est ad Romanum suscipiendum imperium. Per idem tempus absente rege intestinis discordiis tota fere laboravit Hispania, quas tunc Adrianus prudentia sua in totum sustulit atque extinxit ante principis reditum. Ad postremum, defuncto Rome Leone decimo, a supremi ordinis antistitibus eligitur pontifex maximus, adhuc absens et facie ignotus illis, at vite sanctimonia, prudentia atque eruditione notissimus. Cumque jam post octo ab electione menses Romam venisset, repperissetque pontificias opes universas Leonis voracitati cessisse, et a Thurcis occupatam Rhodum, Christiani propugnaculum orbis, horum item fidei hostium copias Hungarie loca quedam cepisse, non modo sua omnia, que ab Hispaniis advexerat, impendit, verum etiam grande ęs conflasse traditur alienum, ut conscripto milite rei Christiane laboranti succurreret atque ex Hungarie phalanges finibus hostiles rejiceret. Qui tantus vir ac pacis amantissimus princeps obiit anno pontificatus sui altero, quum sedisset menses viginti. Quantum autem reliquerit sui apud homines pios desiderium, inenarabile est.

Aliud. — Cur tibi tam subito eripuere hunc fata parentem, Roma nocens? Non eras tanto digna viro, scelerata Roma!

Aliud. — Imperator Adrianum luget extinctum Carolus, deflet ademptum sibi alumnum insigne Traiectum, dolet ereptum sibi doctorem Lovanium, dolent boni et Christiani omnes. Tu sola extinctum gaudes, Roma! Quid igitur dicam aliud, quam te nec bonam esse nec Christianam?

Aliud. — Cur tot in arma ruunt populi? cur sacra prophanis miscentur? Periit pacis amator pontifex.

Aliud. — Hic jaceo Adrianus, qui in summis laboribus, curis ac sollicitudinibus vitam omnem exegi atque etatem meam. Traiecti modicis natus sum parentibus, Lovanii pauper studui, docui, rexi, illustrissimi principis Caroli, nunc Hispaniarum regis ac Romani imperatoris, pueritiam litteris ac moribus institui, sumque conatus, ut bonum hunc orbi relinquerem principem, Hispanie regnorum absente Carolo res composui, inde Romam vocatus Christi in terris vicarium egi, quoad visum est illius bonitati. Quanto interim studio Christianos principes ad pacem et concordiam sum hortatus, et resuscitatam a Luthero quodam toto orbe terrarum heresim extinguere laboraverim, nostre ad diversos principes Christianos locupletissime testes sunt epistole. Nunc quod restat successori committo.

II. CARTULARIUM VAN BONDAM.

1. *De elect Otto geeft aan graaf Gerard van Gelder in leen de novale tienden in zijn graafschap, met uitzondering van degene, die reeds vroeger door kerken of partikulieren bezeten worden.* (1212—1215.)

DE [1]) DECIMIS NOVALIUM IN GELRIA [2]). — Dominus Otto bone memorie, electus Traiectensis, fratri suo domino Gerardo [3]) comiti Gelrensi contulit in feodo [4]) decimas de novalibus [5]) in comitatu ipsius, et hanc condicionem intraposuit [6]), quod ipse comes manum mittere non deberet in decimas, ab ecclesiis vel aliis personis prius [7]) possessas, et sicubi terra aliqua seminaretur intra [8]) duos agros vel sicubi agros aliquos extendi contingeret in longum vel in latum, ibi ipse decimam accipere non deberet, sed tantum de illis novalibus accipere deberet decimas, que in locis palustribus vel silvosis excolerentur in jurisditione sua, que excoli non possent, nisi de licentia ipsius et consensu. Hanc conditionem ipse comes sponte acceptavit et eam se servaturum [9]) promisit, presentibus prelatis et ministerialibus ecclesie Traiectensis, quorum maxima multitudo affuit, ubi comes ipse decimas novalium in terra sue potestatis et sue jurisditionis sub tali conditione recepit.

---

1) Deze aanteekening volgt in B onmiddellijk na het laatste nommer van D en is geschreven door eene gelijktijdige hand (wellicht dezelfde) als die, waarmede het geheele cartularium geschreven werd. — Het hoofd, voorkomende in L en H, ontbreekt in B. 2) H „Ghelria." 3) L „Gherardo." 4) H „in feodum." 5) H „novalium." 6) L en H „interposuit." 7) „prius" ontbreekt in H. 8) H „inter." 9) H „servaturam."

Testibus his presentibus: Reinboldo [1]) Majore decano Traiectense, Waltero preposito sancti Salvatoris, Waltero scolastico sancti Martini, Johanne sancti Petri, Theoderico sancti Johannis canonicis, capellanis episcopi, Giselberto de Amestel [2]), Arnoldo Lůf [3]), Alberto et Arnesto [4]) de Wvluen [5]), Euerardo [6]) de Můntfort [7]) et fratre ejus Luberto, Huberto de Euerdinge [8]), Rodolfo [9]) de Bosenkhem [10]), Gerardo [11]) de Dolre, Theoderico de Bůkhorst [12]) et Herimanno de Vorst [13]), aliisque quampluribus.

2. *Overeenkomst tusschen den bisschop van Utrecht en den graaf van Gelder ter beëindiging van verschillende geschillen.* (1187/8 [14]).)

QUEDAM [15]) COMPOSICIO INTER EPISCOPUM TRAIECTENSEM ET COMITEM GHELRIE [16]). — Forma compositionis inter episcopum Traiectensem et comitem Gelrensem hec est. Remisso rancore de omnibus dampnis et injuriis, invicem illatis, recipientes se in osculo pacis, compromiserunt, quod uterque ipsorum debet eligere duodecim fideles suos, quos voluerit; et illi XXIIII jurabunt tactis reliquiis, quod secundum rei veritatem et conscientias suas bona fide component de omnibus questionibus, que inter ipsos vertuntur, in quibus concordare potuerint; in quibus autem concordare non potuerint, servabitur hec forma. Si episcopus moverit questionem comiti de aliquibus bonis vel hominibus seu juridicione [17]), theloneo seu aliis redditibus, in quibus dicat comitem sibi facere injuriam, comes vel dimittet [18]) ea episcopo libera, vel propria manu jurabit

1) H „Remboldo." 2) L „Ghiselberto de Aemstele." — H „Giiselberto de Aemstele." 3) L „Loeff." — H „Loef." 4) L en H „Ernesto." 5) H „Wlven." 6) H „Euerhardo." 7) L „Montfoerde." — H „Montforde." 8) L en H „Everdinghen." 9) H „Rodolpho." 10) L en H „Bosinchem." 11) L „Gherardo." 12) L en H „Buchorst." 13) L „Hermanno de Voerst." — H „Hermanno de Vorst." 14) Zie over den datum van dit charter: Bondam, Charterb. p. 263 (die het op 1196 plaatst) en: Sloet, Oorkondenb. I p. 367. 15) Deze aanteekening is op het laatste oorspronkelijk aanwezige blad van den codex geschreven met eene latere hand dan het boek zelf, maar toch nog van de 13e eeuw. — Het hoofd, voorkomende in L en H, ontbreekt in B. 16) H „Gelria." 17) L en H „jurisdictione." 18) L en H „dimittat."

in sanctis reliquiis, se justam in illis habere possessionem. Episcopus, qui per advocatum ecclesie Traiectensis possessiones ecclesie sue servare deberet, pro bono pacis et plenius elucidanda veritate, pro advocato producet [1]) tres priores ecclesie Traiectensis, qui jurabunt tactis sacrosanctis ewangeliis, ecclesiam Traiectensem et episcopum juste possidere illa, que comes impetit, vel episcopus ea comiti libera [2]) dimittet. Uno tamen articulo excepto, videlicet de terra Sallandie, in qua si comes dixerit se habere comitatum cum majori districtione, quam episcopus ei recognoverit, episcopus propria manu tactis sacrosanctis ewangeliis jurabit, quale jus in terra illa juste possideat ecclesia sua, et illius juris quieta in perpetuum gaudebit possessione. De ministerialibus ecclesie, quos habet episcopus in possessione, condictum est, quod si quemquam eorum dicat comes esse suum ministerialem, nec episcopus, nec priores pro illo jurabunt, sed unusquisque pro se jurabit cum duobus suis comministerialibus; comes vero [3]) propria manu ministeriales suos optinebit. De ruminga in Velwa [4]) hoc expressum est: quodsi homines ecclesie Traiectensis conquerantur sibi injuriam fieri, episcopus nominabit simul et semel, ubi homini(bus) [5]) suis injuria fiat; et comes juramento suo certificabit episcopum, ubi juste accipiat satisfactionem occupatione wiltbanni sui; extunc qui voluerint [6]) manere infra wiltbannum acquirant sibi benivolentiam comitis; qui autem recedere voluerint, liberi maneant a [7]) tali exactione, que solet fieri [8]) super illos, qui manent infra wiltbannum. Preter hec compromissum est, quod judices episcopi non citabunt ad *hemal* in terram episcopi homines, manentes in terra comitis; nec versa vice judices comitis citare debent homines, manentes in terra episcopi; sed tam isti quam illi ibi convenientur [9]) et ibidem [10]) juri stabunt, ubi deliquerint [11]). Insuper nullus de terra episcopi occa-

---

1) L en H „adducet." 2) L herhaalt „ea." 3) L heeft niet „vero", maar „non". 4) L „Velua." 5) L en H „hominibus." 6) L „voluerit." 7) L en H „de." 8) L „fieri solet." — H „solent fieri." 9) H „convenienter." 10) „et ibidem" ontbreekt in L en H. 11) L en H „deliquerunt."

sione accipiendi vadii vel alterius rei causa [1]) spoliare debet alquem in terra comitis, nec econverso; nisi prius ille, qui spoliari intenditur, conventus et in causam tractus sit coram suo domino [2]) vel ejus judice, in cujus juridicione [3]) manserit; quodsi quisquam aliter facere presumpserit, dominus, de cujus terra spoliavit, spoliantem contra spoliatum [4]) et ejus dominum non manutenebit nec defendet.

3. *Bisschop Diederik en graaf Lodewijk van Loon sluiten een verdrag over verschillende rechten, waarover van ouds tusschen het bisdom en het graafschap Holland geschil was.* (1204 [5]).)

COMPOSITIO. — Ego Lodewicus, Dei gracia comes de Los, universis Christi fidelibus, tam presentibus quam futuris, in perpetuum. Cum omne feodum, quod socer meus bone memorie Theodericus comes Hollandie ab ecclesia Traiectensi juste possederat, a manu domini mei Theoderici Traiectensis episcopi in eo jure, quod *lijftucht* appellatur, recepissem, eique sicut legius homo legiam fidelitatem servare jurassem, ne aliqua aliquando occasio discordie de cetero inter episcopatum Traiectensem et comitatum Hollandie possit convalescere, ad perpetuam pacem nostram talis inter nos ordinata est composicio. Omnes ministeriales vel servos, qui ad episcopum pertinebant, in terra comitis Hollandie manentes, exceptis militibus et eorum liberis, dedit mihi et meis successoribus dominus meus Traiectensis episcopus. Ego similiter dedi ecclesie omnes ministeriales vel servos, qui ad comitatum Hollandie pertinere dicebantur, in terra episcopi manentes, exceptis militibus et eorum liberis, ea condicione adjecta, ut si qui eorum de terra episcopi ad comitatum Hollandie transierint, vel econverso de comitatu ad terram episcopi, ejus maneant, in cujus dominio man-

---

1) L en H „causa rei." 2) H „domino suo." 3) L en H „jurisdictione." 4) H „spolium." 5) Deze oorkonde is blijkbaar het verdrag, bedoeld in de oorkonde van 1204, hierna N° 6. Het stuk is geschreven met eene hand uit de 1e helft der 16e eeuw op het eerste der later achterin den codex ingevoegde vellen perkament.

sionem elegerunt. Ego etiam et homines mei juramento promisimus, quod de cetero nulla unquam occasione Rhenus apud Swathenberg vel alibi obstruetur. Insuper feodum de Nagele, quod quondam habuit Johannes de Ahus [1]) ab ecclesia, postea vero injuste fuit alienatum ab ea, ego resignavi in manum domini mei episcopi. Item promisi juratus, quod nunquam prohibebo mercatores quoscunque deferre salem vel quaslibet alias merces ad terram episcopi; similiter nec episcopus prohibebit alienos mercatores ire ad terram meam. De comitatu Frisie in Ostergo et Westergo et in Stauria hoc est adjectum, quod compositio quedam, ordinata inter Godefridum episcopum et comitem Florencium, et nos inviolabiliter observabitur, que talis est. Episcopus et comes de communi consensu mittent comitem unum in Fresiam ad servanda placita secularia, et quicquid de redditibus, ad comitatum pertinentibus, vel de proventibus placitorum secularium, deductis expensis, excreverit, equaliter dividetur inter episcopum et comitem. Et quando contigerit, comitem non intrare Frisiam, nuntii episcopi et comitis Hollandie simul ibunt in communi expensa colligere redditus, ad comitatum pertinentes. Monetarii, thelonearii, schulteti, villici et omnes inbeneficiati, in comitatu illo manentes, officia sua vel feoda sua primum recipient de manu episcopi et postea de manu comitis, et utrique jurabunt fidelitatem. Partem hujus comitatus, que comitem contingit, ego cum omni jure in omnibus attinenciis suis obligavi domino meo episcopo Traiectensi pro trecentis marcis Coloniensium denariorum legalium, donec ab eo simul et semel datis CCC marcis redimatur. Item jurisdictionem in Hoesewic, juxta Mûnfoert sitam, que fuit comitis Hollandie, liberam dimisi ecclesie Traiectensi; feodum etiam Symonis Stringe liberum dimisi episcopo. Preterea de distinctione terminorum inter terram episcopi et Hollandiam inter nos condictum est, quod si (de) aliqua terra vel decima questionem fecerit episcopus mihi vel hominibus meis, liberam eam dimittam episcopo vel jurabo eam de jure ad me pertinere; similiter

1) Er staat eigenlijk „Ahns" met eene verkorting aanduidende streep door de A.

si ego questionem fecero episcopo vel suis hominibus de aliqua terra vel decima, episcopus eam mihi liberam dimittet vel unus priorum suorum aut ministerialium ecclesie tercia manu jurabit, terram illam vel decimam ad ecclesiam de jure pertinere, et sic libera erit ecclesie. Insuper compromissum est, quod si aliquis hominum episcopi offensam ejus forte incurrerit, nullum habebit ad me refugium, nisi ad hoc tantum, ut per me graciam inveniat vel in curia episcopi judicio comparium suorum sistat. De omnibus hiis perpetuo observandis juramentum prestiti et fidejussores dedi et obsides: dominum Hugonem Leodiensem episcopum, H. ducem de Lemburg, H. comitem de Namen, Rotgerum et Giselbertum de Bremech, Arnoldum et Hermannum de Elslo, Wilhelmum de Petershem, Burginum de Bromsteme, Baronem de Au...., Wilhelmum de Goche, Arnoldum et Henricum de Ryseric, Johannem Persin et Arnoldum fratrem ejus, Ysbrandum de Harlhem et Gerardum fratrem suum, Walterum Spyrinc et Sthephanum de Sulen, Walterum de Millen.

4. *Paus Honorius III bevestigt de overeenkomst tusschen bisschop (Otto) en wijlen graaf Willem van Holland.* 1223 *Juli* 6 [1]).

APPROBATIO APOSTOLICA. — Honorius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri episcopo Traiectensi salutem et apostolicam benedictionem. Justis petencium desideriis dignum est nos facilem prebere consensum et ea, (que a) rationis tramite non discordant, effectu prosequente complere. Eapropter, venerabilis in Christo frater, tuis justis postulationibus grato concurrentes assensu, compositionem, (que) inter te olim et W. quondam comitem Hollandie super quibusdam hominibus amicabiliter intervenit, sicut sine pravitate provide facta est et ab utraque parte sponte recepta et hactenus pacifice observata, auctoritate apostolica confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre confirmationis infringere vel ei ausu temerario contraire;

1) De oorkonde is geschreven door dezelfde hand uit de 1e helft der 16e eeuw als het vorige nommer.

si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus se noverit incursurum. Datum Sigine secundo Nonas Julii, pontificatus nostri anno septimo.

5. *Uitspraak van den pauselijken legaat Conrad in verschillende geschillen tusschen bisschop Otto en graaf Floris IV van Holland.* 1226 [1]) *Januari* 26 [2]).

COMPOSITIO. — C. miseratione divina Portuensis et sancte Rufine episcopus, apostolice sedis legatus, universis Christi fidelibus presentes litteras inspecturis salutem in Domino. Cum controversia esset inter O. episcopum Traiectensem et F. comitem Hollandie super comitatu Frisie et obstructione dammi apud Swathenburch et permutatione quorundam servorum episcopi et comitis, que omnia determinata fuerant publice inter bone memorie Th. Traiectensem episcopum et W., patrem predicti comitis, talis in nostra presencia, de consensu ipsorum et consilio priorum ecclesie Traiectensis hominum et ministerialium utriusque, compositio intercessit. Quod septem sluze ponende sint in loco, qui dicitur Wendeldick, et comes assereret, quod episcopus quatuor deberet ponere sluzas, et episcopus diceret se non [3]) teneri ponere nisi tres, ita determinatum est: quodsi quatuor homines comitis, Wilhelmus de Teyling et Wilhelmus de Egmunda, Hugo de Naldwick, Jacobus burgravius de Leythen, voluerint per juramentum unius ipsorum declarare, quod coram nobis et archiepiscopo Coloniensi E. bone memorie apud Dusburch determinatum fuit, quod comes deberet ponere tres slusas et episcopus quatuor, stabitur immutabiliter ab utraque parte juramento illius; si vero predicti quatuor homines comitis deferre voluerint hujusmodi juramentum quatuor consiliariis episcopi, qui apud Dusburch tunc temporis fuerunt, quando coram nobis de hoc tractabatur et ar-

1) De datum is 1226. Zie: Fruin, Versl. Kon. Acad. afd. Letterk. V p. 284 Noot 2, en: Sloet, Oork.boek v. Gelre. I p. 491. 2) De oorkonde is geschreven met dezelfde hand uit de 1e helft der 16e eeuw als de vorige nommers. 3) Aldus het origineele stuk in het Alg. Rijks-archief vlg. V. d. Bergh's uitgave; ons HS. heeft „tibi."

chiepiscopo memorate ecclesie, W. preposito sancti Petri, G. preposito sancti Johannis, Gyselberto de Amestelle, Arnoldo Luf, unus eorum juret, qualiter tunc fuit determinatum, servabitur firmiter ab utraque parte quod per juramentum suum declarabit. Iste autem VII sluse posite erunt, prout fuerit per juramentum declaratum, XIIII diebus post instans festum Penthecostes; quodsi forte sluse episcopi tunc non erunt posite, comes Hollandie protestatus est, quod ipse extunc obstrueret dammum [1]) apud Swathenburch, ita tamen si slusas suas posuerit. Preterea de slusis episcopi ita ordinatum est: quod episcopus in terra comitis debet acquirere homines, qui custodiant ipsas sluzas, qui tantum hereditatis habeant, quod, si aliqua negligencia circa slusas evenerit, secundum consuetudinem terre possint puniri. Cum autem comes voluerit mittere ad perscrutandum predictas slusas episcopi, utrum bene sint posite, XV diebus ante debet custodibus slusarum denunciari; cum autem scrutatores veniunt, si eas adeo neglectas invenerint, quod secundum consuetudinem terre bannos debeant solvere, bannum trium librarum pro qualibet earum solvetur, et hoc idem fiet in secundo et in tercio scrutinio, quorum utrumque continebit spacium XV dierum; istos autem bannos debet habere comes, et elapsis sex septimanis custodes slusarum tenebuntur ad reparacionem slusarum. De latitudine vero aperture [2]) dammi quanta debeat esse, ordinatum est, quod quicquid usque ad festum Penthecosthes ordinaverint predicti quatuor ex parte episcopi et predicti quatuor ex parte comitis, ratum a partibus habeatur. Ubicunque venum non [3]) fuerit limitatum inter terram episcopi et terram comitis, quatuor viri electi ab episcopo et quatuor electi ex parte comitis, secundum juramentum limitabunt [4]), et stabitur limitationi ipsorum. De permutacione servorum episcopi et comitis ita determinatum est: quod permutacio, que facta fuerat de servis inter episcopum Theodericum et W. comitem

1) Er staat in ons HS.: „damnum." 2) Aldus het origineele stuk in het Alg. Rijks-archief vlg. V. d. Bergh's uitgave; ons HS. heeft: „a parte". 3) Aldus het origineele stuk; ons HS. heeft weder: „tibi." 4) Aldus het origineel; ons HS. heeft: „limitabitur."

bone memorie, firma manebit; et quicunque de servis episcopi transiverit mansurus in terram comitis, ille erit comitis, et si quis de servis comitis transiverit mansurus in terram episcopi, ille erit episcopi, et si aliquis de servis episcopi, qui transiverit in terram comitis, decessit, proximus heres suus in hereditatem defuncti succedat, que ibi debetur[1]) ei, et econverso. Et si quis neglexerit componere aggerem suum, ubicunque maneat, sive in terra episcopi sive comitis, illius pignora capientur ad aggeris reparacionem. De comitatu Frisie ita est ordinatum: quodsi episcopus voluerit ire in Frisiam in comitatum, significabit hoc sex septimanis ante comiti Hollandie, et si comes secum iverit, parcientur eque lucrum de comitatu, si vero comes non ierit, nuncium mittet, qui medietatem expense faciet et medietatem lucri accipiet; si vero comes ire voluerit in Frisiam in comitatum, significabit hoc sex septimanis ante episcopo Traiectensi, et si episcopus secum ire voluerit, parcientur eque lucrum de comitatu, si vero episcopus non ierit, nuncium mittet, qui medietatem expense faciet et medietatem lucri accipiet; si episcopus in comitatum ierit, et comiti Hollandie, ut dictum est, sex septimanis ante significaverit, et comes non ierit nec nuncium suum miserit, totum lucrum cedet episcopo et econverso; in omnibus autem hiis episcopo soli spiritualia reservantur. Actum Traiecti in palacio episcopi, presentibus R. decano Majoris, W. preposito sancti Petri, B. preposito Grabrine[2]), W. sancti Salvatoris, G. sancti Johannis, A. sancte Marie decanis Traiectensibus, G. etc., anno Domini millesimo ducentesimo vicesimo quinto, VII Kal. Februarii. Nulli omnino hominum liceat predictam compositionem infringere vel ei ausu temerario contraire; si quis autem hoc attemtare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei et anathematis penam se noverit incursurum. Et ne de forma compositionis in posterum dubitetur, presentem cartam sigillo nostro fecimus communiri. Ista autem compositio servabitur ab utraque parte; et compositio, que

1) Aldus het origineel; ons HS. heeft „detur." 2) Het origineel heeft vlg. V. d. Bergh's uitgave: „Embricensi."

olim facta fuit super comitatu Frisie inter Wilhelmum quondam comitem Hollandie et Th. bone memorie episcopum Traiectensem, que est sigillata sigillo dicti comitis, omnino cessabit et cassa remanebit, ubicunque appareat sive scripto sive sine scripto. Ego Otto episcopus Traiectensis consensi et sigillum meum apposui. Ego F. comes Hollandie consensi et sigillum meum apposui.

6. *De bisschop van Luik en andere vorsten bemiddelen een verdrag tusschen bisschop (Diederik) en graaf Lodewijk van Loon.* 1204 [1]).

Hugo Dei gratia Leodiensis episcopus, Henricus dux Lemburch, Philippus marchio Namnicensis, Otto comes Gelriensis, Adolphus comes de Monte, Wilhelmus patruus comitis Flandrie, omnibus Christi fidelibus in perpetuum. Cum ad preces et instantiam nostram dominus episcopus Traiectensis cognatum nostrum, Lodewicum comitem de Los, in legium hominem recepisset, collato ei feodo ad tempus vite sue, quod socer ejus Theodoricus comes Hollandie ab ecclesia Traiectensi juste tenuerat, mediantibus eorum amicis ordinata est inter eos compositio, ad perpetuam pacem servandam necessaria, sub hac forma. Episcopus Traiectensis dedit comiti ministeriales et servos omnes, in Hollandia manentes vel in comitatu ubicunque, exceptis militibus et eorum filiis, pro omnibus illis, quos comes et ejus antecessores habuerunt in terra episcopi, ea condicione adjecta, ut si quis illorum transierit de terra comitis ad terram episcopi vel de terra episcopi ad terram comitis, ejus sit, sub cujus dominio mansionem elegerit. Comes etiam de Los et homines sui juramento promiserunt, quod de cetero nulla umquam occasione Rhenus apud Swathenburch vel alibi obstruetur. Insuper feodum de Nagele, quod quondam habuit Johannes de Ahus [2]) a manu episcopi, postea vero alienatum fuit ab ecclesia, comes de Los resignavit episcopo. Item comes

1) De oorkonde is geschreven met dezelfde hand uit de 1e helft der 16e eeuw als de vorige nommers. 2) Er staat eigenlijk „Ahns" met eene verkorting aanduidende streep door de *h*.

non prohibebit mercatores quoscunque deferre salem vel quaslibet alias merces ad terram episcopi; similiter nec episcopus prohibebit aliquos mercatores ire ad terram comitis. De comitatu Frisie in Ostergo et Westergo et in Stav(er)en hoc est adjectum, quod compositio, quondam ordinata inter Godefridum episcopum et comitem Florencium, inviolabiliter observabitur, que talis est. Episcopus et comes de communi consensu mittent comitem unum in Fresiam ad servanda placita [1]) secularia; et quicquid de redditibus, ad comitatum pertinentibus, vel de proventibus placitorum secularium, deductis expensis, excreverit, equaliter dividetur inter episcopum et comitem; et quando contigerit comitem non intrare Frisiam, nuncii episcopi et comitis Hollandie simul ibunt in communi expensa colligere redditus, ad comitatum pertinentes. Monetarii, thelonarii, schulteti, villici et omnes inbeneficiati, in comitatu illo manentes, officia vel feoda sua primum recipient de manu episcopi et postea de manu comitis, et utrique jurabunt fidelitatem. Partem hujus comitatus, que comitem contingit, cum omni jure et omnibus attinenciis suis, habet episcopus sibi obligatam pro trecentis marcis Coloniensium denariorum legalium propter enorme damnum, ecclesie sue illatum ab hominibus Theoderici comitis Hollandie, donec ab episcopo redimatur. Item juridictionem in Hesewik, juxta Munfort sitam, que licet vilis esset precii, magna tamen occasio fuit discordie, libere dimisit comes episcopo Traiectensi. Hanc compositionem comes juravit se perpetuo servaturum, et nos episcopo dedit obsides super eadem ordinatione inviolabiliter observanda. Et nos juravimus episcopo, quodsi contra factum et promissum suum (venire) vellet, nos ei fideliter assisteremus contra comitem usque ad plenam satisfactionem. Acta sunt hec anno Dominice incarnacionis millesimo ducentesimo quarto, presentibus hiis: Gerardo comite de Are, Theoderico filio ejus, Walraveno, Gerardo Xanctis, Lodewico Majoris ecclesie in Traiecto, Beriboldo sancte Marie prepositis, Arnoldo de Riswick, Waltero Spiring, Joanne Persin, Ysbrando et Gerardo

1) Het HS. heeft: „placida."

fratribus de Harlhem, Stephano de Sulen et aliis quampluribus.

7. *Graaf Guy van Vlaanderen en graaf Otto van Gelder doen als scheidslieden uitspraak over de geschillen tusschen bisschop Hendrik en Floris, voogd van Holland, Gyselbert van Amestelle e. a.* 1257 *Juni* 12 [1]).

COMPOSITIO INTER H. EPISCOPUM ET DOMINUM FLORENCIUM TUTOREM HOLLANDIE ET GYSBERTUM DE AMSTELLE ET SUOS. — Guido comes Flandrie, advocatus Atterbacensis, Mechnym et Generemonde dominus, et Otho comes Gelrie universis presens scriptum inspecturis et audituris salutem in Domino. Universitati vestre tenore presencium notum fieri cupimus, quod cum inter reverendum patrem H. Dei gracia Traiectensem episcopum, civitatem Traiectensem et suos ex una parte, dominum Florencium tutorem Hollandie, G. de Hamestella et suos ex altera dissentiones quamplurime et guerre graves mote fuissent, ex quibus ambe partes ac terre earundem jam magnam lesionem senserint atque damnum, ducti bonorum virorum consilio, predicti dominus H. episcopus, dominus Florencius ac eorum coadjutores super omnibus controversiis, inter ipsos habitis usque in hodiernum diem, occasione bone memorie Wilhelmi, quondam regis Alemanie, vel occasione alicujus alterius seu aliquorum, in nos amicabiliter compromiserunt. Promittentes dominus episcopus in verba Domini et predictus dominus Florencius fide et juramento prestitis, se inviolabiliter observaturos quicquid nos super predictis pro bono pacis, judicio, arbitrio seu amicabili compositione, duximus ordinandum, sicut in ipsorum litteris, super hoc confectis, plenius continetur. Nos vero pacem et concordiam inter predictos affectantes, predicti arbitrii onus in nos suscepimus, quod de consilio proborum virorum et prudentum, auditis rationibus utriusque partis et intellectis, pertulimus in hunc modum. In primis ordinamus, quod

1) De oorkonde is geschreven met dezelfde hand uit de 1e helft der 16e eeuw als de laatstvoorgaande oorkonden.

omnes rancores et odia, inter predictas partes usque nunc habitis, unicuique de corde puro et integro remittantur, et quod dominus episcopus et dominus Florencius sese recipiant in osculo caritatis. Ordinamus etiam, quod omnes illi, qui in captivitate adhuc detinentur, ex quacumque parte detineantur, seu ex parte domini episcopi seu ex parte domini Florencii, occasione guerrarum predictarum, sine redempcione aliqua liberentur et liberi abire permittantur, dum causam satisfaciant rationabilem de expensis; et si aliquis a captivitate alicujus de predictis partibus per plegiacionem recreditus ad tempus fuerit vel aliquis, qui pro certa pecunie summa [1]) se redemerit et pecuniam sue redempcionis non solverit, volumus et ordinamus, quod tales ab omni redempcione liberi remaneant et immunes, predictam plegiationem irritantes et decernentes penitus non tenere, quamvis plegias dederi(n)t de predicta pecunia persolvenda, sed si redemptus pecuniam solverit pro redempcione vel vadia pro illa dederit, vadia et pecunia illius erunt, erga quem dicta redempcio facta fuit; omnes alii redempti vel captivi, qui pecuniam sue redempcionis non solverunt vel vadia non dederunt, quamvis plegias vel obsides vel promissiones aliquas fecerint, de pecunia aliqua persolvenda quiti et liberi remanebunt nec aliquid jure solvere tenebuntur. Ordinamus etiam, quodsi aliquis de coadjutoribus domini Florencii predicti diceret, damnum sibi fuisse illatum vel sibi fuisse injuriatum infra treugas ab aliquo, qui esset de coadjutoribus domini episcopi predicti, ille, qui super hoc impetitur vel de quo conquestio facta est, poterit se purgare de eo, quod imponitur, si velit, quinta manu tactis sacrosanctis; et si taliter se purgaverit de eo, quod sibi impositum fuit, inculpabilis remanebit nec poterit super hoc ab aliquo conveniri; si vero tali modo se purgare rennuerit, ipse damnum illud refundet et injurias emendabit ad estimacionem suam, quam facere debet fideliter sub suo prestito juramento; simili modo faceret, si aliquis ex coadjutoribus domini episcopi vellet proponere contra aliquem de coadjutoribus domini Florencii talem casum; quicquid

1) Aldus het origineel; ons HS. heeft: „damna."

autem extra treugas factum est, ex utraque parte remitti debet et inultum remanere, tam de nece hominum quam de aliis rebus, nec poterit unus alium super hujusmodi de cetero modo aliquo molestare. Ordinamus eciam, quod Giltbertus de Hamestelle et sui complices solvant domino episcopo predicto mille libras ad voluntatem suam, quas etiam ei debent ex quadam compositione, facta inter ipsos tempore illustris domini W. regis Allemanie, sicut ex competenti testimonio nobis liquide apparebat, quam summam pecunie, dicto episcopo a nobis adjudicatam, ad instantiam et preces nobilis viri domini Florencii predicti et nostras, predictis G. et suis curialiter et liberaliter remisit, ipsos a predicto debito absolventes. Ordinamus eciam, quod coadjutores domini Florencii, videlicet dominus Giltbertus de Evic, dominus Gerardus Spiring, dominus de Buren, dominus Hubertus de Case, dominus Henricus de Almelo, dominus Philippus de Emenge, Gilbertus de Hamestelle, dominus Symon de Harlem, dominus G. de Hamestelle, dominus Henricus de Lecke, dominus Harrenstus de Wluen, Arnoldus de Foresta, tantum respectum [1]) habeant usque ad duos annos immediate sequentes de debitis, in quibus civibus Traiectensibus tenentur; et quod ipsi dent bonos plegios de predictis debitis persolvendis prefatis civibus infra tempus superius prenotatum tali modo, quod si aliquem dictorum plegiorum ante solutionem dictorum debitorum mori contingeret, alium loco ipsius defuncti adeo sufficientem predicti debitores substituere tenerentur; alii vero coadjutores domini Florencii de debitis, in quibus tenentur [2]) civibus Traiectensibus, respectum [3]) habebunt usque ad instans festum beati Remigii. Quia vero Traiectenses cives illustrem virum W., bone memorie quondam regem Allemanie dominum suum, et dominum Florencium, fratrem dicti regis, graviter offenderant, damna et dedecus predictis regi et fratri

---

1) Aldus ons HS. evenals het origineele stuk; V. d. Bergh's uitgave heeft echter: „respitum." 2) Aldus het origineel; ons HS. heeft: „teneretur." 3) Aldus ons HS. en het origineele stuk; V. d. Bergh's uitgave heeft echter: „respitum."

suo et suis irrogando, prout idem rex et s
quare inter ipsos suborte erant guerre per
micitie capitales, pro quibus sedandis et so
firmiori amicitia inter dominum Florencium
Traiectensem facienda, non de jure, sed p
amicabili compositione ordinamus, quod ips
tenses solvant domino Florencio mille
marcas Colonienses vel valorem ad duos te
licet medietatem ad instans Natale Domin
medietatem in Nativitate beati Johannis Ba
subsequenti; et de hoc [1]) debent ipsi cive
competentes. Ordinamus etiam, quod debit
W., quondam regis Allemannie, in quib
civibus Traiectensibus, et illa debita, in
dominus Florencius extat erga eosdem ci
eis remittantur penitus et quitentur, credit
dem super repiticione dictorum debitoru
silencium imponentes. Insuper ordinamus,
de coadjutoribus domini Florencii de don
Traiectensi conqueratur, dominus episcopus
audire diligenter et ei justiciam facere,
occasionem guerrarum precedencium vel
Florencio adhesit ei [2]) debet esse gravior id
et difficilior in exhibendo eidem justicie co
sed quod juris ordo postulaverit ei [2]) facere
et benigne. Sciendum etiam est, quod de om
seu querimoniis, quas dominus Ricondus
ricus de Burglo habent contra dominum ep
iectensem, de eorum communi consensu e
compromissum, videlicet in nobilem viru
Othonem comitem Gelrie et in quosdam a
nomina ipsis partibus innotescunt. Ordinatu
quod omnes illi, qui feoda sua dominis s
guerrarum precedencium reddiderunt, ex qu
fuerint, illa rehabeant et in statum pristinu
Ordinamus etiam, quodsi aliqui propter g

---

1) Ons HS. herhaalt: „de hoc." 2) Aldus het o heeft beide malen: „et."

dentes feoda sua a dominis suis non receperunt nec eis homagiam fecerunt infra tempus debitum, quod cursus temporis eis non noceat nec in aliquo prejudicium generet, quia ad jus suum redeant et domini eos recipiant in homines et fideles. Ordinamus eciam, quod dominus Gilbertus de Coic et Gilbertus de Hamestelle cum amicis suis usque ad quingentos, discalciati et in laneis veniant ad ecclesiam beati Martini in Traiecto ad diem Dominicam proxime subsequentem, et flexis genubus veniam et misericordiam ab ipso petant humiliter de commissis, et quod dominus episcopus eos amicabiliter recipiat et forefacta, que commiserunt, misericorditer condonet eisdem; debent eciam jurare dicti G. et G., quod (de) cetero ecclesie Traiectensi vel domino episcopo injuste nullatenus se opponent, sed ei tamquam domino suo de cetero servient bona fide. Ordinamus eciam, quod dominus comes de Mechem, quamcito liberatus fuerit a presione domini episcopi et compos sui ipsius, facere debet homagium et fidelitatem domino episcopo et remittere pro se et amicis suis omnia damna, ab ipso episcopo et suis ipsi comiti et suis illata durante guerra, et injurias, si quas ei dictus episcopus per se vel per suos amicos intulit, simpliciter condonare; et debet jurare dictus comes cum quinque hominibus suis, quos episcopus nominabit ei, quod ea, que ei vel suis facta sunt ab episcopo vel amicis ejusdem episcopi tempore guerre, nec ipse nec sui aliquatenus vindicabunt, et quod pro damnis et injuriis, sibi et suis illatis ab episcopo et suis, ipsum episcopum vel aliquem ex amicis suis nunquam de cetero molestabunt; et super hiis omnibus debet dare dicto episcopo idem comes litteras suas patentes, sigillo suo roboratas. Ordinamus etiam, quod arrioragia reddituum, que Giltbertus de Hamestelle debet domino episcopo, et omnes alii, qui aliqua arrioragia debent eidem, de redditibus suis secundum justam computacionem eidem solvat; si vero dominus episcopus terram vel aliquid aliud ab ipso G. petere voluerit, volumus et ordinamus, quod ipsum in curia sua super hoc conveniat et justiciam ei faciat prout decet. De domino Philippo de Enunge taliter est ordinatum, quod Splenter de Lantsloet et Scincke inquirere debent, utrum dictus

Ph. dissaisitus fuerit de feodo suo, quod vocatur *burglen* [1]), ante guerram vel tempore guerre; si vero inventum fuerit ante guerram, feodum debet remanere in manu domini episcopi, et si super hoc dictus Ph. impetere velit ipsum episcopum vel convenire, hoc debet facere in curia dicti episcopi, et ibi debet dominus episcopus justiciam exhibere eidem; si vero inventum fuerit [2]), ipsum Ph. tempore guerre fuisse dissaisitum, debet restitui et feodum in manu sua tenere, et si tunc dominus episcopus ipsum Ph. super aliquo velit impetere et convenire, hoc debet facere in curia sua, et ibidem ei idem Philippus tenebitur respondere. Omnibus autem coadjutoribus domini Florencii, de dicto episcopo querentibus, debet dictus episcopus, si ipsum super hoc requisierint, facere in curia sua justiciam fieri, nec propter precedentes dissentiones justiciam facere prorogabit vel impediet aliquo modo, quare ipse conquerens in sui juris persecutione valeat retardari. Omnes etiam banniti occasione guerrarum precedencium, ex quacunque parte fuerint, mediante pace ista debent ad statum pristinum, in quo fuerunt antequam bannirentur, revocari. Si vero in supradictis articulis aliqua dubia vel nimis obscura inventa fuerint, declarationem seu expositionem ipsorum nobis, si opus fuerit, retinemus. Actum Modograve anno Domini millesimo ducentesimo quinquagesimo septimo, in die beati Odulphi Episcopi.

8. *Koning Karel IV bevestigt alle voorrechten, door zijne voorgangers aan de Utrechtsche kerk verleend.* 1349 *Augustus* 11 [3]).

APPROBATIO ET INNOVATIO KAROLI IIII REGIS ROMANORUM DE OMNIBUS PRIVILEGIIS, INDULTIS, IMMUNITATIBUS, LIBERTATIBUS ET GRACIIS AC JURIBUS, EPISCOPO AC ECCLESIE TRAIECTENSI A QUIBUSCUNQUE IMPERATORIBUS AC REGIBUS CONCESSIS. — Karolus Dei gracia Romanorum rex semper augustus et Boemie rex ad perpetuam rei memoriam. Etsi regalis mansuetudinis providencia, subditorum cu-

1) Aldus het origineel; ons HS. heeft: „burglem." 2) Ons HS. herhaalt hier: „dissaisitum." 3) De oorkonde is geschreven met dezelfde hand uit de 1e helft der 16de eeuw als de voorgaande oorkonden.

ram gerens, ad ea, que reipublice statum respiciunt, diligenti sollicitudine teneatur intendere atque voluntarios affectare labores, ut subjectus sibi populus in optata quietis tranquillitate quiescat, illam nihilominus uberiori quodam favore amplectitur, que sanctarum ecclesiarum et ministrorum omnipotentis Dei commodum sapiunt et honorem. Sane singularis favoris affectus, quo venerabilem Johannem episcopum Traiectensem, principem nostrum dilectum, et ipsius ecclesiam speciali prerogativa et multiplicatis favoribus prosequimur, ad ampliandum ipsius statum propensius nos induxit. Eapropter universa et singula privilegia, jura, litteras, concessiones, gracias, libertates, immunitates, feuda, castra, munitiones, opida et terras, dominia, honores, consuetudines et consuetas laudabiles observancias, predicto episcopo et ecclesie sue ac successoribus ipsius a recolende memorie divis imperatoribus et Romanorum regibus predecessoribus nostris indulta vel indultas, concessa vel concessas, de innata nobis clemencia et ex certa nostra sciencia ac plenitudine regie potestatis, cujus gubernaculis feliciter presidemus, maturo [1]) procerum et nobilium nostrorum accedente consilio, in omnibus suis clausulis et sentenciis, de verbo ad verbum, acsi predictorum privilegiorum, litterarum, libertatum, concessionum, jurium et consuetudinum tenores presentibus forent inserti et totaliter inclusi, innovamus, approbamus, ratificamus, laudamus et presentis scripti patrocinio confirmamus, decernentes et volentes predicta perpetuis temporibus obtinere inviolabilis roboris firmitatem. Nulli ergo omnino hominum liceat, hanc nostre innovationis approbationem et confirmationis graciam infringere vel ei temeraria presumpcione aliqualiter contraire; si quis autem contrarium attemptare presumpserit, gravem indignationis nostre aculeum et penam gravissimam pro motu proprio infligendam ac precipue centum librarum auri puri, cujus medietatem fisco nostro et aliam medietatem antedicto episcopo et ecclesie sue ac successoribus suis pene nomine applicari volumus,

---

1) Ons HS. heeft: „mature."

se noverit irremissibiliter incursurum. In cujus rei testimonium presentes litteras fieri et sigilli nostri munimine jussimus communiri. Datum Colonie anno Domini M. tricentesimo quadragesimo nono, indictione secunda, tercio Idus Augusti, regnorum nostrorum Romanorum anno quarto, Boemie vero tercio.

9. *Koning Karel IV geeft aan den bisschop het voorrecht, om bij geschillen over het recht van hem of eene zijner kerken op uitkeeringen van onvrijen, dit recht met zeven personen van denzelfden stand te bewijzen, niettegenstaande den eed van den schuldenaar, dat hij niets schuldig is.* 1349 *Augustus* 16 [1]).

Karolus Dei gracia Romanorum rex semper augustus et Boemie rex ad perpetuam rei memoriam. Etsi recolende memorie divi Romanorum imperatores sive reges, predecessores nostri, pia consideratione permoti, in salutem Christi fidelium et proprie fidelitatis augmentum, predia, possessiones et agros, aliaque multa donaria sacrosanctis ecclesiis et earum prelatis sive rectoribus et ecclesiasticis personis liberaliter erogarunt, non tamen minus presentis temporis curriculo effecisse confidimus, si ecclesiarum jura, libertates, emunitates et gracias sub integritate continua regie protectionis presidio custodimus, quam si ad instar eorundem predecessorum ipsis ecclesiis nova stipendia largiremur. Eapropter, ne sceleratorum damnata perfidia, que Dei timore postposito non solum falsa dicere, verum etiam turpitudinis sue ignominiam perjuriis multis ac aliis certificare fallaciis nullatenus erubescit, venerabili Traiectensi episcopo, principi et devoto nostro dilecto, successoribus suis et ecclesie memorate prelatis et ecclesiasticis personis quibuscunque, adversus jura, privilegia, statuta et consuetudines, quibus ipse et sui predecessores necnon prelati et ecclesiastice

1) De oorkonde is geschreven met dezelfde hand uit de 1e helft der 16e eeuw als de voorgaande oorkonden.

persone hactenus usi sunt, inferre valeat nocumentum, decernimus et edicto perpetuo duximus statuendum, quod quotienscunque inter episcopum Traiectensem, qui pro tempore fuerit, et ceteros ecclesiarum prelatos et ecclesiasticas personas ibidem ex una et homines servituti obnoxios, colonos [1]) aut quoslibet alios eorum debitores super solutione census, cere, pecunie, vestium, equorum, pecorum et jurium, vulgariter *cormede*, aut aliarum rerum quarumcunque, que in vita vel post mortem cujuslibet homines conditionis hujusmodi episcopis et prelatis ac ecclesiasticis personis hactenus dare consueverunt, surrexerit materia questionis, subditorum talium juramentis stari non debeant nec [2]) solucionem rerum predictarum juramento proprio possint evadere, in supradictorum episcopi et prelatorum ac ecclesiasticarum personarum hujusmodi prejudicium et jacturam. Immo volumus et decreto regio sanctimus expresse, quod supradicti episcopi prelati ac ecclesiastice persone per septem homines, supradictis hominibus conditione pares, qui, si consanguinei ipsorum non sint, similis tamen status equalitate confirmes existant, de jure suo possint et valeant edocere, non obstante partis adverse juramento; nisi forte ipsi episcopi et prelati in probando deficerent, in quo casu, et tunc demum ac non alias, sub suis et suorum parium juramentis ad evadendum solutiones censuum sive servitutum hujusmodi subditi admittantur, presencium sub nostre majestatis sigillo testimonio litterarum. Datum Colonie anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo nono, indictione secunda, XVII Kal. Septembris, regnorum nostrorum Romanorum anno quarto, Boemie vero tercio.

10. *Koning Karel IV schenkt aan den bisschop het voorrecht, dat hij zijn recht op de goederen van zijne domeinen en zijne kerken door den eed van zeven prelaten of kanunniken zijner kerken kan bewijzen, en dat hij de schuldigen aan doodslag mag vervolgen, ook indien de verwanten van den*

1) Het HS. heeft: „colones." 2) Het HS. herhaalt: „nec."

doode niet klagen of het lijk niet in rechte vertoond wordt.
1349 *Augustus* 16 [1]).

Karolus Dei gracia Romanorum rex semper augustus et Boemie rex ad perpetuam rei memoriam. Etsi regie dignitatis circumspecta benignitas universorum saluti intendere tenetur, illorum tamen indempnitati speciali quodam favore dignanter occurrit, qui, divini Numinis laudibus deputati, pro salute Christiani populi Creatorem omnium continuatis precibus deprecantur. Sane attendentes preclare devotionis insignia venerabilis Traiectensis episcopi, principis et devoti nostri dilecti, quibus idem, ad instar felicis recordationis predecessorum ipsius, nos et sacrum Romanum imperium hactenus devoto studio frequentius honoravit, ad ipsius et ecclesie sue Traiectensis utilitates, honores et commoda tanto diligencius tantoque majoris gracie ubertate prorsus intendimus [2]), quanto ipsum inter alios sacri imperii principes majoris fidei et constancie puritate preditum experimur. Eapropter sibi necnon universis successoribus suis episcopis Traiectensibus, devotis nostris dilectis, infrascriptas libertates et gracias de speciali nostre majestatis favore liberaliter erogamus. In primis videlicet quod supradictus episcopus et successores sui imperpetuum possessiones, bona et jura quecunque, quas vel que ipsi ad se vel ecclesias asserunt pertinere, si super eisdem ipsis questio aut controversia aliqua moveatur, episcopus, qui pro tempore fuerit, cum septem prelatis aut canonicis ecclesiarum suarum Traiectensium, easdem possessiones, bona et jura propriis juramentis valeant obtinere, secundum quod sui predecessores per consuetudinem hactenus introduxerunt et sicut hoc est preteritis temporibus observatum. Item qui(a) infra territorium mense episcopalis Traiectensis hujusmodi corruptela surrexit, que pro consuetudine obtinetur ibidem, videlicet quod quicunque homicidium ibi perpetraverit, homicidam episcopus punire non possit, nisi ad requisitionem et instanciam parentum et consanguineorum occisi,

1) De oorkonde is geschreven met dezelfde hand uit de 1e helft der 16e eeuw als de voorgaande oorkonden. 2) Het HS. heeft: „indendimus."

qui parentes et consanguinei, aliquando propter potenciam homicide aliquando propter negligenciam aut favorem seu collusionem sive ex aliis causis frivolis exquisitis, occisi injuriam persequi pretermittunt, pro consuetudine etiam abutentes, ut nullus injuriam occisi persequatur, nisi coram episcopo Traiectensi corpus occisi presentetur, quod corpus quandoque rapitur vel occultatur, et sic plerumque maleficia tam enormia remanent impunita atque per consequens frequenter occasio nascitur similia perpetrandi; quapropter consuetudinem hujusmodi minus justam, immo corruptelam potius, juri contrariam et iniquam, de regalis auctoritatis nostre excellencia penitus abolentes, ipsi episcopo et suis successoribus sub districtu imperialis offense precipimus et mandamus, quatenus non obstante consuetudine seu corruptela predicta, de homicidiis quibuslibet, in eorum mansionibus aut territoriis perpetratis hactenus, inantea perpetrandis, justiciam faciant expeditam, etiamsi parentes et consanguinei occisorum causa vel occasione quacunque occisi injuriam prosequi negligant et postponant, aut si occisi parentes vel consanguinei corpus ipsius occisi coram episcopo Traiectensi non presentaverint aut fortasse noluerint presentare. Presentium sub nostre majestatis sigillo testimonio litterarum. Datum Colonie anno Domini millesimo tricentesimo quadragesimo nono, indictione secunda, XVII Kal. Septembris, regnorum nostrorum Romanorum anno quarto, Boemie vero tercio.

11. *Koning Sigismund bevestigt alle voorrechten, door zijne voorgangers aan de Utrechtsche kerk verleend.* 1416 *November* 17 [1]).

In nomine sancte et individue Trinitatis feliciter amen. Sigismundus Dei gracia Romanorum rex semper augustus ac Hungarie, Dalmacie, Croatie, Ranie, Servie, Gallicie, Lodomene, Comanie, Bulgarieque rex ac marchio Brandeburgensis (necnon regni Boemie et Lutzenburgensis [2])) heres

1) De oorkonde is geschreven met dezelfde hand uit de 1e helft der 16e eeuw als de voorgaande oorkonden. 2) Deze woorden, die de zin vereischt, vindt men in de uitgave dezer oorkonde bij: Heda, Historia. p. 275.

ad perpetuam rei memoriam. Etsi imperialis preeminencie generosa sublimitas erga fideles et devotos sacri Romani imperii et precipue inclitos principes, qui ad ipsius decus et gloriam adornantur, jugiter nos moneat esse solicitos, ad honorem tamen omnipotentis Dei, de cujus providencia nos, quamquam immeritos, sue bonitatis dignatione in apicem dignitatis Cesaree collocavit, erga principes ecclesiasticos et ipsorum ecclesias ac loca divino cultui mancipata cordis nostri et mentis intencio ferventius inflammatur, ut illis submoveamus incommoda, profectus procuremus et commoda pacis et quietis compendia ministremus, justisque et rationabilibus eorundem principum et ecclesiasticarum personarum petitionibus annuamus et votis. Sane venerabilis et illustris Fredericus de Blanckenhem episcopus Traiectensis, princeps et consiliarius noster et sacri imperii devotus fidelis dilectus, ad nostram accedens presenciam personaliter, nostre majestati cum devota modestia supplicavit, ut ipsum et ecclesiam suam Traiectensem de omnibus et singulis regalibus, feudis, bonis mobilibus et immobilibus ac omnibus juribus temporalibus, quocumque nomine censeantur, a nobis et sacro Romano imperio dependentibus, ad ipsumque et ecclesiam suam predictam spectantibus, investire, illaque sibi de novo infeudare et concedere, quodque omnia et singula privilegia, indulta, literas, libertates, gracias, observantias, bona, proprietates et possessiones, emunitates, jura, statuta, consuetudines, jurisdictiones et concessiones, sibi et ecclesie sue predicte, tam a divis imperatoribus sive regibus Romanis nostris predecessoribus et precipue beate recordationis Karolo quarto Romanorum imperatore, domino et genitore nostro charissimo, data sive datas, concessa sive concessas, innovare, approbare, ratificare et ex certa nostra sciencia de solite imperialis celsitudinis clemencia confirmare graciose dignaremur. Nos igitur ad gloriam et reverenciam Dei omnipotentis et sublimis, qui nos monarcham sue sacrosancte monarchie militantis sola sua misericordia dignatus est preficere, ecclesias Christi et ecclesiasticas personas fovere singulari desideramus patrocinio pietatis. Quapropter prefati Frederici episcopi et principis nostri virtuosam industriam, constanciam fidei et sincere affec-

tionis puritatem, quibus ipsum virtutum meritis, verbis, operibus et exemplo clarere limpidius experimur, quam etiam precedente fame celebris preconio de ipso fuerit vox testata, necnon pure ipsius sinceritatis affectum, quo ad imperatorie majestatis honorem locis et temporibus oportunis omni benevolencie studio promtum se reddidit hactenus, solertem, placidum et acceptum, et ut ipsum inantea pro nostris et sacri imperii beneplacitis fortius animemus, suis justis et rationabilibus supplicationibus annuentes, ipsum episcopum et ejus ecclesiam Traiectensem de omnibus et singulis regalibus, feudis, bonis mobilibus et immobilibus ac omnibus juribus temporalibus, quocumque nomine censeantur, a nobis et sacro Romano imperio dependentibus, ad ipsumque episcopum, principem nostrum, et ejus ecclesiam Traiectensem ab antiquo de jure justisque titulis spectantibus, investimus per presentes, illaque sibi de novo infeudamus et concedimus graciose, necnon universa et singula privilegia, indulta, literas, libertates, gracias, concessiones, emunitates, jura, statuta, consuetudines, jurisdictiones et observancias, bona, proprietates et possessiones de verbo ad verbum in omnibus eorum sententiis, punctis, clausulis, acsi ipsorum privilegiorum, jurium, jurisdictionum et literarum, indultarum, libertatum, graciarum, emunitatum, statutorum, consuetudinum et observanciarum, bonorum, proprietatum et possessionum tenores presentibus essent inserti et totaliter expressati, sibi et ecclesie sue predicte, ut premittitur, concessas et concessa, sive dictus Fredericus episcopus suique predecessores eis hactenus violencia prepedienti usi fuerint sive non, animo deliberato, non per errorem aut improvide, sed sano [1]) principum, comitum et procerum nostrorum accedente consilio, ex certa nostra sciencia ac de nostre imperialis potestatis plenitudine concedimus, innovamus, approbamus, laudamus, ratificamus et presentis scripti patrocinio, sicut rite processerunt, et proinde confirmamus et communimus, nostris et sacri imperii ac aliorum juribus in aliis semper salvis. Nulli ergo omnino hominum liceat, hanc nostram investi(tu)re, infaudationis,

1) Ons HS. heeft: „sane," Heda's uitgave: „sacro."

concessionis, innovationis, approbationis, laudationis, ratificationis, confirmationis et communitionis paginam infringere aut ei quovis ausu temerario contraire; si quis autem hoc attemptare presumpserit, nostram et sacri imperii indignationem ac penam centum librarum puri auri, quarum medietatem imperialis nostri erarii sive fisci, residuam vero partem in variorum passorum usibus decernimus applicari, se noverit irremissibiliter incursurum, presentibus sub nostre majestatis sigilli appensione testimonio literarum. Datum Novimagii Coloniensis diocesis, anno Domini millesimo quadringentesimo sexto decimo, die decima septima mensis Novembris, regnorum nostrorum anno Hungarie etc. tricesimo, Romanorum electionis septimo, coronationis vero tercio.

III. LIBER CATENATUS

VAN HET KAPITTEL VAN OUDMUNSTER.

---

1. *Bisschop Burchard schenkt aan het kapittel van St. Salvator de kerken in de Vier Vlaamsche ambachten.* 1108.

PRIVILEGIUM BURCHARDI EPISCOPI DE QUIBUSDAM ECCLESIIS IN FLANDRIA ET DECIMIS IBIDEM, SPECTANTIBUS AD THESAURARIAM. — In nomine sancte et individue Trinitatis et in honore omnium sanctorum. Cum opera misericordie, impensa minimis Christi, Christum reficiant, speramus eciam eum in illis honorari, qui, quolibet et humili loco teneantur apud homines, apud Deum probantur meritis excelsi. Ego ergo Burchardus, Dei misericordia episcopus, contuli sanctis ad ecclesiam sancti Salvatoris, que Vetus dicitur, ecclesiam de Bockholt et ecclesiam de Haseneche [1]) et ecclesiam in Axele et cappellam Hulst, cum omnibus appendiciis earum, decimis majoribus et minutis, cultis et incultis, acquisitis et acquirendis, in perpetuum, volens et constituens, ut quod pro meis necessitatibus de thesauris ecclesie mutuum accepi, prius ad plenum restauretur, postea vero pertineat ad tectum reficiendum et ad luminaria, ut per merita sanctorum mea tecta sint peccata et ipsi impetrent lucernam pedibus meis in die tenebrarum et caliginis. Dimisi eciam ipsas ecclesias liberas a circatu et ab omni episcopali servicio, nisi forte sit opus in patria visitacione et presencia epi-

---

1) Lees: Hasenede.

scopi. Quod ut ratum maneret et stabile, fideles testes in tradicione adhibui, cartha et sigillo precepi confirmari. Actum publice anno ab incarnacione Domini millesimo C°. VIII°, indiccione prima, sub regno Henrici quinti, sub sacerdocio Paschalis pape, Burchardo in Traiecto presulatum agente, sub presencia et testimonio istorum. Clerici: Ansfridus, Luthardus, Engelbertus, prepositi; Lambertus, magister Razo, Adelardus, Gerbertus, Euerwacrus, Albero, Theodericus, Wio, Wichardus, Remfridus, Lebewinus, Reynoldus, Theodericus, Otto, Franco, Geuehardus, hii canonici; layci vero: Wilhelmus advocatus, Wilhelmus comes, Godefridus, Ghiselbertus; et hii liberi: Otto, Jalo, Ghiselbertus.

2. *De pauselijke legaat Petrus bevestigt het privilegie der congrue portie, door den bisschop van Utrecht aan het kapittel van St. Bonifacius verleend met betrekking tot de kerken, waarvan het collatierecht aan het kapittel behoort.* 1247 *October* 26.

PRIVILEGIUM CARDINALIS DE INCORPORACIONE QUARUNDAM ECCLESIARUM ZELANDIE. — Petrus miseracione divina sancti Georgii ad velum aureum dyaconus-cardinalis, apostolice sedis legatus, dilectis in Christo decano et capitulo sancti Bonifacii Traiectensis salutem in Domino. Justis petencium desideriis dignum est nos facilem prebere consensum, et vota, que a racionis tramite non discordant, effectu prosequente complere. Exhibita siquidem nobis vestra peticio continebat, quod venerabilis pater Traiectensis episcopus, prebendarum vestrarum tenuitate pensata, vobis pia et provida liberalitate concessit, quod cedentibus vel decedentibus vicariis ecclesiarum, quarum collacio ad vos pertinere dinoscitur, diligenti et provida deliberacione, pensatis facultatibus singularum, moderemini quas videritis moderandas et prebendas vestras de residuo augmentetis, illa tamen consideracione semper adhibita, quod ipsarum ecclesiarum vicarii de porcione sibi assignata honeste valeant sustentari; quod postmodum per venerabilem patrem archiepiscopum Coloniensem extitit confirmatum, prout in litteris inde confectis plenius

dicitur contineri. Nos autem vestris precibus inclinati, quod tam ab episcopo quam archiepiscopo predictis pie ac provide factis in hac parte, auctoritate presencium confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus. Nulli ergo hominum liceat, hanc paginam nostre confirmacionis infringere vel ei ausu temerario contraire; si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignacionem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus se noverit incursurum. Datum Colonie septimo Kal. Novembris anno Domini millesimo ducentesimo quadragesimo septimo.

3. *Bisschop Andreas schenkt aan het kapittel van St. Salvator de tienden en den cijns der nieuw ontgonnene gronden tusschen Maurik en Ravenswaay en tusschen Rijswijk en Zoelen, en bestemt de opbrengst voor uitdeelingen bij de dagelijksche maaltijden der kanunniken.* 1139.

PRIVILEGIUM ANDREE EPISCOPI DE DECIMIS IN RIJSWIJC ET CENSU IBIDEM. — In nomine Domini. Andreas, ecclesie Traiectensis superhabundanti gracia Dei humilis minister. Apud me signatum habens, calicem aque pro Christo datum non perire, statui prodesse ministris ejus pro posse meo de hiis, que pertinent ad racionem meam in episcopatu meo. Omnis ergo generis decimas et censu(m) novalium, que interjacent Meldrike ab oriente et Raueneswade ab occidente, Rijswich a septemtrione et [1]) Sölen a meridie, omnium, inquam, illorum novalium decimas et censum canonicis sancti Salvatoris in Traiecto pro remedio anime mee contradidi. Excepcionem autem in hoc donativo feci aliquam, sic videlicet, quod consensu fratrum et nostro prepositus eorum Themo decimam trium mansorum extremorum versus Raueneswade ministro suo Azoni impheodavit, eo quod ipse juris sui aliquid in predicto novali esse proclamaret, hacque composicione media idem Azo consentaneus huic tradicioni simul et testis absque rebellione fuit, hecque donativa lege tali prememoratis fratribus assignavi et dedi, ut ipsi per dis-

1) Het HS. voegt hier in: „a."

pensatores fideles quidquid exinde fructuum provenerit annis singulis colligant (et), sive sit illud plus (minusve [1])), ad cotidianas refectiones in communi loco communiter accipiant; inferioris et superioris, junioris et provectioris in participacione hujus stipendii nulla sit differencia; sed et qui cum aliis in communi refectionis loco hac misericordia coüti quacumque causa omiserit, nullam partem extra predictam coüsionem [2]) accipiet, exceptis per omnia tantum hiis, qui manifeste sunt infirmi vel minuti, quibus hac causa absentibus, si Traiecti sunt, partem suam ceteris coütentibus parem dispensari precipimus. De cetero cum justum sit, ut unumquemquam opera sua consequantur, hoc quoque predictis canonicis injungimus, ut quociens convenit et racio temporis sinit, mei et prepositi Themonis, dum vixerimus et post, ubi rebus humanis excesserimus, in missis suis oracione speciali, sed et in canone meminerint; semper quippe gracia Dei preëunte et subsequente ipse plurimum ad hoc commodum eorum laboravit, ego autem perfeci in Domino. Et ne quis huic dono vel distinctionibus predictis obvias manus iniciat, anathema Maranatha facimus omnibus, qui faciunt aut facientibus consenciunt aut presentes loco suo non defendunt. Gesta sunt autem hec anno unigeniti Dei incarnati millesimo centesimo tricesimo nono, indictione secunda, anno episcopatus mei duodecimo, anno vero primo regni Cŏnrardi secundi, presentibus hiis testibus. Prepositis: Hertberto sancti Martini, Themone sancti Salvatoris, Alberone sancti Petri, Cŏnrardo Thielensi; decanis: Lutberto sancti Martini, Lutberto sancti Petri, Anselmo sancti Johannis, Arnoldo beate Matris; canonicis: Reimaro, Johanne, Haszakone, Erkenboldo, Ottone, Ascelmo, Ingelberto, Fraberto, Rodulfo, et clero Traiectensi propemodum universo; liberis: Hugone advocato, Godefrido comite, Herimanno fratre ejus, Adam Deinzone, Gerumgo, Walthero de Stapele; ministerialibus: Alfero, Jonatha fratre ejus, Alberone et fratribus ejus, Warnero et Herhardo fratre ejus.

---

1) In de plaats van dit woord is eene opene ruimte in het HS. 2) Het HS. heeft: „conversionem."

4. *Bisschop Andreas schenkt aan het kapittel van St. Salvator alle novale tienden langs de Gouwe met den cijns en het gerecht.* 1139.

PRIVILEGIUM ANDREE EPISCOPI DE DECIMIS ET JUSTICIA JUXTA GOLDAM. — In nomine Domini Ihesu. Ego Andreas, Dei gracia minister ecclesie Traiectensis, jugi memoria retinens, que sit in Deum multiplicacio cedrorum, in ramis quorum Christi passeres nidum ponunt, utile duxi me et mea exhibere hiis, qui a communi hominum conversacione subvolando sortem suam benignum Ihesum dicunt et faciunt. Quapropter canonicis sancti Salvatoris in Traiecto generis [1]) omnis decimas nove culture juxta Goldam cum censu et justicia seculari contradidi, superiorem earum terminum inchoans sine intervallo post Alberonis filii Ghiselberti beneficium, inferiorem vero terminum diffiniens in Suanesdrisch; addidi quoque ipsis canonicis predictis intra memoratos terminos mansos quinque possessionis hereditarie, post triginta mansos episcopi nulla medietate proximos. Hecque donativa omnia lege tali prememoratis fratribus assignavi et dedi, ut ipsi per dispensatores fideles quidquid exinde fructuum provenerit annis singulis colligant et, sive sit illud plus minusve, ad cottidianas refectiones in communi loco communiter accipiant; inferioris et superioris, junioris et provectioris in participacione hujus stipendii nulla sit differencia; sed qui cum aliis in communi refectionis loco hac misericordia coüti quacumque (causa) omiserit, nullam partem extra predictam coüsionem accipiet, exceptis per omnia tantum hiis, qui manifeste sunt infirmi vel minuti, quibus hac causa absentibus, si Traiecti sunt, partem suam ceteris coütentibus partem dispensari precipimus. De cetero cum justum sit, ut unumquemque opera sua consequantur, hoc quoque predictis injungimus, ut quociens convenit et racio temporis sinit, mei et prepositi Themonis, dum vixerimus, et post, ubi rebus humanis excesserimus, in missis suis oracione speciali sed et in canone meminerint;

---

1) Er staat eigenlijk „gener'is", dus: genereris.

semper quippe gracia Dei preëunte et subsequente ipse plurimum ad hoc commodum eorum laboravit, ego autem perfeci in Domino. Et ne quis huic dono vel distinctionibus predictis obvias manus iniciat, anathema Maranatha facimus omnibus, qui faciunt aut facientibus consenciunt, aut presentes loco suo non defendunt. Gesta sunt autem hec anno unigeniti Dei incarnati millesimo centesimo tricesimo nono, indictione II, anno episcopatus mei duodecimo, anno vero primo regni Cunradi, presentibus hiis testibus. Prepositis: Hertberto [1]) sancti Martini, Themone sancti Salvatoris, Alberone sancti Petri, Cŏnrado Thilensi, Alardo Aldenselensi, Godefrido Helstedensi; decanis: Lutberto sancti Martini, Lutberto sancti Petri, Anselmo sancti Johannis, Arnoldo beate Matris; canonicis: Reimaro, Johanne, Haszakone, Erkemboldo, Ottone, Ascelmo, Ingelberto, Fraberto, Rodulfo, et clero Traiectensi propemodum universo; liberis: Hugone advocato, Godefrido comite, Hermanno fratre ejus, Adam Deinzone, Gerumgo, Waltero de Stapele; ministerialibus: Alfero, Jonatha fratre ejus, Alberone et fratribus ejus, Wernero et Gerhardo fratre suo.

5. *Bisschop Andreas schenkt aan het kapittel van St. Salvator eene prebende in dat kapittel, die tot zijne collatie stond en vroeger aan den deken van het kapittel werd verleend, waartegen het kapittel aan den bisschop afstaat de helft van de tienden der kerk van Bodegraven, om daarmede den deken, die voortaan persoon van Bodegraven zal zijn, te beleenen, met uitzondering van acht aan het kapittel voorbehoudene hoeven.* 1134.

PRIVILEGIUM ANDREE EPISCOPI DE DECIMIS IN BODEGRAVEN. — In nomine Dei mei. Ego Andreas, Dei misericordia, qua vocat ea que non sunt, ecclesie Traiectensis minister indignus, presenti scripto presentibus et posteris notifico, quod canonici Salvatoris Domini, zelo Ejusdem accensi, nos cum prioribus et ecclesia convenerunt et, ut paucitati eorum consuleremus et consulendo subveni-

1) Er staat eigenlijk „Hert'berto", dus: Herterberto.

remus, studiose pecierunt. Condescendens ergo vel, ut verius dicam, tam justis eorum peticionibus occurrens, prebendam unam plenam, que in claustro eorum mee singularis erat prestacionis, quaque decani eorum episcopali manu prius solebant investiri, legi et expresse similitudini aliarum prebendarum subdidi, sic liberam, sic ab omni episcoporum respectu et prestacione amplius absolutam, ut modo prorsus eodem, quo cetere predictorum fratrum prebende, libera electione per manus eorundem contradatur in omne tempus. Predicti quoque fratres mei simili commu(ni)cacione in alterutro medietatem decimarum omnis generis ecclesie de Bodegrave, que ad usum ipsorum prius attinuit, a se libere prememorate loco prebende episcopali dicioni substituerunt, hac condicione et condicto interposito, ut decanus, quem ipsi elegerint, absque dilacione et condictione loco predicte prebende predicta decima investiatur in omne tempus; consilio tamen priorum [1]) meorum octo hŏvas in predicta decima tociens dictis fratribus secrevi, quia liberalitatem eorum notavimus in Domino, quas in decimis omnis generis ipsorum usibus servire constitui, terminum (? [2])) earumdem hŏvarum superiorem a fossa Wiburg incipiens et sic descendens quoad immensura plena octo hŏve finiantur; sed et [3]) hoc quoque decrevimus et signamus, ut prememorate ecclesie persona altaris non sit alia quam que fratrum electione legitima et dono episcopi dacania fuerit investita. Decano quoque presenti per obediencie contestacionem injungimus, nec minus futuris in comminacione terribilis judicii Dei sub anathematis execracione indissolubili prohibemus, ne predictam decimam vel partem ejus aliquam vendant aut in beneficium dent aut invadient aut alio quolibet modo successoribus suis decanis prepediant. Nec hoc immemoratum pretermittimus, quod quociens fratrum prememoratorum decanus obierit, si qualibet causa vel impedimento infra annum post ejus obitum electione et dono episcopi alius decanus creatus non fuerit, decima tociens predicta, qua decanus uteretur si esset, anno vel

1) Het HS. herhaalt: „priorum." 2) Er staat eigenlijk: „t'im" d. i. triim. 3) Er staat: „Sed ed et."

annis vacuis, quantilibet sint, in usum decani futuri a canonicis predictis conservabitur et a manibus eorum facto decano requiretur. Et ut omnia hec inconvulsa maneant, testes adhibuimus subscriptos. Prepositos: Hatbertum Majoris domus, Herimannum domus sancti Salvatoris, Philippum Dauentrie, Luzonem domus beati Petri, Hugonem sancte Marie; decanos: Lutbertum sancti Martini, Lutbertum sancti Salvatoris, Lutbertum sancti Petri; canonicos: Ottonem, Conradum, Ascelmum, Blicherum, Hescelonem, Alberonem, Euerhardum et Johannem, et preterea fere totam ecclesiam. Supremam quoque predictorum clausuram signum nostrum apposuimus et claustris spiritualibus obfirmavimus, anathema Marenatha ex auctoritate Dei facientes omnibus, qui aliquid ex prenotatis imminuere vel mutare temptaverint. Et hec quidem gesta sunt anno incarnati unigeniti eterni millesimo centesimo tricesimo quarto, indiccione duodecima, episcopatus mei anno septimo, regnante rege seculorum.

6. *Bisschop Godefrid geeft aan de kapittelen van St. Maarten en St. Bonifacius het $^1/_3$ van de aan deze kapittelen behoorende goederen over de Ysel, dat hij zich toegeëigend had, terug.* (1155—1178.)

PRIVILEGIUM GODEFRIDI EPISCOPI DE BONIS ULTRA YSELAM. — In nomine Domini. Ego Godefridus, Dei gracia Traiectensis episcopus. Ne aliquis de successoribus nostris ex injuriis nostris injuriandi rapiat occasionem et exemplo imitacione malefacti nostri nobiscum pereat, decrevimus et nostre et sue providere saluti. Inde est quod presenti scripto notum facimus tam futuris quam presentibus, quod terra quedam est ultra Yselam sanctorum Martini et Bonifacii, cujus terciam partem in usus nostros converteramus; sed quia terra illa sub banno stabilita fuit predictorum sanctorum ecclesiis, constitit nobis hoc absque periculo anime nostre stare non posse; et ne pro hoc facto offensam Dei incurremus et predictarum ecclesiarum oraciones tute retinere possemus, predictam terciam terre partem isdem ecclesiis resignavimus. Et hec ne facti nostri devocio injusto alicujus molimine infringi possit,

scripto nostro [1]) sigilli nostri auctoritate roborato confirmavimus. Si quis vero tam racionabili facto adversari presumpserit, omnipotentis Dei et omnium sanctorum suorum offensam incurrat, et anathemate eorundem et nostro dampnatus, eternis ghehenne suppliciis intereat. Testes hii: Theodericus summus decanus et Embricensis prepositus, Gocelinus sancti Salvatoris prepositus et ecclesie beate Marie decanus; Lůdewicus, magister Merulus, canonici sancti Martini; Walterus canonicus sancti Petri, Brino canonicus sancte Marie, magister Stephanus canonicus sancti Lebuini in Dauantria, magister Arnoldus canonicus sancti Johannis, Wescelo sacerdos, Petrus subdyaconus; layci: Godescalcus camerarius, Reynerus Dolre, Hugo frater suus, Gocelinus.

7. *Paus Alexander III bevestigt het kapittel van St. Salvator in al zijne bezittingen, en bekrachtigt tevens de bepalingen van bisschop Andreas over de successie in de volle prebenden.* 1179 *Juni* 27.

PRIVILEGIUM ALEXANDRI PAPE SUPER QUIBUSDAM BONIS, NECNON DE PLENA PREBENDA ET SEMIPLENA PREBENDA SINE SUPPLEMENTO. — Alexander episcopus servus servorum Dei dilectis filiis canonicis ecclesie sancti Salvatoris in Traiecto eorumque successoribus canonice substituendis in perpetuum. In eo loco sumus et officio licet immeriti providente Domino constituti, ut circa universum corpus ecclesie aciem nostre consideracionis debeamus extendere et omni ecclesiarum quieti pastorali sollicitudine providere. Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris justis postulacionibus clementer annuimus et prefatam ecclesiam, in qua divino estis obsequio mancipati, sub beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus, statuentes, ut quascumque possessiones, quecumque bona eadem ecclesia in presenciarum juste et canonice possidet aut in futurum concessione pontificum, largicione regum vel principum, oblacione fidelium seu

---

1) Het HS. heeft: „nostri."

aliis justis modis prestante Domino poterit adhipisci, firma nobis nostrisque successoribus et illibata permaneant. In quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis: terram quam habetis ultra Yselam, bona in Gruninghen, bona in Drinta, aream domus juxta turrim sancti Martini, decimas in Berenwerde, decimas novalium et census, que interjacet Meldrike ab oriente et Rauenswade ab occidente, Rijswijc a septentrione et Suolen [1]) a meridie, decimas nove culture juxta Goldam cum censu et justicia seculari et mansos quinque, quorum terminus superior est sine intervallo post Alberonis filii Ghiselberti beneficium, inferior vero in Swanesdrisch post triginta mansos episcopi, que vobis contulit bone memorie Andreas episcopus et suo privilegio firmavit. Preterea de plena prebenda, sicut idem bone memorie Andreas episcopus ad excludendam omnem symoniam sub anathemate statuit, ut morientibus vel aliquo quolibet modo decedentibus eis, qui integras habent prebendas, is, qui inter semiplenas habentes inperior [2]) fuerit, absque omni contradictione et convencione integram recipiat, et pro supplemento hujusmodi nichil a quoquam detur vel accipiatur. Adhuc eciam, ne aliquo modo pestis antiqua latenti vestigio subrepat, prohibemus, ne quis vivens vel moriens integram prebendam ad opus fratris sui alicujus, illorum quatuor semiplenas prebendas habencium, inferius inter eos in choro stantis, resignet, ne vel sic vel alio quolibet modo preposteretur in supplemento prebende qui in choro superior invenitur. Insuper quecumque bona sive possessiones Jordanus quondam vester prepositus contra assensum capituli vestri alienavit vel inutiliter commutavit, in irritum revocamus et nullam firmitatem habere censemus. Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum liceat prefatam ecclesiam temere perturbare aut ejus possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere seu quibuslibet vexacionibus fatigari, sed omnia integra et illibata serventur eorum, pro quorum gubernacione ac sustentacione concessa sunt, usibus omnimodis profutura, salva sedis

1) Er staat „Suol." 2) Met latere hand veranderd: „in choro superior."

apostolice auctoritate et dyochesani episcopi canonica justicia. Si qua igitur in futurum ecclesiastica secularisve persona hanc nostre constitucionis paginam sciens contra eam temere venire temptaverit, secundo terciove commonita, nisi reatum suum digna satisfactione correxerit, potestatis honorisque sui dignitate careat, reamque se divino judicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat et a sacratissimo corpore ac sanguine Domini et Dei redemptoris nostri Ihesu Christi aliena fiat atque in extremo examine districte ulcioni subjaceat. Cunctis autem eidem loco sua jura servantibus sit pax Domini nostri Ihesu Christi, quatinus et hic fructum bone actionis percipiant et apud districtum judicem premia eterne pacis inveniant amen. Ego Alexander catholice ecclesie episcopus. Ego Hubaldus Hostiensis episcopus. Ego Theodinus Portuensis et sancte Ruphine episcopus. Ego Petrus Tusculanus episcopus. Ego Henricus Albanensis episcopus. Ego Berneredus Prenestinus episcopus: Ego Johannes presbiter-cardinalis sanctorum Johannis et Pauli tituli Pamachii. Ego Johannes presbiter-cardinalis tituli sancte Anastasie. Ego Petrus presbiter-cardinalis tituli sancte Susanne. Ego Iniuamus presbiter-cardinalis tituli sancti Stephani in Celio monte. Ego Euichius presbiter-cardinalis tituli sancte Cecilie. Ego Hugo presbiter-cardinalis tituli sancti Clementis. Ego Arduinus presbiter-cardinalis tituli sancte Crucis in Iherusalem. Ego Matheus presbiter-cardinalis tituli sancti Marcelli. Ego Jacobus dyaconus-cardinalis sancte Marie in Cosmidin. Ego Ardicio dyaconus-cardinalis sancti Theodori. Ego Laborans dyaconus-cardinalis sancte Marie in Porticu. Ego Gracianus dyaconus-cardinalis sanctorum Cosme et Damiani. Ego Johannes dyaconus-cardinalis sancti Angeli. Ego Rainerius dyaconus-cardinalis sancti Adriani. Ego Matheus dyaconus-cardinalis sancte Marie Nove. Ego Bernardus dyaconus-cardinalis sancti Nicholai in carcere Tulliano. Datum Lateranis per manum Alberti, sancte Romane ecclesie presbiteri-cardinalis et cancellarii, quinto Kal. Julii, indictione duodecima, incarnacionis Dominice anno millesimo centesimo septuagesimo nono, pontificatus vero domini Alexandri pape tercii anno ejus vicesimo.

8. *Bisschop Godefrid geeft de tienden van Driel, Giessen en Woudrichem en een stuk land langs de Gouwe, die hij zich toegeëigend had, aan het kapittel van St. Salvator terug.* 1178.

PRIVILEGIUM GODEFRIDI EPISCOPI DE DECIMIS IN DRYEL, WALDRICHEM ET GHYESEN. — In nomine sancte et individue Trinitatis. Ego Godefridus, Dei gracia Traiectensium episcopus, notum facio tam posteris quam presentibus, quod decimas in Thrile, in Giscen et in Wáldrichem, ecclesie sancti Salvatoris attinentes, de quibus non juste michi suggestum fuerat ipsas esse novas decimas, vel quaslibet alias decimas, que ad illam ecclesiam pertinent, ecclesie resignavi; preterea terram quandam juxta Goldam, eidem ecclesie attinentem, quam in usus meos aliquamdiu attraxeram, ei liberam dimisi, et in sancto die Pasche coram altari positus ecclesie sua recognovi ac in eorundem bonorum possessione ex auctoritate michi concessa eam sub anathemate confirmavi. Acta sunt hec anno incarnacionis Christi millesimo centesimo septuagesimo octavo, indictione undecima, regnante imperatore Frederico, anno regni ejus vicesimo sexto, imperii et episcopatus mei vicesimo tercio, presente clero et populo. Prepositis: Symone Majoris ecclesie, Boscelmo sancti Salvatoris, Godefrido sancti Petri, Alberto sancti Johannis; decanis: Theoderico Majoris ecclesie, Rodolpho sancti Salvatoris, Hermanno sancti Petri, Gerardo sancti Johannis; testibus autem laycis: Wilhelmo de Scalcwijc, Helya sculteto, Ghiselberto de Amestelle, Henrico Flamigo, Theoderico de Judefaes, Alberone Pauone, Wilhelmo de Thyuerdic et quampluribus aliis.

IV. CARTULARIUM TE HANNOVER.

1. *Bisschop Balderik schenkt aan de kapittelen van St. Maarten en St. Salvator den aanwas hunner tienden en de tienden der daarbij nieuw ontgonnene landen.* 940 *Juli* 1 [1]). (Onecht.)

PRIVILEGIUM CONCESSUM ECCLESIE PER DOMINUM BALDRICUM PIUM TRAIECTENSEM EPISCOPUM [2]). — Baldricus, gratuita pietatis ac Dei [3]) clementia ecclesie sancte Traiectensis [4]) humilis presul, omnibus in Christo fidelibus, tam presentibus quam futuris, cum [5]) Domino Ihesu continuum eterneque jocunditatis [6]) ineffabile tripudium. Omnium Christi fidelium comperiatur industria, tam presentium quam futurorum, qualiter ego Baldricus, sancte Traiectensis ecclesie presul indignus, cum post mortem reverendi patris domini Rabbodi [7]), pii Traiectensis episcopi, creatus fuissem in episcopum Traiectensem et a metropolitano, videlicet sancte ecclesie Coloniensis [8]) archiepiscopo, confirmatus et consecratus, opere precium fore duxi, sanctum Traiectensem locum, de quo episcopatus nomen habui, visitare; ad quem cum venissem [9]), destructum a Danis, proch dolor! repperissem et omnino desolatum, necnon

1) De datum is onmogelijk, daar koning Hendrik (I) reeds in 936 stierf. Heda verbeterde willekeurig in 934, om althans de indictie te doen sluiten. 2) Hoofd in C: „Qualiter Baldricus Traiectensis episcopus a Danis destructum reparavit et ecclesie sancti Martini et sancti Salvatoris ad earum restauracionem novalia decimarum suarum concessit." 3) „ac Dei" ontbreekt in C. 4) C „sancte Traiectensis ecclesie." 5) C „in." 6) Aldus C en L; ons HS. heeft „jocunditatibus." 7) C „Radbodi." 8) C „Coloniensis ecclesie." 9) C lascht in: „et."

honorabiles ecclesias gloriosi patroni mei
ac sancti Salvatoris dirutas et exustas, l
cordis gravissime tactus, intrinsecus nullat
tinere, et invocato de celis auxilio pr
exoravi, ut ille, qui ecclesiam suam sanctan
id est Christum, fundaverat, ad ecclesie
restauracionem et reparacionem coopera
consueta benignitate dignaretur. Ejus [2])
non faciem sed cor hominis intuetur, pon
tum [3]), urbemque cum portis et murum
culis contra hostium insultum [4]) construx
nobilissime probateque Deo sacrate pacis l
videlicet gloriosi patroni mei sancti Mar
Salvatoris, a prophanis dirutas et exust
debui sed prout potui, aliquantulum repar
ab hiis ecclesiis fugatos et multimode disp
ecclesias revocavi, substituendo alios can
mortuorum, fideliumque nutu Dei ad me
adjutorio inimicos de terra propulsavi, t
decimas et possessiones, ad sanctam ecclesi
sem [5]) pertinentes, potenter de inimicorun
berando. Insuper dictarum ecclesiarum c
sustentacionem eorum ampliorem, ut div
fervencius inhereant, omnium suarum dec
crescentias ac novalium decimas ad stiper
fratribus, in eisdem [8]) ecclesiis [9]) continue
propter Deum, qui bona cuncta remunerat
vicium augmentandum corde favorabili et
tradidi et donavi, in perpetuum possidenc
ibidem pro remedio anime mee omni tempo
augmentum. Si quis vero, quod futurum es
contra hanc nostre [10]) tradicionis et dona
aliquam injustam interpellacionem aut inj

---

1) „mihi" ontbreekt in C. 2) C en L „ejusque." fossatum." 4) Aldus C en L; ons HS. heeft: „con „Traiectensem ecclesiam." 6) Aldus L; C heeft „can „can." 7) C „decimarum suarum." 8) Aldus C en L; „ejusdem." 9) „ecclesiis" ontbreekt in C. 10) L „n

voluerit, in primis iram omnipotentis Dei [1]) incurrat, et a liminibus sancte ecclesie Dei [2]) efficiatur [3]) extraneus, et sit auctoritate nostra [4]) episcopali anathematizatus, sitque maledictus eadem maledictione, que descendit super Dathan et Abyron [5]), quos terra vivos absorbuit; et quod repetit evindicare [6]) non valeat, sed [7]) presens tradicio, ad instar testamenti a nobis [8]) facta, omni tempore firma et stabilis permaneat stipulatione subnixa, quam [9]) propria manu subter [10]) firmavi et sigilli mei impressione roboravi. Actum et datum in castro Traiecti, anno incarnacionis Domini DCCCCXL [11]), Kal. Julii, indictione VII, regnante domno Henrico II rege invictissimo. In Dei nomine feliciter amen.

2. *Bisschop Adelbold maakt eene lijst op van de goederen, die elk der zeven groote dienstmannen der Utrechtsche kerk van haar bezit.* 1021 *Januari* 2. (Onecht.)

MEMORIALE ET [12]) SCRIPTUM DOMINI ADELBOLDI TRAIECTENSIS EPISCOPI [13]) DE LIBERIS VASALLIS ECCLESIE TRAIECTENSIS ET [14]) EORUM FEODIS [15]), QUE TENENT AB ECCLESIA TRAIECTENSI [16]). — In Dei nonime amen. Opere [17]) precium duxi ea, que secuntur [18]), scriptis inserere, ne posteris lateret quod presens etas faceret. Quapropter desidero notum esse cunctis sancte ecclesie Dei [19]) fidelibus, tam presentibus quam futuris, quod ego Adelboldus, Dei solummodo gracia sancte Traiectensis ecclesie presul indignus, cum feodales liberi Traiectensis ecclesie a me feodum suum

---

1) C en L „Dei omnipotentis." 2) L „Dei eccleaie." 3) C „efficaciter." 4) L „mea." 5) L „Abiron." 6) Aldus L. — Ons HS.: „quos repetit evindicare." — C „quos reperit eradicare." 7) Aldus L. — C „sit." — Ons HS. „si." 8) L „me." 9) Aldus C en L; ons HS. „qua." 10) C „subtus." 11) C „octingentesimo XL." 12) „et" ontbreekt in B. 13) B en C „episcopi Traiectensis." 14) B en C lasschen in: „de." 15) B en C „feudis." 16) B en C „Traiectina." — Dit stuk draagt in C den titel: „Declaracio vasallorum ecclesie Traiectensis, facta sub Adelboldo episcopo, et specificacio bonorum feodalium." — In B is de oorkonde geschreven met eene hand uit de 1e helft der 16e eeuw. 17) Aldus B en C; ons HS. heeft: „Operi." 18) B en L „sequuntur." 19) B en C „Dei ecclesia."

requirerent, predecessorum meorum episcop
tensium michi litteras ostenderunt, contine
qualia bona ipsi et eorum progenitores [1])
Traiectensi [2]) tenuerunt; quibus visis, in
redigi que secuntur [3]).

Dux Brabantie est liber feodalis ecclesie
et tenet in feodum civitatem lapideam in T
diis, familiis, mancipiis, silvis, aquis, piscat
cuis, pratis et salictum, juxta predictam civit
situm, et omnibus, ad civitatem pertinenti
item totam Kempineam [5]) usque Tůrnouterv
mancipiis, prediis, silvis, campis; officium
quod vocatur et est Dapifer episcopi Traiect

Item comes Gelrie est eciam liber feoc
Traiectensis, et tenet in feodum comitatum Z
multis prediis, mancipiis, pratis, silvis, aqui
que [8]) decursibus et justiciis, item Embrican
attinenciis pro parte media, et alia pars est ep
tensis, item in pago Batua magnam partem
terris, casis, domibus, mancipiis utriusque sex
item Tyelrewert et Bomelrewert [10]) cum mul
mansis, terris [11]), casis, domibus, campis,
aquarumque decursibus et justicia; et dicti co
est, quod vocatur et est Venator episcopi T

Item comes Hollandie est liber feodalis eccl
tensis, et tenet in feodum comitatum Hollan
Kenemare [13]) cum terris, mansis, silvis, ca
pascuis, mancipiis, aquis aquarumque decu
ticia, exceptis dictarum terrarum decimis
Waterlandie [15]) et Westfrisie, que totaliter pe
episcopum Traiectensem et ecclesiam; et
Hollandie vocatur et est Marscalcus [17]) episcopi

---

1) Aldus B, C en L; ons HS. lascht in: „et." 2) „
breekt in L. 3) B, C en L „sequuntur." 4) Aldus B,
heeft: „Tyle." 5) B „Kempiniam." 6) Aldus L; ons HS.
vorde." — B „Tornoutvoerde." — C „Turnoutervorde." 7)
in C. 8) B „aquarumve." 9) B „Emricam." 10) C „Boem
„terra." 12) Aldus B en L; ons HS. en C hebben: „e
„Kennemare." — C „Kenemarie." 14) L „terram." 15)
ons HS. heeft: „Waterlande." 16) C „pertinet." 17)

Item comes Clivensis est liber feodalis ecclesie [1]) Traiectensis [2]) et tenet in feodum in pago Batua [3]) in superiori [4]) parte supra Renum magnam partem terrarum et mansorum cum casis, domibus, mancipiis, campis, pratis, pascuis, et ex alio latere Reni [5]) et in aliis quibusdam locis terras, casos, mansos et domos [6]), silvas, campos, item Woudrinchem [7]) cum agris et campis, cum aquis aquarumque decursibus et justiciis; qui vocatur et est Camerarius episcopi Traiectensis [8]).

Item comes de Benthem est liber feodalis ecclesie Traiectensis [9]) et tenet in feodum borchgraviatum [10]) Traiectensem cum pluribus [11]) mansis, terris, insulis, campis, mancipiis, silvis, pratis, pascuis, aquis aquarumque decursibus et justicia in pluribus locis civitatis et dyocesis Traiectensis; qui vocatur et est Janitor episcopi Traiectensis [12]).

Item dominus de Kuke [13]) est liber feodalis ecclesie Traiectensis [14]), et tenet in feodum multas terras, insulas et decimas, cum casis, domibus et [15]) silvis, campis, pratis [16]), pascuis, aquis aquarumque decursibus et justicia in diversis locis dyocesis Traiectensis; qui vocatur et est Pincerna episcopi Traiectensis [17]).

Item dominus de Gore [18]) est liber feodalis ecclesie Traiectensis, et tenet in feodum castrum Gore et terram dictam Ameyde cum multis terris, mansis, casis, domibus, silvis, campis, mancipiis, pratis, pascuis, aquis aquarumque decursibus, mobilibus et immobilibus, et [19]) omnibus, ad dictos districtus [20]) de Gore et Ameyde [21]) pertinentibus; qui vocatur et est signifer episcopi Traiectensis.

---

1) Aldus B, C en L; ons HS. heeft: „episcopi." 2) „Traiectensis" ontbreekt in C. 3) Aldus B, C en L; ons HS. heeft: „Bathua." 4) B „superiore." 5) Aldus B en C; ons HS. heeft: „et ex alia latere Reni." — L „ex alia parte Reni latere". 6) C „mansos, casas, domos." 7) B, C en L „Woudrichem." 8) „Traiectensis" ontbreekt in C. 9) „Traiectensis" ontbreekt in C. 10) Aldus L. — C „burgraviatum." — Ons HS. „borcgraviatum." 11) C „plurimis." 12) „Traiectensis" ontbreekt in C. 13) C „Cuke." 14) „Traiectensis" ontbreekt in C. 15) „et" ontbreekt in B. 16) C lascht in: „et." 17) „Traiectensis" ontbreekt in C. 18) B „Goire." 19) Aldus B, C en L; ons HS. heeft: „in." 20) B en L „districtos." 21) „et Ameyde" ontbreekt in L.

Prenominati omnes feodales ecclesie in gener
episcopi tenentur et debent personaliter in
feodum suum a me receperunt et [2]) omag
fidelitatem prestiterunt coram domino Henric
norum imperatore invictissimo augusto; pres
bone archiepiscopo et archicappellano, Annon
Euerhardo [5]) Treuerensi, Adelberto Hamm
archiepiscopis, Udalrico [7]) vicecancellario et
episcopis, comitibus et regni fidelibus. Actum
castro anno Domini MXXI, IIII Non. Jan
amen.

3. *Bisschop Conrad bevestigt een oud voorrecht
kapittel, inhoudende, dat de proosten der ka
stad en het bisdom Utrecht moeten gekozen
kanunniken van het Domkapittel, — dat d
der drie Utrechtsche kapittelen op de hooge fe
Dom den zang aldaar versterken moeten, —
deken het generaal kapittel beroepen mag, enz
deze verplichtingen ook tot het door hem ge
van St. Marie uit.* 1088 *October* 29. (Onec

PRIVILEGIUM CONRADI EPISCOPI TRAIECTENSIS ET PRIVILEGIORUM ET STATUTORUM ECCLESIE SUE ET CONCESSORUM PER EPISCOPOS SUORUM ANTE

In nomine sancte et individue Trinitatis et s
Confessoris gloriosi patroni mei. Ego Conr
Traiectensis ecclesie humilis episcopus, not
posteritati universe, quod a venerabilibus vir
dilectis preposito, decano et capitulo Maj
Traiectensis predicte vocatus veni ad capit
privilegia ipsorum et statuta, ab antecessorib
scopis concessa ipsis [9]), edita, perscrutarer.
et examinatis pluribus eorum privilegiis e
predecessoribus meis eis concessis et editis

1) L lascht in: „et." 2) B „ac." 3) B, C en L „hor
en L „ac." 5) B „Conrado." — C en L „Everardo." 6
burgensi." 7) Aldus B, C en L; ons HS. heeft: „Verdalr
L; ons HS. heeft: „et." 9) L „ipsis concessa." 10)
editis eis."

a dominis Frederico et Radbodo [1]), Baldrico et Adeboldo [2]), ecclesie ipsorum a Danis destructe reparatore et fundatore glorioso, et [3]) pluribus aliis episcopis antecessoribus meis, inter cetera repperi statutum sub hiis verbis: „Ne ea, „que sancti patres et antiquitas veneranda Spiritu sancto „inspirante statuerunt, a memoria posteritatis elabantur, „decet et convenit scripturarum memoriis [4]) perhempnare „et nota facere tam presentibus quam futuris. Sciant „igitur universi, quod in fundacione prima Majoris ecclesie „Traiectensis certus numerus est statutus canonicorum, „videlicet XL cum preposito et decano; processu vero „temporis, multiplicatis fidelium populis pluribusque ec- „clesiis collegiatis ex inspiracione divina de consensu „Majoris ecclesie predicte fundatis et constructis, tam in „civitate Traiectensi quam dyocesi Traiectensi, deinde per „episcopos ac Majorem ecclesiam, earum fundatores, de- „cretum exstitit et statutum, ut omnes ecclesie predicte „matrici ecclesie, videlicet [5]) Majori predicte, perpetuis „temporibus sint subjecte, et in memoriale subjectionis, „cum prepositurâm earundem aliquam vacare contigerit [6]) „capitulum, ad quod ejusdem collatio pertinet, unum „de canonicis dicte Majoris ecclesie in prepositum eligat „et nullum aliunde assumat, cum archidiaconi esse non „debeant nisi tantummodo in ecclesia cathedrali. Item „cum episcopus prepositurâm Tyelensem, thesaurariam, „scolastriam, choriepiscopatum et quedam alia officia, „scilicet de Elst et de Odelenberghe [7]) prepositure nun- „cupata, que eciam claustrales obediencie [8]) appellantur, „sue collationi reservaverit, nulli [9]) eciam [10]) conferre nisi „canonico Majoris ecclesie [11]) poterit aut debebit. Ecclesiam „vero sancti Salvatoris, que cum Majori simul est fundata „et dotata ipsique annexa fraternitate speciali, suam pre- „posituram conferre cuicumque voluerit est consueta. „Decretum est eciam et statutum, quod de singulis eccle-

---

1) L „Raboldo." 2) L „Adelboldo." 3) Aldus L; „et" ontbreekt in ons HS. 4) L „testimoniis." 5) L „scilicet." 6) Aldus L; ons HS. heeft: „contingerit." 7) L „Edelenberghe." 8) L „obedine." 9) Beide HSS. hebben: „nullam." 10) L „eam." 11) Aldus L; „ecclesie" ontbreekt in ons HS.

„siis trium congregacionum civitatis in sollempnitatibus „Pasche, Pentecostes, Nativitatis Domini, sancti Martini „gloriosi Traiectensis patroni et in aliis omnibus matricis „ecclesie predicte legitimis stacionibus intererunt et cum „dyaconis subdyaconis comministrent et cantum epi- „scopali sedi debitum reddant. Item statutum est, ut „cum decano Majori expedire videbitur et necessitas „requirat, quod episcopum archidyaconos et ecclesias, „tam civitatis quam dyocesis Traiectensis pro tempore „existentes, ad capitulum vocare poterit et vocati venire „tenebuntur. Item abbates de civitate et dyocesi [1]) ad „omnes staciones erunt in civitate, et non stabunt inter „canonicos aut in stallo canonicorum, sed in alio loco, „induti albis et cappis [2]) sericis; et episcopum, quocumque „iturus est in choro vel ecclesia, duo ducent. Hec igitur, „que sancti patres et veneranda antiquitas tam laudabiliter „statuerunt et teneri decreverunt, nulla posteritas cujus- „cunque condicionis infringat, sed perpetuis temporibus „observet; et qui aliqua ex eis infringeret anathema sit „amen." Quibus visis, idem prepositus, decanus et capitulum humiliter supplicaverunt, ut privilegia hujusmodi et statuta dignarer confirmare; quapropter eorum humilibus precibus inclinatus, considerans eciam, apud Deum peccatrici anime mee profuturum, si honorem ecclesie, et maxime cui presum, ampliarem, premissis privilegiis et statutis addo de gracia speciali et statuto [3]), ut ecclesia graciosissime Virginis Marie, per me noviter dotata et fundata, eciam per me et ipsam ecclesiam Majorem in omnibus, tam conferendo prepositurum suam uni de canonicis Majoris ecclesie quam in suis stacionibus comministrando, ut premittitur, ipsi matrici ecclesie sit subjecta. Premissa omnia et singula privilegia et statuta, racionabiliter edita a venerabilibus viris meis predecessoribus episcopis jam cum Christo viventibus, duxi confirmanda in Dei nomine et presentibus confirmo, precipiens omnibus posteris sub anathematis vinculo inviolabiliter observare. Acta sunt hec in capitulo Majoris ecclesie, presentibus domino meo

---

1) L „diocesis." 2) Aldus L; ons HS. heeft: „capis." 3) L „statuo."

Henrico IIII imperatore, ac venerabilibus viri(s) [1]) Annone [2]) Coloniensi, Euerhardo [3]) Treuerensi archiepiscopis, Burgardo [4]) Haluerstadensi, Frederico Monasteriensi episcopis, Godefrito [5]), Frederico, Gerardo ducibus et pluribus aliis regni et episcopatus fidelibus, anno Dominice incarnacionis MLXXXVIII, anno autem domini Henrici regni XXXIII, imperii vero V, mei vero XIII, IIII Kal. Novembris [6]).

4. *Paus Eugenius III bevestigt de hier ingelaschte oorkonde van koning Conrad III dd.* 1145 *October* 18, *waarbij deze aan de kapittelen van den Dom en St. Bonifacius het recht geeft om bij vacature een nieuwen bisschop te kiezen.* 1146 *Maart* 28/18. (Onecht.)

CONFIRMATIO DOMINI EUGENII PAPE SUPER PRIVILEGIO, PER DOMINUM CONRADUM II ROMANORUM REGEM ECCLESIE TRAIECTENSI CONCESSO [7]), ET DE ELECTIONE EPISCOPI ET PREBENDA IMPERATORIS, QUE DIVISA EST IN DUAS PREBENDAS. — Eugenius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis decano et capitulo ecclesie Traiectensis salutem et apostolicam benediccionem. Supplicatio karissimi in Christo filii Conradi II regis Romanorum illustris, nobis per dilectum filium Conradum ipsius fratrem, vestre ecclesie prepositum, propter hoc ab eodem rege ad Romanam curiam destinatum, continebat, ut privilegia, per Romanorum reges et imperatores suos antecessores [8]) ecclesie vestre concessa, necnon privilegium, ab ipso ecclesie vestre predicte concessum, auctoritate apostolica dignaremur confirmare. Cujus privilegii tenor [9]) talis est:

---

1) L „viris." 2) L „Anno." 3) L „Everardo." 4) L „Burchardo." 5) L „Godefrido." 6) In L (fol. LII) volgt hierachter nog eene „*Confirmacio precedentis privilegii per Calixtum papam*," verkort medegedeeld aldus: „Calixtus episcopus servus servorum Dei venerabili fratri Godebaldo episcopo et dilectis filiis preposito, decano et capitulo ecclesie Traiectensis salutem et apostolicam benedictionem. Significastis nobis etc. Nulli ergo etc. Datum Remis III Kal. Novembris, pontificatus nostri anno tercio." (Dus: Bevestigingsbul van paus Calixtus II dd. 1121 October 30.) 7) L „concessum." 8) L „antecessores suos." 9) L „tenor privilegii."

„In nomine sancte et individue Trinitatis. Conradus divina favente clemencia Romanorum rex secundus. Si ecclesias Dei amplificamus et earum jura regali auctoritate tuemur et confirmamus, antecessorum nostrorum piorum regum vel imperatorum exempla imitamur, et hoc nobis ad regni nostri celsitudinem et precipue ad anime nostre salutem [1]) profuturum non ambigimus. Eapropter tam futurorum quam presentium Christi nostrique regni fidelium noverit industria, quod nobis, apud Traiectum civitatem considentibus et de pace ac de statu regni tractantibus, fidelis noster Hardbertus [2]) ejusdem loci venerabilis episcopus, Conradus frater noster prepositus, decanus et capitulum Majoris ecclesie dicte civitatis ad nostram presentiam venerunt, nostre celsitudini supplicantes, ut, sicut antecessores nostri pii Romanorum reges et imperatores ipsam ecclesiam Traiectensem multis honoribus et privilegiis dotaverunt, sic nostra regalis excellencia, ipsorum vestigia imitando, dicte ecclesie aliquam honoris prerogativam concedere dignaremur. Nos itaque considerantes, quod regalem decet excellentiam, illos honorari debere prerogativa ampliori, quorum devocionem continuis obsequiis [3]) experimur, attendentes eciam, nos et antecessores nostros reges et imperatores in dicta ecclesia a fundacione ejus inter canonicos primum locum obtinere, nostramque prebendam in eadem duo deserviunt sacerdotes, pro nostra salute et regni tranquillitate ac pace Dominum exorantes, dicti Hardberti [4]) venerabilis episcopi fidele servicium, ac dilectorum nobis decani et capituli grata obsequia et devocionem frequentem, qua nostram regalem excellentiam ac dilectam conjugem nostram Gertrudim [5]) reginam per aliquod [6]) tempus in ipsa civitate commorantem plurimum honorarunt, et propter hoc volentes eandem ecclesiam Majorem Traiectensem honoris prerogativa specialis sublimare, ob remedium anime nostre et animarum domini Henrici IIII avi nostri, cujus viscera in ipsa ecclesia pro pignore sunt sepulta, et Henrici III

---

1) Aldus L; ons HS. heeft: „celsitudinem." 2) L „Hartbertus." 3) L „exequiis." 4) L „Harberti." 5) L „Ghertrudim." 6) L „aliquot."

avunculi nostri imperatoris, necnon ob interventum dilecte conjugis nostre G. [1]) regine predicte ac Conradi fratris nostri karissimi, ejusdem ecclesie prepositi, jus eligendi et instituendi episcopum in ipsa ecclesia, quod ad reges Romanorum et imperatores pertinere dinoscitur et ab antecessoribus nostris regibus et imperatoribus usque ad nostra tempora est devolutum et deductum, antedictis preposito [2]), decano et capitulo ecclesie Traiectensis ac dilectis nobis preposito, decano et capitulo ecclesie sancti Bonifacii ejusdem loci, eidem Majori ecclesie ab earum fundacione speciali fraternitate, ut nobis innotuit, conjunctis, in donacionem perpetuam regali magnificentia concedimus et [3]) in donum, et damus potestatem nostram omnimodam, a nullo successorum nostrorum in perpetuum infringendam, ut cum episcopatum predictum vacare [4]) contigerit, iidem prepositi, decani et capitula Majoris et sancti Salvatoris Traiectensium antedicti, et nulli alii, nisi suarum ecclesiarum concanonici, episcopum [5]) alium eligendi plenariam habeant potestatem. Ut autem hec nostra donacio, donum et privilegium, regia magnificentia voluntarie [6]) et liberaliter concessa, eisdem perpetua sint et rata et credantur ab omnibus et inconvulsa omni deinceps tempore conserventur, hanc inde cartam scribi jussimus, manu propria, ut infra videtur, corroborantes [7]), ydoneos testes, qui presentes aderant, subter notari [8]) fecimus, quorum nomina sunt hec: Ancelmus Hauelburgensis episcopus, Albero Leodiensis episcopus, Wernerus Monasteriensis episcopus, Nycolaus [9]) Cameracensis episcopus, Udo Osenburgensis episcopus, Walramus dux, Wilhelmus comes Palentinus, Henricus comes de Zutphene [10]), Arnoldus comes de Cleuo [11]), Adulfus [12]) comes de Monte, Henricus comes de Gelre [13]), Conradus frater noster [14]) prepositus Traiectensis, Emo prepositus sancti Bonifacii,

---

1) L „Gertrudis." 2) L lascht in: „et." 3) Aldus L; „et" ontbreekt in ons HS. 4) L „vacari." 5) Beide HSS. hebben: „ip̄m", lees „ep̄m" = episcopum. 6) Aldus L; ons HS. heeft: „voluntare." 7) Aldus L; ons HS. heeft: „corroborantem." 8) L „subnotari." 9) L „Nicholaus." 10) L „Sutphene." 11) L „Clivo." 12) L „Adolfus." 13) L „Ghelre." 14) Aldus L; „frater" ontbreekt in ons HS.

Conradus Tyelensis prepositus, Lutbertus sancti Petri prepositus, Godefridus de Renen, Alardus de Megene, Otto prefectus Traiectensis, Egbertus de Aemstel, Bertoldus de Aldenzel [1]), Jacobus de Zaterslo [2]). Signum domini Conradi Romanorum regis III. Ego Arnoldus cancellarius vice Henrici Moguntini archiepiscopi et archicancellarii recognovi. Anno Dominice incarnacionis MCXLV, indiccione VIII, XV Kal. Novembris, regnante Conrado Romanorum rege II, anno vero regni ejus VIII. Data apud Traiectum in Christo feliciter amen."

Eapropter nos pro salute ecclesie reverentia et ejusdem regis supplicationis instantia inclinati, considerantes eciam ad ecclesiam vestram dicti regis donationem, qua ipsam regali magnificentia favorabiliter et excellenter honoravit, antedictum privilegium, cujus tenor hiis in apostolicis litteris de verbo ad verbum est insertus [3]), et omnia alia privilegia, per Romanorum reges et imperatores ecclesie vestre ad honorem Christi et ecclesie exaltationem concessa, apostolica auctoritate [4]) confirmamus, inhibentes sub anathematis vinculo, ne imperialis vel regalis aut episcopalis, clericalis aut laycalis persona aliqua, cujuscumque status aut condicionis existat, ipsam ecclesiam Traiectensem contra hujusmodi privilegii et nostre confirmacionis tenorem molestare aut in ejusdem prejudicium in premissis quicquam in perpetuum audeat attemptare, decernentes irritum et inane, si quid a quoquam in contrarium fuerit attemptatum. Nulli ergo omnino hominum liceat, hanc nostre confirmationis paginam infringere vel ei ausu temerario contraire; si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignacionem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli Apostolorum ejus se noverit incursurum. Datum Rome apud sanctum Petrum V [5]) Kal. Aprilis, pontificatus nostri anno I [6]).

---

1) L „Aldenseel." 2) L „Satersloe." 3) Aldus L; ons HS. heeft „incertus." 4) L „auctoritate apostolica." 5) L „XV." 6) Daarachter staat met dezelfde hand, die de oorkonde schreef: „Hanc confirmationem a domino Eugenio papa tertio ipse dominus Conradus rex, qui privilegium ecclesie nostre de electione episcopi donavit, impetravit et fratrem suum dominum Conradum, ecclesie nostre prepositum, in suis expensis ad

5. *Bisschop Willebrand bevestigt de door zijnen voorganger Godefrid aan het Domkapittel gedane schenking van de kerk te Dalfsen met het privilegie der congrue portie.* 1231.

DONATIO ECCLESIE DE DALSEN PER GODEFRIDUM EPISCOPUM, ET CONFIRMATIO EJUSDEM DONATIONIS PER WILLEBRANDUM EPISCOPUM [1]). — In nomine sancte et individue Trinitatis amen. Willebrandus, Dei gracia Traiectensis episcopus, omnibus Christi fidelibus salutem in Christo Ihesu. Notum sit omnibus tam posteris quam [2]) presentibus, quod predecessor noster pie memorie Godefridus, quondam episcopus Traiectensis, relinquens nobis formam caritatis et exemplum pie devocionis, perpetua donacione tradidit fratribus ecclesie beati Martini personatum ecclesie de Dalsen et liberam concessit eis potestatem, ut quandocumque predicta vacaret ecclesia decedente sacerdote, alium ibi [3]) substituerent et portionem reddituum pertinentium ad ecclesiam assignarent eidem, prout concilium et moderata racio dictaret, ut ipse sacerdos in ecclesia prefata laudabiliter implere posset officium et episcopo et archidiacono et decano jura debita persolvere, de residuo vero predictorum fructuum fratres predicti in decimis et in aliis proventubus [4]) prebendam suam augerent et perpetuam haberent memoriam prefati predecessoris nostri in oracionibus suis; quod ipse scripto sigillo suo roborato confirmavit. Nos vero tante devocionis imitantes vestigia, factum suum in hoc confirmamus in memoriam nostri et in remissionem peccatorum nostorum, super quo presens scriptum sigillo nostro signatum tradimus. Volumus etiam, ut perpetuam anathematis penam incurrat quicumque hanc confirmationem violare presumpserit. Acta sunt hec anno incarnacionis Domini MCCXXXI, anno pontificatus nostri III, presentibus et attestantibus Theoderico Majore preposito, Bertoldo canonico beate Marie; laycis: comite Burchardo de Aldenburch, comite de Benthem,

---

Romanam curiam propter hoc destinavit." L heeft dezen zelfden volzin, doch achter „papa tercio" is ingelascht: „qui fuit vir sanctus et monachus Clarevallensis sub beato Bernardo." 1) L voegt bij: „Traiectensem." 2) L lascht in: „futuris et." 3) L „sibi." 4) L „proventibus."

Henrico de Monte, Aelberto [1]) de Wuluen, Amilio de Insula, Ernesto de Wuluen.

6. *Gerard van Rammesberch en Gerard van Lamderichem, gevangen genomen wegens roof bij Oldenzaal, dragen den bisschop als losprijs eenige goederen op en ontvangen die van hem weder in leen.* 1293 *Mei.*

OMAGIA [2]), QUE FECERUNT QUIDAM IN RAPINA DEPREHENSI. — Anno Domini M.CC.XCIII post Pentecosten fuerunt deprehensi in rapina apud Aldensel [3]) duo satellites de Novo castro, scilicet Gerardus de Rammesbergh [4]) et Gerardus [5]) de Lamderichem, qui pro redemptione sua hec omagia [6]) episcopo et ecclesie Traiectensi prestiterunt in perpetuum duratura: Gerardus de Lamderinchem [7]) donavit ecclesie Traiectensi et recepit in omagium [8]) domum dictam Steenhus [9]) apud Saltesberch, Gerardus [10]) de Rammesberch miles et Gerardus filius ejus [11]) predictus, qui captus fuerat, duas domus apud Vuchte, Henricus de Keminata domum dictam Johannis Luggerinc apud Noertwolde, Theodericus de Rammesberghe [12]) domum dictam Lutgeri Beuers, Lefferdus filius Voet de Benthem domum Dubboldi apud Lohuys.

7. *Bisschop Willem verbiedt, dat onwettig geborenen zonder speciale dispensatie van den paus in het Domkapittel opgenomen zullen worden, en dat iemand twee beneficiën zal bezitten in ééne kerk van zijn bisdom.* 1297 *Mei* 2.

INHIBITIO, NE ILLEGITIMI RECIPIANTUR IN CANONICOS ECCLESIE TRAIECTENSIS, PER WILHELMUM EPISCOPUM. — Wilhelmus, Dei gracia episcopus Traiectensis, universis nostrum [13]) processum inspecturis salutem in Domino sempiternam. Viris venerabilibus in Christo nobis dilectis.. decano et

---

1) L „Alberto." 2) L „Homagia." 3) L „Aldensele." 4) L „Gherardus de Rammesberch." 5) L „Gherardus." 6) L „homagia." 7) L „Gherardus de Lamderichem." 8) L „homagium." 9) L „Steenhuys." 10) L „Gherardus." 11) L „Gherardus ejus filius." 12) L „Rammesberch." 13) L lascht in: „presentem."

capitulo nostre ecclesie Traiectensis. Propter quorundam canonicorum [1]) duriciam et pertinaciam, discordantibus nobisque ad capitulum per eosdem vocatis, ad dictorum duriciam et pertinaciam per nos tamquam ad superiorem compescendam, et in ipso capitulo existentibus de ipsorum consilio et consensu super vita moribus ac statu ecclesie ac personarum per inquisicionem fore duximus procedendum. In qua inquisicione, sedata [2]) per nos prius que fuit inter ipsos discordia, quosdam in ipsa ecclesia defectum in natalibus pacientes et sine dispensacione sedis apostolice contra justiciam et honorem ecclesie ad sacros ordines promotos, et alios elegitimos, simplicem a sede apostolica dispensacionem habentes ut possent ad sacros ordines promoveri et beneficium ecclesiasticum sine cura obtinere, invenimus canonicatus ac prebendas occupare minus juste, alios eciam plura beneficia contra statuta synodalia in ipsa ecclesia obtinere. Considerantes itaque nostra interesse, hujusmodi nephandas tollerancias abolere et ab ipsa ecclesia penitus exstirpare, communicato et deliberato consilio et consensu decani et capituli antedictorum statuimus et ordinamus et sub penis sentencie suspensionis [3]) et excommunicacionis late in hiis precipimus, ne de cetero aliqui, defectum in natalibus pacientes dispensationem tamen super defectu natalium habentes, nisi in dispensacione sedis apostolice sibi facta contineatur expresse, quod possint et debeant per hujusmodi dispensationem in ecclesia cathedrali in canonicos recipi et admitti, recipiantur in canonicos in ecclesia predicta, maxime cum [4]) non sit intentionis domini Pape, aliquem in cathedrali ecclesia debere et posse canonicatum et prebendam obtinere, quin possit in decanum, archidyaconum et episcopum eligi et admitti. Ceterum omnibus dictum defectum pacientibus precipimus et peremptorie monemus, ut infra biennium, a data presentium numerandum, se per sedem apostolicam habilitari procurent,

---

1) L „concanonicorum". 2) Aldus L; ons HS. heeft: „scedata." 3) Aldus met latere hand verbeterd in L; H en L beiden hebben echter: „expensis." 4) Aldus L; in ons HS. is het woord onleesbaar, er schijnt „tamen" te staan.

ut possint dictos canonicatos et prebendas obtinere; alioquin extunc eosdem vacare decrevimus [1]), aliis conferendos. Insuper inhibemus sub penis antedictis, ne aliquis in aliqua una ecclesiarum nostre civitatis et dyocesis duo beneficia habeat, nisi prebendis, ut thesauraria, scolasteria [2]) seu alia officia, de consuetudine sint annexa. In omnes et singulos contrarium facientes, tam conferentes quam detinentes aut sustinentes, sentencias suspensionis et excommunicacionis ferimus in hiis scriptis, et precipimus sub pena excommunicacionis sentencie, late in hiis scriptis, easdem sentencias per decanum sive ebdomedarium aut seniorem de capitulo, qui pro tempore fuerint, publicari. In cujus processus testimonium sigillum nostrum presentibus est appensum. Actum et datum anno Domini M.CC.XCVII die Jovis post Dominicam Misericordia Domini.

8. *Bisschop Frederik incorporeert in het Domkapittel de goederen Ten Nyendijk in het kerspel van Werkhoven, nadat het kapittel daarvoor andere goederen aan den bisschop in leen opgedragen en den leenman Jan van Brandenborch zijn recht afgekocht had.* 1322 *Juni* 25.

LITTERA DOMINI FREDERICI EPISCOPI SUPER EMPTIONE BONORUM IN NYENDIJC [3]). — In nomine Domini amen. Universis presentia visuris et audituris nos Fredericus, Dei gracia episcopus Traiectensis, cupimus esse notum, quod cum nuper strennuus vir Johannes de Doernic miles et Jutta ejus uxor [4]) legitima, conjuges, fideles seu ministeriales nostri et ecclesie nostre, de bonis dictis Ten Nyendijc, sitis in perrochia Werconde, in nostra propter hoc et fidelium nostrorum presentia constituti, dicta bona cum edificiis, areis [5]), agris, pascuis, pratis, fossatis, aqueductibus, alto et basso, sicco et humido, decima grossa et minuta, jurisdiccione temporali, hominibus feodalibus seu ministerialibus ac aliis juribus et pertinentiis suis universis, prout a nobis et nostra dependent ecclesia et dicta Jutta ejusque progenitores ea a nobis et nostra ecclesia [6])

1) L „decernimus." 2) L „scolastria." 3) L „Nyendijck." 4) L „miles et uxor ejus." 5) „areis" ontbreekt in L. 6) L „ecclesia nostra."

hactenus tenuerunt, ex certis et justis causis, cum effestucacione debita et solempni, libere ac voluntarie simpliciter [1]) superportaverint [2]) in manus nostras ad usus Johannis de Brandenborch civis Traiectensis, nobisque supplicaverint, quod dictum Johannem infeodaremus de eisdem. Et nos ipsorum conjugum inclinati precibus, lata nobis a nostris et ecclesie nostre fidelibus sive ministerialibus tunc presentibus sententia, quod id de jure possemus facere, dictum Johannem de Brandenborch infeodavimus de dictis bonis et eorum juribus, pertinentiis et [3]) dependentiis universis, prout a nobis et nostra noscuntur ecclesia dependere, reservata [4]) nobis de libera voluntate dictorum conjugum ac Johannis de Brandenborch predicti [5]) potestate plenaria, bona hujusmodi de ejusdem Johannis de Brandenborch manibus infra certum tempus pro certa pecunie summa acquitandi et absolvendi. Quod cum deficientibus nobis facultatibus facere non possemus, et dilecti in Christo.. decanus et capitulum ecclesie nostre Traiectensis, cupientes dicta bona de manu laica ad ecclesiam, que dudum hactenus hiis et aliis orbata exstitit, revocare, obtenta a nobis auctoritate bona hujusmodi ad suos et ecclesie sue usus perpetuos acquitandi, circumspecta providentia procuraverint, nobis et ecclesie nostre loco juris proprietatis et dominii directi dictorum bonorum Ten Nyendijc superpo(r)tari per dictos conjuges jus proprietatis et dominii nonaginta jugerum terre arabilis vel circa, sitorum in Bathua [6]) juxta paludim [7]) Valborch, dictorum vulgariter In den Hamme, a nobis et nostra ecclesia loco dictorum bonorum Ten Nyendijc tenendorum eisdem jure et titulo, quibus dicta bona Ten Nyendijc [8]) a nobis et nostra ecclesia tenebantur. Nosque, tam nostra et ecclesie nostre quam etiam decani et capituli eorundem [9]) utilitate in hoc conspecta, contenti pro nobis et nostra ecclesia superportatione juris proprietatis et dominii dictorum jugerum, nobis facta pro jure proprietatis et domi-

---

1) L lascht in: „resignantes." 2) Beide HSS. hebben „sup(er)portaverunt." 3) L „ac." 4) L „reservantes." 5) L „Johannis predicti de Brandenborch." 6) L „Batua." 7) L „paludem." 8) De woorden „tenendorum—Nyendijc" ontbreken in L. 9) L „eorundem decani et capituli."

nii [1]) bonorum Ten Nyendijc predictorum, in prefatos [2]) .. decanum et capitulum nostro et ecclesie nostre nomine per honorabilem virum dominum Jacobum, prepositum ecclesie sancti Johannis Traiectensis, habentem ad hoc a nobis speciale mandatum, jus proprietatis et dominii prefatorum bonorum Ten Nyendijc transferri, ipsosque decanum et capitulum in ejusdem juris proprietatis et dominii corporalem possessionem mitti fecerimus, Huberto de Bosinchem, Jordano de Zantis [3]) et Hugone dicto Pollaert, canonicis ejusdem ecclesie, presentibus in fundo dictorum bonorum in Nyendijc, et suo atque capituli sui predicti et ecclesie sue nomine hujusmodi translationem et possessionem juris proprietatis et dominii bonorum Ten Nyendijc recipientibus juxta patrie jus et morem, prout ibidem ad hoc vocatorum fidelium seu ministerialium et convicinorum sententie dictaverunt, prefatum jus proprietatis et dominii bonorum Ten Nyendijc in dictos decanum et capitulum eorumque ecclesiam transferimus per presentes, ipsosque mittimus tenore presentium in possessionem ejusdem juris proprietatis et dominii, sibi et ecclesie sue perpetuo remansuri, renunciantes eidem juri pro nobis et ecclesia nostra simpliciter et in totum. Cum itaque dicti .. decanus et capitulum, dictis bonis Ten Nyendijc per ipsos emptis et tam de manibus dicti Johannis de Brandenborch quam etiam dictorum conjugum acquitatis, cum eisdem Johanne de Brandenborch ac conjugibus super totali dictorum bonorum Ten Nyendijc disbrigatione eis facienda ac eorundem bonorum sollempniori et evidentiori possessione acquirenda convenissent, dictus Johannes de Brandenborch coram nobis et nostris fidelibus in camera nostra in Traiecto litteras infeodationis sue, de dictis bonis a nobis obtentas, dicto decano tradens, dicta bona cum omnibus eorum [4]) attinentiis [5]), juribus et dependentiis [6]), ac omne jus, sibi in illis vel eorum aliquo quomodolibet acquisitum, sponte resignavit effestucando simpliciter de eisdem. Et deinde dicti con-

---

1) Beide HSS. hebben: „dominiis." 2) Beide HSS. hebben: „prefatis." 3) L „Xanctis." 4) „eorum" ontbreekt in L. 5) L „pertinenciis." 6) L „dependiciis."

juges ac Elisabeth [1]) et Berta, sorores dicte Jutte, cum electis ibidem coram nobis suis curatoribus seu tutoribus, videlicet Reynero de Malbergh [2]) et Wilhelmo de Haren, juxta fidelium nostrorum sententiam de dictis bonis Ten Nyendijc effestucantes, renunciaverunt pro se et suis heredibus omni juri, quod eis vel alicui eorum aut eorundem heredibus in dictis bonis Ten Nyendijc aut eorundem bonorum pertinentiis, juribus atque dependentiis [3]) quibuscumque quocumque modo et ex quacumque causa competit in presenti aut videtur posse competere quomodolibet in futurum. Lata igitur hiis actis sollempniter coram [4]) nobis a nostris et ecclesie nostre fidelibus seu ministerialibus sententia, quod apud predictos Johannem de Brandenborch atque conjuges ac Elisabet [5]) et Bertam eorumque heredes nichil penitus juris in dictis bonis et quibusvis eorum juribus, pertinentiis ac dependentiis [6]) remansisset, quodque per premissas resignaciones, superportaciones, effestucaciones atque translaciones dictorum bonorum Ten Nyendijc predictis decano et capitulo ac eorum ecclesie jus plenum et integrum, tam in jure proprietatis et dominii dictorum bonorum Ten Nyendijc quam in eisdem bonis eorumque juribus, pertinentiis ac dependentiis universis, existeret acquisitum, nos eorundem decani [7]) et capituli, bona predicta cum suo jure proprietatis ac [8]) dominii et [9]) aliis suis juribus, pertinentiis atque dependentiis universis sibi et ecclesie sue incorporari et uniri desiderantium, precibus inclinati, sepedicta bona Ten Nyendijc cum jure proprietatis et dominii ac aliis [10]) juribus, pertinentiis et dependentiis suis universis, auctoritate nostra ordinaria per decreti nostri interposicionem sepedictis decano et capitulo eorumque ecclesie incorporamus tenore presentium et unimus, ipsis decano et capitulo eorumque ecclesie ad eorundem decani et capituli usus perpetuo permansura, quia nobis et ecclesie nostre de bonis equivalentibus supradictis [11]) sufficienter ut premittitur [12]) est provi-

---

1) L „Elizabeth." 2) L „Malberch." 3) L „dependiciis." 4) L „a." 5) L „Elizabeth." 6) L „dependiciis." 7) Ons HS. herhaalt: „decani." 8) L „et." 9) L „ac." 10) Beide HSS. hebben: „alia." 11) „supradictis" ontbreekt in L. 12) Ons HS. heeft: „promittitur."

sum. In quorum omnium testimonium et perpetui roboris firmitatem has litteras, exinde conscriptas, dictis decano et capitulo eorumque ecclesie sigilli nostri appensione tradi fecimus communitas. Acta sunt hec Traiecti in dicta nostra camera, presentibus domino Jacobo preposito ecclesie sancti Johannis, Johanne dicto van Vene [1]), Johanne Frederici, Petro dicto Grawaert, fidelibus nostris, et aliis quampluribus fidedignis [2]). Datum anno Domini M.CCC.XXII in crastino Nativitatis beati Johannis Baptiste.

9. *Bisschop Jan bepaalt, dat de kerspelkerk van Leiderdorp als vroeger verbonden zal zijn aan de thans herbouwde St. Michielskapel te Utrecht, en dat deze kapel door collatie van den bisschop aan een kanunnik van het Domkapittel zal vergeven worden.* 1328 *Mei* 17.

PRIVILEGIUM SUPER PERSONATU DE LEDERDORP [3]) PER JOHANNEM EPISCOPUM. — Johannes, Dei gracia episcopus Traiectensis, ad universorum tam presentium quam futurorum noticiam deducimus per presentes, quod, sicut ex fidedignorum testimonio accepimus, parrochialis ecclesia de Lederdorp [4]) cum suis pertinenciis nostre diocesis ab antiquo et retroactis temporibus fuit, sicut adhuc est, annexa capelle nostre sancti Michaelis in Traiecto, cui cappelle unus canonicorum Traiectensis ecclesie per se vel per alium et dicte ecclesie de Leyderdorp per vicarium deservire consuevit. Sed quoniam propter ruinam dicte cappelle, ipsa debito servitio destituta, premissa [5]) aliquo tempore in desuetudinem [6]) abierunt, dictaque cappella nunc de novo ad honorem Dei et beati Mychaelis [7]) Archangeli sanctarumque celestium virtutum sit sumptuoso opere restaurata, dignum duximus, ut honores, privilegia et jura pristina sibi etiam restauraremus [8]), volentes, statuentes et mandantes, immo statutum, mandatum et ordinatum decernentes ab antiquo, ut ecclesia de Leyder-

1) L „van den Vene." 2) L lascht in: „Et." 3) L „Leyderdorp." 4) L „Leyderdorp." 5) Ons HS. heeft: „premissis," — L „premisso." 6) Aldus L; ons HS. heeft: „deconsuetudinem." 7) L „Michaelis." 8) L „restauremus."

dorp cum suis pertinentiis predictis [1]) sepedicte cappelle sit et perpetuis temporibus maneat annexa, necnon canonicus ecclesie nostre Traiectensis ad collacionem nostram et successorum nostrorum episcoporum Traiectensium dictam cappellam obtineat, et eidem per se vel per alium deserviat, faciatque ecclesie de Leyderdorp predicte per vicarium perpetuum, presentandum nobis et nostris successoribus, congrue deserviri. In quorum testimonium presentes litteras sigillo nostro fecimus roborari. Et nos decanus et capitulum ecclesie Traiectensis, quia nobis constat premissa veritati subnixa, eis consensum nostrum adhibemus et sigillum ecclesie nostre eisdem apposuimus in testimonium premissorum. Datum feria tercia post Ascentionem Domini anno Ejusdem M.CCC vicesimo octavo.

10. *Bisschop Jan schenkt aan den Domdeken de collatie der vicarie, gesticht in den Dom voor de zielsrust der vermoorden Jacob van Lichtenberch, Gerard Vrenke en Werner heren Fredericssoon.* 1329 *September* 27.

PRIVILEGIUM CONCESSUM DECANO ECCLESIE TRAIECTENSIS SUPER COLLACIONE CUJUSDAM ALTARIS [2]) SEU CAPPELLANIE PERPETUE. — Noverint tam posteri quam presentes, quod nos Johannes, Dei gracia episcopus Traiectensis, de consilio et assensu nostre ecclesie Traiectensis, altare seu cappellaniam, dudum dotatam et erigendam in ecclesia nostra predicta ob remedium animarum pie memorie domini Jacobi de Lichtenberch, Gerardi [3]) Vrenke et Werneri filii domini Frederici interfectorum, et cujus redditus et proventus dominus Wilhelmus Gouburgis presbiter ad presens recipit, possidet et in usus suos convertit, cujus eciam cappellanie in ordinatione fundationis et dotationis sue [4]) predecessor noster Guydo [5]), quondam episcopus Traiectensis, collacionem sibi reservavit pleno jure, prout ad nos pertinet, ob favorem, quem erga decanum ecclesie nostre predicte gerimus, necnon ob servicia nobis ab

---

1) Beide HSS. hebben: „predicta." 2) L „prebende." 3) L „Gherardi." 4) Beide HSS. hebben: „sui." 5) L „Guido."

eodem inpensa, ad augmentationem honoris sui decanatus Traiectensis eidem decano concedimus conferendam, sibique damus eandem per presentes; ita quod ipse et sui successores, quos eidem decanatui pro tempore prefici contigerit [1]), nomine dicte decanatus pleno jure habeant perpetim, ipsum altare seu cappellaniam conferre, cum vacaverit, ac instituere in eadem. Et hanc collacionem nostram et concessionem ipsi decanatui volumus perpetuis temporibus perdurare et inviolabiliter observari; et ne hujusmodi donacio per temporis decursum, hominum memoria labili existente, oblivioni tradetur, et ut perpetua maneat [2]) inconvulsa, presentem cedulam dicte donationis nostri sigilli appensione in testimonium premissorum fecimus communiri. Datum anno Domini M.CCC.XXIX feria quarta post Mathei Apostoli.

11. *Bisschop Jan verklaart, dat het Domkapittel op de aan hetzelve behoorende dagelijksche gerechten hetzelfde recht heeft als edelen op de hunne, en gebiedt zijnen rechterlijken ambtenaren het kapittel in het vrije gebruik daarvan niet te verhinderen.* 1330 *April* 21.

CONFIRMATIO JURIUM ET JURIDICCIONUM [3]) ECCLESIE TRAIECTENSIS PER JOHANNEM EPISCOPUM. — Noc Johannes, Dei gracia episcopus Traiectensis, universis tam posteris quam presentibus ad perpetuam rei memoriam cupimus fore notum, quod nos, inquisitione per nos super hoc prehabita diligenti, comperimus, jurisdicciones cottidianas temporales certorum locorum in civitate et dyocesi nostris Traiectensibus, quas nunc dilecti nobis in Christo prepositus, decanus et capitulum ecclesie nostre Traiectensis habent et possident, ita cum omnibus suis pertinenciis ad eosdem et ecclesiam nostram predictam plene et libere pertinent, sicut alii nobiles ministeriales et vasalli nostri hujusmodi jurisdicciones similes in nostris civitate et dyocesi possidere et easdem de consuetudine exercere noscuntur. Unde ex certa sciencia omnibus et singulis marscalcis, scultetis et officiatis nostris tenore presentium

1) Aldus L; ons HS. heeft: „contingerit." 2) L lascht in: „ac." 3) L „jurisdictionum."

committimus et mandamus, quatinus dictis dominis dictas suas jurisdicciones sic liberas dimittant nec in eisdem vice nostra de hiis, que ad hujusmodi cottidianas jurisdicciones de consuetudine pertinent, sibi quicquam audeant usurpare, mero imperio, quod vulgaliter [1]) dicitur *hogherecht*, nobis et nostris successoribus semper salvo. Harum nostrarum testimonio litterarum. Datum Traiecti anno Domini M.CCC.XXX Sabbato post Octavas Pasche.

12. *Bisschop Jan verkoopt aan het Domkapittel de onverdeelde helft van het goed Marscalkerwert.* 1330 *November* 10.

RECOGNITIO QUAM FECIT EPISCOPUS JOHANNES ECCLESIIS MAJORIS ET SANCTI SALVATORIS TRAIECTENSIS CIRCA EMPTIONEM TERRE, QUE VOCATUR MAERSCALKERWERDE. — In nomine sancte ac individue Trinitatis amen. Pateat universis tam presentibus quam futuris, quod nos Johannes, Dei gracia episcopus Traiectensis, de consilio et assensu unanimi dilectorum nobis in Christo prelatorum et capitulorum Majoris, sancti Salvatoris, sancti Petri, sancti Johannis et sancte Marie ecclesiarum Traiectensium, ad infrascripta specialiter nominatim et expresse vocatorum, et prehabitis super hiis in domo capitulari ecclesie Traiectensis tractatibus solempnibus et diligentibus necnon et deliberacionibus pluribus, qui super hujusmodi negotiis de jure et ecclesie nostre predicte consuetudine exiguntur, ut meliora eidem ecclesie nostre prospiceremus et deteriora vitaremus, medietatem prediorum et fructuum et proventuum eorundem pro indiviso, dividendorum tamen secundum voluntatem illorum, ad quos ea res pertinet seu pertinebit, et terrarum [2]) ad mensam nostram episcopalem pertinentium, sitorum infra limites parrochie ecclesie sancti Nycolai [3]) Traiectensis, vulgaliter [4]) dicta Marscalckerwert [5]) continentia circa centum et duodecim jugera terre inter pontem, qui dicitur Kouelwader-brugghe [6]), et terram monasterii in Oestbroec inter Renum Veterem et aqueductum, vulgaliter [7]) dictum Kouelwader-wethe-

1) L „vulgariter." 2) L „terram." 3) L „Nycholay." 4) L „vulgariter." 5) L „Maerscalkerweert." 6) L „brugge." 7) L „vulgariter."

ringhe [1]), et que nunc particulariter colunt Gerardus Woutman, Henricus dictus Wiliaer [2]) et Johannes de Attenvelt, prout ibidem sita sunt, necnon cum jure decimandi medietatem dictorum prediorum pro indiviso, ut supradictum est, servitutibus, viis, accessibus, egressibus suis et pertinentiis eorundem, libera ab omni census [3]), peticionis [4]), aggeris, singularis et quod *scot* vulgaliter [5]) dicitur, aliaque quavis exactione, prout hactenus ad mensam episcopalem Traiectensem pertinuerunt pleno jure, jurisdictione nostra episcopali alta, que vulgaliter [6]) *hoegericht* [7]) dicitur, dumtaxat excepta [8]), pro nobis et [9]) successoribus nostris episcopis, ad ecclesiam nostram [10]) transtulimus et per presentes transferimus in dilectos nostros prepositum decanum et capitulum et ecclesiam [11]) Majoris ecclesie nostre predicte, recipientes pro se et suis successoribus et ecclesia eorundem, ad habenda tenenda et nomine sue predicte ecclesie libere possidenda perpetuo et in usus suos, prout melius ipsis visum fuerit [12]), convertenda, ipsamque medietatem dictorum prediorum eidem presentibus mense nostre episcopali predicte abdicamus et abducimus necnon usibus dictorum [13]) prepositi decani et capituli prebendisque ipsorum incorporamus eciam et unimus, ipsisque medietatem prediorum predictam et possessionem ipsius corporalem juriumque et pertinentiarum eorundem nansciscendi [14]) auctoritate propria et ingrediendi eandem concedimus liberam facultatem pro mille libris nigrorum Turonensium, grosso Turonensi regio pro sedecim denariis computato, nobis ad usus mense nostre episcopalis predicte (per [15])) predictos prepositum, decanum et capitulum in legali numerata pecunia plenarie persolutis, quas pecunias in emptionem comitatus in Dalem, castri, dominii et bonorum in Depenhem [16]) cum pertinentiis eorumdem, emptorum per nos de consensu prelatorum et

---

1) L „weteringhe." 2) L „Wiliiaer." 3) Aldus L; ons HS. heeft: „sensus." 4) L „pensionis." 5) L „vulgariter." 6) L „vulgariter." 7) L „hoegherechte." 8) Aldus L; ons HS. heeft: „accepta." 9) In L ontbreekt „et." 10) Aldus L; „ad" ontbreekt in ons HS. 11) L „eciam." 12) L „ipsis melius fuerit visum." 13) L „predictorum." 14) Aldus L; ons HS. heeft: „nascicendi." 15) „per" ontbreekt in beide HSS. 16) L „Diepenhem."

capitulorum predictorum, nobilium et ministerialium nostrorum, propter necessitatem, utilitatem et conservacionem nostre dyocesis evidentes pro magnis pecuniarum quantitatibus, convertimus sine diminucione qualibet de consensu et scientia eorumdem, promittentes pro nobis et successoribus nostris, episcopis Traiectensibus, quod nos prepositum decanum et capitulum predictos in medietate [1]) dictorum prediorum antedicta et juribus suis juxta incorporationem predictam manutenebimus, ipsosque colonos et nuntios eorundem a predictis exactionibus indempnes conservabimus, nec dictorum bonorum pretextu permittemus eos aliquatenus molestari, et de simili [2]) consensu renunciamus quoad premissa omnia et singula exceptioni doli, rei sic non geste neque facte, tractatuum solempnium et diligentium non prehabitorum necnon deliberationum predictarum, non numerate pecunie et in solucionem rerum emptarum hujusmodi non converse, deceptionis ultra medium justi precii in factum, et quod dicere possemus necessitatem et utilitatem ecclesie nostre Traiectensis in premissis non fore gestas, restitutioni in integrum, privilegiis, rescriptis, indulgentiis quibuscumque, impetratis et impetrandis, omnique alii actioni, exceptioni et defensioni [3]) juris vel facti, quibus contra premissa nos vel successores nostri nomine proprio vel ecclesie jure communi vel speciali possemus vel possent [4]) quocumque colore quesito in aliquo se juvare. In quorum testimonium nos Johannes episcopus predictus presentes litteras conscribi mandavimus et sigilli nostri appensione muniri. Et nos, Majoris, sancti Salvatoris, sancti Petri, sancti Johannis et sancte Marie ecclesiarum Traiectensium prelati et capitula predicti, quia vocati ad premissa, diligentibusque tractatibus et deliberatione prehabitis in communi, ex premissis negotium ecclesie Traiectensis utiliter geri, omniaque et singula premissa fore vera cognovimus, ipsis omnibus et singulis narratis et gestis predictis consensum nostrum unanimiter adhibuimus et adhibemus hiis presentibus ratificando eadem et eciam approbando, hasque litteras

---

1) Aldus L; ons HS. heeft: „inmediate." 2) L „consimili." 3) L „defensione." 4) „possent" ontbreekt in L.

sigillorum ecclesiarum nostrarum predic
munimine roborandas. Nos quoque Gise
de Yselsteyne [1]), Arnoldus de Yselsteyn [2]
Zulen milites, premissorum omnium test
nostra apponi fecimus huic scripto. D
Obitus beati Martini anno Domini M.CCC

13. *Waardeering van het geld door bissch*
(c. 1330.)

ORDINATIO, FACTA TEMPORE JOHANNIS DE TRAIECTENSIS DE MONETA ET PECUNIA DATI
ouden coninx Tornoysen, enen Fynisie
Enghelscen, een ghoet Lewekiin, enen oud
enen Hollanschen, enen svarten Tornoysch
payment alst hiirto comen is, ende al
werde. — Nywe groten, die men heyt
slaen doen die herthoge van Brabant, di
Ghelre, die grave van Vlaendren, die gra
elc vor tvalef peninghe swaert. Ene goede
peninghe, een out Coppiken voer enen
niwe Coppiken vor ene mite, eenen Nicke

1) L „Ghiselbertus de Yselsteyn." 2) „Arnoldus
breekt in L. 3) Dit stuk ontbreekt in L.

V. CARTULARIUM TE LEIDEN [1]).

1. *De kardinaal-legaat Petrus beveelt alle klerken in het bisdom Utrecht, om hunne bijzitten weg te zenden op straffe van excommunicatie en verlies van hunne goederen, — verder dat geene zonen van klerken bij het leven hunner vaders zonder speciaal verlof van den pauselijken stoel een beneficie in het bisdom zullen verkrijgen — en eindelijk dat de dekens der kapittelen bij hunne kerken zullen residéeren.* 1248 *Februari* 19.

STATUTA DOMINI PETRI CAPUCII CARDINALIS ET LEGATI PER ALEMANNIAM.

2. *Het Domkapittel verbindt zich, om op de patroonsfeesten der kerken van St. Pieter, St. Jan en St. Marie in processie deze kerken te bezoeken, zooals het Domkapittel en het kapittel van St. Bonifacius van ouds gewoon zijn wederkeerig te doen op hunne wederzijdsche kerkfeesten.* 1219 *Februari* 3.

CONSENSUS ECCLÉSIE TRAIECTENSIS DE EUNDO AD ALIAS ECCLESIAS IN SOLEMPNITATIBUS SEU DIEBUS PATRONORUM CUM PROCESSIONE AD EAS.

---

1) De oorkonden uit dezen codex zijn niet afgedrukt: zie over de reden daarvan de inleiding. Men vindt de stukken nagenoeg allen opgenomen in Hugo Wstinc's tractaat van de rechten en gewoonten van het Domkapittel, dat ik eerlang zal uitgeven in de werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht.

3. *Keizer Hendrik VI* [1]) *bepaalt, dat de Domdeken voortaan de twee priesters zal benoemen, die de prebenda imperialis in den Dom zullen bedienen.* (1196) *Mei* 15.

PRIVILEGIUM DOMINI HENRICI REGIS SUPER INSTITUENDO DUOS SACERDOTES PER DECANUM TRAIECTENSEM IN PREBENDAM IMPERII.

4. *Statuten van het door Gherard van Nassouwen, thesaurier ten Dom, en Bernard van Vuren, kanunnik van St. Pieter, nieuw gestichte kapittel te Bommel.* 1303 *April* 13.

ORDINACIO, QUE FUIT FACTA IN PRIMARIA INSTITUCIONE COLLEGII DE BOMEL.

5. *Lijst van de rechten der proosdij van Westfriesland in het Domkapittel. z. d.*

JURA ET PRIVILEGIA PREPOSITURE WESTFRISIE.

6. *Notariëele akte, opgemaakt van de overdracht van eene hoeve land ten Nyendijc in het kerspel van Werkhoven,*

---

1) Het stuk is gedateerd „anno nostri regni XI, indictione VI, mensis Maji die XV." Deze dateering komt geheel niet uit, doch zij sou *nagenoeg* uitkomen voor koning Hendrik VII op 1233: immers het elfde regeeringsjaar van dezen vorst eindigde op 8 Mei 1233, terwijl 1233 het 6e indictiejaar was. Het is inderdaad niet onmogelijk, dat de titel „Romanorum imperator et semper augustus et rex Sicilie", dien de vorst in deze oorkonde draagt, eene verkeerde kopie is voor „rex Romanorum et rex Sicilie", te meer daar het opschrift der oorkonde spreekt van „Henricus rex." Doch het schijnt onmogelijk, dat *koning* Hendrik beschikkingen zou gemaakt hebben over de prebenda *imperialis*. Ook past de Domdeken Diederik, in het stuk genoemd, wel voor 1196, maar niet voor 1233, daar eerst in 1247 weder een Domdeken Diederik (van Wickenrode) vermeld wordt, terwijl in 1240 als zoodanig voorkomt Henrick van Breda. (Drakenborch, Aanhangsel. p. 52.) Het is waar, dat deze laatste vermelding slechts steunt op eene gissing van Drakenborch, terwijl de voorganger van Henrick van Breda in 1228 het laatst voorkomt; maar de gissing van Drakenborch grenst aan zekerheid. Om al deze redenen bracht ik het stuk tot het jaar 1196, met Stumpf, Reichskanzler. II p. 456, die voor „ind. VI" wil lezen: „imp. VI" (d. i. 1196).

leenroerig aan de Domproosdij, door Johan van Doernic c. u. aan het Domkapittel. 1322 *Juni* 26.

INSTRUMENTUM DE EODEM [1]).

7. *Johan van Doernic c. u. erkennen door het Domkapittel voldaan te zijn wegens den afkoop van de lijftocht van Aleyd Over de Vecht en Mechteld van Noertwijc op de goederen Ten Nyendike.* 1326 *Januari* 22.

ITEM ALIA LITTERA TEUTONICA DE EODEM [2]).

8. *Statuut van het Domkapittel over de collatie van het supplementum prebende. z. d.*

INSTITUCIO ET ORDINACIO ANTIQUA DE COLLACIONE SUPPLEMENTORUM IN ECCLESIA TRAIECTENSI.

9. *Opgave van de punten, waarover het onderzoek betreffende het gedrag, de bekwaamheden en het geloof van een persoon moet loopen, voordat hij tot bisschop gewijd wordt. z. d.*

EXAMEN ORDINANDORUM IN EPISCOPOS.

10. *Eedsformulier voor den bisschop na zijne keuze. z. d.*

JURAMENTUM EPISCOPI POST ELECTIONEM.

11. *Eedsformulier van den Domproost bij de aanvaarding van zijn ambt. z. d.*

JURAMENTUM PREPOSITI TRAIECTENSIS IN SUA NOVITATE.

12. *Eedsformulier voor de nieuwe kanunniken van het Domkapittel. z. d.*

JURAMENTUM NOVORUM CANONICORUM.

13. *Eedsformulier voor de vicarii perpetui van het Domkapittel. z. d.*

JURAMENTUM PERPETUORUM VICARIORUM.

---

1) Aan het stuk gaat namelijk vooraf de oorkonde over de goederen Ten Nyendijc dd. 1322 Juni 25, afgedrukt hiervoor H. N°. 8. 2) Zie de vorige noot.

14. *Statuut van het Domkapittel over de verplichte residentie der kanunniken.* 1324 *Mei* 4.

STATUTUM DE RESIDENCIA CANONICORUM ET ABSENCIA EORUM AC ECIAM PERPETUORUM VICARIORUM ECCLESIE NOSTRE.

15. *Statuut van het Domkapittel, houdende verbod, dat de leden zonder speciale opdracht van het kapittel zich met het beheer of het innen van de goederen en inkomsten hunner prebenden inlaten. z. d.*

STATUTUM DE REFUSIONIBUS ET RESTITUCIONIBUS, PER OFFICIATOS ET PENSIONARIOS FACIENDIS, ET DE PENIS, NEGLIGENTIBUS ET TRANSGREDIENTIBUS INFLIGENDIS.

16. *Statuut van het Domkapittel, houdende regeling van de benoeming, den dienst en de verdere plichten van de twaalf priesters, belast met het bedienen der zes altaren in het nieuwe werk der kerk.* 1303 *Juni* 21.

STATUTUM DE COLLACIONE ALTARIUM NOVORUM ET DE DEBITO SERVICIO POSSIDENCIUM.

17. *Statuut van het Domkapittel over de rechten der kanunniken, die naar Parijs of elders ter studie reizen.* 1303 *Juni* 21.

ORDINACIO DE CANONICIS STUDENTIBUS.

18. *Statuut van het Domkapittel over de orde, waarin de koorgezellen deel zullen hebben aan de uitdeeling der presentiegelden bij lijkdiensten. z. d.*

ORDINACIO DE PRESENCIA SOCIORUM.

19. *Statuut van het Domkapittel over de verplichting van nieuwe kanunniken en prelaten, om wijn aan de kapittulaire kanunniken uit te deelen.* 1327 *Maart* 24.

STATUTUM DE VINO, DANDO PER CANONICOS NOVITER RECEPTOS.

20. *Statuut van het Domkapitttel, houdende bepaling, dat een geëmancipeerde klerk eerst drie jaar, een kanunnik-scholier eerst twee jaar na zijne keuze tot de acta capittularia zal worden toegelaten.* 1258 *September* 17.

ORDINACIO DE CANONICIS NOVIS, QUANDO ADMITTENDI SUNT AD ACTUS CAPITTULARES.

21. *Statuut van het Domkapittel, houdende bepaling, dat een kanunnik, tot eene vaceerende prebende in het kapittel gekozen, eerst drie jaren na de keuze in het genot der vruchten gesteld zal worden.* 1312 *April* 14.

ORDINACIO DE CANONICIS NOVIS, QUANDO ADMITTENDI SUNT AD PERCEPCIONEM FRUCTUUM PREBENDARUM SUARUM.

22. *Statuut van het Domkapittel, houdende bepaling, dat de lijkdiensten, op feestdagen vallende, op den vorigen dag zullen verricht worden, en dat twee feestdagen, op eenen dag vallende, na elkander moeten gevierd worden.* z. d.

ORDINACIO DE EXEQUIIS FACIENDIS, QUE CADUNT IN FESTIVIS DIEBUS SIVE DOMINICIS, ET DE FESTIS CONCURRENTIBUS CELEBRANDIS.

23. *Statuut van het Domkapittel over de verdeeling van het presentiegeld bij de metten, waarvoor door het kapittel bepaalde goederen worden aangewezen.* 1319 *October* 22.

DE PECUNIA MATUTINALI.

24. *Statuut van het Domkapittel, waarbij het benoemen door prelaten, die tevens eene prebende in het kapittel hebben, van vicarissen tot het waarnemen van deze prebenden wordt afgeschaft, terwijl den prelaten bij het volle genot hunner prebende alleen de verplichting wordt opgelegd, om den daaraan verbondenen dienst te doen waarnemen.* 1333 *Mei* 12.

CONSTITUCIO DE DESTITUCIONE VICARIORUM PRELATORUM.

25. *Gerechtsbrief van den officiaal van den bisschop, waarbij Aernout Proys erkent van den Domproost voor* 80 *jaren gepacht te hebben het gerecht op het Veen met den tins en met* 6 *viertelen veen, op de voorwaarden, vervat in den hieringelaschten brief van den Domproost dd.* 1331 *Februari* 1. 1332 *Juni* 27.

CONCESSIO, FACTA ARNOLDO PROYS DE JURISDICTIONE IN VENO.

26. *Ghiselbert van Abcoude erkent, dat aan den Domproost volgens den door hem afgelegden eed behoort:* $^3/_4$ *van het gerecht van Ameronghen met toebehooren,* $^3/_4$ *van de gruit en den tol aldaar, alle hoflieden van 's proosten hoven en het gerecht van Overlangbroec met toebehooren.* 1289 *Juni* 10.

DE JURISDICTIONE IN AMERONGHEN.

27. *De Domproost Lodewijk schenkt aan het Domkapittel de vier Utrechtsche parochiekerken, die tot zijne collatie staan, op voorwaarde, dat zij bij elke vacature aan het kapittel zooveel denarii piscium zullen opbrengen als de landdekens vroeger aan het kapittel opbrachten.* (1204.)

QUEDAM GRACIA, COLLATA ECCLESIE TRAIECTENSI, CUM VACAVERINT QUATUOR ECCLESIE PARROCHIALES, IN CIVITATE EADEM EXISTENTES.

REGISTER.

CHRONOLOGISCH REGISTER

DER

IN HET CARTULARIUM OPGENOMENE OORKONDEN.

---

1. 722 *Januari* 1. Karel Martel schenkt aan het klooster in den burg Trecht het castrum Trecht en de villa Vechten . . . . . p. 3.
2. 726 *Juni* 9. Karel Martel schenkt aan het klooster van St. Salvator en St. Maria (in den burg Trecht) de villa Elst en de andere goederen van Everhard in de gouw Betuwe . . . . . p. 5.
3. 752—768. Koning Pippin bevestigt de St. Maartenskerk (in de wijk Trecht) in het bezit van immuniteit voor al hare goederen. . . . . p. 9.
4. 753 *Mei* 23. Koning Pippin bevestigt de St. Maartenskerk in de wijk Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar . . . . . p. 7.
5. 769 *Maart* 1. Koning Karel (de Groote) bevestigt de St. Maartenskerk in de wijk Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar. . p. 11.
6. 777 *Juni* 8. Koning Karel (de Groote) schenkt aan de St. Maartenskerk in het Oude Trecht de villa Leusden, vier bosschen aan de Eem, de kerk Upkirika bij Dorestad, het ripaticum op de Lek en een eiland tusschen Rijn en Lek . . . . . p. 12.
7. 815 *Maart* 18. Keizer Lodewijk (de Vrome) bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het

bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestad . . . . . p. 14.

8. 828 *Februari* 7. Geroward schenkt aan de St. Maartenskerk in het Oude Trecht verschillende goederen en hoorigen. . . . . p. 30.

9. 834 *December* 26. Ovo en anderen schenken aan de St. Maartenskerk in den burg Trecht voor de zielsrust van Wibrecht al wat deze bezat te Oosterbeek en op de Praast . . . . . p. 36.

10. 838 *Maart* 23. Graaf Rodgar schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht verschillende goederen en ontvangt andere goederen der kerk levenslang in gebruik tegen betaling van cijns . . . . . p. 31.

11. 846 *Maart* 21. Keizer Lotharius I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van immuniteit voor al hare goederen . . . . p. 22.

12. 850 *Augustus* 12. Baldric schenkt aan de kerk van Trecht verschillende goederen en hoorigen en ontvangt eenige goederen der kerk tegen betaling van cijns en andere uitkeeringen in gebruik voor zijn leven en dat van verscheidene zijner nabestaanden. p. 33.

13. 854 *Mei* 18. Koning Lodewijk (de Duitscher) bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van immuniteit voor al hare goederen. p. 16.

14. 858 *Januari* 2. Koning Lotharius II schenkt aan het Utrechtsche sticht het klooster Berg aan de Roer. p. 21.

15. (2e helft der 9e eeuw, met latere bijvoegselen.) Lijst van de goederen en hoorigen der St. Maartenskerk te Trecht. . . . . p. 38.

16. 896 *Juni* 24. Koning Zwentibold bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestad, Deventer, Tiel en andere plaatsen . . . . . p. 18.

17. (896?) Koning Zwentibold laat, op verzoek van bisschop Odilbold, Odburg, eene hoorige van de kerk te Elst, vrij . . . . . p. 45.

18. 900. Aanteekening over luchtverschijnselen en over verschillende gebeurtenissen . . . . . p. 50.

19. 914 *Juli* 9. Koning Conrad I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van de immuniteit. . . . . p. 20.

20. (919—931.) Koning Hendrik I bevestigt de St. Maartenskerk in het Oude Trecht in het bezit van den tiend van alle domeingoederen aldaar, van de voogdij over de mannen der kerk en van vrijdom van lasten te Dorestat, Deventer, Tiel en andere plaatsen. p. 24.

21. 936. Koning Otto I geeft verlof om munt te Trecht te slaan en schenkt de daaruit spruitende voordeelen aan de Utrechtsche kerk. . . . . p. 59.

22. 938 *Januari* 2. Koning Otto I bevestigt de Utrechtsche kerk in het haar door vroegere koninklijke privilegiën geschonkene genot van tienden, tolvrijdom en immuniteit. . . . . p. 59.

23. 940 *Juli* 1. Bisschop Baldric schenkt aan de kapittelen van St. Maarten en St. Salvator den aanwas hunner tienden en de tienden der daarbij nieuw ontgonnene landen. (*Onecht.*) . . . . . p. 222.

24. 943 *Juni* 24. Bisschop Baldric geeft aan den zoon van graaf Rainer en aan zijne zonen Baldric en Rodulf tegen betaling van cijns in levenslang gebruik eenige goederen van het St. Pietersklooster te Berg, en ontvangt daartegen verschillende goederen voor de St. Maartenskerk ten geschenke. . . . p. 47.

25. 944 Juli 17. Koning Otto I schenkt het leen, dat Waltger en zijn zoon Ratbot van hem in de gouw Lek en Ysel bezeten hadden, aan de kerken van St. Maarten en St. Maria. . . . . p. 66.

26. 944 *November* 26. Koning Otto I verbiedt om in den pagus forestensis in het graafschap van Everhard te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop,

en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven . . . . . p. 61.

27. 944 *November* 26. Koning Otto I verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven . . . . . p. 65.

28. 948 *April* 1. Koning Otto I bevestigt de kerk van Trecht in het bezit van den tiend van de domeingoederen binnen de grenzen van het bisdom, en van goederen te Wijk en elders . . . . . p. 28.

29. 948 *Juni* 30. Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht de visscherij te Muiden en in de Almere, en den cijns, cogsculd genaamd. p. 26.

30. 950 *April* 20. Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht het klooster te Tiel met zijne bezittingen, en een wilgenbosch bij de stad Tiel. p. 27.

31. 953 *April* 21. Koning Otto I schenkt aan de St. Maartenskerk te Trecht de domeingoederen en den tol te Muiden, de visscherij in de Almere, het goed van graaf Hatto te Loenen, de domeingoederen langs de Vecht, het goed van graaf Hatto te Eck aan den Rijn en de munt te Trecht . . . . . p. 28.

32. 975 *Juni* 6. Keizer Otto II hernieuwt het door zijne voorgangers gegevene verlof om te Trecht munt te slaan en de schenking van de daaruit spruitende voordeelen aan de Utrechtsche kerk . . . p. 62.

33. 975 *Juni* 6. Keizer Otto II schenkt aan de Utrechtsche kerk al wat zij nog niet bezat in de villa Muiden, benevens den tol aldaar . . . . . p. 63.

34. 975 *Juni* 6. Keizer Otto II schenkt aan de Utrechtsche kerk zijn domeingoed en den tol te Muiden, de visscherij in de Almere, goederen te Loenen, aan de rivier de Vecht en te Eck, en het muntrecht te Utrecht. . . . . p. 64.

35. (994–1008.) Bisschop Ansfrid schenkt aan de kerken van St. Maria en St. Maarten te Utrecht een landgoed in het graafschap Rien . . . . . p. 73.

36. 996 *September* 20. Frethebold schenkt aan de Utrechtsche kerk al zijne landerijen in het graafschap Teisterbant . . . . . p. 67.

37. 999 *April* 11. Keizer Otto III schenkt aan de Utrechtsche kerk het rechtsgebied over de villa Bommel in de gouw Teisterbant, met den tol, de munt en de gruit; en verder den eigendom van hetgeen Poppo in ministerium had in de villa Arkel. . . p. 69.

38. 1002 *September* 3. Koning Hendrik II schenkt aan den bisschop van het Oude Trecht het voorrecht, dat de mannen der kerk voor den voogd der kerk zullen terechtstaan; de wastinsigen en de vrijen onder voogdij der kerk zullen dezelfde rechten als die der Keulsche kerk genieten; de nalatenschap van vreemde priesters zal aan de kerk vervallen. . . . p. 70.

39. 1002 *September* 3. Koning Hendrik II schenkt aan de Utrechtsche kerk het rechtsgebied over de villa Bommel in de gouw Teisterbant met den tol, munt en gruit; en verder den eigendom van hetgeen Poppo in ministerium had in de villa Arkel. . . p. 71.

40. 1006 *April* 24. Koning Hendrik II verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven . . . . . p. 72.

41. 1021 *Januari* 2. Bisschop Adelbold maakt eene lijst op van de goederen, die elk der zeven groote dienstmannen der Utrechtsche kerk van haar bezit. (*Onecht.*) . . . . . p. 224.

42. 1024 *Januari* 3. Keizer Hendrik II schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Drente . . p. 74.

43. 1025 *Juli* 26. Koning Conrad II verbiedt om in de gouw Drente te jagen zonder verlof van den Utrechtschen bisschop, en beveelt den wildban der Utrechtsche kerk te handhaven . . . . . p. 75.

44. 1025 *Juli* 26. Koning Conrad II schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Drente. . p. 150.

45. 1025 *Juli* 26. Koning Conrad II schenkt aan den

bisschop van het Oude Trecht het voorrecht, dat de mannen der kerk voor den voogd der kerk zullen terechtstaan; de wastinsigen en de vrijen onder voogdij der kerk zullen dezelfde rechten als die der Keulsche kerk genieten; de nalatenschap van vreemde priesters zal aan de kerk vervallen . . . . p. 76.

46. 1026 *Juni* 14. Koning Conrad II schenkt aan de Utrechtsche kerk een graafschap in Teisterbant. p. 78.

47. (1026?) De proost Odo, door Immo gevangen genomen, ontvangt van hem tot genoegdoening twee hoeven in de villa Wamel, en draagt die over aan de twee kapittelen van Utrecht . . . . . p. 81.

48. (1027—1054.) De vrije klerk Adolf schenkt met goedvinden zijner erfgename, Wicburga, abdis van Freckenhorst (bij Munster), aan de Utrechtsche kerk het goed Goor in het graafschap Twente, terwijl bisschop Bernold hem in precarie geeft een tiend van 10 Deventersche ponden in Twente en een tiend van $7^1/_2$ pond in Drente . . . . . p. 92.

49. 1040 *Mei* 21. Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk de goederen Uffelt, Wittelt en Peelo in het graafschap Drente, die Uffo en zijne broeders bezeten, doch volgens rechterlijke uitspraak verloren hebben . . . . . p. 81.

50. 1040 *Mei* 21. Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk de goederen Leermens en Eenum in het graafschap van Rodolf tusschen de Eems en de Lauwers, die Uffo en zijne broeders bezeten, doch volgens rechterlijke uitspraak verloren hebben. p. 83.

51. 1040 *Mei* 21. Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk ten behoeve der kanunniken een goed in de villa Groningen met het rechtsgebied, de munt en den tol aldaar . . . . . p. 84.

52. 1042 *December* 13. Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Agridiocensis of Umbalaha. . . . . p. 90.

53. 1046 *Mei* 22. Koning Hendrik III schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Drente . . p. 89.

54. 1046 *Mei* 22. Koning Hendrik III l
ders der kerken van St. Maarten e
bezit van al hetgeen in de gouw
het domein behoort . . . . . .

55. 1046 *Augustus* 23. Koning Hendrik
den bisschop van het Oude Trech
dat de mannen der kerk voor den
zullen terechtstaan; de wastinsigen e
voogdij der kerk zullen dezelfde rec
Keulsche kerk genieten; de nalatensc
priesters zal aan de kerk vervallen

56. 1046 *Augustus* 23. Koning Hendrik
de Utrechtsche kerk het rechtsgebi
tol te Deventer met een graafschaj
waarvan de grenzen worden omschr

57. (1047—1056.) Keizer Hendrik III sc
getrouwen Anselm een goed in de v
de gouw Hameland . . . . . .

58. 1049 *Juli* 11. Keizer Hendrik III s
schop Bernold het voorrecht, om e
en eene jaarmarkt te hebben te Olde

59. 1050 *Juli* 21. De edelvrouw Berta s
huwelijk met den klerk Gezo zich
nakomelingschap aan de St. Maartens
en bepaalt de uitkeeringen, door har
te geven . . . . . .

60. (1056—1062.) Koning Hendrik IV b
van het domeingoed en den tol te M
visscherij in de Almere en van goede
aan de rivier de Vecht en te Eck, d
zaten aan de Utrechtsche kerk gedaan

61. (1056—1062.) Koning Hendrik IV be
van een graafschap in Teisterbant, do
rad II aan de Utrechtsche kerk gedaa

62. (1056—1062.) Koning Hendrik IV ve
de gouw Drente te jagen zonder ve
Utrechtschen bisschop, en beveelt de
Utrechtsche kerk te handhaven . .

63. (1056—1062.) Koning Hendrik IV bevestigt de gift van het graafschap Drente, door keizer Conrad II aan de Utrechtsche kerk gedaan. . . . . p. 97.

64. 1057 *Februari* 21. Koning Hendrik IV bevestigt de privilegiën van vroegere koningen, waarbij de Utrechtsche kerk den domeintiend, de voogdij over hare mannen, tolvrijdom te Dorestad, Deventer en Tiel, en immuniteit verkrijgt . . . . . p. 104.

65. 1057 *October* 30. Dietwin, bisschop van Luik, en Willem, bisschop van Utrecht, bevestigen de overeenkomst, tusschen hunne voorgangers Baldrik en Adelbold aangegaan, waarbij de eerste de kerken van Berg en Linne, in zijn bisdom gelegen, doch behoorende aan de Utrechtsche kerk, bevrijdt van alle servicium aan den bisschop, terwijl hem vergund wordt op het aan het Domkapittel van Luik (?) geschonkene goed Leinden eene kerk te stichten, waaraan de bisschop van Utrecht den daarbij behoorenden tiend schenkt . . . . . p. 103.

66. (1062—1065.) Koning Hendrik IV schenkt aan de Keulsche kerk den tol te Esserden (bij Rees) in de gouw Hetter . . . . . p. 99.

67. 1063 *December* 28. Bisschop Willem erkent het recht van den abt van Echternach op de helft van verschillende kerken in Holland, door koning Karel aan St. Willibrord geschonken en door graaf Diederik III van Holland en zijne zonen in bezit genomen. p. 99.

68. 1064 *April* 30. Koning Hendrik IV schenkt het graafschap in Westfriesland en bij de Rijnmonden, benevens de abdij van Egmond aan de Utrechtsche kerk. p. 101.

69. 1064 *Mei* 2. Koning Hendrik IV geeft aan de Utrechtsche kerk de goederen terug, haar door graaf Diederik III van Holland en zijne zonen ontnomen, en bevestigt de immuniteit van de goederen der twee Utrechtsche kapittelen tusschen de Ysel en de Lek. p. 134.

70. (1075—1099.) Gravin Adelheit, dochter van graaf Everhard en echtgenoote van Hendrik, schenkt aan de St. Maartenskerk te Utrecht en aan bisschop Conrad het goed Ortina en ontvangt het in beneficium en daarbij in precarie de hoeven Weurd bij Ewijk en Wadenoien bij Tiel . . . . . p. 111.

71. 1077 *October* 30. Koning Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Staveren . p. 106.

72. 1081 *October* 29. Bisschop Conrad schenkt aan de St. Maartenskerk een hem toebehoorend grondstuk, waarvan Rotbertus en zijne opvolgers, die het in erfelijk bezit hebben, jaarlijks op St. Maartensdag 3 onsen Utrechtsch geld als cijns zullen betalen voor het jaargetijde van den bisschop . . . . p. 114.

73. 1086 *Februari* 7. Keizer Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Oostergo en Westergo in Friesland . . . . . p. 107.

74. 1086 *April* 3. Keizer Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk het graafschap Islegowe (Salland?) p. 113.

75. 1088 *October* 29. Bisschop Conrad bevestigt een oud voorrecht van het Domkapittel, inhoudende, dat de proosten der kapittelen in de stad en het bisdom Utrecht moeten gekozen worden uit de kanunniken van het Domkapittel, — dat de kanunniken der drie Utrechtsche kapittelen op de hooge feesten van den Dom den zang aldaar versterken moeten, — dat de Domdeken het generaal kapittel beroepen mag enz. — en strekt deze verplichtingen ook tot het door hem gestichte kapittel van St. Maria uit. (*Onecht.*) . . . . . p. 227.

76. 1089 *Februari* 1. Keizer Hendrik IV schenkt aan de Utrechtsche kerk op nieuw het graafschap Westergo en Oostergo in Friesland, dat hij vroeger aan markgraaf Ekbert teruggegeven had . . . . . p. 108.

77. 1108. Bisschop Burchard schenkt aan het kapittel van St. Salvator de kerken in de Vier Vlaamsche ambachten . . . . . p. 210.

78. 1108 *Augustus* 9. Bisschop Burchard verdeelt het goed tusschen Lek en Linge tusschen de kapittelen van St. Maarten en St. Bonifacius, Arnold van Rothe en Alvaradis, weduwe van Hendrik van Kuch, die daarover langen tijd in geschil waren, en schenkt aan de beide kapittelen den cijns, den tiend en het gerecht aldaar en het recht om er eene kerk te stichten . . . . . p. 115.

79. 1118. Bisschop Godebald schenkt zijne prebende in het Domkapittel aan den Domdeken . . . p. 119.

80. 1118. Bisschop Godebald schenkt de kerk van Medemblik aan de kerk van St. Maarten, om uit de opbrengst zijn jaargetijde te vieren. . . . p. 122.

81. 1119 *October* 30. Paus Calixtus II neemt genoegen met de verontschuldigingen van bisschop Godebald voor zijne afwezigheid op de synode te Reims, en schenkt hem en zijnen opvolgers het recht om een myter te dragen . . . . . p. 121.

82. (omstreeks 1120?) Brief van het Domkapittel van Keulen aan het Domkapittel van Utrecht, in antwoord op een verzoek om mededeeling over de daar van kracht zijnde gebruiken omtrent de verhouding der kanunniken tot den bisschop en andere aangelegenheden. . . . . p. 122.

83. 1121 *October* 30. Paus Calixtus II bevestigt het privilege van bisschop Conrad dd. 1088 October 29 over de keuze van de proosten der kapittelen uit het Domkapittel, het versterken van den zang in den Dom door de andere kapittelen enz. (*Onecht.*) p. 230 Noot.

84. 1122. Lambert, bisschop van Doornik, verkondigt het besluit der synode van Doornik, waarbij Reinfrid veroordeeld wordt de kerk van Sysseele, die eenige klerken van het kapittel van St. Maria te Brugge aan het kapittel van St. Maarten te Utrecht ontweldigd hebben, terug te geven. . . . p. 124.

85. 1122 *Mei* 26. Keizer Hendrik V bevestigt de kerken van St. Maarten en St. Maria in het bezit van de

gouw Ysel en Lek, bepaaldelijk ook van den cijns en het gerecht aldaar . . . . . p. 117.

86. (1123—1125.) Keizer Hendrik V bevestigt de gift van het graafschap van Friesland (Oostergo en Westergo), door zijnen vader aan de Utrechtsche kerk gedaan. . . . . p. 120.

87. 1124. Overeenkomst, waarbij het kapittel van St. Maria te Brugge op zekere voorwaarden bevrijd wordt van de onderhoorigheid aan het kapittel van St. Maarten te Utrecht . . . . . p. 142.

88. 1125 *Mei* 26. Mathilde, weduwe van keizer Hendrik V, schenkt aan de St. Maartenskerk het goed Richterich (bij Aken), om uit de opbrengst verschillende uitdeelingen te doen voor de zielsrust van haren gemaal . . . . . p. 116.

89. 1126. Bisschop Godebald geeft, volgens uitspraak van het rijksgerecht, aan het Domkapittel terug het broek, behoorende bij Amerongen, Doorn en Coten, en schenkt het bovendien den tiend, den cijns en het gerecht daarover, benevens aan den Domproost de synodale rechten over dit broek en dat van Werkhoven en Zeist . . . . . p. 136.

90. 1131. Bisschop Andreas staat aan de abdij van St. Truijen af eenige novale tienden in de villa Babiloniënbroek . . . . . p. 126.

91. 1131. Bisschop Andreas beslist als scheidsman de geschillen tusschen de kapittelen van St. Maarten en St. Salvator over het gezamenlijk verrichten van den dienst in de kerk van St. Salvator op den tweeden Paaschdag, den tweeden Pinksterdag en den tweeden Kerstdag, en over het verzuim der vier kapittelen betreffende het beantwoorden van den zang in den Dom op Paschen . . . . . p. 129.

92. 1133. Lietard, bisschop van Kamerijk, schenkt aan de kapittelen van St. Maarten en St. Bonifacius de kerken van Westerlo en Oulo tegen eene jaarlijksche uitkeering van 2 Antwerpsche solidi door den dienstdoenden priester . . . . . p. 125.

93. 1134. Bisschop Andreas schenkt aan het kapittel van St. Salvator eene prebende in dat kapittel, die tot zijne collatie stond en vroeger aan den deken van het kapittel werd verleend, waartegen het kapittel aan den bisschop afstaat de helft van de tienden der kerk van Bodegraven, om daarmede den deken, die voortaan persoon van Bodegraven zal zijn, te beleenen, met uitzondering van acht aan het kapittel voorbehoudene hoeven. . p. 215.

94. 1138 *April* 9. Koning Conrad III geeft het graafschap Oostergo en Westergo terug aan de Utrechtsche kerk . . . . . p. 127.

95. 1139. Bisschop Andreas schenkt aan het kapittel van St. Salvator de tienden en den cijns der nieuw ontgonnene gronden tusschen Maurik en Ravenswaay en tusschen Rijswijk en Zoelen, en bestemt de opbrengst voor uitdeelingen bij de dagelijksche maaltijden der kanunniken . . . . . p. 212.

96. 1139. Bisschop Andreas schenkt aan het kapittel van St. Salvator alle novale tienden langs de Gouwe met den cijns en het gerecht . . . . . p. 214.

97. 1145 *October* 18. Koning Conrad III bevestigt volgens rechterlijke uitspraak de Utrechtsche kerk in het bezit van het graafschap Oostergo en Westergo. p. 131.

98. 1145 *October* 18. Koning Conrad III geeft aan de kapittelen van den Dom en St. Bonifacius het recht om bij vacature een nieuwen bisschop te kiezen. (*Onecht.*) . . . . . p. 231.

99. 1146 *Maart* 28/18. Paus Eugenius III bevestigt de hier ingelaschte oorkonde van koning Conrad III dd. 1145 October 18, waarbij deze aan de kapittelen van den Dom en St. Bonifacius het recht geeft om bij vacature een nieuwen bisschop te kiezen. (*Onecht.*) . . . . . p. 230.

100. (1155—1178.) Bisschop Godefrid geeft aan de kapittelen van St. Maarten en St. Bonifacius het $^1/_3$ van de aan deze kapittelen behoorende goederen

over de Ysel, dat hij zich toegeëig

101. 1165. Keizer Frederik I vergunt, da eene waterleiding gegraven worde het water van den Rijn naar zee, e bij Wijk in den Rijn gelegd, zal en beveelt den dam te Zwammerda

102. (1165.) Keizer Frederik I beslist de schen bisschop Godefrid en graaf Holland over het graafschap in Fri

103. 1171 *October* 12. Keizer Frederik bisschop van Utrecht in het bezit Otto II geschonkene goederen, na meingoed en den tol te Muiden, de Almere, goederen te Loenen, lan te Eck, en het muntrecht te Utrech

104. 1173 *Juli* 22. Verhaal van de wijd Dom en zijne altaren; met opgave d geplaatste reliquiën . . . . . .

105. (1175.) Het kapittel van St. Maarte richt aan het Domkapittel te Utrec verzoek overzendt eenige reliquiën v

106. (1176—1178.) Het kapittel van St. Ma dankt het Domkapittel te Utrecht vo dat het jaarlijks op 10 Juli het jaarge ledene broeders van het Toursche kap op even plechtige wijze, als dit voor geschiedt, en meldt, dat het hetzelf den dag zal doen voor de overledene het Utrechtsche kapittel op even pl als dit voor zijnen deken geschiedt .

107. 1178. Bisschop Godefrid geeft de tien Giessen en Woudrichem en een stuk Gouwe, die hij zich toegeëigend had pittel van St. Salvator terug. . . .

108. 1179 *Juni* 27. Paus Alexander III

kapittel van St. Salvator in al zijne bezittingen, en bekrachtigt tevens de bepalingen van bisschop Andreas over de successie in de volle prebenden. p. 218.

109. (1187—1188.) Overeenkomst tusschen den bisschop van Utrecht en den graaf van Gelder ter beëindiging van verschillende geschillen . . . . . p. 186.

110. 1196 *Maart* 6. Keizer Hendrik VI beslist de geschillen over het graafschap Veluwe tusschen den bisschop van Utrecht en den hertog van Lotharingen en wijst het toe aan den bisschop, die het den hertog in leen geeft . . . . . p. 164.

111. 1196 *Mei* 15. Keizer Hendrik VI bepaalt, dat de Domdeken voortaan de twee priesters zal benoemen, die de prebenda imperialis in den Dom zullen bedienen . . . . . p. 249.

112. 1200 *September* 30. Koning Philips vergunt den Utrechtschen bisschop, om den tol te Gein naar eene andere plaats binnen het schoutambt van Utrecht over te brengen . . . . . p. 144.

113. 1204. De bisschop van Luik en andere vorsten bemiddelen een verdrag tusschen bisschop (Diederik) en graaf Lodewijk van Loon . . . . . p. 194.

114. (1204.) Bisschop Diederik en graaf Lodewijk van Loon sluiten een verdrag over verschillende rechten, waarover van ouds tusschen het bisdom en het graafschap Holland geschil was . . . p. 188.

115. (1204.) De Domproost Lodewijk schenkt aan het Domkapittel de vier Utrechtsche parochiekerken, die tot zijne collatie staan, op voorwaarde, dat zij bij elke vacature aan het kapittel zoovele denarii piscium zullen opbrengen als de landdekens vroeger aan het kapittel opbrachten . . . . p. 253.

116. (1212—1215.) De elect Otto geeft aan graaf Gerard van Gelder in leen de novale tienden in zijn graafschap, met uitzondering van degene, die reeds vroeger door kerken of partikulieren bezeten worden . . . . . p. 185.

117. 1219 *Februari* 3. Het Domkapittel verbindt zich, om op de patroonsfeesten der kerken van St. Pieter, St. Jan en St. Marie in processie deze kerken te bezoeken, zooals het Domkapittel en het kapittel van St. Bonifacius van ouds gewoon zijn wederkeerig te doen op hunne wederzijdsche kerkfeesten. p. 248.

118. 1220 *April* 19. Koning Frederik II vergunt den Utrechtschen bisschop, om den tol te Gein naar eene andere plaats binnen zijn gebied over te brengen . . . . . p. 155.

119. 1220 *April* 26. Koning Frederik II schenkt aan de geestelijke vorsten des rijks verschillende voorrechten . . . . . p. 161.

120. 1220 *April* 30. Koning Frederik II draagt den aartsbisschop van Keulen op, om graaf Gerard van Gelder, niettegenstaande vroegere vergunning, te verbieden, om tol te heffen te Arnhem, Oosterbeek of Lobith . . . . . p. 160.

121. 1223 *Januari* 4. Keizer Frederik II bepaalt op nieuw, dat graaf Gerard van Gelder, niettegenstaande eene vroegere vergunning, van die van Deventer en Salland geen tol zal mogen heffen te Lobith. p. 157.

122. 1223 *Januari* 4. Keizer Frederik II verbiedt graaf Gerard van Gelder op nieuw, om van die van Deventer en Salland tol te heffen te Lobith. p. 159.

123. 1223 *Juli* 6. Paus Honorius III bevestigt de overeenkomst tusschen bisschop (Otto) en wijlen graaf Willem van Holland . . . . . p. 190.

124. 1226 *Januari* 26. Uitspraak van den pauselijken legaat Conrad in verschillende geschillen tusschen bisschop Otto en graaf Floris IV van Holland. p. 191.

125. 1226 *Februari* 20. Koning Hendrik VII keurt het vredesverdrag tusschen bisschop Otto van Utrecht en graaf Gerard van Gelder goed, en geeft aan den bisschop in leen eene voogdij in Salland. p. 156.

126. 1226 *Februari* 20. Koning Hendrik VII draagt aan Johannes, kanunnik van St. Pieter en notaris van

den Utrechtschen bisschop, ten behoeve van dezen, eene voogdij in Salland op . . . . . p. 158.

127. 1231. Bisschop Willebrand bevestigt de door zijnen voorganger Godefrid aan het Domkapittel gedane schenking van de kerk te Dalfsen met het privilege der congrue portie . . . . . p. 234.

128. 1209, 1236. Synodaal-statuten van het Utrechtsche bisdom . . . . . p. 172.

129. 1243 *September* 9. De Domproost Diederik schenkt vier prebenden, behoorende tot het officium coquine van den Dom, die vroeger tot zijne collatie stonden, aan het Domkapittel . . . . . p. 171.

130. 1247 *October* 26. De pauselijke legaat Petrus bevestigt het privilege der congrue portie, door den bisschop van Utrecht aan het kapittel van St. Bonifacius verleend met betrekking tot de kerken, waarvan het collatierecht aan het kapittel behoort. p. 211.

131. 1248 *Februari* 19. De kardinaal-legaat Petrus beveelt alle klerken in het bisdom Utrecht, om hunne bijzitten weg te zenden op straffe van excommunicatie en verlies van hunne goederen, — verder dat geene zonen van klerken bij het leven hunner vaders zonder speciaal verlof van den pauselijken stoel een beneficie in het bisdom zullen verkrijgen — en eindelijk dat de dekens der kapittelen bij hunne kerken zullen resideeren . . . . . p. 248.

132. 1257 *Juni* 12. Graaf Guy van Vlaanderen en graaf Otto van Gelder doen als scheidslieden uitspraak over de geschillen tusschen bisschop Hendrik en Floris, voogd van Holland, Gyselbert van Amestelle en anderen . . . . . p. 196.

133. 1258 *September* 17. Statuut van het Domkapittel, houdende bepaling, dat een geëmancipeerde klerk eerst drie jaar, een kanunnik-scholier eerst twee jaar na zijne keuze tot de acta capittularia zal worden toegelaten. . . . . p. 252.

134. 1289 *Juni* 10. Ghiselbert van Abcoude erkent, dat

aan den Domproost volgens den door hem afgelegden eed behoort: $^3/_4$ van het gerecht van Amerongen met toebehooren, $^3/_4$ van de gruit en den tol aldaar, alle hoflieden van 's proosten hoven en het gerecht van Overlangbroek met toebehooren. p. 253.

135. 1293 *Mei.* Gerard van Rammesberch en Gerard van Lamderichem, gevangen genomen wegens roof bij Oldenzaal, dragen den bisschop als losprijs eenige goederen op en ontvangen die van hem weder in leen . . . . . p. 235.

136. 1297 *Mei* 2. Bisschop Willem verbiedt, dat onwettig geborenen zonder speciale dispensatie van den paus in het Domkapittel opgenomen zullen worden, en dat iemand twee beneficiën zal bezitten in ééne kerk van zijn bisdom . . . . . p. 235.

137. 1303 *April* 13. Statuten van het door Gherard van Nassouwen, thesaurier ten Dom, en Bernard van Vuren, kanunnik van St. Pieter, nieuw gestichte kapittel te Bommel . . . . . p. 249.

138. 1303 *Juni* 21. Statuut van het Domkapittel, houdende regeling van de benoeming, den dienst en de verdere plichten van de twaalf priesters, belast met het bedienen der zes altaren in het nieuwe werk der kerk . . . . . p. 251.

139. 1303 *Juni* 21. Statuut van het Domkapittel over de rechten der kanunniken, die naar Parijs of elders ter studie reizen . . . . . p. 251.

140. 1312 *April* 14. Statuut van het Domkapittel, houdende bepaling, dat een kanunnik, tot eene vaceerende prebende in het kapittel gekozen, eerst drie jaren na de keuze in het genot der vruchten gesteld zal worden . . . . . p. 252.

141. 1319 *October* 22. Statuut van het Domkapittel over de verdeeling van het presentiegeld bij de metten, waarvoor door het kapittel bepaalde goederen worden aangewezen . . . . . p. 252.

142. 1322 *Juni* 25. Bisschop Frederik incorporeert in het Domkapittel de goederen Ten Nyendijk in het

kerspel van Werkhoven, nadat het kapittel daarvoor andere goederen aan den bisschop in leen opgedragen en den leenman Jan van Brandenborch zijn recht afgekocht had . . . . . p. 237.

143. 1322 *Juni* 26. Notariëele akte, opgemaakt van de overdracht van eene hoeve, land Ten Nyendijc in het kerspel van Werkhoven, leenroerig aan de Domproosdij, door Johan van Doernic c. u. aan het Domkapittel . . . . . p. 249.

144. 1324 *Mei* 4. Statuut van het Domkapittel over de verplichte residentie der kanunniken . . p. 251.

145. 1326 *Januari* 22. Johan van Doernic c. u. erkennen door het Domkapittel voldaan te zijn wegens den afkoop van de lijftocht van Aleyd Over de Vecht en Mechteld van Noertwijc op de goederen Ten Nyendike . . . . . p. 250.

146. 1327 *Maart* 24. Statuut van het Domkapittel over de verplichting van nieuwe kanunniken en prelaten, om wijn aan de kapittulaire kanunniken uit te deelen . . . . . p. 251.

147. 1328 *Mei* 17. Bisschop Jan bepaalt, dat de kerspelkerk van Leiderdorp als vroeger verbonden zal zijn aan de thans herbouwde St. Michielskapel te Utrecht, en dat deze kapel door collatie van den bisschop aan een kanunnik van het Domkapittel zal vergeven worden . . . . . p. 241.

148. 1329 *September* 27. Bisschop Jan schenkt aan den Domdeken de collatie der vicarie, gesticht in den Dom voor de zielsrust der vermoorden Jacob van Lichtenberch, Gerard Vrenke en Werner heren Fredericssoon. . . . . p. 242.

149. 1330 *April* 21. Bisschop Jan verklaart, dat het Domkapittel op de aan hetzelve behoorende dagelijksche gerechten hetzelfde recht heeft als edelen op de hunne, en gebiedt zijnen rechterlijken ambtenaren het kapittel in het vrije gebruik daarvan niet te verhinderen . . . . . p. 243.

150. 1330 *November* 10. Bisschop Jan verkoopt aan het

Domkapittel de onverdeelde Marscalkerwert . . . . . .

151. (omstreeks 1330.) Waardeerin bisschop Jan van Diest . .

152. 1332 *Juni* 27. Gerechtsbrief den bisschop, waarbij Aernoi den Domproost voor 80 jare het gerecht op het Veen me viertelen veen, op de voorwaa hieringelaschten brief van den Februari 1 . . . . . .

153. 1333 *Mei* 12. Statuut van het bij het benoemen door prelat prebende in het kapittel hebl tot het waarnemen van deze geschaft, terwijl den prelaten hunner prebende alleen de ve gelegd, om den daaraan verl doen waarnemen . . . . . .

154. 1349 *Augustus* 11. Koning Kar voorrechten, door zijne voorgan kerk verleend . . . . . .

155. 1349 *Augustus* 16. Koning Kar bisschop het voorrecht, om bij recht van hem of eene zijner k gen van onvrijen, dit recht n van denzelfden stand te bewijzer den eed van den schuldenaar, dig is . . . . . .

156. 1349 *Augustus* 16. Koning Kar den bisschop het voorrecht, da de goederen van zijne domeine door den eed van zeven prelat zijner kerken kan bewijzen, en gen aan doodslag mag vervolge verwanten van den doode niet niet in rechte vertoond wordt .

157. 1416 *November* 17. Koning Sigism

voorrechten, door zijne voorgangers aan de Utrechtsche kerk verleend . . . . . p. 206.

158. 1523. Grafschriften op paus Adriaan VI. p. 182.

159. *z. d.* Statuut van het Domkapittel over de collatie van het supplementum prebende . . . . p. 250.

160. *z. d.* Statuut van het Domkapittel, houdende verbod, dat de leden zonder speciale opdracht van het kapittel zich met het beheer of het innen van de goederen en inkomsten hunner prebenden inlaten . . . . . p. 251.

161. *z. d.* Statuut van het Domkapittel over de orde, waarin de koorgezellen deel zullen hebben aan de uitdeeling der presentiegelden bij lijkdiensten. p. 251.

162. *z. d.* Statuut van het Domkapittel, houdende bepaling, dat de lijkdiensten, op feestdagen vallende, op den vorigen dag zullen verricht worden, en dat twee feestdagen, op eenen dag vallende, na elkander moeten gevierd worden . . . . . p. 252.

163. *z. d.* Opgave van de punten, waarover het onderzoek betreffende het gedrag, de bekwaamheden en het geloof van een persoon moet loopen, voordat hij tot bisschop gewijd wordt . . . . . p. 250.

164. *z. d.* Lijst van de rechten der proosdij van Westfriesland in het Domkapittel . . . . . p. 249.

165. *z. d.* Eedsformulier voor den bisschop na zijne keuze . . . . . p. 250.

166. *z. d.* Eedsformulier voor den Domproost bij de aanvaarding van zijn ambt . . . . . p. 250.

167. *z. d.* Eedsformulier voor de nieuwe kanunniken van het Domkapittel . . . . . p. 250.

168. *z. d.* Eedsformulier voor de vicarii perpetui van het Domkapittel . . . . . p. 250.

INHOUD.

Blz.

INLEIDING . . . . . I.

CARTULARIUM VAN RADBOD . . . . . 1.

HET EERSTE CARTULARIUM VAN HET LIBER DONATIONUM. 53.

HET TWEEDE CARTULARIUM VAN HET LIBER DONATIONUM. 139.

BIJGEVOEGDE OORKONDEN IN VERSCHILLENDE HANDSCHRIFTEN VAN HET CARTULARIUM . . . . . 169.

I. Liber Donationum . . . . . 171.

II. Cartularium van Bondam . . . . . 185.

III. Liber Catenatus van het kapittel van Oudmunster. . . . . 210.

IV. Cartularium te Hannover . . . . . 222.

V. Cartularium te Leiden . . . . . 248.

CHRONOLOGISCH REGISTER DER IN HET CARTULARIUM OPGENOMENE OORKONDEN. . . . . 255.

WERKEN DOOR HET HISTORISCH GENOOTSCHAP UITGEGEVEN.

KRONIJK.

2e jaargang.(*) *f* (5.—)	1.50.	4e jaargang. *f* (3.70)	2.50.
3e jaargang. - (2.70)	1.50.	5e jaargang. - (6.—)	2.50.

(*) **De eerste jaargang is nimmer in druk verschenen.**

KRONIJK.

2e serie			
6e jaargang . *f* (6.—)	2.—.	19e jaargang . *f* (7.40)	2.—.
7e jaargang . - (6.40)	3.—.	20e jaargang . - (7.20)	2.—.
8e jaargang . - (6.80)	3.—.	*5e serie*	
9e jaargang . - (6.80)	3.—.	21e jaargang . - (7.60)	2.—.
10e jaargang . - (6.80)	3.—.	22e jaargang . - (7.20)	2.—.
3e serie		23e jaargang . - (9.20)	2.50.
11e jaargang . - (3.20)	1.—.	24e jaargang . - (9.40)	2.50.
12e jaargang . - (3.60)	1.—.	25e jaargang . -(10.70)	3.—.
13e jaargang . - (4.80)	1.50.	*6e serie*	
14e jaargang . - (5.10)	1.50.	26e jaargang . - (8.00)	2.50.
15e jaargang . - (4.60)	1.50.	27e jaargang . - (8.20)	2.50.
4e serie		28e jaargang . - (6.20)	2.50.
16e jaargang . - (5.40)	1.50.	29e jaargang . - (8.30)	2.50.
17e jaargang . - (5.80)	1.50.	30e jaargang . -(10.30)	3.—.
18e jaargang . - (6.60)	1.50.	31e jaargang . - (8.40)	2.50.

BERIGTEN.

1e deel. 1e stuk. *f* (3.40)	1.50.	4e deel. 1e stuk. - (3.—)	2.—.
1e deel. 2e stuk. - (2.20)	1.50.	4e deel. 2e stuk. - (2.50)	1.50.
2e deel. 1e stuk. - (2.20)	1.50.	5e deel. 1e stuk. - (3.20)	1.50.
2e deel. 2e stuk. (Verhoo-		5e deel. 2e stuk. - (2.50)	1.—.
ren van Johan v. Ol-		6e deel. 1e stuk. - (2.50)	1.—.
denbarnevelt.) - (3.80)	3.80.	6e deel. 2e stuk. - (2.10)	1.—.
3e deel. 1e stuk. - (3.—)	1.50.	7e deel. 1e stuk. - (5.50)	1.50.
3e deel. 2e stuk. - (3.—)	1.50.	7e deel. 2e stuk. - (6.50)	2.50.

CODEX DIPLOMATICUS in 4°. - (5.20) **5.20.**

2e *serie* in 8°.

1e deel. 1e afd. *f* (3.75)	2.50.	3e deel. 2e afd. - (3.40)	1.50.
1e deel. 2e afd. - (3.10)	2.50.	4e deel. 1e afd. - (3.10)	1.50.
2e deel. 1e afd. - (6.20)	3-50.	4e deel. 2e afd. - (5.20)	1.50.
2e deel. 2e afd. - (3.20)	2.—.	5e deel . . . -(12.00)	4.—.
3e deel. 1e afd. - (6.50)	2.—.	6e deel . . . - (1.20)	1.—.

REGISTER op de onderwerpen behandeld in de Kronijk, de Berichten en den Codex Diplomaticus . . . . . *f* (1.80) 1.50.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN.

I^e^ Deel .	*f* (5.60)	2.50.	VIIe Deel .	*f* (5.00)	5.—.
IIe Deel .	- (5.20)	2.50.	VIIIe Deel .	- (3.60)	3.60.
IIIe Deel .	- (5.20)	2.50.	IXe Deel .	- (6.10)	6.10.
IVe Deel .	- (8.80)	4.—.	Xe Deel .	- (5.80)	5.80.
Ve Deel .	- (5.40)	3.—.	XIe Deel .	- (6.60)	6.60.
VIe Deel .	- (6.00)	6.—.	XIIe Deel .	- (4.10)	4.10.

NIEUWE SERIE.

1.	Annales Egmundani	*f* (1.20)	1.—.
2.	Verbaal van de buitengewone Ambassade naar Engeland in 1685	- (1.80)	1.—.
3.	Memoriën van Roger Williams, uitgeg. door Mr. J. T. Bodel Nyenhuis	- (2.10)	1.—.
4.	Kronijken van Emo en Menko, uitgeg. door Mr. Feith en Dr. Acker Stratingh	- (3.70)	1.50.
5.	Hortensius, over de opkomst en den ondergang van Naarden, uitgeg. door Prof. Peerlkamp en A. Perk.	- (4.50)	1.50.
6.	Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke (Gemeenlijk geheeten Kronijk van den Clerc uten laghen landen bi der see).	- (2.30)	1.—.
7.	Kronijk van Eggerik Egges Phebens van 1565—1594, uitg. door Mr. H. O. Feith.	- (2.40)	1.—.
8.	De oorlogen van Hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der XIVe eeuw, uitg. door Dr. E. Verwijs.	- (9.80)	2.50.
9.	Verbaal van de Ambassade van Gaspar van Vosbergen bij den Koning van Denemarken, den Neder-Saxischen Kreits en den Koning van Zweden. 1625. . . .	- (2.30)	1.—.
10.	Verbaal van de Ambassade van Aerssen, Joachimi en Burmania naar Engeland. 1625.	- (1.90)	1.—.
11.	Brieven en Onuitgegeven Stukken van Johannes Wtenbogaert, uitg. door H. C. Rogge. *Eerste Deel.* 1584—1618 . . .	- (4.00)	1.50.
12.	Hetz. *Tweede Deel. Eerste Afd.* 1618—1621.	- (2.80)	1.—.
13.	Memorials and Times of Peter Philip Juriaan Quint Ondaatje, by Mrs. Davies . . .	- (4.00)	1.50.

14.	Verhooren en andere bescheiden betreffende het Rechtsgeding van Hugo de Groot, uitg. door Prof. R. Fruin	*f* (4.80)	2.—.
15.	Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert, uitg. door H. C. Rogge. *Tweede Deel. Tweede Afdeeling.* 1621—1626.	- (5.50)	2.—.
16.	Memoriën en Adviezen van Cornelis Pieterszoon Hooft.	- (4.90)	2.—.
17.	Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert, uitg. door H. C. Rogge. *Derde Deel. Eerste Afdeeling.* 1626, 1627	- (6.50)	2.—.
18.	Onderzoek van 's Konings wege ingesteld omtrent de Middelburgsche Beroerten van 1566 en 1567; naar 't oorspronkelijke handschrift uitg. door Dr. J. van Vloten . .	- (3.40)	1.50.
19.	Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert, uitg. door H. C. Rogge. *Derde Deel. Tweede Afdeeling.* 1628, 1629	- (8.20)	2.50.
20.	Hetz. *Derde Deel. Derde Afdeeling.* 1630.	- (6.10)	2.—.
21.	De Rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis, uitg. door Dr. H. G. Hamaker. *Eerste Deel* .	- (5.80)	2.50.
22.	Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert, uitg. door H. C. Rogge. *Derde Deel. Vierde Afdeeling.* 1631—1644.	- (4.50)	1.50.
23.	Journaal van Constantijn Huygens, den zoon, van 21 October 1688 tot 2 September 1696. *Eerste Deel*	- (6.70)	6.70.
24.	De Rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis, uitg. door Dr. H. G. Hamaker. *Tweede Deel.*.	- (7.20)	2.50.
25.	Journaal van Constantijn Huygens, den zoon. *Tweede Deel*.	- (7.90)	7.90.
26.	De Rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis, uitg. door Dr. H. G. Hamaker. *Derde Deel* . . .	- (6.20)	2.50.
27.	Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen van de Pol. Uitg. door Mr. W. H. de Beaufort.	- (10.80)	3.—.
27*b*.	Brieven van en aan dens. Uitg. door Mr. J. A. Sillem. Aanhangsel van de Brieven uitg. door Mr. W. H. de Beaufort. Met twee registers.	- (1.40)	1.—
28.	Bellum Trajectinum Henrico Bomelio autore.	- (1.40)	1.—.
29.	De Rekeningen der Grafelijkheid van Zee-		

land onder het Henegouwsche Huis, uitg. door Dr. H. G. Hamaker. *Eerste Deel*. ƒ (6.80) 3.—.

30. Hetz. *Tweede Deel*. . . . . - (5.30) 3.—.

31. Lijst van Noord-Nederlandsche Kronijken. Met opgave van bestaande Handschriften en Litteratuur, door Mr. S. Muller. Fz.. - (1.40) 1.—.

32. Journaal van Constantijn Huygens, den zoon, gedurende de veldtochten der jaren 1673, 1675, 1676, 1677 en 1678 . . . - (3.50) 3.50.

33. Négociations de Monsieur le comte d'Avaux, ambassadeur extraordinaire à la cour de Suède, pendant les années 1693, 1697, 1698, publiées pour la première fois d'après le manuscrit, conservé à la bibliothèque de l'Arsenal à Paris, par M. le Prof. J. A. Wijnne. Tome premier. . . . . - (8.00) 2.50.

34. Hetz. Tome deuxième. . . . . - (5.40) 2.—.

35. Hetz. Tome troisième, (première partie). - (5.60) 2.—.

36. Hetz. Idem. (deuxième partie). - (3.90) 1.50.

37. Brieven van Lionello en Suriano uit den Haag aan Doge en Senaat van Venetië in de jaren 1616, 1617 en 1618, benevens Verslag van Trevisano betreffende zijne zending naar Holland in 1620 . . . . . - (6.10) 3.50.

38. Brieven aan R. M. van Goens en onuitgegeven Stukken hem betreffende. *Eerste Deel* . . . . . - (6.60) 3.50.

39. Dagverhaal van Jan van Riebeek, Commandeur aan de Kaap de Goede Hoop. *Eerste Deel*. (1652—1655) . . . . . - (7.80) 7.80.

40. Rijmkroniek van Melis Stoke, uitg. door Dr. W. G. Brill. *Eerste Deel* . . . . - (5.00) 2.50.

41. De geschillen over de afdanking van 't krijgsvolk in de Vereenigde Nederlanden in de jaren 1649 en 1650 en de handelingen van Prins Willem II, toegelicht met behulp van ongedrukte stukken uit het Huis-archief van Z. M. den Koning, door Dr. J. A. Wijnne. - (5.40) 2.50.

42. Rijmkroniek van Melis Stoke, uitg. door Dr. W. G. Brill. *Tweede Deel*. . . . - (4.80) 2.50.

43. Brieven aan R. M. van Goens en onuitgegeven Stukken hem betreffende. *Tweede Deel*. . . . . - (4.60) 1.50.

44. Brieven en Onuitgegeven Stukken van Jonkheer Arend van Dorp, Hr. van Maasdam

enz., uitg. door Mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren. *Eerste Deel*. . . . *f* (6.60) 3.—.

45. Memorien van Mr. Diderik van Bleyswijk, vrijheer van Eethen en Meeuwen, heer van Babylonienbroek, Raad in de Vroedschap, burgemeester van Gorinchem enz. enz. 1734—1755. Uitg. met inleiding en aanteekeningen, door Theod. Jorissen . . . - (4.50) 3.—.

46. Journalen van Constantijn Huygens, den Zoon. *Derde Deel* . . . . . - (2.20) 2.20.

47. Correspondentie van en betreffende Lodewijk van Nassau en andere onuitgegeven documenten, verzameld door Dr. P. J. Blok . - (2.90) 2.90.

48. De kroniek van Sicke Benninge 1e en 2e deel (kroniek van van Lemego) uitg. en met kritische aanteekeningen voorzien door Mr. J. A. Feith, met eene inleiding van Dr. P. J. Blok . . . . . - (2.40) 2.40.

49. Quedam Narracio de Groninghe, de Thrente de covordia et de diversis aliis sub diversis episcopis Trajectensibus, uitg. door Mr. C. Pijnacker Hordijk . . . . . - (2.10) 2.10.

50. Brieven en Onuitgegeven Stukken van Jonkheer Arend van Dorp, heer van Maasdam enz., uitg. door Mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren. *Tweede Deel* . . - (7.80) 2.50.

51. Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1583). Publiés par P. L. Muller et Alph. Diegerick *Tome I.* (1576—1578). . . . . - 6.80.

52. Resolutiën, genomen bij de Vroedschap van Utrecht, betreffende de Illustre School en de Akademie in hare stad. Uitgegeven door Dr. J. A. Wijnne. 1e stuk. (1632—1699.) - 2.00.

53. De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht, 1325—1336. Uitgegeven door Mr. S. Muller Fz. *Deel I.* . . . . . - 7.30.

54. De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht, 1325—1336. Uitgegeven door Mr. S. Muller Fz. *Deel II.* . . . . . - 8.—.

55. Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1583). Publiés par P. L. Muller et Alph. Diegerick *Tome II.* Troubles des Malcontents et des Gantois. (septembre 1578 — février 1579. - 6.25.

56. Brieven aan R. M. van Goens en onuitge-

geven Stukken hem betreffende. *Derde Deel.* . . . . . *f* 3.—.

DERDE SERIE.

2. De oudste Stadsrekeningen van Dordrecht, 1284—1424, uitgegeven door Mr. C. M. Dozy. - 2.40.
No. 1 is nog ter perse.

ABRAHAM DE WICQUEFORT, Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas, depuis le parfait establissement de cet estat par la paix de Munster. Tom. I—IV. . . *f* 26.00.

Jhr. Mr. A. M. C. VAN ASCH VAN WIJCK, Een Woord in het belang van het Nederl. Archiefwezen. 1846. - 0.20.

Bepalingen over de uitgave van handschriften . . . . - 0.25.

BULLARIUM TRAJECTENSE. Romanorum Pontificum diplomata usque ad Urbanum Papam VI in veterem episcopatum trajectensem destinata, edidit Gisb. Brom. Fasc. I . . . . . *f* 3.—.

Fasc. II . . . . . - 3.—.

Bovenstaande werken zijn, voor zoover zij voorhanden zijn, door de Leden **tegen de helft** van den prijs te bekomen. Men wende zich daarvoor direct tot den uitgever MARTINUS NIJHOFF te 's Gravenhage.

---

3 2044 017 935 057